

НАТЧ/ГРАД

РГ

1203

.B58

n.s.

v. 18

YU ISSN 0350-185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ
БИБЛИОТЕКА ЈУЖНОСЛОВЕНСКОГ ФИЛОЛОГА

Нова серија, књ. 18

Уредник
академик МИЛКА ИВИЋ

РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ

ПРИДЕВИ СА ЗНАЧЕЊЕМ
ЉУДСКИХ ОСОБИНА
У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

ТВОРБЕНА И СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА

Београд
2001

РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ
ПРИДЕВИ СА ЗНАЧЕЊЕМ ЉУДСКИХ ОСОБИНА
У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ
(ТВОРБЕНА И СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА)

Рецензенти: проф. др Даринка Гортан-Премк, проф. др Живојин Станојчић

Коректор: Александар Гордић

Тираж: 400 примерака

**Издавање ове књиге финансијски је помогло Министарство за науку,
технологију и развој Републике Србије**

Издаје: Институт за српски језик САНУ, Ђуре Јакшића 9

Компјутерска припрема слога: Чигоја штампа

Штампа: Чигоја штампа, Београд

YU ISSN 0350-185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ
БИБЛИОТЕКА ЈУЖНОСЛОВЕНСКОГ ФИЛОЛОГА

Нова серија, књ. 18

Уредник
академик МИЛКА ИВИЋ

РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ

ПРИДЕВИ СА ЗНАЧЕЊЕМ ЉУДСКИХ ОСОБИНА
У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

ТВОРБЕНА И СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА

Београд
2001

Ова књига представља незнатно измењен текст докторске дисертације одбрањене у октобру 1999. године на Филолошком факултету у Београду. Посебну захвалност дугујем менторки, проф. др Даринки Гортан-Премк, као и члановима комисије проф. др Живојину Станојчићу и проф. др Милораду Дешићу на корисним сугестијама које су ми дали у току израде дисертације и на самој њеној одбрани. Захвална сам на помоћи и академику Зузани Тополињској, проф. др Радоју Симићу и проф. др Предрагу Пиперу.

САДРЖАЈ

Белешка о књизи	4
УВОД	9
I. ТВОРБА ПРИДЕВА КОЈИ ОЗНАЧАВАЈУ ЉУДСКЕ ОСОБИНЕ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	11
1. ПРЕЛИМИНАРНА РАЗМАТРАЊА	11
1.1. Почетне напомене	11
1.2. Опис грађе	12
1.3. Циљеви творбене анализе придевâ са значењем људских особина ...	12
1.4. Претходне опаске	15
2. ПРОСТИ ПРИДЕВИ СА ЗНАЧЕЊЕМ ЉУДСКИХ ОСОБИНА	18
2.1. Значењски и творбени критеријуми увршћивања лексема у групу простих придева са значењем људских особина	18
2.1.1. Значењски критеријуми	18
2.1.2. Творбени критеријуми	21
2.2. Структура деривационог система простих придева са значењем људских особина	23
2.2.1. Именице са значењем особине	23
2.2.2. <i>Nomina attributiva</i> мушког и женског рода од простих придева са значењем људских особина	27
2.2.2.1. <i>Nomina attributiva</i> мушког рода од придевâ са значењем људских особина	31
2.2.2.2. <i>Nomina attributiva</i> женског рода од придевâ са значењем људских особина	34
2.2.3. Глаголи мотивисани простим придевима са значењем људских особина	35
2.2.4. Придеви изведени од простих придева са значењем људске особине	36
2.2.4.1. Дублетски придеви изведени од простих придева са значењем људских особина	36
2.2.4.2. Придеви субјективне оцене	38
2.2.5. Прилози настали од простих неизведених придева	41
2.3. Индивидуална деривација	44
2.4. Однос простог придева према деривату у свести говорника	45
3. СЕКУНДАРНИ ПРОСТИ ПРИДЕВИ	49
3.1. О основама секундарних простих придева	50
3.2. О формантима секундарних простих придева	52

3.3. Значењски критеријуми за укључивање придева у групу секундарних простих	53
3.4. Структура деривационог система секундарних простих придева који означавају људске особине	54
3.4.1. Именице са значењем особине	54
3.4.2. <i>Nomina attributiva</i> мушког и женског рода од секундарних простих придева са значењем људских особина	58
3.4.2.1. <i>Nomina attributiva</i> мушког рода	58
3.4.2.2. <i>Nomina attributiva</i> женског рода	59
3.4.2.3. Сличности и разлике између <i>nomina attributiva</i> изведених од простих неизведених и секундарних простих придева	59
3.4.3. Глаголи изведени од секундарних простих придева са значењем људских особина	60
3.4.4. Придеви изведени од секундарних простих придева са значењем људских особина	62
3.4.5. Прилози настали од секундарних простих придева са значењем људских особина	64
3.4.6. Индивидуална деривација	65
4. ИЗВЕДЕНИ ПРИДЕВИ СА ЗНАЧЕЊЕМ ЉУДСКИХ ОСОБИНА	69
4.1. Творбени формант -(а)нѝ, -на, -но	70
4.1.1. Деноминални придеви на -(а)н са значењем људских особина	70
4.1.1.1. Значење деноминалних придева на -(а)н	71
4.1.2. Деадјективни придеви на -(а)н са значењем људских особина	72
4.1.3. Девербативни придеви на -(а)н са значењем људских особина	72
4.1.4. Утицај творбене основе на значење придевâ на -(а)н	73
4.1.4.1. Именичке творбене основе	73
4.1.4.2. Глаголске творбене основе	76
4.1.5. Варијанте творбеног форманта -(а)н	78
4.1.6. Форманти -(а)н и -ни	79
4.1.7. Деривациони систем придевâ на -(а)н	83
4.1.7.1. Именице са значењем људске особине изведене од придева на -(а)н	83
4.1.7.2. Прилози настали од придевâ на -(а)н	84
4.1.7.3. <i>Nomina attributiva</i> од придевâ на -(а)н	86
4.1.7.4. Однос између именица мушког и женског рода које не значе лица	88
4.2. Творбени формант -авѝ, -а, -о	92

4.2.1.	Деноминални придеви на -ав	92
4.2.2.	Девербативни и деадјективни придеви на -ав	93
4.2.3.	Однос творбене основе према форманту -ав	94
4.2.4.	Именичке и глаголске творбене основе	95
4.2.5.	Деривациони систем придевâ на -ав	96
4.3.	Творбени формант -ивѡ/-љивѡ, -а, -о	99
4.3.1.	Значење девербативних придева на -љив	101
4.3.2.	Деноминални и деадјективни придеви на -љив	103
4.3.3.	Придеви на -ив	104
4.3.4.	Деривациони систем придева на -(љ)ив	105
4.4.	Творбени формант -астѡ, -а, -о	109
4.4.1.	Анализа деноминалних и деадјективних придева са значењем људских особина на -аст	110
4.5.	Творбени формант -енѡ, -а, -о	114
4.5.1.	Деноминални и деадјективни придеви на -ен	115
4.5.2.	Девербативни придеви на -ен	116
4.5.3.	Деривациони систем придевâ са значењем људских особина на -ен	118
4.6.	Творбени формант -итѡ /-овитѡ, -а, -о	120
4.6.1.	Деноминални и деадјективни придеви на -ит/-овит	120
4.6.2.	Напомене о деривационом систему придева на -ит/-овит ...	122
4.7.	Творбени формант -(а)кѡ, -ка, -ко	123
4.7.1.	Напомене о деривационом систему придевâ са значењем људских особина на -(а)к	124
4.8.	Творбени формант -атѡ, -а, -о	125
4.9.	Покушај значењске систематизације творбених форманата за грађење придевâ који се односе на људске особине	126
4.10.	Однос деривираног придева према мотивној речи у свести говорника	131
4.11.	Ономатопејске изведенице	133
4.11.1.	Творбене основе ономатопејских придева са значењем људских особина	134
4.11.1.1.	Глаголске ономатопејске творбене основе	134
4.11.1.2.	Именичке ономатопејске творбене основе	136
4.11.1.3.	Закључне напомене о ономатопејским творбеним основама	137
4.11.2.	Творбени форманти ономатопејских придева са значењем људских особина	140
4.11.2.1.	Закључне напомене о творбеним формантима ономатопејских изведених придева са значењем људских особина	141

4.11.3. Деривациони систем ономатопејских придева са значењем људских особина	142
5. ОПШТЕ ОДЛИКЕ ТВОРБЕ ПРИДЕВА СА ЗНАЧЕЊЕМ ЉУДСКИХ ОСОБИНА	144
5.1. Прости придеви са значењем људских особина	144
5.2. Изведени придеви са значењем људских особина	153
II. СЕМАНТИКА ПРИДЕВА КОЈИ СЕ ОДНОСЕ НА ЉУДСКЕ ОСОБИНЕ	
1. Претходне напомене	162
2. Семантичка анализа придевâ и њен однос према анализи именица	165
3. Примарне семантичке реализације придевâ са значењем људских особина	169
3.1. Физичке особине	170
3.2. Духовне особине	172
3.3. О придевима који истовремено означавају физичке и духовне особине	178
4. Имплицитна компарација	181
5. Антонимија придевâ са значењем људских особина	187
6. Хијерархијска структура придевâ са значењем људских особина	193
6.1. Анализа прототипа	195
6.2. Инпут анализа (анализа упутница)	206
7. Развој секундарних значења придевâ који се односе на људске особине (теоријска анализа)	217
8. Развој секундарних значења придевâ који се односе на људске особине (практична анализа)	221
9. Семантика простих придева према семантици дериватâ	232
10. Перспективизација придевâ са значењем људских особина	239
11. Придеви који се односе на људске особине непотпуног значења	243
12. Везана употреба придевâ са значењем људских особина	245
13. Закључна разматрања о семантици придевâ са значењем људских особина	250
14. Главне поделе придевâ са значењем људских особина изнесене у овој књизи	259
Списак акцентованих простих и изведених придева са значењем људских особина који су разматрани у раду	264
БИБЛИОГРАФИЈА	273

УВОД

У свету нису ретка истраживања с темама попут наше. У овом се раду неће набрајати сва дела у којима се описује нека лексичко-семантичка група, због тога што такво набрајање захтева посебну студију. Вероватно би значајан део једне такве студије био представљање велике разноликости досадашњих приступа посебним лексичким групама. Један од циљева овог рада јесте да се придеви са значењем људских особина у савременом српском језику прикажу на донекле нов, другачији начин. Циљ нам је да ову тематску групу не осветлимо само кроз формални и семантички опис њених чланова, него да нам тај опис послужи као темељ за уопштавања, за уочавање система у језичкој организацији ове групе и за посматрање сваког придева понаособ из визууре система којем припада. Циљеви осталих истраживача били су у мањој или у већој мери другачији и ми ћемо навести неке од приступа, не с намером да уопштавамо доприносе и да доносимо сумарне оцене, већ да егземплификујемо неке од могућих идеја и могућих праваца у приступу овој проблематици.

У англосаксонској литератури све су бројнија испитивања лексема које означавају боје (L. Wittgenstein, 1977; A. Wierzbicka, 1990; R. MacLaury, 1992), емоције² (A. Ortony, G. L. Clore and H. A. Foss, 1987; J. Harkins, 1994; M. Mondry and J. R. Taylor, 1992), делове тела (H. Chappell and W. McGregor, 1995). Овим проучавањима су нарочито склони лингвисти когнитивистичке или неке од њој сродних оријентација. То су скоро искључиво семантичка разматрања, која су често интердисциплинарна, па тако, понекад, превазилазе оквире лингвистике и мање или више залазе у социологију, филозофију, психологију, па и когнитивну и социјалну антропологију. У овим испитивањима не говори се о лексичко-семантичкој групи лексема (што је, можда, превише лингвистички термин), већ се говори о категорији (на пример, категорија боја). Овај термин у лингвистичком смислу није довољно детерминисан, јер није експлицитно исказано да ли, на пример, у категорију улазе само лексички садржаји или појмови и предмети које они именују, да ли категорију чине само речи исте врсте или не, и слично. Наглашава се веза између језика и мишљења до те мере да се и психолог може бавити језичко-појмовним корелацијама.³

¹ У овом раду скраћеница ЉО значи *са значењем људске особине односно људских особина*.

² Проучавање емоција се толико наметнуло истраживачима да је њима посвећен цео један број часописа *Australian Journal of Linguistics (Special Issue on the Semantics of Emotions, 10/2, 1990)*.

³ Такав је нпр. необјављени магистарски рад Немце Катје Вимер (Wiemer, 1996) о менталним репрезентацијама апстрактних именица, одбраћен у САД, у Мемфису.

Овакав приступ не трпи формалнограматичке стеге, које се често свODE на опис творбених структура лексемâ, тако да разматрање творбених процеса у оваквим проучавањима обично изостаје.

У Русији су теме докторских и магистарских радова често у вези са испитивањем различитих лексичко-семантичких група речи. Истраживани су, на пример, глаголи са значењем деструкције у савременом француском језику, именице са значењем пространства, именице са значењем количине у савременом руском језику, именице које означавају оруђа и њихове везе са глаголима, придеви који означавају боје, придеви који означавају температуру у савременом руском језику, итд.⁴ Руски аутори своја испитивања најчешће заснивају на теорији компоненцијалне анализе, као и на детаљној дескрипцији грађе. Њихове анализе су у знатном степену лингвистички оријентисане, а у последње време осећа се већи утицај етнолингвистике и других сродних оријентација.

И у србистици се лексичко-семантичким групама приступало на различите начине. Као пример једног обимног етимолошког истраживања на овом плану издвојили бисмо докторску тезу Ј. Влајић-Поповић (1997) посвећену глаголима ударања у српскохрватском језику. Међутим, било је и мањих огледа с овом тематиком (исп. нпр. М. Бјелетић, 1994; М. Дешић, 1990; Р. Жутић, 1997; М. Ivić, 1982; Р. Ковачевић, 1994; Р. Марковић, 1991; С. Реметнћ, 1982).⁵ Ови се радови често користе семантиком једне лексичко-семантичке групе да би осветлили неки проблем из дијалектологије, етимологије, историје језика, морфологије. Лексичко-семантичка, а посебно творбена анализа, остају често (мада не и обавезно) у другом плану. У нашој славистици није мали број ни компаративних и типолошких студија с овом темом, чији се циљеви такође не поклапају с основним циљем овог истраживања.

Наш рад је тако остао без специфичног узора. Структуру рада и методолошке поступке у истраживању конципирали смо у складу са самом грађом и личним афинитетом аутора према њој. Пажљив читалац ће, ипак, препознати теоријске утицаје појединих лингвистичких праваца у приступу неким анализама. Конкретно, биће ту утицаја структурализма, компоненцијалне анализе и когнитивне лингвистике (нарочито теорије прототипа).

⁴ До информација о темама поменутих докторских и магистарских теза дошли смо прелиставајући публикацију *Книжная летопись*, годишња 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, који издаје Централное справочное бюро Библиотеке имени Ленина у Москви.

⁵ Издвојили бисмо и зборник радова посвећен симболици боје и броја *Фолклор у Војводини*, број 2 (1994).

I. ТВОРБА ПРИДЕВА КОЈИ ОЗНАЧАВАЈУ ЉУДСКЕ ОСОБИНЕ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

1. ПРЕЛИМИНАРНА РАЗМАТРАЊА

- 1.1. Почетне напомене
- 1.2. Опис грађе
- 1.3. Циљеви творбене анализе придева са значењем људских особина
- 1.4. Претходне опаске

1.1. Почетне напомене

Наш приступ творби речи биће изразито семантички усмерен. То, међутим, не значи да ћемо рад ускратити за формално-творбену анализу. Напротив – у свим сегментима наших деривационих испитивања полазићемо од формално-творбене анализе, а затим прелазити на питања творбене семантике.

Творба речи се граничи с неколико језичких дисциплина, тако да се у многоме разликују могући приступи овој науци. З. А. Харитончик (1992: 34) разликује три основна приступа: морфолошки, синтаксички и лексички. Многоаспектности творбе речи пажњу посвећује и Ј. Матијашевић (1987). Међутим, у неким тачкама сви се ови приступи додирују, јер им је заједнички задатак да одговоре на нека важна творбена питања, која је К. Рајхл (К. Reichl, 1982: 38) изложио на следећи начин. Ако су А и Б две лексичке јединице, од којих је Б и формални и семантички производ од А, неопходно је одредити: (1) Какви су формално-морфолошки односи између А и Б, тј. помоћу којих је морфолошких средстава образовано Б или је ли оно формално идентично с А? (2) Какви су односи између А и Б са становишта врста речи, припадају ли А и Б истој врсти речи, различитим или истим подврстама речи или припадају различитим врстама речи? (3) Постоје ли такве синтаксичке конструкције у којима Б може заменити А? (4) Какви су семантички односи између А и Б?

1.2. Опис грађе

За ово истраживање ексцерпирани смо 1.350 придева из *Речника МС*, а анализираћемо око 600 придева са значењем људских физичких и духовних особина. Придеви ЉО могу бити домаћег или страног порекла. Словенских придева у нашој грађи има око 1.100. Верујемо да их у нашем језику и нема много више, ако изузмемо дијалектизме, регионализме, архаизме, околионализме, неологизме, жаргонизме и осталу стилски и функционално обележену лексику.⁶

Словенски придеви са становишта творбе речи могу бити прости или могу настати извођењем (под којим подразумевамо суфиксалну творбу), префиксално-суфиксалном творбом или слагањем. Ми ћемо своју пажњу у овом раду усредсредити на прости и изведене придеве ЉО. Изван наше пажње остаће сложени придеви, као и они настали префиксално-суфиксалном творбом. Будући да су и ови придеви ексцерпирани, позиваћемо се на њих и њихове специфичности у односу на придеве постале суфиксалном творбом. Такође, нећемо се бавити страним придевима, следећи у вези с овим одређењем размишљање С. Бабића (Babić, 1962: 17) о придевима страног порекла: "Посуђивање придјева не иде у творбу. Кад бисмо га и сматрали творбом, та би творба била ограничена само на оне који знаду стране језике, или бар долазе у додицај с њима, а придјев тако начињен само они повезују с ријечју од које је постао. За остале је лексичка ријеч. Друго је, ако је с придјевом посуђена и именица. Ако је придјев у складу с нашом творбом, нпр. *туберкулозан* : *туберкулоза*, тада се може тврдити да је придјев посуђен само кад је доказано да се употребљавао прије именице."

1.3. Циљеви творбене анализе придева са значењем људских особина

Прво. Циљ нам је да творбено-семантички проучимо једну лексичко-семантичку групу. Мислимо да је овакав приступ погодан, због тога што нам омогућава да докучимо за коју је лексичко-семантичку групу одређени творбени формант⁷ специјализован, као и да поставимо систем творбених форманата у којем сваки од

⁶ Два америчка психолога, Олпорт и Одберт (Allport & Odbert), издвојила су из Вебстеровог речника енглеског језика (који садржи око 400.000 речи) све придеве којима се нешто казује о начину понашања људи. Издвојили су око 18.000 речи. Око 4.500 придева, по њиховој процени, означава трајне особине људи. Затим су из грађе елиминисали синонине и све оне ознаке за необичније и ређе начине понашања и остало им је свега око 300 придева за означавање људских особина (Н. Рот, 1981: 41). Из овог примера видимо колико је број придева са значењем људских особина нестабилан, јер је тешко проценити који све придеви имају то значење.

⁷ У овом ће се раду давати предност термину *творбени формант* у односу на термин *суфикс*, иако ће се каткад користити и други наведени термин.

њих има своју семантичко-функционалну вредност. Чини се да анализа оваквих творбених микросистема баца потпунију светлост на вредности сваког појединачног форманта него, код нас честа, анализа само једног форманта или анализа свих форманата који учествују у творби једне категорије речи. Јер, без обзира на то колико се исцрпно анализира један творбени формант, његову праву вредност учожавамо конфронтирајући га са другим формантима у творби речи исте или сличне семантике. Исто тако, вредност једног форманта остаје скривена и неаутентична када се он прикаже у оквиру истраживања свих форманата којима се, на пример, граде придеви.⁸

Друго. Није циљ овог рада исцрпна листа свих форманата којима се граде придеви ЉО, чак и ако се некима од њих гради сасвим мали број придева. Тежиће се томе да се обраде они форманти којима се гради више од двадесет придева ЉО. Такође, као што је речено у претходном пасусу, покушаћемо да одредимо место сваког форманта у систему форманата за грађење придева ЉО. То значи да полазимо од хипотезе (1) да су форманти за грађење придева ЉО устројени у одређени семантичко-функционални систем, (2) да сваки формант има своју примарну вредност која је специфична у односу на вредности осталих форманата у систему и (3) да вероватно можемо говорити и о формантној синонимији, али само као пропратној појави, до које је дошло употребном интерференцијом придева.

Треће. У литератури смо се сретали са анализом експресивне (афективне) вредности форманата који се употребљавају у творби именица, а који не спадају у форманте субјективне оцене. Својом експресивношћу овакви форманти могу обојити значење лексеме. О овоме су писали нпр. Б. Ћорић (1995) и Р. Бугарски (1997). Један од циљева овог рада јесте испитивање експресивне вредности придевских форманата. Унапред је јасно да се "афективно може употријебити сваки суфикс" (S. Babić, 1962: 52). До тога доводи значење творбене основе. Своју експресивну семантику она може превући и на формант. Нас интересује процес у обрнутом смеру – пренос експресивности са форманта на неутралну творбену основу. Занима нас како се догодило да примарно неутрални формант добије експресивност, постоје ли форманти који су експресивни у свим придевима чији су саставни део и о каквој је врсти експресивности реч. Уносе ли неки форманти различита експресивна значења у различите придеве или се за одређени формант везује само једно експресивно значење?

Четврто. Поред анализе творбене улоге форманата, циљ овог рада чини и анализа творбених основа придева ЉО. Пошто наш приступ творби придева није само морфолошки, већ и лексичко-семантички, анализираћемо и врсту творбене

⁸ У том смислу, сматрамо веома корисним то што је проф. Ж. Станојчић у средњошколском уџбенику (Ж. Станојчић и Љ. Поповић, 1997: 129–143) именичке форманте груписао по значењу именица које се од њих граде – именице које означавају лица, место, биљке, животиње, а није појединачно анализирао форманте, као, на пример, М. Стевановић (1987I: 452–538) у свом уџбенику.

основе (да ли је она девербативна, деноминална или деадјективна), али и њено значење. Творбена основа, и у семантичком, као и у творбеном смислу, представља спону између мотивне и мотивисане речи. Испитаћемо на који начин основа филтрира семантички садржај мотивне речи и који део тог садржаја улази у мотивисану реч. Очекујемо да у неким случајевима цео семантички садржај мотивне речи улази у мотивисану реч, у извесним случајевима само примарно значење, а у појединим случајевима само једно или више секундарних значења. У том смислу, јасно се разликују, на пример, придеви *глават* и *језичан*, иако оба као мотивну реч садрже именицу којом се означава део тела. Анализираћемо и компликоване семантичке односе другостепених деривата. Шта бива са семантичким садржајем мотивне речи који преко деривата улази у значење придева ЉО?

Пето. Као што је већ речено, предмет овог рада су и прости придеви ЉО, а то није случајно. Један од важних циљева овог истраживања, и творбеног и семантичког његовог дела, јесте конфронтација простих и изведених придева. У семантичком смислу та се конфронтација, у првом реду, односи на нашу претпоставку да прости придеви имају много развијеније полисемантичке структуре од изведених придева. У творбеном смислу се та конфронтација базира на претпоставци да су прости придеви много продуктивнији као мотивне речи за даље творбене процесе од изведених придева. Осим тога, у вези с простим придевима поставили смо себи као циљ одређивање критеријума за разлучивање простих од изведених придева.

Шесто. Поред тога што смо за придеве ЉО заинтересовани из угла творбено-семантичког утицаја мотивних речи према мотивисаним придевима ЉО, један од циљева овог рада чини и анализа творбено-семантичког утицаја придева ЉО као мотивних речи у творби различитих њима мотивисаних речи. То значи да ћемо испитивати деривационе системе простих и изведених придева ЉО. Овим испитивањем желимо да постигнемо следеће:

– Желимо испитати да ли се деривациони системи придева ЉО семантички заснивају на људској особини или се удаљавају од особине тако што се семантика мотивисаних речи не темељи на примарном, него на неком од секундарних значења придева ЉО.

– Ако се, као што претпостављамо, деривациони системи заснивају на значењу људске особине, онда ћемо имати прилике да анализирамо комплетно семантичко поље особина у српском језику (дакле, и именице, глаголе, прилоге чије је значење у вези с људским особинама). Међутим, с обзиром на тему нашег рада, суштина те анализе сводиће се на семантички утицај мотивног придева ЉО на мотивисану реч. Такође, заинтересовани смо и за утицај форманта мотивисане речи на трансформацију, сужавање или проширивање значења лексема добијених од придева ЉО.

– Наводићемо и разна значења деривата мотивисаних придевима ЉО која се не односе на особине. Покушаћемо да утврдимо одређене законитости, ако их има, у процесу индивидуалне деривације мотивних придева ЉО. Која су то у деривацији продуктивна секундарна значења придева ЉО?

– Сматрамо да тек проучавањем деривационог система придева стичемо пун увид у развој појединачних значења, од мотивне речи за грађење придевâ ЛЂО, преко семантичких трансформација или потпуног преузимања семантичког садржаја унутар придевâ ЛЂО до нових промена или слеђења семантичких конотација у речима посталим од придевâ ЛЂО.

Седмо. Поред тога што ћемо у раду покушати да конфронтирамо просте и изведене придеве у творбеном и семантичком смислу, рад ће се заснивати на још једној конфронтацији (овог пута семантички заснованој), и то између придева који означавају физичке људске особине и оних који означавају духовне особине. Нисмо унапред сигурни постоје ли такве законитости, али ћемо у току творбене и семантичке анализе придевâ ЛЂО имати у виду ову, на први поглед упечатљиву, диференцијацију између поменутих придева и покушати да уочимо неке закономерности, ако их буде.

Осмо. У току ексцерпирања придевâ ЛЂО показало се компликованим разлучити у свим случајевима који придев означава, а који не означава људску особину. Било је јасно да неке придеве који тек секундарно улазе у категорију придева ЛЂО, треба уврстити у грађу. Такви су нпр. придеви *млак*, *туп*, *мек*, *пун*. С обзиром на то да многи придеви секундарно могу означавати особине, требало би повући неку границу између оних придева који улазе у грађу и оних који не улазе. Разраду овог поступка себи смо поставили као задатак у првом делу рада.

Девето. Поред творбене анализе придевâ ЛЂО, која ће се заснивати на творбеној семантици, један од важних циљева овог дела рада представља и семантичка идентификација лексема које анализирамо. То значи да ћемо на основу творбене структуре покушати да утврдимо семантичке типове придевâ. Ово значење се појављује само на нивоу примарних семантичких реализација. Секундарне семантичке реализације, семантички потенцијал и механизми активирања овог потенцијала чине предмет другог дела овог рада.

1.4. Претходне опаске

Овај рад је замишљен као синхронијско истраживање – на грађи из савременог српског језика пратимо творбу и развој значења у оном смислу који од нас захтева сама грађа. Ипак, у току ексцерпирања грађе испоставило се да је за неке придеве тешко или немогуће утврдити структуру – да ли су они изведени или прости, односно, да ли су њихови завршеци творбени форманти или нису, потичу ли од именице или глагола, од неке речи или од неке основе коју препознајемо и у другим речима итд. На пример, да ли је придев *крепак* постао од глагола *крепити* или од основе *креп-*, која је заједничка обема лексемама? Ако је придев *крепак* продукт девербативне творбе, онда је он, наравно, дериват. А ако је настао додавањем форманта на основу, онда се отвара теоријско питање – можемо ли деривацијом

назвати процес творбе у којем не постоји мотивна реч, и даље – да ли је свака суфиксација уједно и деривација, како се често мисли?

Овај проблем, као и многи други који ће се у раду анализирати, навели су нас да за све придеве које истражујемо проверимо етимологију. За ту сврху смо се у првом реду користили *Етимологијским рјечником* П. Скока (Skok, 1971–1974). С обзиром на то да се етимологијом служимо само као помоћним средством у компликованом процесу класификовања грађе, обично смо се задовољавали подацима које смо нашли у том речнику. Ако, међутим, анализа није довољно јасна или је уопште нема, користили смо се још и етимолошким речником М. Фасмера (1964–1973) и *Рјечником ЈАЗУ*. С обзиром на то да ће П. Скок бити често цитиран, напомињемо да ако уз етимолошки податак нема извора, то значи да је преузет из речника П. Скока. Ако је наведено да је из Скоковог речника, али није наведен податак о књизи и страни, онда треба у индексу (казалу) речника наћи придев о којем се говори и видети податак. У свим нејасним случајевима дат је у фусноти комплетан податак о преузетој информацији.

Етимолошки подаци биће у раду изношени само ако треба образложити откуда неки придев у одређеној групи. За случајеве који нису спорни нећемо наводити етимологију.

Принцип класификовања придева у структурне групе сводиће се на непосредну анализу придева на два основна елемента. Тако ће, на пример, придев *крепостан* бити анализиран као *крепост-* + *-ан*, а не као *креп-* + *-ост* + *-ан*. Сви приступи, међутим, имају неку своју ману, па се зато, чини нам се, треба одредити за један и бити доследан у што већој мери. Међутим, и поред усвојеног принципа анализе, није нам јасно како треба анализирати нпр. придеве *чаробан* или *киван*. Имају ли они мотивне речи или не? Ако их имају, да ли су то именице, глаголи или придеви? У таквим случајевима решење тражимо у етимологији. По П. Скоку, у основи придева *чаробан* налази се именица *чароба*, а у основи придева *киван* налази се поствербал *кив* (*љутња, сриба*). И тако смо придеве *чаробан* и *киван* уврстили у деноминалне придеве на *-ан*. Притом, евентуална неслагања у вези са етимологијама изложеним у различитим речницима нећемо уносити у рад да га не бисмо оптерећивали етимолошким подацима, који су за нас од секундарног значаја, и да не бисмо разбијали концепцију рада предутим напоменама о судбинама појединачних придева. Осим тога, набрајање више интерпретација о етимологији придева захтева и наше одређивање за једну од њих, што опет подразумева даља етимолошка истраживања. Због свега тога, унапред смо се одређивали за анализе П. Скока, иако смо свесни да он можда није увек у праву. То, међутим, није много утицало на наше творбено-семантичке закључке.

Приликом ексцерпирања грађе имали смо у виду да ће један од важних задатака у истраживању творбе придева са значењем људских особина бити и анализа њихових деривационих система. Осим тога, у другом делу овог рада, који је посвећен семантици, биће анализирана полисемија ових придева. Наведени задаци подра-

зумевају на уједначен начин обрађену грађу коју ћемо анализирати. Због тога смо се одлучили да у највећој мери ексцерпција наше грађе обухвата придеве из *Речника МС*. *Речник САНУ* користићемо контролно. То значи да ако, на пример, у употреби или у развоју деривационог или полисемантичког система неке групе придева уочимо одређену законитост која пропустом лексикографа није обрађена доследно у *Речнику МС*, послужићемо се и *Речником САНУ*. Тако се, на пример, придеви са значењем људских особина на *-аст* могу употребљавати уз именице које означавају део тела, али и уз именице које означавају особу: *костурасти прсти* : *костураста жена*; *кудраста глава* : *кудраста дама*; *слинаста њушкица* : *слинасти дечак*. Међутим, у *Речнику МС* није доследно обрађена могућност ових придева да одређују и особу у целини, а не само део тела. Зато смо ову тенденцију уочену у *Речнику МС* проверили у *Речнику САНУ* и допунили грађу примерима из овог речника, у којем има више примера, а међу њима има и оних који су нама били потребни. Ако је пример преузет из *Речника САНУ*, то ће у раду увек бити назначено, а ако уз пример (у ретким случајевима) не стоји извор, то је због тога што се подразумева да је преузет из *Речника МС*.

Поред *Речника МС* и речника П. Скока важну улогу у нашој анализи творбених форманата придева са значењем људских особина имају и радови А. Белића (1949), М. Стевановића (1989), С. Бабића (1962; 1986). И када их не будемо експлицитно цитирали, анализа сваког форманта почеће консултацијом ових књига, да бисмо се тек након тога посветили и другој литератури, која се можда конкретније бави проблемом о којем пишемо.

За испитивање творбених основа и семантичких односа у вези с дериватима, полазну тачку нам представља рад Д. Горган-Премк (1997). У овој књизи говори се, између осталог, о основним речима и дериватима (126–129), о семантичком односу творбене основе према деривату (129–132), о структури и семантици деривата (132–136) и о регуларности семантичког варирања (136–140). Управо ћемо се овим видовима творбене семантике и ми бавити у овом раду.

2. ПРОСТИ ПРИДЕВИ СА ЗНАЧЕЊЕМ ЉУДСКИХ ОСОБИНА

- 2.1. Значењски и творбени критеријуми учвршћивања лексема...
- 2.2. Структура деривационог система простих придева са значењем људских особина
- 2.3. Индивидуална деривација
- 2.4. Однос простог придева према деривату у свести говорника

2.1. Значењски и творбени критеријуми учвршћивања лексема у групу простих придева са значењем људских особина

Себи смо поставили задатак да у овом поглављу наведемо просте придеве који означавају људске особине, и који су забележени у *Речнику МС*. Сусрели смо се са два основна проблема.

Први проблем је у вези са значењем ових придева. Тежили смо томе да сви обухваћени придеви у својим примарним семантичким реализацијама означавају људске особине. Ипак, било је тешко изоставити неке од оних придева који тек секундарно имају то значење.

Други проблем је у вези са творбом ових придева. Није увек могуће утврдити да ли је неки придев заиста проста, неизведена реч или није.

И, ево како смо приступили овим проблемима.

2.1.1. Значењски критеријуми

Од придева који не значе примарно људске особине унели смо: *брз, љут, мек, млак, мрк, плав, прав, прек, прост, пун, свеж, сув, тврд, тих, туп, црн*. Зашто смо се одлучили за уношење ових придева, објаснићемо на примерима.

Најпре о придеву *прав*. То је прасловенски придев. Првобитно је имао конкретан значење 'управљен напред' (Р. Skok, 1971–1974, [III] 26; М. Фасмер, 1971, [III] 352). Из овог конкретног значења, које као примарно наводи и *Речник МС*, метафором су се развила апстрактна значења, која се углавном односе на људске особине. Нпр: 2.а. *који нема кривице, невин, недужан*; 2.б. *који је без мане, исправан, поштен, честит*; 4. *онакав какав треба да буде*. Занимљиво је да се деривационо гнездо у којем је *прав* мотивна реч скоро у потпуности ослања на онај део

семантичког садржаја ове лексеме који сачињавају секундарна значења.⁹ Као да је у деривацији првобитно значење занемарено. Издвајамо само лексеме *права*, *правац*, *управити*, *усправити*, које бележи *Речник МС*, а у чији семантички садржај улази примарно и првобитно значење овог придева. *Речник МС*, међутим, бележи велики број лексема семантички заснованих на секундарним значењима. Навешћемо само неке изведенице (и то оне које се односе на људске особине): *правда*, *правдач*, *правдаџија*, *правдаш*, *правдаштво*, *праведан*, *праведљив*, *праведљивост*, *праведник*, *праведништво*, *праведност*, *правичан*, *правичност*.

Ова појава је необична, због тога што је уобичајеније да се деривационо гнездо својим већим делом заснива на примарном значењу, које је, по правилу, доминантно, а необично је и због тога што су конкретна значења доминантнија од апстрактних као база за семантичко варирање.

И други наведени придеви имали су мање-више сличну судбину. Издвојили смо пет група простих придева који примарно не означавају људске особине, а које смо уврстили у грађу.

1. Значење људске особине за неке придеве није примарно, али је доминантно. То показују деривациони системи ових речи, који се добрим својим делом заснивају на секундарним значењима или се семе примарних значења равноправно са семама секундарних значења преносе на деривате ових речи. Деривациони систем лексеме *прост* скоро се у потпуности односи на особину простоте: *простадија* ('прост пук'), *простак*, *простаклук*, *простакуша*, *простачина*, *просташтво*. За лексему *туп* важи исто: *тупав*, *тупавац*, *тупавити*, *тупавко*, *тупавост*, *тупак*, *тупан*, *тупација*, *тупеж* ('стање тупавости'), *тупост*, *тупака*, *тупарија* ('будалаштина'). Семантички садржај примарног значења узет је у обзир у изузецима: *тупара* ('тупа секира') и *тупица* ('тупа страна ножа').

2. Придеви *брз*, *свеж* и *тих* обележавају особине које и у примарним значењима могу (али не морају) бити људске. Такви су им и деривациони системи. Исп. *брз*: *брзати*, *брзац*, *брзација*, *брзина*, *брзичав*, *брзовит*. И остале именице којима је у творбеној основи *брз-* а којима се означава вршилац радње могу се односити и на човека. Нпр. именица *брзељ*, којом се означава врста птице, може бити и назив за човека који брзо ради, као нпр. *брзац* или *брзација*. *Речник МС* ово значење не бележи, али је оно свакако потепцијално. На људску особину не односе се само оне именице којима се означава речни брзак (*брзаја*, *брзак*, *брзатак*, *брзик*, *брзица*) и *брзатица* (реченица која се брзо изговара). Придев *свеж* има сиромашан деривациони систем, који чине само именице *свежина* и *свежост*, и обе могу означавати и људску физичку или духовну свежину. Слично као *брз* и *свеж* понаша се и *тих*: *тихан*,

⁹ У овом раду ћемо под деривационим системом или деривационим гнездом подразумевати систем лексема насталих додавањем суфикса на творбену основу датог придева или на основу деривата изведеног од тог придева. Нећемо узимати у обзир сложенице, као ни лексеме настале префиксално-суфиксалном творбом.

тихнути, тиховање, тиховати, тихост, тихотан, тихоћа. И све се ове именице могу односити и на људску особину.

3. Трећу групу придева које смо унели у грађу, иако нису у примарним значењима људске особине, чине они придеви чији се деривациони системи не заснивају у потпуности на оном секундарном значењу које се односи на људску особину, али се у знатнијој мери темеље на њима. То поново потврђује доминантност секундарног значења које се односи на људску особину у систему значења датих придева. Такви су придеви: *љут, плав, сув, тврд, црн.* Сув: – Део деривационог система који почива претежно на људској особини: *сувоњав, сувоњаст, сувоћа, сувочак.* Део деривационог система који се не односи на људску особину: *сувад, сувар, суварак, суварје* (све ове именице означавају суво грање), *сувиша* ('сува погача'), *сувовица* ('суво време'), *сувица* ('суво грожђе'). Тврд: – Део деривационог система који се заснива претежно на људској особини: *тврдина, тврдица, тврдичина, тврдац, тврдичлук, тврнути, тврдоћа.* Део деривационог система који се не заснива на људској особини: *тврдан* (дрво), *тврдача, тврдија, тврдича, тврдина* (све ове именице означавају биљке). Плав: – Део деривационог система који се највећим делом односи на људску особину: *плавка, плавкаст, плавкиња, плавојка, плавојчица, плавоња, плавуљаст, плавуша, плавушав, плавушан, плавушаст, плавушац, плавест, плавити, плавост, плавота, плавоћа.* Део деривационог система који се не односи на људску особину: *плавац¹* (коњ), *плавац²* (камен), *плавет, плаветан, плаветнети, плаветнило, павило, плавина, плавуља* (крава). Црн: – Део деривационог система који се односи на људску особину: *црнка, црнкаст, црнкиња, црнац, црнило, црнети, црнити, црнаштво* (покрет). Део деривационог система који се не односи на људску особину: *црндаћ, црнаш* (животиња), *црнељ* (риба), *црница* (земља), *црнкуша* (кокошка). Љут: – Део деривационог система који се односи на људску особину: *љутав* (= љутња), *љутина, љутит, љутити* (се), *љутитост, љутнути* (се), *љутња, љуост.* Део деривационог система који се не односи на људску особину: *љутац* (тврд камен), *љутача, љутик, љутина, љутић, љутовница* (све ове именице означавају биљке), *љутица* (животиња).

4. Има придева који су на прелазу између наведених група. Такви су, на пример, *мек, млак и пун.* Ови придеви спадају у прву групу по томе што им се деривациони систем скоро у потпуности заснива на људској особини, на којој им се базира секундарно значење, али спадају и у другу групу по томе што речи које сачињавају деривациони систем могу да се односе истовремено и на људску особину као и на неку која није људска. Ипак, за разлику од придева друге групе, какав је, на пример, *брз*, придеви *мек, млак и пун* у примарним значењима сасвим јасно одређују конкретне особине које не могу бити људске. Мек: *мекан, меканост, меканан, мекост, мекота, мекотан, мекоћа, мекушав, мекушан, мекушац, мекушност, мекшати.* Млак: *млакав, млакоња, млакост, млакоћа, млакушан.* Разликује се само *млакајица* (мирно, топло време). Пун: *пунан, пунаност, пуначак, пуначан, пунахан, пунашак, пунашност.* Разликују се: *пунилац, пунина, пунити.* Ове речи су примиле

семантички садржај основне реализације лексеме *пун*. Међутим, без обзира на то да ли ови придеви улазе у I или у II групу, они заслужују да се нађу на нашој листи простих придева који означавају људске особине.

5. У ову групу спадају придеви *прек* и *мрк*, чији се деривациони системи, углавном, заснивају на примарном значењу. Ипак, ове придеве уносимо због тога што за особине означене овим придевима немамо одговарајуће синониме међу придевима ЉО.

2.1.2. Творбени критеријуми

Веома је тешко утврдити да ли је неки придев проста реч или није, нарочито ако нам је циљ да проучавању приступимо, углавном, синхронијски. А ако се и усмеримо на дијахронију, колико дубоко треба да улазимо у прошлост? До прасловенског језика? До праиндоевропског? Због тога смо критеријуме поставили из синхронијске перспективе, а затим смо грађу проверавали и дијахронијски.

Прво смо просте придеве поделили на просте неизведене (примарно просте) и секундарно просте. Прости неизведени јесу они у чијој структури са синхронијског становишта не распознајемо творбену основу и творбени формант. То су обично једносложне речи. Њих је, због форме, тешко делити на некакве мање семантичке целине. У другу групу простих придева, у тзв. секундарне просте, увели смо оне придеве који су по својој структури између простих и изведених. Такви су, на пример, *висок*, *лукав*, *јалов*. То су придеви код којих са синхронијског становишта јасно распознајемо творбену основу и формант, а ти форманти су, најчешће, и данас продуктивни. По томе ови придеви улазе у изведенице. Међутим, за разлику од типичних изведеница, чије творбене основе данас распознајемо као морфеме које улазе у састав нама добро познатих мотивних речи, за творбене основе секундарних простих речи не можемо утврдити мотивне речи. Због тога нам оне изгледају врло несамосталне и готово неодвојиве од речи у којој се користе и од творбеног форманта са којим се користе.

Када смо одвојили све просте неизведене придеве, поново су се јавила питања. Испоставило се да неке придеве можемо да сврставамо у групе по завршцима: завршетак *-аг*: *благ*, *драг*; завршетак *-ак*: *јак*, *лак*, *млак*, *опак*; завршетак *-ек*: *мек*, *прек*; завршетак *-л* (који је прешао у *о*): *зао*, *мио*, *чио*; завршетак *-р*: *спор*, *стар*; завршетак *-рд*: *горд*, *грд*, *тврд*; завршеци *-ст* и *-шт*: *вешт*, *прост*, *ташт*, *туст*, *чист*, *чврст*.

Да ли су ове речи просте, неизведене? Односно, да ли су наведени завршеци суфикси или нису? Ако јесу, колико то утиче на нашу поделу придева?

— Завршетак *-аг* се не наводи на листи суфикса ни код С. Бабића (Babić, 1986), ни код П. Скока (Skok, 1971-1974), ни код А. Белића (1949). Ови аутори га не наводе ни у поглављима о ретким суфиксима. П. Скок (Skok, 1971: 12) говори само о ретком српскохрватском именичком суфиксу *-аг* (*шипраг*).

— ЗАВРШЕТАК -ак. П. Скок (Skok, 1971: 18) говори о придевском суфиксу -ак у примерима типа *кротак*, *лак*, *мрзак*, *сладак*. То је, како он каже, “opći slavenski sufiks iz ie. vtemena”. Он не наводи примере *јак*, *млак*, *опак*, нити *лак* објашњава на тај начин. Рекло би се да завршетак -ак у нашим примерима не потпада под суфикс -ак. Ни А. Белић (1949: 191) у одељку о придевским наставцима са сугласником *к* не наводи наше примере. Он констатује да су ти наставци данас непродуктивни. О нашим примерима не говори се ни код С. Бабића (Babić, 1986), ни код М. Стакића (1988). На питање да ли је овај суфикс примарно имао неко значење које је уносио у придеве или је служио само за “потврђивање придевности” прасловенских придевских корена, налазимо следеће одговоре. П. Скок (Skok, 1971: 18) нам даје прилично неодређену оцену овог проблема. Каже да је -ак “u starije doba bio i u hrvatsko-srpskom jeziku živ sufiks određene vrijednosti, dok je danas u jezičnom osjećaju izgubio semantičku vrijednost, a zadržao morfološku, tj. izrazuje samo pridjevsku kategoriju osnove”. Не знамо какву је то вредност имао. Р. Бошковић (1978: 180) за суфикс -*љкљ* каже да је то придевски наставак који је настао додавањем суфикса -*ко* старим придевима на -*љс*, који су у прасловенском језику могли бити или девербативи или лексичке речи (као наше *лак* / < *љљк*; *љљг* ~ *лељљтљ*). Суфикс -*ко* није имао конкретно значење, а додавао се придевима на -*љс* “зато што је наставак *љ* као вокалски елемент у извесној епоси развитка прасловенског језика постао неспособан за две функције: за функцију основинског наставка и функцију суфикса”.

— ЗАВРШЕТАК -ек. П. Скок (Skok, 1972: 7) говори о прасловенском суфиксу -*љкљ*, -*љљ*, који је као придевски суфикс данас мртав и лексикализован. То је по пореклу исти онај суфикс о којем смо управо говорили, суфикс -ак. Придев *пр(у)јек* П. Скок објашњава као балтословенски, свесловенски и прасловенски придев **per-*-*љљ*. Дакле, он је изведен тим старим суфиксом.

— ЗАВРШЕТАК -л. А. Белић (1949: 154–155) бележи придеве *зао* и *мио* у одељку о простим придевима и каже “да не би било тешко доказати да су многи од њих¹⁰ глаголског порекла, тј. да су изведени. Уосталом, и крајњи сугласници многих од горњих примера (-в, -л, -к, -т и сл.) показују такву везу. Данас је за све њих јасно, по нашем осећању, да су то усамљене, лексичке речи.”

— ЗАВРШЕТАК -р (*спор*, *стар*). Потврду за суфиксност гласа *р* даје нам П. Скок. Говорећи о пореклу придева *стар*, он каже да је то “indoevropski, baltoslovenski, sveslovenski i praslovenski pridjev obrazovan indoevropskim sufiksom -r (као *dobar*) од коријена *sta-*” (Skok, 1973: 328). Придев *стар* је само на први поглед прост придев. То је прасловенски придев у чијој је творбеној основи глагол *стати*, односно његова основа *ста-*, а чији је суфикс -*р*. Дакле, старо је оно што је дуго стајало. (Skok, 1973, [III]: 328) М. Фасмер (1971, [III]: 747), међутим, доводи у везу *стар* са

¹⁰ Мисли се и на остале просте придеве које је А. Белић навео: *бос*, *го*, *груб*, *јак*, *крив* итд. Овим можемо потврдити суфиксну природу сонанта *л*, који је прешао у *о* у примерима *зао*, *мио*, *чио* (Р. Д.).

литавским *storas* ('дебео'), староисландским *storr* ('велик, јак, важан, мужеван') и староиндијским *sthiras* ('крепак', 'снажан'). П. Скок (Skok, 1973: 313) и за придев *спор* констатује да је изведен истим суфиксом.

— ЗАВРШЕТАК -рд (*горд, грд, тврд*). У више пута навођеним етимолошким речницима не налазимо решење за проблем којим се бавимо.

— ЗАВРШЕТАК -ст (*вешт, прост, ташт, туст, чист*). Ево како П. Скок (Skok, 1973: 53) објашњава етимологију придева *прост*: "Praslovenski se pridjev tumači iz slavenskih jezičnih sredstava kao složenica od prefiksa *pro-* i postverbalnog pridjeva *-stъ* od *stati*."

Дакле, не бележи се *-аг, -рд*. Говори се о *-ак, -ек* као о једном форманту. Постојали су *-л* и *-р*, највероватније и *-ст*. За ове речи је вероватније, а и за многе друге данас просте речи вероватно је да су у прошлости биле изведене. Ми их у овом раду третирамо као просте из оног разлога који наводи А. Белић, а то је да су то данас усамљене, лексичке речи. Њихови суфикси нису продуктивни и због тога се они ни не осећају као суфикси, већ као завршеци немотивисаних речи.

2.2. Структура деривационог система простих придева са значењем људских особина

Због бројних сличности у творбеном понашању простих придева ЛО могли бисмо рећи да њихови деривати образују систем, а не скуп. У том систему постоје одређене законитости, односно, очигледна је његова уређеност. Мотивне речи (прости придеви) имају скоро идентичан творбени потенцијал. Тај потенцијал је већина мотивних речи искористила, што значи да у систему нема много упражњених места. Деривате не морамо да претпостављамо, јер их речници бележе као већ постојеће. Нема много одступања од система, а то значи да када све деривате једне мотивне речи унесемо у њихова места у систему, нема много преосталих деривата, које због специфичности њихових значења не можемо да сместимо у систем.

Просте речи из ове групе готово су обавезно мотивне речи за: (1) именице (са значењем особине, носиоца особине мушког рода, носиоца особине женског рода), (2) глаголе (најчешће са значењем 'попримати или имати особину исказану придевом') и (3) придеве (са синонимним/дублетним значењем и придеве субјективне оцене) и прилоге (са значењем начина вршења радње).

2.2.1. Именице са значењем особине

Од свих деривата, по подацима из *Речника МС*, највише је именица са значењем особине. Од свих простих придева граде се именице с овим значењем, а од највећег броја њих гради се више од две такве именице (у просеку од простих придева ЛО

граде се 2,4 именице). Од 58 простих придева ЉО гради се 131 именица са значењем особине или са врло сродним значењем. Именице се граде следећим суфиксима: *-ост*, *-ота*, *-оћа*, *-ина*, *-ија*, а ретко суфиксима *-ет*, *-да*, *-еж*, *-оба*, *-ја*, *-је* и *-ица*.

ФОРМАНТ *-ОСТ*:¹¹ *белост*, *благодост*, *бледост*, *глупост*, *гордост*, *грубост*, *драгодост*, *живост*, *јакост*, *кљастост*, *крутост*, *лакост*, *леност*, *лепост*, *лудост*, *љутост*, *мекост*, *милоост*, *младост*, *млакоост*, *мркост*, *опакоост*, *плахоост*, *плавост*, *правост*, *прекоост*, *пуноост*, *свежост*, *слепост*, *строгост*, *тихоост*, *тромаост*, *тупоост*, *тврдоост*, *спорост*, *старост*, *хромоост*, *шкртоост*. Дакле, од 58 придева 39 гради именице са значењем особине суфиксом *-ост*.

ФОРМАНТ *-ОЋА*: *белоћа*, *благоћа*, *бледоћа*, *брзоћа*, *глупоћа*, *глувоћа*, *грдноћа*, *грубоћа*, *драгоћа*, *крутоћа*, *лакоћа*, *малоћа*, *мекоћа*, *милоћа*, *млакоћа*, *плагоћа*, *плахоћа*, *простоћа*, *пуноћа*, *страхоћа*, *сувоћа*, *тврдоћа*, *тихоћа*, *тупоћа*, *тустоћа*, *црноћа*, *чврстоћа*, *чистоћа*. Дакле, од 58 придева њих 28 гради именице са значењем особине суфиксом *-оћа*.

ФОРМАНТ *-ИНА*: *белина*, *брзина*, *вештина*, *глувина*, *јачина*, *љутина*, *малина*, *милина*, *мркина*, *плавина*, *пунина*, *свежина*, *старевина*, *таштина*, *тврдина*, *тишина*, *тустина*, *црнина*, *чврстина*. Од 58 придева двадесет је оних који су мотивне речи за именице са значењем особине са суфиксом *-ина*.

ФОРМАНТ *-ОТА*: *белота*, *благота*, *драгота*, *глувота*, *јакота*, *лакота*, *лепота*, *мекота*, *милота*, *плавота*, *простота*, *слепота*, *сувота*, *чврстота*, *чистота*. Дакле, од 58 придева, њих 15 гради именице са значењем особине суфиксом *-ота*.

ФОРМАНТ *-ИЈА*: *глупарија*, *лудорија*, *тупарија*; ФОРМАНТ *-ЋТ*: *плавет*; ФОРМАНТ *-ДА*: *правда*; ФОРМАНТ *-ЕЖ*: *тупеж*; ФОРМАНТ *-ОБА*: *злоба*, *худоба*; ФОРМАНТ *-ЈА*: *грдња*; ФОРМАНТ *-ЈЕ*: *миље*; ФОРМАНТ *-ИЦА*: *бледица*; ФОРМАНТ *-СТВО*: *ленство*.

Број именица са значењем особине изведених од простих придева												
Број простих придева ЉО	-ост	-оћа	-ина	-ота	-ија	-да	-је	-ја	-еж	-ѓт	-ица	-ство
58	39	28	20	15	3	1	1	1	1	1	1	1

Миоги прости придеви представљају мотивне речи за грађење не само једне, него већег броја именица са значењем особине, додавањем различитих форманата. Ово је прилика да статистички анализирамо конкуренцију ових суфикса. У обзир смо узели само четири фреквентнија суфикса: *-ост*, *-оћа*, *-ина*, *-ота*. Од 39 именица изведених суфиксом *-ост*, њих 18 имају именичку варијанту са суфиксом *-оћа*, 10 са суфиксом *-ина*, и 10 са суфиксом *-ота*. Суфиксом *-ост* и суфиксом *-оћа* граде се именице са значењем особине од следећих простих придева: *бео*, *благ*, *блед*, *груб*, *глуп*, *драг*, *крут*, *лак*, *мек*, *мио*, *плав*, *плах*, *пун*, *слеп*, *строг*, *тврд*, *тих*, *туп*. Суфиксом *-ост* и суфиксом *-ина* граде се именице са значењем особине од следећих простих придева: *бео*, *јак*, *љут*, *чио*, *плав*, *пун*, *свеж*, *стар*, *тврд*, *тих*.

¹¹ Именице с овим творбеним формантом по правилу чувају место и природу акцента придева који је у основи (ако је у питању једносложни или двосложни придев словенског порекла).

Следећих 10 придева представљају мотивне речи за грађење именица са значењем особине суфиксима *-ост* и *-ота*: *бео, благ, драг, јак, лак, леп, мек, мио, плав, слеп*.

-ост/-оћа	-ост/-ина	-ост/-ота
18	10	10

Суфикс *-оћа* је у конкурентском односу са суфиксом *-ост* у 18 наведених именица, са *-ота* у 13 именица и са *-ина* у 10 именица. Суфикси *-оћа* и *-ота* у конкурентском су односу у грађењу именица од следећих придева: *бео, благ, глув, драг, лак, мек, чио, плав, прост, слеп, сув, чврст, чист*, док су суфикси *-ота* и *-ина* конкуренти у грађењу именица од придева: *бео, брз, глув, плав, пун, тих, туст, тврд, црн, чврст*.

-оћа/-ост	-оћа/-ота	-оћа/-ина
18	13	10

Суфикс *-ота* је у конкурентском односу са суфиксом *-оћа* (од 13 придева), *-ост* (од 10 придева) и *-ина* (од 6 придева): *бео, глув, јак, плав, чио, чврст*.

-ота/-оћа	-ота/-ост	-ота/-ина
13	10	6

Из наведених табела произлази и она која се односи на суфикс *-ина*.

-ина/-ост	-ина/-оћа	-ина/-ота
10	10	6

Намеће се питање о разлозима постојања различитих суфикса за грађење именица које означавају исти појам. Сматрамо да редувантна творбена синонимија, по правилу, не би требало да постоји и да је, бар у неком смислу, употреба већег броја суфикса функционално сврсисходна. И дошли смо до неких закључака. Пре него што их изложимо, морамо напоменути да нам је главни путоказ у решавању ових недоумица био актуалиа употреба ових именица. То значи да смо, анализирајући, на пример, конкурентност форманата *-ост/-оћа*, уважавали речничке податке о постојању, рецимо, именица *слепост* и *слепоћа*, али смо предност дали употребној вредности ових речи, односно чињеници да говоримо *слепоћа* и *слепило*, а да *слепост* не одговара у потпуности уобичајеној употреби именица са значењем особине од придева *слеп*.

Употребивши овај критеријум, покушали смо да од 18 именица које по *Речнику МС* равноправно имају суфиксе *-ост* и *-оћа* издвојимо оне именице које су необичне са суфиксом *-ост*. Издвојили смо: *белост*, *бледост*, *лакост*, *мекост*, *плавост*, *слепост*, *тврдост* и установили да све ове именице углавном означавају физичке особине. Дакле, суфиксом *-ост* мање уобичајено се граде именице које означавају физичке особине. И још нешто – уочили смо да се као секундарно значење код именица на *-ост* метонимијом развија и значење поступка. *Лудост* је особина, али и поступак. Исто важи и за *благост*, *глупост*, *строгост*. У овом значењу, у значењу поступка, именице на *-ост* имају и множину. Ова граматичка категорија врло је маркантан знак говорнику нашег језика да је именица из сфере апстрактног прешла у сферу конкретног и зато је свима јасно да се у реченици *Доста ми је твојих глупости* не мисли на особину, већ на поступке.¹² Могли бисмо рећи да се метонимија за коју смо управо дали пример појављује регуларно код свих именица ове групе и да, према томе, представља принцип регуларне полисемије. Међутим, именице на *-ост* изведене од простих придева који означавају физичке особине не потпадају под тај принцип регуларне полисемије. То значи да не могу одређивати поступак у секундарном значењу и да не могу имати множину. Не постоје, на пример, *белости*, *бледости*, *слепости*. Тиме је и потврђена наша хипотеза да се суфикс *-ост*, у првом реду, додаје на просте придеве који означавају духовне особине.¹³

Поред суфикса *-ост*, врло је продуктиван и суфикс *-оћа*. Он је распрострањен у овој категорији о којој говоримо, иако С. Бабић (Babić, 1986: 310) за њега каже да је “*slabo plodan, tako da su rijetke nove izvedenice, a i neke dosadašnje potiskuju izvedenice sa sufiksima -ost ili -ina*”. На истом месту С. Бабић каже да је “*značenje tih izvedenica apstraktno. Označuju osobinu onoga što znači pridjev u imeničkoj osnovi.*” С. Бабић је овде мислио на именице са суфиксом *-оћа* уопште; део наше грађе, прости придеви са значењем људске особине на које се додаје суфикс *-оћа*, потврђују ову констатацију.

Чини се да суфикс *-оћа* није као суфикс *-ост* специјализован за означавање људских особина, него особина уопште. Његова типична употреба је уз придеве *лак*, *мек*, *тврд*: *крутоћа*, *лакоћа*, *мекоћа*, *пуноћа*, *простоћа*, *сувоћа*, *тврдоћа*, *чистоћа*. У основи ових деривата налазе се придеви који у својим примарним значењима нису људске особине, осим у ретким изузецима (исп. *глувоћа*, *строгоћа*, *слепоћа*). Иако типична употреба овог суфикса није у вези са људским особинама, не смемо заборавити да речници бележе доста именица са тим суфиксом управо са значењем људске особине. Изненађујући је податак да суфикс *-оћа* није типичан, али јесте продуктиван у овој лексичко-семантичкој групи именица. Поставља се

¹² Присуство граматичке категорије множине овако реализоване именице требало би да буде довољан разлог за лексикографско издвајање ове реализације у посебну тачку. Али, то није увек случај (у *Речнику САНУ* – код именице *глупост* јесте, док код именице *лудост* није).

¹³ Именице на *-ост* могу да означавају, поред особина, и стања, осећања и др. В. о томе М. Павловић (1953 г).

питање о његовој позицији у систему *-ост/-оћа/-ина/-ота*. Када се јавља у конкурентском односу са суфиксом *-ост*, суфикс *-оћа* је ту да укаже на особину уопште, има апстрактнију вредност од суфикса *-ост*, њиме образоване именице не реализују значење *поступак* и немају множину (исп. на пример: *Доста ми је Маркове глувоће и Миланових лудости*). Поред тога, *-ост* се везује за духовне особине, док се *-оћа* везује за физичке особине, у случајевима када се везује за људске особине, а нарочито за оне што се исказују придевима који у основним значењима нису људске особине. Везивање за физичке особине очигледно је и у конкурентском односу суфикса *-оћа* са *-ота*, на пример, *чистоћа руку*, али *чистота душе*.

Суфикс *-ота* је слабо продуктиван (*лепота, чистота*). Међутим, његово типично значење је значење људске особине. Чини се да се више везује за придеве који означавају духовне особине (исп. *чистота: чистоћа*).

Суфикс *-ина* је у паралелном односу са суфиксом *-оћа* у том смислу што је то суфикс за грађење апстрактних именица, пре особина уопште него људских особина. И он се везује за придеве који у примарним значењима не означавају људске особине: *брзина, љутина, свежина, тишина, црнина, чврстина*, осим у ретким изузецима (*јачина*). Овај суфикс није нарочито продуктиван, а везује се и за физичке и за духовне особине.

именички суфикси	типични за означавање ЛО	мање типични
фреквентни суфикси	-ост	-оћа
мање фреквентни суфикси	-ота	-ина

Вредности исказане у овој табели треба прихватити условно. Сва четири суфикса су продуктивна у поређењу с осталим суфиксима за грађење именица са значењем особина. Ово су нијансе које се испољавају у конкуренцији једног суфикса према другом. Свима њима могу се означавати и физичке и духовне особине, али у исказивању физичких особина изгледа да предњачи суфикс *-оћа*, а у исказивању духовних најуобичајенији је суфикс *-ост*.

2.2.2. *Nomina attributiva* мушког и женског рода од простих придева са значењем људских особина

Од 57 придева, како показује *Речник МС*, 27 њих гради именице са значењем мушког носиоца особине, а 18 гради именице са значењем женског носиоца особине. Неки од придева који су у овом смислу продуктивни граде деривате већим бројем суфикса, тако да грађа показује 12 деривата са значењем носиоца особине мушког рода и 32 деривата са значењем носиоца особине женског рода. И овог пута наглашавамо да смо узимали у обзир само првостепене деривате. Да смо унели и

другостепене деривате, испоставило би се да има знатно више имсница са значењем женског носиоца особине, и то због тога што се многе од њих граде додавањем моционог суфикса на деривацијом добијену именицу са значењем мушког носиоца особине. Очигледна разлика у броју свих деривираних именица мушког и женског рода (83:34) говори нам да су именице мушког рода са значењем носиоца особине неутралне, а именице женског рода с истим значењем обележене, маркиране. Та семантичка неутралност омогућава именицама мушког рода накнадну продуктивност у грађењу именица женског рода моционим суфиксима.

Одредићемо се према моционим суфиксима и навешћемо неколико чињеница у вези са њима. Под моционим суфиксима подразумевамо оне суфиксе којима се од именица једног природног рода добијају именице другог рода, и то нарочито именице женског рода од именица мушког рода, на пример, *учитељ* – *учитељица*, *ждребе* – *ждребица*, *ждребе* – *ждребац*, *жаба* – *жабац* (Ж. Станојчић и Љ. Поповић, 1997: 139). Примери које смо навели недвосмислено показују да смо од именице једног рода извели именицу другог рода. Примери се разликују само по томе што именички пар *учитељ* – *учитељица* илуструје тзв. интегралну моцију (због тога што цео мушки назив улази у састав женског назива), док именички парови *ждребе* – *ждребац* и *жаба* – *жабац* илуструју суплетивну моцију (именица мушког рода је добијена од творбене основе, то јест окрњеног облика именице средњег односно женског рода).¹⁴

Придевске изведенице о којима ћемо сада говорити немају моционе суфиксе због тога што су то именице које имају придеве у творбеној основи. Суфикси за грађење именица од придева имају праву творбену вредност. Не слажемо се сасвим са проф. Б. Ћорићем, који настајање именице *старица* објашњава суплетивном моцијом од именице *старац*, и то на следећи начин “мушка ознака бића губи свој суфикс и на његово место долази моциони суфикс” (Ћорић, 1982: 7). И још један пример – говорећи о суфиксу *-киња*, Б. Ћорић каже да овај суфикс у језицима у којима се јавља има модификациону функцију, “тј. у творбеном процесу изведеница не мења категорију (од именице добијамо опет именицу) [...] као у примеру из српскохрватског језика: *странац* – *странкиња*” (Ћорић, 1981: 119). Мислимо да је именица *старица* настала од придева *стар*, исто као и именца *старац*. И једна и друга именица односе се према придеву као мотивној речи. Исто важи и за именицу *странкиња*, за коју мислимо да је, исто као и именица *странац*, настала од придева *стран/страни*. За ово мишљење потврду имамо и код Р. Бошковића, (1978: 62) који, описујући однос међу паровима *вук* – *вучица*, *стар* – *старица*, каже: “Однос *старац* – *старица* сасвим је друге природе. Код њега немамо прављење *femininita* од *masculinita*; то је једно. Друго: однос *старац* – *старица* као моциони однос, није израз моционе употребе наставка *-ица*: он сâм даје наставку *-ица* моционо

¹⁴ О опозицији интегрална моција – суплетивна моција в. Б. Ћорић (1982: 8). Термин “интегрална моција” је термин Б. Ћорића, а термин “суплетивна моција” је термин Р. Бошковића.

значење. И треће, у односу *старац* – *старица* имамо везу наставка *-ица* с придевским општим делом, а њу је немогуће разумети ако се пође од односа *вук* – *вучица*.¹⁵ Р. Бошковић, дакле, не сматра да је именица *старица* постала од именице *старац*. Према томе, суфикс *-ица* у овом случају није примарно моциони суфикс. Међутим, моциони однос *старац* – *старица* даје том суфиксу и извесну моциону вредност. Ми прихватимо термин “моциони однос” и употребљаваћемо га за творбено-семантички однос између именица насталих од истог мотивног придева, а које се разликују само по роду. Ипак, суфиксе додате на придевску основу за добијање именица женског рода нећемо називати моционим.

С. Бабић (Babić, 1962: 39) каже да именице понекад одбацују своје завршетке, на пример, *посавски* : *Посавина*, *шtedни* : *шtedња*. Суфикс се не може одбити ако је “семантички важан”. Од именице *Банија* придев је *банијски*, не може бити *бански*. Исто тако, да је *старица* постала од *старац*, суфикс *-ица* не би могао бити одбачен, јер је семантички важан.

Напомена: Чини се да Б. Ћорић велику вредност придаје моционим односима, односно, доминацији именице мушког рода у односу на мовирани фемининум. На то нас упућује његово, већ наведено, објашњење постанка именице *старица* одбацавањем суфикса именице *старац* и додавањем суфикса *-ица*. Осим тога, он, на пример, каже и ово: “Тематика мовираног фемининума креће се искључиво у оквирина семантичких категорија обухваћених мушким корелативом (па и онда кад мушког корелатива нема).” (Ћорић, 1982: 12) Ово подразумева да, на пример, именице *породиља* или *праља*, које аутор сматра речима без мушког корелатива, своје значење базирају на значењу мушког корелатива, кога нема. Нама се чини да однос мовираног фемининума¹⁶ према (најчешће) мушком корелативу зависи од структуре самог корелатива. Ако је то именица која није настала деривацијом, на пример, *ждребе*, онда се значење мовираног фемининума заиста заснива на значењу полазне именице.

Међутим, много је чешћи случај да је и сâм корелатив по својој структури дериват, на пример, *учитељ*. У оваквим случајевима, мовирани фемининум *учитељица* у чврстој је семантичкој вези с глаголом *учити*, а не са својим корелатом, именицом *учитељ*. Другостепени деривати се, као и првостепени, чврсто саодносе са мотивном речју творбене основе, а првостепени дериват са својом структуром и семантиком представља спону којом се појам означен другостепеним дериватом везује за појам означен мотивном речју творбене основе. За ово имамо и доказ. Аутор овог рада је као састављач тестова за пријемне испите на Филолошком факултету у Београду, за пријемни испит 1995. године сачинио задатак у којем се

¹⁵ И даље, ако пођемо од синтаксичке анализе саставних делова у лексемама *старица* и *вучица* (М. Стевановић, 1964 I: 473) или од семантичке анализе истих делова (Д. Гортан-Премк, 1997: 127-128), закључићемо да су *-ица* у *старица* и *-ица* у *вучица* хомонимни суфикси.

¹⁶ Термин смо преузели од Б. Ћорића (1982: 7).

од кандидата тражило да одреде мотивну реч за именицу *учитељ* и за именицу *учитељица*. Највећи број кандидата је, на изненађење чланова комисије, одговорио да је мотивна реч за именицу *учитељица* глагол *учити* (исто као и за именицу *учитељ*), што је врло необичан одговор, с обзиром на то да је *учитељица* транспарентна изведеница настала интегралном моцијом. Међутим, овај одговор само показује колико је у свести наших кандидата, још увек невичних за питања творбе речи, именица *учитељица* структурно-семантички потпуно базирана на глаголу *учити*.

Да бисмо проверили резултате, спровели смо (23. фебруара 1998. године) анкету међу студентима Филолошког факултета. Тражили смо од њих да, без много размишљања, напишу мотивне речи за именицу *учитељица* и именицу *старица*. Резултати су били изненађујући. Од тридесеторо студената четврте године Групе за српски језик и књижевност (који су положили испит из творбе речи), њих 18 је написало да је глагол *учити* мотивна реч за творбу именице *учитељица*, а дванаесторо студената (што је једва нешто више од једне трећине анкетираних) написало је да је *учитељ* мотивна реч именице о којој говоримо. Четрдесетпеторо студената Групе за књижевност одговорило је на следећи начин. Тридесетпеторо се одлучило за глагол *учити*, само петоро за именицу *учитељ*, један одговор је био *учење*, један одговор – *учитељка*, један – *училиште*, а троје студената није одговорило. Ови одговори показују да чак и лингвистички образовани говорници српског језика немају развијен осећај за другостепене деривате.

А ево одговора и на друго анкетно питање у вези са мотивном речју именице *старица*.

Студенти Групе за српски језик и књижевност:

- *стар* (15)
- *старити* (8)
- *старац* (5)

Студенти Групе за књижевност:

- *стар* (23) — *старац* (4)
- *старост* (9) — *стара* (1)
- *старити* (6) — *старо* (1)
- без одговора (3)

Одговори на ово питање показују да говорници нашег језика, на творбеном плану, носиоца особине женског пола везују за саму особину (*стар*, *старост*) или за процес стицања особине (*старити*), а врло ретко за носиоца особине мушког пола.

2.2.2.1. *Nomina attributiva* мушког рода од придева са значењем људских особина

ФОРМАНТ `АК: *вештак, глупак, глувак, лудак, простак, тупак.*

ФОРМАНТИ НА `АН: *глупан, драган, лудан, тупан, црњан.*

ФОРМАНТИ НА `АН: *грубијан, малишан, плавушан.* ФОРМАНТ -КО: *плавко.*

ФОРМАНТИ НА -(А)Ц:¹⁷ *белац, брзац, вештац, глувац, малац, мекушац, младенац, младунац, плавушац, слепац, старац, тврдац, хромац, црнац, чистунац, шкртац.*

ФОРМАНТ `АЦИЈА: *брзација, тупација.*

ФОРМАНТИ НА -ИЋ: *драгић, драговић.*

ФОРМАНТИ НА `ИЋ: *младић, старчић.*

ФОРМАНТ `ОЊА: *глупоња, глувоња, грдоња, лудоња, млакоња, мршоња, плавоња, тупоња.*

ФОРМАНТИ НА -ИНА: *ленчина, ленчурина, ленишина.*

Мање продуктивни форманти: -ЧА: *глувча*; -ЊК: *црник*; -ЊЦА: *луданца*; -А: *луда*; -ЋА: *злоћа*; -ОБА: *грдоба*; -ОВ: *грдов, лудов*; -ЕСИЈА: *грдесија*; -ОСИЈА: *грдосија*; -ИЊА: *грдиња*; -ЧУГА: *ленчуга*;

-ЧУРИНА: *ленчурина*; -ЧУЉИНА: *старчуљина*; -ЧЕКАЊА: *старчекања*; -ИЈА: *лудија*; -ИЦА: *лудица, шкртица, тврдица*; -ЊАК: *лудњак*; -О: *мило*; -АР: *слепар*; -ИША: *тврдиша, малиша*; -ИНА: *-старешина, старина*; -ИШ: *стариш*; -КЕЉА: *старкеља*; -ЧИНА: *старчина.*

Именице мушког рода са значењем носиоца особине могу бити граматичког мушког и женског рода. Ми смо именице граматичког женског рода укључили у групу са именицама граматичког мушког рода. Граматичког су женског рода укључили именице изведене следећим суфиксима: `АЦИЈА: *брзација, тупација*; `ИЈА: *грдесија, грдосија, лудија*; -ИЊА: *грдиња*; `ИНА: *глупачина, ленчина, ленчурина, ленишина, старешина, старина, старчина, старчуљина*; `ИЦА: *тврдица, шкртица*; `КЕЉА: *старкеља*; `ОЊА: *глувоња, глупоња, грдоња, лудоња, млакоња, мркоња, плавоња, тупоња, трмоња*; -ЧА: *глувча*; -ЧЕКАЊА: *старчекања*; -ЧУГА: *ленчуга.*

Све ове именице, без обзира на то да ли су граматичког мушког или женског рода, могу се, традиционално, поделити у неутралне именице и тзв. именице субјективне оцене. Готово све именице граматичког мушког рода спадају у неутралне именице, осим оних са суфиксом *-ић*, које углавном спадају у деминутивно-хипокористички део именица субјективне оцене (изузетак је именица *младић*, која је неутрална за данашње језичко осећање). Именице граматичког женског рода углавном улазе у аугментативно-пејоративну групу именица субјективне оцене. Изузетак су наведене именице са суфиксима *-ација, -ица* и *-иша*.¹⁸

¹⁷ Суфикс *-(а)ц* не треба идентификовати са суфиксом *-ац* (*подлац*).

¹⁸ Суфикс *-ица* у наведеним примерима није суфикс субјективне оцене, али у именици *лудица* то свакако јесте. Суфикс *-иша* у именици *тврдиша* није суфикс субјективне оцене, али се та нијанса осећа у именици *малиша*.

У вези са овим, постављају се два питања. Прво: где је граница између неутралних суфикса и суфикса субјективне оцене, односно како знамо да ли је неки суфикс из групе суфикса субјективне оцене? Друго: за именице граматичког женског рода које смо навели можемо рећи да могу бити природног мушког или женског рода. Има ли ту неког критеријума?

Прво питање се наметнуло у вези са значењем именице *тупација*. У односу на именице *бурегџија*, *бојаџија*, ово није именица субјективне оцене. Ипак, сама по себи, она носи елементе субјективне оцене. Упитали смо се где је смештена та субјективна оцена, у творбеној основи или у суфиксу? Онда смо анализирали творбене основе осталих именица из ове групе и утврдили да њихове творбене основе сачињавају углавном прости придеви који означавају негативну, непожељну људску особину, и то најчешће физичку. Сасвим је незнатан број мотивних придева који означавају позитивну, пожељну особину. То су *брз*, *вешт*, *драг*, *мио* и *чист*. Мало је и, да их тако назовемо, семантички неутралних придева. То су: *бео*, *мали*, *млад*, *плав*, *стар* и *црн*.¹⁹ Сви остали мотивни придеви означавају непожељне људске особине.

Осим тога, 38 именица има као мотивне придеве оне који означавају физичке особине, 23 духовне, а 12 именица у творбеној основи има придеве који означавају људске особине које могу бити и физичке и духовне (*брз*, *вешт*, *груб*, *лењ*, *мрк*, *црн*). Што се суфикса тиче, уочили смо да се сви они који се уобичајено убрајају у суфиксе субјективне оцене аугментативно-пејоративног типа завршавају вокалом *а*.

Закључак. Не слажемо се са тим да су именице субјективне оцене само оне које имају суфиксе субјективне оцене и које имају именичку творбену основу.²⁰ Именице субјективне оцене схватамо шире, јер субјективна оцена не произлази само из суфикса, односно (нај)мање проистиче из њега. И придевска творбена основа може подразумевати субјективну оцену. Субјективна оцена се заснива на томе што из склопа људских особина издвајамо (по субјективној оцени) најупечатљивију и себи дозвољавамо да скуп својстава неке особе сведемо само на то једно, да додавањем неког именичког суфикса изградимо именицу и да особу назовемо тим именом. Исти принцип важи и код деривата типа *главоња*, *мозгоња*, *носоња*, мада се именовањем особе по неком делу тела њен изглед своди само на један наглашени део тела.

Субјективна оцена није у суфиксу, она лежи у принципу синегдохе, који се примењује у овим случајевима. Искључујући неколико изузетака које ћемо објаснити, ми све именице из ове групе сматрамо именицама субјективне оцене. И то у два смисла – ширем и ужем. Када некога назовемо глупаком, ми смо избравши негативну (непожељну) особину да га по њој прозовемо исказали негативну субјективну оцену. То је шири смисао. Ужи смисао се састоји у избору саме непожељне

¹⁹ Придев *млад*, због афирмативне конотације, можемо убројати у придеве који означавају пожељну особину, а *стар* се, због негативне конотације, може протумачити као придев који означава непожељну особину.

²⁰ Исп. Ж. Станојчић и Љ. Поповић, 1997: 139.

особине. Од свих особина изабрали смо баш *глупост* и по њој некога прозвали. Исто се догађа и са именицама са значењем носиоца особине мотивисаних простим придевима са позитивним значењем. И у овом случају, људска личност, коју, за наше потребе, можемо схватити као скуп пожељних и непожељних особина, бива сведена на једну, овог пута пожељну особину, а затим се додавањем суфикса уобличава именица. И поново се субјективна оцена везује за доживљај јединке као похвалне личности и, конкретније, за прихватање особе као, на пример, миле личности (исп. *мило*) или драге личности (исп. *драгић*).

Улога суфикса у формирању значења именица субјективне оцене типа *глупан*, *тупација* знатно је мања него што се обично мисли, иако није безначајна. Овакве именице ће имати значење субјективне оцене ако им додамо било који од суфикса за уобличавање именица мушког рода. То може бити неки од неутралних суфикса (*-ан*, *-ац*, *-ак*) или неки од суфикса субјективне оцене (*-ачина*, *-оња*). Разлика ће бити само у степену експресивности ових именица. Оне које имају суфиксе субјективне оцене експресивније су, зато што су ови суфикси мање продуктивни. Улога суфикса се повећава код неутралних именица. Да би биле неутралне, оне могу имати само један суфикс, а ако се на исту основу дода други суфикс, та именица улази у сферу именица субјективне оцене. На пример, само са суфиксом *-ац* именица *црнац* је неутрална, док с осталим суфиксима она прелази у именице субјективне оцене (исп. *црнчуга*).

Има само неколико неутралних деадјективних именица. То су оне које припадају општем лексичком фонду. Такве су, на пример, именице *црнац* са значењем *човек црне расе*, *белац* – *припадник беле расе*, *старац* – *било који стар човек*, *старица* – са истим значењем.

Одговор на друго питање (о постојању или непостојању критеријума за раздвајање именица природног мушког/женског рода): за сада нам се чини да не постоји веза између суфикса и њихове способности да, иако су граматичког женског рода, означавају бића само мушког пола или и мушког и женског пола. Мислимо да то најчешће има везе са употребном вредношћу ових именица и њихових суфикса. Суфикс *-ија*, који се у облику *-ација* јавља у именицама типа *брзација*, *тупација*, везује се обично за именице *potina agentis* типа *бурегација*. Вршиоци ових занимања били су најчешће мушкарци, па се отуда овај суфикс везује за означавање лица мушког пола. Именице са суфиксом *-оња* такође могу означавати само мушка лица: *грдоња*, *млакоња*, *платоња*. За женска лица, паралелно са овим суфиксом за мушка лица, употребљавају се суфикси *-уља* и *-уша* с истом експресивном вредношћу. Суфикси *-ија*, *-иња*, *-ица* (*грдиња*, *грдосија*, *шкртица*) употребљавају се паралелно за лица оба пола. Неке именице са суфиксом на *-ина* могу се употребљавати само за лица мушког пола (*глупачина*, *старина*, *старчина*), а неке за лица оба пола (*ленитина*). Аугментативно-пејоративних суфикса у нашем језику има много (у односу на број осталих суфикса), сви се они завршавају на *a* и очигледно је да су међусобно поделили сферу употребе.

2.2.2.2. *Nomina attributiva* женског рода од придевâ са значењем људских особина

Именице женског рода са значењем носиоца особине граде се следећим творбеним формантима:

Формант *-а*: *млада*; формант *-ара*: *глупара*; формант *-ача*: *глупача, јакача, лудача*; формант *-ка*: *белка, плавка, старка, црнка*. Варијанте суфикса *-ка*: *-ѣнка*: *младенка*; *-ѡјка*: *лепојка, плавојка, црнојка*; *-ѹнка*: *чистунка*; формант *-иња*: *драгиња*; формант *-киња*: *белкиња, плавкиња, црникиња*; формант *-ица*: *вештица, драгица, кљастича, слепица, старица, хромица*. Варијанте суфикса *-ица*: *-ѹница*: *чистуница*; *-ѹшица*: *драгушица, мекушица*; формант *-јана*: *црњана*; формант *-уља*: *грдуља*; формант *-куља*: *црнкуља*; формант *-уша*: *плавуша, старуша*.

По Речнику МС, има укупно 32 именице са значењем женског носиоца особине које су мотивисане простим придевима ЉО. Укупно је 17 таквих придева. Њих 5 означава пожељну особину: *вешт, драг, јак, леп, чист*. Такође, 5 је оних које означавају неутралну особину: *бео, млад, плав, стар, црн*, а 7 је оних који упућују на непожељну особину: *глуп, грд, кљаст, луд, мек, слеп, хром*. Физичку особину означава 12 придева: *млад, јак, бео, плав, црн, леп, чист, кљаст, стар, хром, грд, слеп*; духовну 3: *глуп, драг, луд*, а и физичку и духовну особину обележавају 2 придева: *вешт* и *мек*.

Ако ове статистичке податке упоредимо са подацима о именицама које се односе на мушког носиоца особине, приметимо да код ових именица не предњаче тако маркантно оне које су мотивисане придевом са значењем непожељне особине. Ово предњачење је минимално. Поприлично су по броју изједначене оне које су мотивисане придевима са значењем непожељне особине, оне мотивисане придевима са значењем пожељне особине и оне које су мотивисане неутралним придевима. Очигледно је да смо склонији да по некој похвалној особини називамо жене него мушкарце.

Резултати се, међутим, изједначавају ако мотивне придеве упоредимо према томе да ли означавају духовну или физичку особину. Осетно је више оних именица које су мотивисане придевима са значењем физичке особине него придевима са значењем духовне особине. Подсетимо се да је иста ситуација и са именицама мушког рода које значе носиоца особине. Разлог лежи у томе што су физичке особине упадљивије од духовних и што су очевидне на први поглед, па ако треба именовати особу коју не познајемо и не знамо јој име, вероватно ћемо се сетити најупечатљивије физичке одлике те особе,²¹ затим одговарајућим именичким суфиксом уобличити у именицу придев којим се та одлика означава, и тако формирати име за непознату особу.

²¹ Један од три услова које наводи Д. Гортан-Премк (1997: 88) а које мора задовољити лексема што ће послужити за именовање новог појма јесте да та лексема мора припадати уском делу општег лексичког фонда, ономе који је свима познат или који је познат највећем делу говорника. У ову групу спадају лексеме које означавају физичке особине.

Већина ових именица спада у именице субјективне оцене. Ипак, има међу њима и оних неутралних. То су: *белкиња, млада, плавуша, старица, црнкиња*. Ове лексеме припадају општем лексичком фонду. За жену црне коже нема неутралније лексеме него *црнкиња*, за жену плаве косе – *плавуша*, за стару жену – *старица*.

И још једна напомена за крај. Одговор на питање зашто су придеви ЉО продуктивни у творби именица са значењем носиоца особине можда можемо наћи у размишљању А. Вјежбицке (Вјежбицкая, 1992: 28): “Можно сказать что человеческие характеристики имеют тенденцию выражаться скорее существительными, чем прилагательными, если они постоянны. Можно сказать, что существительные претендуют на категоризацию, а прилагательные – просто на описание.”

2.2.3. Глаголи мотивисани простим придевима са значењем људских особина

Суфикси за грађење глагола од простих придева са значењем људске особине распоређени по продуктивности:

‘-и- (24 глагола): *блажити, чилити, чистити (се), црнити (се), чврстити (се), гордити (се), грдити, грубити, худити, лудити, младити, млачити, плавити (се), пунити, свежити (се), тишити, тупити, тустити (се), старити, белити (се), вранити, кљастити, крутити (се), малити*.

‘-е- (12 глагола): *бледети, црнети (се), глупети, глупети, грдети, грубети, лудети, плавети (се), слепети, тупети, живети, белети (се)*.

-ова- (11 глагола): *благовати, драговати, глуповати, леновати, лудовати, миловати, младовати, плавовати, тиховати, живовати, старовати*.

˘-ну- (8 глагола): *бледнути, љутнути (се), млакнути, мркнути, тихнути, тврднути, живнути, крутнути*.

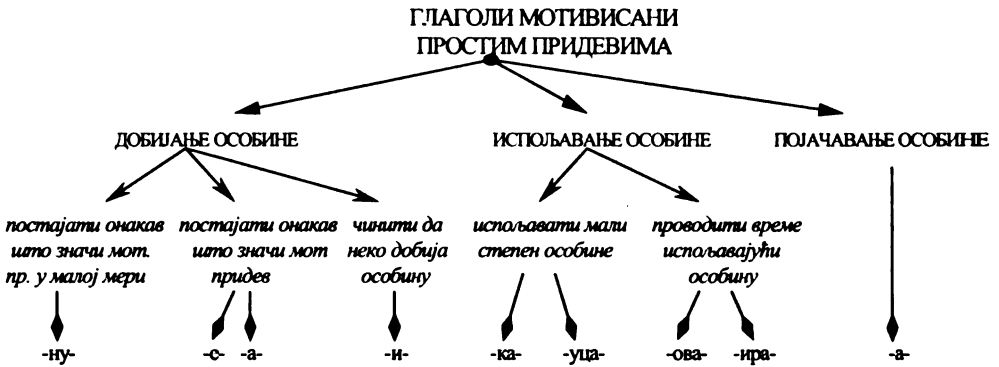
˘-а- (5 глагола): *брзати, драгати (се), храмати, старати (се), крутати (се), мањати*.

˘-ја- (4 глагола): *јачати, лакшати, мекшати, тишати (се)*.

Мање продуктивни форманти: ˘-ка- (3 глагола): *белкати (се), живкати, тишкати*; -уца- (2 глагола): *живуцати, храмуцати*.

	Продуктивност форманата по Речнику МС						
формант	-и-	-е-	-ова-	-а-	-ну-	-ка-	-уца-
бр. глагола	24	12	11	10	8	3	2
% од броја гл.	33,8	16,8	15,4	14,8	11,2	4,2	2,8

Значење ових форманата у вези је са добијањем, испољавањем или појачавањем особине исказане мотивним придевом.

2.2.4. Придеви изведени од простих придева са значењем људске особине

Ове придеве можемо поделити на придеве-дублете и придеве субјективне оцене.

2.2.4.1. Дублетски придеви изведени од простих придева са значењем људских особина

У групу дублетских придева, по подацима из *Речника МС*, спада 21 придев. Они су изведени следећим творбеним формантима:

-(А)Н (4 придева): *чврстан, грдан, худан, крутан*; -АН (3 придева): *блажан, мекан, миљан*; -ЕН (4 придева): *блажен, милан, миљан, малан*; -АВ (3 придева): *глунав, тупав, кљастав*; -ИТ (2 придева): *љутит, плахит*; -ЉИВ (1 придев): *гордељив*; -ОВИТ (2 придева): *брзовит, плаховит*.

ФОРМАНТИ -(А)Н и -АН: Придев *блажан* је покрајинизам и значи 1. *мрсан* 2. (само одр.) *сточни, сточарски*. Придев *грдан* у *Речнику МС* обрађен је под истом одредницом са *грд* и у дефиницији основног значења даје се *голем, велик, огroman; многобројан*. Уз придев *крутан* у *Речнику МС* упућује се на значење 5.д. придева *крут* – *претерано строг, немилосрдан, окрутан, суров*. Уз придев *мекан* стоји *мек (понекад у појачаном значењу)*. *Миљан* је у песничком језику *мио, драг*; уз *худан* се упућује на *худ*; а *чврстан* је у песничком језику *чврст*.

Речничке дефиниције показују да су наведени придеви на -ан синонимни са простим придевима који су им у основи (са изузетком придева *блажан* и делимично придева *крут*, који се семантички подудару са придевом *крутан* само у оном свом делу који се односи на *крутост* као људску особину). Речници бележе и стилску диференцијацију у паровима придева *мио:миљан* и *чврст:чврстан*.

ФОРМАНТ -ЕН: *Блажен* је, по *Речнику МС*, испуњен *осећањем највећег задовољства, среће; пресрећан: који изражава такво осећање. Мален* је мали, милени и миљени у песн. заст. *мио, драг*.

ФОРМАНТ -АВ: *Глунав* и *глуп* су обрађени под истом одредницом, *кљастав* је *кљаст*, а *тунав* се у основном значењу упућује на секундарно фигуративно значење *придева туп – који је због физичких или психичких стања лишен способности да опажа, прати, просуђује, безосећајан, отупео, равнодушан, апатичан. – Има гледалаца који су споре, троме, лијене и тупаве памети. Друго значење овог придева је неокретан, неспретан у покретима: тупави прсти који дрхте, а треће значење је који изражава стање умне ограничености, несабраности, збуњености: тупав смешак, тупава лица.*

ФОРМАНТ -ИВ: *Ленив* је *лен (ленив корак)*, а *плахив* је *плах*.

ФОРМАНТ -ИТ: *Плахит* је *плах*, а *љутит* је под *а. који одражава љутњу (љутит одговор, љутит поглед)*, а под *б. љут*.

ФОРМАНТ -ЕЉИВ: *гордељив*, рус. књ. *горд*: – *Бучна је, смијуљаста, гордељива.*

ФОРМАНТ -ОВИТ: *брзовит*. Овај придев значи исто што и *брз: брзовита жеља.*

Навешћемо неколико запажања у вези с овим придевима.

1. Могуће је да се суфикси додају простим придевима по аналогији са већином придева који означавају људске особине, а који се граде помоћу суфикса.²² Додавањем суфикса и прости придеви се уклапају у систем.

2. Друга напомена односи се само на придеве који у примарном значењу не обележавају људске особине. Могуће је да се код ових придева суфиксом прави семантичка диференцијација, у том смислу што се придев са суфиксом односи на људску особину, а онај без суфикса има тенденцију повлачења значењског опсега у оквиру примарног значења. Такав је случај са придевима *крутан, љутит, тупав, чврстан*.

3. Могли бисмо говорити о подвојености ових варијанти и по територијалном принципу. У Кикинди се, на пример, најчешће користи придев *глунав*, док се у Београду најчешће користи придев *глуп*.

Ево како бисмо могли распоредити деривате о којима говоримо с обзиром на њихово значење према простим придевима од којих су изведени:

Ново значење	Ублажено (еуфемизирано) значење	Појачано (интензивирано) значење		Право синонимско значење	Експлицитније значење људске особине
блажан блажен	гордељив крутан ленив плахив худан чврстан	брзовит мален мекан милен	миљан миљен плахит плаховит	кљастав глунав	љутит тупав

²² Од 1.300 придева у нашој грађи само шездесетак су они без творбеног форманта.

Ова табела је настала из претпоставке да закон језичке економије не допушта безразложне²³ синонимске варијанте (осим у ретким изузетцима), нарочито оне које су настале као резултат деривације. Деривација је системски чин, и за активирање овог творбеног механизма морају постојати ваљани разлози. Објаснићемо само последњу колону, која је, можда, нејаснија од осталих. Придеви *љут* и *туп* не само што у основном значењу не указују на људску особину, него, чини се, и секундарно именују пре стања него особине. Рећи ћемо *туп поглед*, али *тупав човек* и рећи ћемо *Он је љут*, ако мислимо да је он тренутно у стању љутитости, а *Он је љутит*, ако говоримо о некоме коме је то стање прешло у особину.

Наглашавамо да табелу треба схватити само условно. Наш циљ је да пратимо основне семантичке тенденције. Унапред смо свесни да нису сви примери уклопљиви у наше схеме.

2.2.4.2. Придеви субјективне оцене

Веома су бројни суфикси којима се граде придеви субјективне оцене. Мало је продуктивних. Навешћемо их:

~-ав: *грубав, млакав*; *~-аст:* *лудааст, мркаст, тупаст*; *-ан:* *пунан, млаћан, тихан*; *-ачак:* *пуначак, малачак*; *~-ашан:* *драгашан*; *~-ахан:* *грубахан, драгахан, живахан, малахан, мекахан, милахан, миљахан*; *-есан:* *грдесан*; *~-ељаст:* *крутељаст*; *-ѐцак:* *малецак*; *-ѐшан:* *малешан*; *~-(и)кав:* *бледикав*; *~-(и)чав:* *бледичав, брзичав*; *~-(и)част:* *беличаст, бледичаст, плавичаст*; *-кав:* *глупкав*; *~-каст:* *белкаст, плавкаст, црнкаст*; *-лен:* *мрклен*; *-оњава:* *сувоњава*; *~-уљава:* *живуљава, крутуљава*; *-осан:* *грдосан*; *~-уњава:* *бледуњава*; *-ушан:* *драгушан, мекушан, миљушан, младушан, млакушан*; *~-уљава:* *плавуљава, живуљава*; *-ушав:* *плавушав*; *-ушаст:* *мекушаст, мркушаст, плавушаст*; *~-ушкаст:* *лепушкаст, плавушкаст*; *~-цат:* *пунцат, сувцат, старцат, правцат, белцат, живцат, црнцат*.

У свом досадашњем испитивању придева који означавају људске особине уочили смо да су, у језичком смислу, непожељне особине маркантније од пожељних. Прво, придева с тим значењем је више. Друго, ова група придева је продуктивнија у даљим творбеним процесима.²⁴ Имајући ово у виду, изненађење представљају придеви субјективне оцене изведени од простих придева. Очекивали смо више мотивних придева са значењем непожељне особине и више пејоративно-аугментативних суфикса. Међутим, већина ових придева изведена је деминутивно-хипокористичким суфиксима, а међу мотивним придевима бројнији су они који означавају пожељну особину од оних који означавају непожељну.

²³ У смислу потпуно идентичне и стога редувантне, без разликовања макар у фреквенцији (па тме и стилској обележености) или функционалној дистрибуцији.

²⁴ Исп., на пример, део овог рада о именицама са значењем мушког и женског носиоца особине.

Једна група придева са овим суфиксима означава умањен степен особине у односу на мотивне придеве. То су придеви који се завршавају следећим суфиксима: *-ав*, *-а̄ст*, *-ачак*, *-икав*, *-ичав* (*грбав*, *лудаст*, *пуначак*, *бледицав*, *бледицав*), *-ича̄ст* (*беличаст*), *-кав* (*глупкав*), *-ка̄ст* (*белкаст*), *-оња̄в* (*сувоња̄в*), *-уња̄в* (*бледуња̄в*), *-уља̄ст* (*плавуља̄ст*), *-уша̄в* (*плавуша̄в*), *-уша̄ст* (*мркуша̄ст*), *-ушка̄ст* (*плавушка̄ст*).

Другу групу придева са овим суфиксима сачињавају они код којих преовлађује хипокористично значење. Такви су, на пример, придеви са следећим суфиксима: *-ашан* (*драгашан*), *-ахан* (*милахан*), *-ешан* (*малешан*), *-ушан* (*миљушан*).

Трећу групу сачињавају придеви *грдесан* и *грдосан*, који означавају увећан степен особине означене мотивним придевом. То су, изгледа, једини придеви формирани аугментативно-пејоративним суфиксима у овој групи.

Придеви *бледицав*, *бледицав*, *бледицаст*, *бледушан*, *крутеља̄ст*, *крутеља̄в*, *млакав*, *млакушан* нису само деминутивни мотивних придева. Из споја мотивне речи и суфикса (а у том споју су оба ова дела подједнако важна) произлази и пејоративно значење или значење сажаљења према носиоцу ових особина.

Упадљива је могућност увршћивања придева из прве групе у другу и обрнуто.²⁵ Упадљива је и нестабилност семантичке информације која се изражава суфиксом. Она се обликује у зависности од значења мотивног придева. Ако мотивни придев означава неку пожељну особину по субјективној оцени говорника, онда се и суфикс појављује као интензификатор тог значења, дакле има хипокористичну вредност, а ако се мотивним придевом исказује нека квантитативна или негативна особина, онда се суфикс понаша више као деминутивни (или то значење преовлађује). Узмимо, као пример, семантичку поливалентност суфикса *-ахан*. У примерима *грубахан* и *малахан* преовлађује деминутивно значење, док у примерима *драгахан* и *милахан* преовлађује хипокористично значење. У примеру *живахан* суфикс *-ахан* је углавном неутралан. Његова неутралност (а самим тим и семантичка једнакост придева *жив:живахан*) потиче, вероватно, од објективне неутралности придева *жив* у секундарном значењу.²⁶

Суфикс *-ецак* у придев *малецак* уноси и деминутивно и хипокористично значење. Исто тако и суфикс *-уља̄ст* у придеве *плавуља̄ст* и *живуља̄ст*. Слично је и са суфиксом *-ушка̄ст* у примеру *лепушка̄ст*. У том придеву има оцене да неко није сасвим леп, али има и одобравајућег односа, симпатије према особи која је, по оцени говорника, носилац те особине. Проблем постоји и са суфиксом *-ичав*. У придеву *бледицав* њиме се означава мањи степен особине исказане мотивним придевом, а у придеву *брзичав* овим суфиксом се одређује већи степен особине исказане мотивним придевом.

²⁵ Најчешће је тешко или немогуће одвојити деминутивно од хипокористичног значења. Ако је то могуће, сматрамо да ову поделу треба назначити.

²⁶ Ова особина је објективно неутрална, али јој ми, субјективно, додајемо дозу позитивности или негативности, па је за некога то пожељна особина, а за некога непожељна.

Овај последњи пример и случај придева *живахан* упућује нас на још једно запажање. Иако се сви придеви о којима говоримо, па и придеви *жив* и *брз*, могу поредити, они се ипак међусобно разликују по степену присуства особине у облику самог позитива. Довољно је рећи да је неко *брз* и тиме се одмах подразумева висок степен те особине, јер ако није брз, он не може бити ништа друго него спор. Међутим, ако је неко блед, о степену тог бледила се може говорити. Ако није блед, то не значи да је румен – између има много ступњева.²⁷ Придеви *брз* и *жив*, због тога што означавају, да тако кажемо, апсолутни степен особине, додавањем суфикса субјективне оцене остају неутрални (као, на пример, придев *жив* у *живахан*), или се појачавају (као *брз* у *брзичав*) или добијају хипокористичко значење као (*жив* у *живуљаст*). У сваком случају, суфиксом се њихово значење не умањује по степену изражености особине. Чак и увећани степен особине, исказан, на пример, придевом *брзичав*, није у ствари, увећани степен, већ се суфиксом особина брзине наглашава, скреће се већа пажња на ту особину. Ево шта о овоме каже И. Грицкат (1995: 6): “За предмет који је овлажен – а влага има своју ступњевитост – може се рећи и *влажан* и *влажњикав*, али мокро стање нема градације, па не постоји **мокрикав* или сл. Деминуција је у својој бити изражавање упоређености, градираности у правцу смањене мере. Реч којом се означава нешто ефектуирано и финализовано не може имати деминутивни ступањ.”²⁸

По много чему посебно место међу придевима субјективне оцене заузимају придеви *пунџат*, *старџат*, *сувџат*, *правџат*, *живџат*, *белџат*. Детаљну анализу ових образовања урадила је М. Ивић (1995а: 319-331). Оваква образовања М. Ивић назива апсолутним суперлативима, јер је “придевом именовано својство заступљено у највећем могућем степену”. Варијанте придева *пунџат* су *пунџијат*, *пунџан*, *пунџијан*, *пунан*. Неки придеви као, на пример, *сам* имају апсолутни суперлатив *самџит*: *сам-самџит*. Нема много придева који подлежу оваквој редупликацији. Најстарији и најраспрострањенији придеви овог типа су, према писању М. Ивић, *сам*, *пун*, *нов*, *го*, *здрав* и *прав*. Ови придеви “се истичу једносножношћу, а именују својство које не поимамо као трајну, него као привремену одлику бића односно ствари” (Ивић, 1995а: 322). За поменути придевима повели су се и други придеви, па отуда *крив-кривџат*, *бео-белџат*, *цео-целџат*, *стар-старџат*.

По М. Ивић, ови придеви настали су имитирајући творбени модел придева *крџат* чије је примарно значење “натоварен”, а секундарно “дупке пун”. Тако је прво настало *пун-пунџат*, а за овим образовањем и остала, слична. *Пунџат* је према *крџат* настало у приморју, а затим се ширило под утицајем трговачких послова које су Дубровчани обављали чак и на екавским територијама. Ширењу је погодовала

²⁷ В. поглавље овога рада посвећено имплицитној компарацији придева ЉО.

²⁸ То што придеви, како смо их овде назвали, апсолутног степена не могу имати деминутиве, а ипак могу градити придевске варијанте са деминутивним суфиксима, показује да је оправдано делити суфиксе на деминутивне и хипокористичне у примерима који то допуштају.

ситуација у турском језику, у којем, такође, настају слична образовања с апсолутним суперлативима. Бугари, Македонци и Румуни такође удвајају једносложне придеве, па на основу свега овога М. Ивић закључује да образовања типа *пун-пунџат* можемо прогласити балканизмом. Иако се формирање апсолутних суперлатива не везује примарно за придеве који означавају људске особине, за нас су значајни следећи елементи из овог рада М. Ивић. Прво – ови придеви су једносложни. Друго – овај модел је у експанзији код придева. Једносложни придеви су у највећем броју случајева прости придеви, што значи да можемо очекивати ширење овог модела и на остале прсте придеве које анализирамо. За овакво мишљење повода нам дају придеви *стар* и *жив*, који, како наша грађа показује, поседују апсолутне суперлативе, иако не спадају у придеве којима се означава привремена особина, што је примарно било важно, и означавају људске особине, што примарно није била карактеристика придева који формирају апсолутне суперлативе. Можемо очекивати и образовања типа *глув-глувџат*, а можда и *глуп-глупџат*, иако она нису забележена у *Речнику МС* нити у *Речнику САНУ*.

И још једна напомена. Вероватније је образовање *глув-глувџат* него *глуп-глупџат*. Већ остварени примери типа *пун-пунџат*, *сув-сувџат*, који спадају у најстарија образовања ове врсте, показују да се апсолутни суперлатив чешће додаје на придев који већ означава апсолутни степен особине (нема пунијег од пуног, ни сувљег од сувог). Он служи за потврду и наглашавање особине која је већ остварена у својој пуној мери, а не за појачавање особине чији степен може да се градира. Тек аналогично и ови придеви могу добити апсолутни суперлатив, на пример, *стар-старџат*. У овом примеру апсолутни суперлатив служи за појачавање значења мотивног придева и истицање интензитета исказане особине у највишем степену.

2.2.5. Прилози настали од простих неизведених придева

По руском англисти А. И. Смирницком, образовање “*так называемых качественных наречий от прилагательных – регулярный процесс; по видимому их можно рассматривать как одну часть речи (прилагательное), выступающую в разных формах: адъективная форма прилагательного выступает при существительном и адвербиальная – при глаголе*”.²⁹ И заиста су прилози настали од придева које анализирамо веома сродни са речима од којих потичу. Сличност је у значењу, и оном лексичком и оном које доприноси значењу реченице у којој се употреби. Сличност је и у томе што се ови прилози могу компарирати као придеви.

Иако ове прилоге наводимо у анализи деривационог система, они нису постали деривацијом, него адвербијализацијом. Поприложује се средњи род јединине (S. Babić, 1986: 506).

²⁹ А. И. Смирницког цитира М. Ивић (1979: 4).

По И. Грицкат (1961:76), “постоје придеви према којима се прилози граде без икаквих тешкоћа (*леп–лепо, временски: временски*); постоје, затим, придеви са више значења, па се само према извесним међу њима ствара прилог (*вредан: вредно* у значењу “*марљиво*”, “*трудољубиво*”, али када придев “*вредан*” значи “*скупоцен*”, “*драгоцен*”, као нпр. у реченици “*Набавио је вредан алат*”, он нормално нема прилога); постоје, најзад, и такви придеви према којима се прилог може замислити само с насиљем над сопственим језичким осећањем, уз допуштање неуобичајених стилских слобода, или уопште никако (*вунен, сијалични* и др.)” Прости придеви у нашој грађи, међу којима је и придев *леп*, који у својој подели наводи И. Грицкат, спадају у прву наведену групу (цео семантички садржај придева улази и у прилог) или у другу групу (део семантичког садржаја улази у прилог).

Већином ових прилога квалификује се истовремено вршилац радње и начин вршења радње. Субјекат врши радњу испољавајући неку особину, па су том особином одређени и субјекат и предикат. *Она чило спрема стан*. Ова реченица значи да је она испољавала чилост спремајући. Особина може бити различита, трајна или привремена, али је употребом ових прилога свака особина сведена на привремену, јер се њено манифестовање поклапа са трајањем радње.

И. Грицкат (1961: 73) наводи пример: “*Корача весело (иако је он сâм, можда, и невесео)*.” Нама се чини да невесео човек корача весело само ако жели да остави утисак веселости на оне који га гледају док корача. А то су периферни случајеви. У највећем броју случајева тужан човек не корача весело. *Лежи тужно* значи да неко ко лежи делује тужно на околину, на гледаоце. У овој вези понекад сасвим нестаје помињано значење субјектовог стања, а преовлађује значење деловања, “утиска на око”; тада се везе граде још слободније: “*Ова врба стоји тужно над рибњаком*.” (*Ibid*, 73). Ово значење утиска на око И. Грицкат везује за случајеве медијалних глагола и прилога који означавају стање. Наши прилози означавају особине и они не могу одређивати медијалне глаголе. Изузетак су прилози за темпо,³⁰ нпр. *брзо* или *споро*. (*Брзо је растао*.) Само у својим секундарним значењима прилози које обрађујемо могу се употребљавати уз медијалне глаголе – *Гордо је старио*.

Иначе, утиска на око има у значењу свих прилога, па и у значењу њима мотивних придева. У сваком покушају квалификације има утиска. Ипак, када одређујемо значење и функцију придева или прилога, ми их анализирамо са становишта објективног стања ствари, а не са становишта утиска, и тиме анализи дајемо стабилност, иначе би значење реченице *Он је леп* било релативно, јер није сигурно да ли је лепота особе о којој говоримо објективна или је то ствар само “утиска на око”. Зато ћемо и ми, говорећи о значењу “утиска на око”, као и И. Грицкат, везивати ово значење за медијални глагол уз прилог за стање.

³⁰ Термин *прилози за темпо* преузели смо од С. Ристић (1990).

Особина која је означена прилогом квалификује вршиоца радње чак и у неким примерима са прилозима који нису у примарним значењима само људске особине. Такви су, на пример, прилози за темпо. Из реченице *Брзо је спремила стан* следи да је вршиоца радње карактерисала брзина у току вршења радње.

Избор глагола уз које се употребљавају ови прилози зависи од особине у основи прилога и од могућности те особине да одређује неку радњу, неки процес.

Има прилога којима се одређује мало радњи, због тога што су они постали од придевâ са значењем онаких особина које се не могу испољавати у различитим радњама, бар не у свом примарном значењу. На пример, прилог *бледо* или *младо* примарно може бити употребљен у реченицама типа *Он изгледа бледо/младо*. У оваквој употреби прилог се понаша као предикатив – његово значење се приписује субјекту. Ипак, употребом метафоре по изгледу настало је значење – *неизразито, безизразно* (в. Речник САНУ) које репрезентују примери *Бледо су се погледали, бледо се смејуљити* и сл. Метонимијом се објашњавају примери из Речника САНУ: *младо њихати у бедрима* или бити *младо одевен*. Дакле, као младе одређујемо и поступке младе особе. Наведена значења прилога *бледо* и *младо* заснивају се на секундарним значењима придева од којих су постали. Слично се понашају и прилози: *чисто, глуво, хромо, слепо, тусто, кљасто*.

Из овога изводимо следећи закључак. Прилози настали од придевâ који означавају физичку људску особину понашају се другачије од оних који су настали од придевâ са значењем духовне људске особине. Разлика произлази отуда што се прилози од придевâ са значењем духовне особине обично односе и на глагол и на вршиоца радње.³¹ Вршилац радње испољава особину вршећи радњу, па је, према томе, окарактерисан и он и његова радња. Прилогом који у основи има придев са значењем духовне особине може да се окарактерише и радња, али прилогом који у основи има придев са значењем физичке особине карактерише се само њен вршилац. Дакле, можемо рећи *Урадила је то глупо, гордо, грубо, лудо, плахо, просто*, али не и *Урадила је то једро, глуво, кљасто*. Ипак, и прилози којима је у основи физичка особина могу бити употребљени у својој типичној, прилошкој служби, међутим, само у својим секундарним значењима, као што смо видели. Када се употребе у секундарним семантичким реализацијама, ови прилози поново нису равноправни са онима којима је у основи духовна особина – и то због тога што се њима карактерише само радња, а не и вршилац радње. Из реченице *Слепо му је веровала* не закључујемо да је вршилац радње био слеп у време њеног вршења, већ закључујемо само да му је веровала потпуно, апсолутно.

На основу управо наведеног закључка, враћајући се на поделу прилогâ И. Грицкат, прилог *лѐпо*, којим она илуструје прву групу прилога, пребацили бисмо у другу групу, зато што се значење овог прилога заснива на секундарним значењима

³¹ На прилоге усмерене према субјекту реченице (енгл. *subject-oriented adverbs*) први пут је у нашој лингвистици скренула пажњу М. Ивић. Исп. М. Ивић (1978; 1979; 1998).

придева *леп* (исп. *Лепо је написао домаћи задатак*). Придев *леп* се примарно везује за физички изглед, а прилог *лепо* се примарно (и једино) везује за квалитет радње.

И. Грицкат (1961: 71-73) говори о замени прилога придевом у реченицама типа: *Ми смо здрави: Ми смо здраво; Он је добар: Он је добро*. У раду се наводе разлике у значењу ових реченица. Чини нам се да за ове примере које истиче И. Грицкат решење управо треба тражити у томе што се примарно значење прилога који означавају ове особине не поклапа са примарним значењем одговарајућих придева.

Овим завршавамо опис системске деривације простих придева који означавају људске особине. Сада ћемо се, накратко, задржати на индивидуалној деривацији ових придева.

2.3. Индивидуална деривација

Индивидуалну деривацију представићемо само примерима које ћемо покушати да повежемо у скупине лексема сличног значења. Циљ нам је само да укажемо на постојање несистемске деривације простих придева ЛЂО:

1. Збирне именице: *младеж, млађарија, простадија, слепарија, живаљ, живеж, стареж*. Већина се ових именица односи на људе – носиоце особине исказане мотивним придевом. Разликује се *стареж* и *живеж*. *Стареж* се односи на старе ствари, а *живеж*, примарно, на намирнице, а секундарно на живину.

2. Поступци. Осим што неке именице са значењем особине секундарно могу значити и поступке, постоје и посебна творбена образовања с овим значењем, нпр. *худоба, лудорија, тупарија*.

3. Nomina loci: *брзак, чистац, чистиш, глупница (= лудница), лудница*

4. Остало: *црница (хумус), црнина (црна одећа), драгац, драгуљ, лошар (покр. бубуљица), млака (бара), тупара (тупа секира), тупица (тупа страна ножа), тустац (бубуљица), тврђава, живик (= живица), старача (старо речно корито), старевина (дедовина), крутило (штирак), бледица (малокрвност).*

Неразвијена индивидуална деривација, коју нам потврђују ови примери, говори да просте именице са значењем људске особине у деривационом смислу чине систем с малим бројем изузетака.

2.4. Однос простог придева према деривату у свести говорника

Захваљујући *Руском асоцијативном речнику* (1994) и анкети коју смо спровели међу студентима Филолошког факултета у Београду, обавили смо мало истраживање чији је циљ био, како говори наслов овог поглавља, однос просте речи према деривату изведеном из те речи у свести говорника.

Разлог за испитивање лежи у томе што смо, анализирајући деривацију простих придева са значењем људских особина, уочили да деривати ових придева настају и развијају се системски. Индивидуална деривација је, запазили смо, спорадична појава. Занимало нас је како је та системност одражена у свести говорника, коју позицију она заузима у тој свести, и, ако се не преноси цео деривациони систем, шта се из њега преноси. Најприближнију слику о томе даје нам систем асоцијација. Прве асоцијације великог броја говорника на стимулус дају прилично реалистичну слику о парадигматским и синтагматским везама испитиване речи у једном језику. Не чуди највећи број антонимских и синонимских реакција на стимулусе. Све реакције заједно чине асоцијативно поље (в. о овоме Р. Драгићевић, 1996: 98-99). Какав је положај деривата у асоцијативним пољима простих придева са значењем људске особине? Готово никакав. Издвојили смо 13 простих придева из асоцијативног речника са значењем људских особина.³² То су: *белый, глупый, гордый, горький, добрый, милый, мягкий, простой, сильный, старый, тихий, черный, чистый*. На тих 13 придева у Речнику су забележене 7394 реакције.³³ Од укупног броја реакција свега 10 су деривати ових речи. Навешћемо их: *белоснежный* (на стимулус *белый*; ово чак и није дериват већ придевска композита); *неглуый* (на стимулус *глупый*). Ни у овом случају немамо дериват, јер је овај придев добијен префиксалном творбом, а не суфиксалном); *гордец, горделивый, гордыня, негордый* (на стимулус *гордый*). И овог пута имамо проблематичан пример *негордый* који је добијен префиксацијом); *просто* (на стимулус *простой*); *старикан* (на стимулус *старый*) и *тишайний* на стимулус *тихий*. Узели смо у обзир и проблематичне случајеве да бисмо у потпуности представили проблем. Без њих, од 7394 реакције само 7 су деривати.

До сличних резултата дошли смо и ми анкетом коју смо (23. фебруара 1998.) спровели међу студентима Филолошког факултета. Седамдесет пет студената је написало реч-асоцијацију на стимулусе *леп* и *млад*. Међу асоцијацијама на придев *леп* било је само пет деривата, и то: *лепота* (три пута), *лепушкаст* (једанпут) и *лепши*³⁴ (једанпут). Међу асоцијацијама на придев *млад* било је шест деривата, и то *младић* (три пута) и *младост* (три пута).

³² Није их ни било више.

³³ Уз сваку реч-стимулус стоје 4 цифре: I укупан број реакција; II број различитих реакција; III број испитаника који нису имали никакву реакцију на дати стимулус; и IV број појединачних реакција (дакле, оних које су сасвим индивидуалне).

³⁴ С тим што *лепши* и није дериват, него компаратив.

Њихова малобројност показује у којој су мери просте речи значењски независне у односу на своје продукте-деривате. Деривати са својом мотивном речи чине семантичко поље, али стожер семантичког поља своје логичке, појмовне, парадигматске везе остварује изван овако схваћеног поља и везује се за себи равне појмове – у првом реду за синониме и антониме. Када будемо испитивали деривате, видећемо колико су они логички повезани са мотивном речи и да ли ћемо и тамо констатовати да нераскидива творбена, структурна веза између две лексеме не подразумева и логичку везу истог интензитета.

Табела 1. Деривациони систем простих, неизведених придева ЉО

	Именица	<i>Nomina attributiva, m.</i>	<i>Nomina attributiva, f.</i>	Глагол	Дублетни придев	Придев субјективне оцене	Прилог
БЕО	белина, белост, белота, белоћа	белац	белка, белкиња	белети (се), белити (се), белкати (се)		беличаст, белкаст, белцаст	белкасто
БЛАГ	благод, благота, благоћа			благовати, блажити	блажан, блажен		благо
БЛЕД	бледост, бледоћа, бледица			бледети, бледнути, бледити		бледилав, бледичав, бледичаст, бледуњав	бледо
БРЗ	брзина, брзоћа	брзац, брзација		брзати	брзовит	брзичав	брзо
ВЕШТ	вештина	вештак, вештац	вештица				вешто
ВРАН				вранити			
ГЛУВ	глувота, глувоћа, глувина	глувак, глуваћ, глувац, глувоња, глувча		глувети			глуво
ГЛУП	глупост, глупоћа, глупарија	глупак, глупан, глупоња	глупара, глупача	глупети, глуповати	глупав	глупкав	глупо
ГОРД	гордост			гордити се	горделив		гордо
ГРД	грдост	грдоба, грдов, грдоња, грдесија, грдесија, грдиња	грудља	грдети, грдити	грдан	грдесан, грдосан	
ГРУБ	грубост, грубоћа	грубијан		грубети, грубити		грубав, грубахан	грубо
ДРАГ	драгост, драгота, драгоћа	драган, драгић, драговић	драгиња, драгица, драгушица	драгати (се), драговати		драгахан, драгашан, драгушан	драго
ЖИВ	живост			живети, живкати, живнути, живовати, живувати		живахан, живуљав, живуљаст, живцаст	живо
ЗАО	зло, злоба	злоћа		(прозлити се)			зло
ЈАК	јакост, јакота, јачина		јачаца	јачати			јачо
КЉАСТ	кљастост		кљастаца	кљастити	кљастав		
КРУТ	крутост, крутоћа			крутати (се), крутити (се), крутнути	крутан	крутељаст, крутуљав	круто
ЛАК	лакост, лакоћа, лакота			лакшати (се)			лако
ЛЕН	леност, ленство	ленчина, ленчуга, ленчурина, ленштина		леновати, ленчарити, ленчовати	ленив		лено
ЛЕЊ	лењост	лењица		улењити			лењо
ЛЕП	лепост, лепота		лепојка	лепшати		лепушкаст	лепо

	Именица	Nomina attributiva, m.	Nomina attributiva, f.	Глагол	Дублетни придев	Придев субјективне оцене	Прилог
ЛОШ				(слошити се)			лоше
ЛУД	лудња, лудорија, лудост	луданца, луда, лудак, лудан, лудија, лудица, лудњак, лудоња, лудов	лудача	лудети, лудирати (се), лудити (се), лудовати		лудаст, луцкаст	лудо
ЉУТ	љутина, љутња, љутост			љутити (се), љутнути (се)	љутит		љуто
МАЛИ	малина, малоћа	малац, малишан, малиша		малиги, мањати	мален	малахан, малачак, малецак, малешан	мало, малахно
МЕК	мекост, мекота, мекоћа	мекушац	мекушица	мекотити, мекшати	мекан	мекахан, мекушан, мекушаст	меко
МИО	милина, милост, милота, милоћа, милошта, миље	мило		миловати	милен, миљан, миљен	милахан, миљахан, миљушан	мило
МЛАД	младост	младић		младити (се), младовати		младушан, млађан	младо
МЛАК	млакост, млакоћа	млакоња		млакнути, млачити		млакав, млакушан	млакаво
МРК	мркост	мркоња		мркнути		мркаст, мрклен, мркушаст	мрко, мркло
ОПАК	опакоост			изопачити (се)			опако
ПЛАВ	плавет, плавина, плавост, плавота, плагоћа	плавко, плагоња, плавушан	плавка, плавкиња, плагојка, плагоша	плавети (се), плавити (се)		плавичаст, плавкаст, плагоуљаст, плагоушав, плагоушаст, плагоушкаст	плаго
ПЛАХ	плахост, плахоћа			плаховати	плахив, плахит, плаховит		плахо
ПРАВ	правда, правост				праведан, праведљив, правичан	правцат	правично
ПРЕК	прекост						преко, попреко
ПРОСТ	простота, простоћа	простак, простачина	простакуша				просто
ПУН	пунина, пуност, пуноћа			пунити		пунан, пуначак, пуначан, пунашан, пунцат	пуно
РАД	радост			радовати се			радо
СВЕЖ	свежина, свежост			свежити (се)			свеже
СЛЕП	слепост, слепоћа, слепота	слепац, слепар	слепица	слепети			слепо
СПОР	спорост						споро
СТАР	старост	старац, старешина, старица, стариш, старкеља, старчина, старчић, старчуљина, старчекања	старица, старака, старуша	старати (се), старити, старовати		старцат	старо
СТРОГ	строгост, строгоћа						строго

	Именица	<i>Nomina attributiva, m.</i>	<i>Nomina attributiva, f.</i>	Глагол	Дублетни придев	Придев субјективне оцене	Прилог
СУВ	сувота, сувоћа			сушити		сувоњав, сувват	суво
ТАШТ	таштина						ташто
ТВРД	тврдина, тврдост, тврдоћа	тврдац, тврдица, тврдиша		тврднути			тврдо
ТИХ	тихост, тихоћа, тишина		Тијана	тихнути, тиховати, тишати (се), тишити, тишкати		тихан	тихо
ТРОМ	тромост	тromoња					тromo
ТУП	тупарија, тупеж, тупост, тупоћа	тупак, тупан, тупација, тупоња		тупети, тупити	тупав	тупаст	тупо
ГУСТ	густина, густоћа, гушта			густити (се)			густо
ХРОМ	хромост	хромац	хромница	храмати, хромуцати			хромо
ХУД	худоба			худити	худан		худо
ЦРН	црнина, црноћа	црнац, црник, црњан	црнка, црнкиња, црнкуља, црнојка, црњана	црнити (се), црнети (се)		црнкаст	црно
ЧВРСТ	чврстина, чврстота, чврстоћа			чврстити (се)	чврстан		чврсто
ЧИО	чило			чилити			чило
ЧИСТ	чистота, чистоћа	чистунац		чистити (се)		чистијан	чисто
ШКРТ	шкртост	шкртац, шкртица					шкрто

3. СЕКУНДАРНИ ПРОСТИ ПРИДЕВИ

- 3.1. О основама секундарних простих придева
- 3.2. О формантима секундарних простих придева
- 3.3. Значењски критеријуми за укључивање придева у групу секундарно простих
- 3.4. Структура деривационог система секундарно простих придева који означавају људске особине

Секундарни прости придеви су они који су по својој структури између правих простих придева и деривата. Блиски су дериватима по томе што се састоје из творбене основе и суфикса, али се за разлику од деривата чије су творбене основе продуктивне и ван тог образовања, лексичке, коренске морфеме секундарних простих придева су мање или више неактивне ван групе тих придева. Осим тога, са синхронијског становишта, не постоје мотивне речи од којих су изведени секундарни прости придеви. Због тога се чини да су ови придеви прости без обзира на своју очигледно дводелну структуру.

М. Анчић-Обрадовић (1976) бавила се питањем рашчлањавања речи с посебним структурним карактеристикама. Ауторка је покушала да разграничи изведене речи од оних које су наизглед такве и, у вези с тим, она наводи три типа дводелних речи које су гранични случајеви. То су речи с “усамљеним”, лексички празним основама (на пример, руска лексема *буженина* – кувана свињетина), затим речи са лексички празним основама које нису усамљене (на пример, група лексема с основом *-вик-*: *навикнути се, привикнути се, одвикнути се*) и, на крају, речи с “усамљеним” суфиксима (на пример, *настир*). Ауторка констатује (1976: 25) да се “значење ових лексема не базира на суодносу ‘изведеница’ напрама ‘ријеч која је мотивише’, што је за овај аспект примарно, јер тај суоднос не постоји. Према томе, са становишта творбене морфологије овакве ријечи се не могу рашчлањивати, што значи да оне нису изведене [...]”, али, додаје ауторка на следећој страни, оне “јесу састављене”.

Придеви које смо назвали секундарним простим спадају у категорију историјски изведених, а са данашњег становишта, како каже М. Анчић-Обрадовић, састављених, неизведених речи. Наши примери спадају у прве две групе, а када бисмо имали примере за трећу групу, дакле, за речи с усамљеним суфиксима, уврстили бисмо их у изведенице. Утолико се наше мишљење не подудара с мишљењем М. Анчић-Обрадовић. Сматрамо да све мотивисане речи које су изведене одређеним суфиксима (усамљеним или фреквентним) од мотивних речи које су живе у савременом језику (тј. чије се самостално значење и данас осећа или фигурише у актуалним лексемама) треба сматрати изведеним.

3.1. О основама секундарних простих придева

Све придеве које смо уврстили у групу секундарних простих придева претходно смо проверили у речнику П. Скока, речнику М. Фасмера или *Речнику ЈАЗУ*. Највећи број речи потиче од прасловенске основе, на коју је додат суфикс за грађење придева. Те морфеме су специфичне по томе што данас представљају несамосталне, голе основе. Са синхронијског становишта, разликују се две врсте ових основа. У прву групу спадају оне које се не појављују самостално у даљој творбеној дисперзији придева, већ се у творбеним процесима активира цео придев као мотивна реч. Таква је, на пример, основа придева *добар*. Она није самостално активна у другим речима, већ се у даљим извођењима појављује само придев *добар* као мотивна реч (исп. *доброта, добрица, добричина*). Другу групу основа секундарних простих придева чине оне које су самостално активне и изван придева. Таква је, на пример, основа придева *висок* (исп. *висина, висост*). Основе придева *висок* и *добар* повезује чињеница да, из данашње перспективе, за њих не постоје мотивне речи.

Неки придеви су по својој структури између секундарних простих и изведених. Објаснићемо те категорије на примерима. Неке од набројаних примера ипак ћемо уврстити и у изведенице. Пошто су то изузеци, они неће утицати на уопштене резултате наших анализа.

1. У секундарне просте придеве убројали смо неке придеве постале од глагола или других врста речи (на пример, *блентав, блесав, блесаст, крезав, красан, млохав*). То су они придеви чије се основе разликују од основâ мотивних речи од којих воде порекло због утицаја различитих гласовних промена. Тако добијена придевска основа, на први поглед, непрозирног је порекла и није активна у творби других речи.³⁵

2. Овде има и примера за праве изведенице које се, због данашњег непрепознавања њихових мотивних речи, не осећају као деривати (на пример, *љигав, осоран/осорљив, тежак*).³⁶

³⁵ Придеви *блентав, блесаст, блесав* потичу, по П. Скоку, од свесловенског глагола *bluditi*. Овај глагол је имао варијанту с назалом предњег реда $\epsilon = blędo, blęsti > blęsti$. Глагол је пејоративан и изменом сугласника добија већу експресивност. Од глагола *bleskati* потиче именица *bleska*, а од те именице придеви *blesав, блесаст, блентав*. Придев *крезав* води порекло од глагола *кресати*. Од истог глагола, превојем вокала, настао је и придев *красан*. Придев *млохав* потиче, опет по П. Скоку, од придева *млак > mlah > mloh*. *Mloh + -av > mlohav (слаб)*. Ове гласовне варијације придева *млохав* објашњавају се, како каже П. Скок, оноματοпеизирањем придева. Придев *млохав* уврстићемо и у оноματοпејске изведенице. Тамо ће бити речи о гласовним варијацијама унутар оноματοпеја.

³⁶ Придев *љигав* је, по П. Скоку, највероватније, постао од ботаничког термина *љиговина*, иако се не зна сасвим прецизно има ли ова биљка везе са тим придевом. Такви су и придеви *осоран, осорљив*, који потичу од стсл. речи *vsorbъ*, као и придев *тежак*, који потиче од глагола *tegnuti*.

3. Учинио нам се да је и придеву *матор* место међу секундарним простим придевима. Синхронијски, његова структура је непрозирна. Зато смо га и уврстили међу просте придеве, иако по П. Скоку, овај придев потиче од творбене основе именице *мати* (*мат-*) и суфикса *-ор*. Исто као и *матор*, неочекиваног је порекла и придев *стар* од глагола *стати*, који смо, због недиференцираног суфикса уврстили у просте неизведене придеве. Слично важи и за придев *суров*, који потиче од *сиров* (< *сир+ов*).

4. Специфични су, синхронијски посматрано, и прости придеви *напет*, *невин* и *нем*. Убрајамо их у посебну групу због тога што су они, по П. Скоку, изгледа, пореклом прасловенске сложенице. Придев *напет* је настао додавањем префикса *на-* на основу прасловенског глагола *peti* (1. дизати /се/ 2. разапињати). Придев *невин* је настао додавањем префикса *не-* на основу *vinьpъ* (< стсл. *vina* »causa, occasio«). Придев *нем* је настао додавањем префикса *не-* на индоевропски корен **em-*.³⁷

5. Није увек било једноставно утврдити треба ли неки придев уврстити у групу секундарно простих придева или не. Придеве у вези са чијим пореклом је било недоумица нисмо уврстили у ову групу. Придеви *дуран*, *дурљив*, *мутан*, *мутљив*, *крепак*, *кротак*, са синхронијског гледишта, воде порекло од глаголâ. Међутим, по П. Скоку, ови придеви нису постали од глаголâ, него су и они и њима одговарајући глаголи постали паралелно од прасловенских основа *dur-*, *mut-*, *krep-* и *krot-*. Овакве придеве, без обзира на њихово овде назначено порекло, сврстали смо у изведенице због тога што је почетни принцип овог рада класификација на основу синхронијског приступа. У вези с овим, напоменућемо и пример изведеног придева *љубак*, чија творбена основа није постала од окрњене глаголске основе глагола *љубити* него од старог придева *љуб*. У сваком случају, ово је дериват, а пример наводимо да бисмо и њиме показали тешкоће у разлучивању факата у вези са пореклом речи.

6. Нејасан је и статус неких придева из ове групе који се завршавају на *-л* које је постало од *о* на крају слога. Чини се да то нису аутентични придеви, него радни глаголски придеви, који, наравно, потичу од глагола. Такви су: *дебео*, *нагао*, *топао*. Ипак, не можемо да покажемо њихово глаголско порекло. Осим тога, П. Скок за придеве *топао*, *труо* и др. констатује да су изведени прасловенским суфиксом *-ѝл*, а то значи да су ове речи биле придеви и у прасловенско доба.

7. Придев *лаком* на први поглед изгледа као дериват, од придева *лак* помоћу суфикса *-ом*. Међутим, *лаком* води порекло од *lauan* (што је у прасловенском значило "гладан"). Индоевропски корен овог придева гласи **alk-*. Сачувао се партицип **alk-* *-отъ*, који је прешао у *лаком*. С обзиром на то да овај придев по своме значењу нема везе са значењем придева *лак*, прихватамо дијахронијску интерпретацију о пореклу овог придева и укључујемо га у секундарне просте придеве.

³⁷ По другој хипотези, коју у речнику П. Скока читамо под одредницом *нем*, овај придев има оноματοпејско порекло. Он потиче од оноματοпеје *ти-*, којом се подражавају животиње које мучу.

8. Придев *здрав* изгледа као прост неизведени придев. Ипак, по П. Скоку, ово је балтословенски и прасловенски придев изведен суфиксом *-цo*. По М. Фасмеру (II: 90), овај придев је стара сложеница, прасловенски *съdorvъ*; *съ* је у вези са староиндијским *su* (= *добар*), а **dorvo-* је *дрво*. Значи, “из доброг дрвета”.

3.2. О формантима секундарних простих придева

1. Најпродуктивнији је суфикс *-ав*. Укупно 18 придева је њиме изведено: *блентав, блесав, бурлав, кљакав, крезав, лукав, љизав, млитав, млохав, мришав, мртав, мутав, рохав, рошав, туњава, убав, жгољава, журав*.

2. На другом месту по продуктивности је суфикс *-(а)н*. Њиме је изведено 11 придева: *гнусан, јасан, красан, крупан, осоран, празан, ситан, тачан, танан*.

3. Суфиксом *-ар* изведено је 8 придева: *бодар, ведар, добар, једар, жустар, мудар, хитар, оштар, храбар*.

4. Суфиксом *-ак* изведена су 4 придева: *дрзак, плитак, танак, тежак*.

5. На *-л* које је прешло у *о* завршава се 8 придева: *дебео, кисео, нагао, тонао, труо, мукао, смео, весео*.

6. Суфиксом *-ов* завршавају се придеви *јалов, силов* и *суров*.

7. Нулгим суфиксом завршавају се *напет, невин, нем*.

8. Суфиксом *-ок* завршавају се придеви *висок, дубок* и *широк*, а сви остали суфикси које ћемо навести потврђени су у нашој грађи само по једним примером: *-ем*: голем, *-ен*: трезвен, *-еп*: свиреп, *-ик*: велик, *-љив*: осорљив, мутљив, *-ам*: лаком, питом, *-ор*: матор.

Суфикси којима су изведени секундарни прости придеви представљају типичне суфиксе за извођење описних придева. Код деривата изведених овим суфиксима могуће је говорити на који начин мотивна реч и суфикс утичу на њихово значење. Тако, код С. Бабића (Babić, 1986: 426–427) читамо да су придеви са суфиксом *-ав* обично глаголског или именичког порекла. Ако им је глагол мотивна реч, најчешће им је значење “који је рз, прг. *blistav* → *koji se blista*, *brbljav* → *koji brblja*”.

Исто тако, и суфикс уноси у придев одређену значењску нијансу. Тако се, на пример, суфиксом *-(љ)ив* исказује могућност: *крадљив, ламљив* (Babić, 1986: 422), за разлику од суфикса *-ат*, којим се у придев уноси значење опскрбљености и обиља: *пернат, бокат, глават* (Babić, 1986: 427–429).

О описним придевима ЉО које убрајамо у секундарно прости не можемо говорити на овај начин. Не можемо уопштено, типски говорити о утицају творбене основе секундарних простих придева на њихово значење. Осим тога, суфикс који се додаје на основу секундарног простог придева има функцију само у простом

уобличавању придева. Сви ови придеви значе *који је постао онакав, који је онакав што значи творбена основа*. Када бисмо уобличавали неким другим суфиксом ове придеве, а не оним који тај придев већ поседује, његово се значење не би променило или би се променило само у нијанси (нпр. *осоран* → *који поседује особину осорности*, *осорљив* → *који је склон исказивању осорности*). Заслугу за семантичку необојеност суфикса носе творбене основе које немају своје мотивне речи.

3.3. Значењски критеријуми за укључивање придева у групу секундарних простих

Међу, формално посматрано, секундарним простим придевима нашли су се и они придеви који примарно не означавају људску особину. Такви су, на пример, *ведар*, *љигав*, *млитав*, *плитак*, *празан*, *сиров*, *топао*, *труо*, *кисео*, *оштар*, *ситан*, *широк*. Поново смо се послужили истим критеријумом као код простих неизведених придева. Статус секундарног значења којим се одређује људска особина проверили смо анализирајући деривациони систем придева. У деривациони систем укључили смо само оне лексеме које су директно изведене од ових придева. Нисмо анализирали речи настале префиксално-суфиксалном творбом или слагањем. Тако смо уочили да се деривациони системи придева *кисео* и *оштар* у највећој мери заснивају на примарним значењима ових речи. *Кисео*: *киселина*, *киселити* (*се*), *киселица* (кисела супа), *кисељ* (врста јела), *кисељача*, *кисељак* (кисела вода), *киселост*. *Оштар*: *оштрац* (сечиво), *оштрач* (занатлија), *оштрилица* (брус), *оштрило*, *оштрина*, *оштрица*. Дакле, ни деривациони системи ових лексема не потврђују маркантност значења људске особине. Због тога смо ове придеве елиминисали из грађе.

Придев *љигав* нема богат деривациони систем, али се он у потпуности заснива на значењу особине: *љигавац*, *љигаво*, *љигавост*, *љигавче*. Слично је и са придевом *млитав*: *млитавац*, *млитавило*, *млитавити*, *млитавица*, *млитавно*, *млитаво*, *млитавост*, *млитоња*.

Део деривационог система придева *празан* односи се на људску особину. На празноћу као људску особину односе се следећи деривати: *празнов*, *празност*, *празноћа*, *празнуља*.

Придеви *топао* и *сиров* још мање заснивају своја деривациона гнезда на значењу људске особине. Према придеву *топао* стоји само *топло* и *топлина*, а према придеву *сиров* стоји *сирово*, *сировост* и *сировина* (жаргонски = сиров човек).

У посебну групу укључујемо придеве *ведар* и *плитак*. И у својим полисемантичким структурама, као и у деривационим системима ови придеви показују секундарност значења људске особине. Ипак, ово значење је распрострањено кроз цео деривациони систем. Тако се деривациони систем придева *плитак* састоји из лексема *плитко*, *плиткост*, *плиткоћа*, *плићак*, *плићати* и све оне, секундарно, могу бити у вези са плиткоћом као људском особином. Слично се и деривати придева *ведар*

(*ведрилац, ведрина, ведрити /се/, ведрост*) сви одреда у својим секундарним значењима одиосе на ведрину као људску особину.

Ми смо све ове лексеме задржали у грађи, због тога што нам њихови деривациони системи у мањој или већој мери дозвољавају да их сматрамо лексемама чији се семантички потенцијал односи на људске особине.

3.4. Структура деривационог система секундарних простих придева који означавају људске особине

3.4.1. Именице са значењем особине

Најпродуктивнији је формант *-ост*. Издвајамо 50 деривата са овим суфиксом: *блесавост, бодрост, дрзост, дрскост, гнусност, големост, храброст, јаловост, јасност, једрост, кљакавост, крупност, крезавост, крепкост, лакомот, лукавост, љигавост, маторост, млитавост, млохавост, мршавост, мртвост, мудрост, мутавост, наглост, напетост, немост, невиност, осорност, осорљивост, плиткост, празност, рохавост, сировост, ситност, суровост, свирепост, танкост, тачност, тананост, трезвеност, трулост, туњавост, убавост, ведрост, великост, жгољавост, журавост, жустрост, широкост.*

На другом месту по продуктивности је формант *-ина* са 14 деривата: *дебљина, једрина, крупнина, мудрина, наглина, сировина, тежина, топлина, крутнина, ведрина, величина, висина, жустрина, ширина.*

На трећем месту је суфикс *-оћа* са 12 именица њиме изведеним: *дрскоћа, храброћа, јасноћа, крупноћа, мртвоћа, наглоћа, немоћа, плиткоћа, празноћа, кроткоћа, танкоћа, ситноћа.*

На четвртном месту је суфикс *-ота* са 7 деривата: *доброта, јаснота, красота, немота, танкота, топлота, висота.*

За остале творбене форманте рекли бисмо да су сасвим непродуктивни. Формант *-ство*: *здравство, лакоство, лукавство, свирепство.* Формант *-штина*: *блесавиштина, лукавиштина, суровиштина.* Суфикс *-ија*: *гнусарија, мудрија.* Формант *'-еж*: *мртвеж, трулеж.* Формант *-је*: *здравље*; формант *-лук*: *блесавлук*; формант *-оба*: *гнусоба*; формант *-ик*: *мртвик.*

Ако упоредимо творбу именица са значењем особина изведених од секундарних простих придева са онима које у творбеној основи имају прост неизведен придев, запажамо велике сличности.

У оба случаја најпродуктивнији је формант *-ост* и далеко је продуктивнији од свих осталих форманата. Формант *-ота* је у оба случаја најмање продуктиван. Као основну разлику запажамо много маркантнију учесталост суфикса *-ост* у односу на све остале форманте код оних именица које имају секундарне просте придеве у

основи. После форманта *-ост*, продуктивни су још и форманти *-ина*, *-ота* и *-оћа*. Разликују се само по степену продуктивности.

Испитаћемо конкурентност најпродуктивнијих форманата. Девет придева граде именице са значењем особине суфиксима *-ост* и *-ина*, а то су: *једар*, *крупан*, *мудар*, *сиров*, *труо*, *ведар*, *велик*, *жустар*, *широк*.

Творбени форманти *-ост* и *-оћа* у конкурентском су односу у 14 именица, тј. све именице деривирани су суфиксом *-оћа* могу имати и суфиксе *-ост*.

Само 3 именице имају суфиксе *-ост* у конкурентском односу према *-ота*. То су придеви *јасан*, *нем* и *танак*.

<i>-ост/-ина</i>	<i>-ост/-оћа</i>	<i>-ост/-ота</i>
9	14	3

Формант *-ина* је у конкурентском односу према форманту *-оћа* у 2 именице изведене од придева *крупан* и *нагао*, а и према суфиксу *-ота* у три примера: *добар*, *висок*, *топао*.

<i>-ина/-ост</i>	<i>-ина/-оћа</i>	<i>-ина/-ота</i>
9	2	3

Творбени формант *-оћа* у конкурентском је односу према суфиксу *-ота* код следећа 3 мотивна придева: *јасан*, *нем*, *танан*. То су исти они придеви које смо навели говорећи о конкуренцији *-ост/-ота*, што значи да та 3 придева граде именице додавањем 3 форманта.

<i>-оћа/-ост</i>	<i>-оћа/-ина</i>	<i>-оћа/-ота</i>
14	2	3

Из овога следи и последња табела о конкурентским односима суфикса *-ота*:

<i>-ота/-ост</i>	<i>-ота/-ина</i>	<i>-ота/-оћа</i>
3	3	3

Већина придева допушта грађење именице додавањем већег броја форманата, али има и оних за које је уобичајено грађење именице само једним суфиксом: *бодрост*, *дебљина*, *жгољавост*, *журавост*, *јаловост*, *кљакавост*, *красота*,

крзавост, љигавост, маторост, млитавост, млохавост, мутавост, напетост, невиност, осорност, осорљивост, рохавост, тананост, тежина, трезвеност, туђавост, убавост.

Има их укупно 23. Осим именица *дебљина, красота* и *тежина*, све су изведене формантом *-ост*.

Творбеним формантом *-ост* у категорији именицв изведених од секундарних простих придева у односу на суфиксе *-оћа, -ота, -ина*. Две чињенице указују на још типичнију вредност суфикса *-ост* у грађењу именица са значењем људске особине изведених од секундарних простих придева у односу на именице са истим значењем изведене од простих неизведених придева.

Прво. Чињеница је да има 53 деривата на *-ост*, што је тачно половина од укупног броја деривата са значењем људске особине. Друго место заузима суфикс *-ина* са само 15 деривата. Овако великог одступања није било код именица изведених од правих простих придева (уп. 39 именица на *-ост*: 28 именица на *-оћа*).

Друго. Није занемарљив број оних именица које немају варијанте са другим формантима. Таквих је именица 23, а од тога је 20 оних на *-ост*. Та немогућност везивања различитих суфикса са сродним значењима за исту творбену основу показује колико је стабилан спој између творбене основе и суфикса *-ост*. Таквих именица без варијанти знатно је мање у категорији именица изведених од правих простих придева. Њихов је број у овој категорији занемарљив.

Формант *-ост* у 27 примера, видели смо, интерферира са другим суфиксима — у 14 случајева са суфиксом *-оћа*, у 10 примера са суфиксом *-ина* и у три примера са суфиксом *-ота*. Занимљиво је да све именице деривирани суфиксом *-оћа* имају и варијанту са *-ост*. Међутим, уз већину тих именица уобичајенија је варијанта са *-ост* (на пример, уобичајенија је именица *храброст* него *храброћа* или *наглост* него *наглоћа*). Ипак, има примера у којима је суфикс *-оћа* уобичајенији од суфикса *-ост* (на пример, *јасноћа* у односу на именицу *јасност*, затим *крупноћа, плиткоћа, празноћа, ситноћа* према одговарајућим именицама на *-ост*). Све ове именице, осим именице *крупноћа*, означавају особине које нису људске, него особине уопште. Из овога закључујемо да се суфикс *-ост* “специјализовао” за уобичавање именица које означавају људску особину и да је у овој категорији *-ост* прототипичан суфикс.

За творбени формант *-оћа* долазимо до истог закључка до којег смо дошли анализирајући именице с овим суфиксом изведене од простих неизведених придева. Формант је продуктиван, али није типичан. Њиме се свакако граде именице којима се означава људска особина, али ако се упореди вредност овог суфикса с вредношћу сродних форманата (*-ост, -ина, -ота*) у именицама с истом творбеном оснoвом, закључујемо да је овај суфикс специјализован за грађење особина уопште, а не, строго узев, људских особина.

Формант *-ина* је у овој категорији продуктивнији у односу на категорију именица изведених од простих неизведених придева. Ево шта нам грађа показује у вези с овим творбеним формантом.

1. Најтипичнију вредност у грађењу именица са значењем људских особина овај суфикс има у именицама у чијим је основама придев са значењем неке физичке димензије: *висина*, *величина*, *дебљина*, *тежина*, *ширина*. У именицама овог типа суфикс *-ина* је готово незаменљив сродним суфиксима или је њихово значење у овим случајевима сасвим секундарно. Ређе, овај суфикс се користи за грађење именица ЉО које се не односе на физичку димензију: *жустрина*, *једрина*, *мудрина*, *наглина*. Употреба суфикса *-ина* у већини ових примера секундарна је у односу на употребу суфикса *-ост*: *жустрост*, *једрост*, а нарочито *мудрост* и *наглост/наглоћа*.

2. Ипак, чини се да се и поред изразите продуктивности, суфикс *-ина* у категорији именица ЉО специјализовао, више од осталих суфикса, за грађење именица са конкретним значењем. Тако је, на пример, *крупноћа* особина, а *крупнина* је, у првом реду, крупан новац. *Ситноћа* је особина, а *ситнина* – ситан новац, *сировост* је особина, а *сировина* је сиров, необрађен предмет, руда и сл. *Големина* означава мноштво, а *големост* особину, *јаловина* је: 1. *јалова земља* или 2. *невредна дела*, *маторина* је давнина, *мртвина* данак за умрлог домаћина, а *труловина* – све што је труло.

Запажамо да код именица на *-ина* нема регуларне полисемије као код именица на *-ост*, које примарно означавају особину, а секундарно поступак. Све наведене именице секундарно означавају и људску особину.

Напомена. Код именица на *-ина*, ипак, уочавамо неку недоследно потврђену регуларност у развоју једног секундарног значења. Чини се да све ове именице имају у себи семантичког потенцијала за означавање свих предмета, бића или појава који имају особину означену мотивним придевом. Тако, видели смо, *труловина* означава све што је труло, *големина* означава мноштво. *Речник МС* бележи да именица *јаловиња* (што је варијанта именице *јаловина*) означава све што је јалово (жене и мушкарце). Исту могућност имају и именице *крупнина*, *ситнина*, *сировина*, *маторина*, *мртвина*, *труловина*. Творбени формант *-ина* је у овом свом семантичком домену сродан суфиксу *-еж* (исп. *мутеж*, *трулеж*, *мртвеж*, *ситнеж*). Запажамо да овакву семантичку способност немају именице на *-ина* чији се мотивни придеви у својим примарним значењима односе на неку физичку димензију и чије је значење људске особине веома доминантно.

Творбени формант *-ота* је инфериоран у односу на остале сродне форманте (*-ост*, *-оћа*, *-ина*). На то нас упућују две чињенице.

1. Најмањи број именица са значењем особине изведен је овим формантом (свега 7).

2. Конкуренција сродних форманата са формантом *-ота* такође показује деривациону супериорност других форманата. Само именице *доброта* и *красота* примарно носе суфикс *-ота*. *Јаснота*, *немота* и *танкота* карактеристичније су са суфиксом *-оћа*, док је именица *висота* карактеристичнија у облику са формантом *-ина*.

Да закључимо – творбени формант *-ост* је прототипичан и фреквентан суфикс за грађење именица ЉО од секундарних простих придева, док је суфикс *-ота* прототипичан, али није фреквентан. Суфикс *-оћа* није прототипичан у овој категорији, али је фреквентан. Његово основно значење се везује за особину уопште. Суфикс *-ина* није прототипичан, али је и он фреквентан. Специјализовао се за особине које се односе на неку физичку димензију и за именице са значењем неке конкретне појаве, а тек секундарно особине.

3.4.2. *Nomina attributiva* мушког и женског рода од секундарних простих придева са значењем људских особина

3.4.2.1. *Nomina attributiva* мушког рода

Најпродуктивнији творбени формант у овој групи је формант *-(а)ц* (16 именица): *блесавац, јаловац, кљакавац, крезавац, лакомац, лукавац, љигавац, маторац, млитавац, млохавац, мршавац, мутљивац, мутавац, суровац, туњавац, жгољавац*.³⁸ На другом месту по продуктивности су форманти на *`-ак* (11 именица): *дебелјак, добричак, големак, јаловак, маторњак, мртвак, мутљак, немак, суровњак, тежак, трезвењац*. Друго место по продуктивности са формантима на *-ак* деле форманти на *'-ко*: *блесавко, дебељко, дебељишко, кљакавко, лукавко, маторко, млитавко, мршавко, мутавко, туњаवко, жгољавко*. На трећем месту су форманти на *`-ан* (5 именица): *дебељушан, добријан, дрзован, јалован, великан*.³⁹ На четвртм месту су форманти *-(н)ик* и *'-оња*: *дрзник, гнусник, красник, лакомник; млитоња, мудроња, мутоња, широња*. Непродуктивни творбени форманти: *`-аш*: *големаш, великаш, мудријаш*; *`-аћ*: *матораћ*; *-ач*: *јаловач*; *-ашице*: *невинашице*; *-ез*: *туњез*; *-о*: *бленто*; *-ов*: *блентов, празнов*; *-че*: *љигавче, невинче*; *-чина*: *дебељчина, добричина*.

Грамаатичког женског рода су именице на *-оња* и *-чина*. Средњег рода су именице на *-ашице* и *-че*. Све остале су мушког рода. Управо су та четири суфикса они суфикси који се традиционално убрајају у суфиксе субјективне оцене. Сви остали суфикси спадају у неутралне суфиксе за грађење именица мушког рода.

Међу мотивним придевима 15 је оних који означавају физичку особину, а 16 их означава духовну особину. Већина мотивних придева означава непожељну особину. Од придева са значењем физичке особине у том смислу издвајамо само придеве *велик, голем* и *широк*, који могу означавати и пожељне и непожељне особине. Њихови деривати, међутим, имају само афирмативно значење. Од придева са значењем духовне особине, пожељну одлику означавају *добар, mudar, невин* и *трезвен*.

³⁸ У грађи имамо примере и за именице изведене формантом *-ац*: *мртвац, мудрац*.

³⁹ У грађи имамо примере и за именице изведене формантом *-ан*: *мртван, мудријан, широкан*.

3.4.2.2. *Nomina attributiva* женског рода

Најпродуктивнији је формант *-ица*: *блесавица, добрица, добричица, дрзница, гнусница, јаловица, кљакавица, красница, крезавица, лакомица, лукавица, млитавица, млохавица, мршавица, мудрица, мутавица, убавица*. За њим следи суфикс *-ка*: *јаловка, лукавка, маторка, невинка*, затим *`-ара*: *блентара*; *`-уша*: *дебелуша*; *`-уља*: *празнуља*; *-а*: *мрша*.

Аутментативно-пејоративни творбени форманти јесу *-ара, -уша* и *-уља*.

Једанаест мотивних придева означава физичку особину, а десет духовну. Од физичких особина, пожељне су исказане придевима *красан* и *убав*, а од духовних особина, пожељне су *добар, mudar* и *невин*.

3.4.2.3. *Сличности и разлике између nomina attributiva* изведених од простих неизведених и секундарних простих придева

1. Са још већом сигурношћу мислимо да именице субјективне оцене не треба да одређујемо као такве према њиховом форманту, него према синегдохи, која уноси субјективност у значење ових именица. Међу именицама изведеним од простих неизведених придева било је и неколико неутралних именица (*белац, црнкиња* и сличне). Међу именицама изведеним од секундарних простих придева нема неутралних. Све оне у позитивном или негативном (хипокористичком или пејоративном) смислу одређују лица мушког или женског пола.

2. Именице мушког и женског рода изведене од простих неизведених придева углавном су мотивисане придевима који означавају непожељну физичку особину, иако се именице женског рода готово изједначавају у броју мотивних придева са значењем пожељних и непожељних особина.

Именице изведене од секундарних простих придева различите су у том смислу што су именице и мушког и женског рода изведене подједнако од придева који значе физичку особину и од оних који означавају духовну особину, затим по томе што именице оба рода подједнако означавају носиоце непожељне особине, а само као изузетак носиоце пожељне особине.

3. И код именица изведених од простих неизведених придева, као и код оних које су изведене од секундарних простих, уочавамо да су најчешће продуктивни придеви за грађење именица мушког рода скоро обавезно продуктивни и за грађење именица женског рода. Нема придева којима се чешће карактеришу лица женског пола и придева карактеристичних за мушки пол. Постоје само продуктивни и непродуктивни придеви. Ако се и догоди да је неко место у “женском делу” табеле упражњено, оно се попуњава додавањем моционог суфикса на одговарајућу именицу мушког рода, на пример, према именици *трезвењак* стоји *трезвењакиња*, према *великан, великаш* стоји *великанка, великашица*. Ми, наравно, такве именице не узимамо у разматрање, зато што су то даљи деривати.

3.4.3. Глаголи изведени од секундарних простих придева са значењем људских особина

Најпродуктивнији је формант *'-и-* (32 глагола): *блентавити (се), блесавити (се), бодрити (се), дебелити (се), гнусити, храбрити (се), јаловити (се), јаснити, једрити (се), књакавити, красити (се), крезавити, крепити, лакомити (се), лукавити, маторити, млтавити, млохавити, мршавити, мутити (се), наглити, кротити (се), суровити, тањити (се), тежити, топлити (се), трулити, ведрити (се), висити, здравити, жгољавити, ширити (се).*

Сви остали форманти су знатно мање продуктивни: *`-а-*: *мршати, мудрати, плићати; -е- (-ѣ):* *дебелети, млохавети, немети, трулети; `-ја-*: *гнушати (се), дебљати (се), тежати, крупњати, мутљати, здрављати, величати; -ова-*: *добровати, мртвовати, мудровати; -ија-*: *мудријати; -ну-*: *дрзнути (се).*

О значењу глаголског форманта *-и-* обично се говори са становишта његове дистинкције према суфиксу *-е-*. Тако глагол изведен формантом *-и-* од придева као мотивне речи има опште значење *давати некоме особину означену мотивним придевом*, а глагол изведен суфиксом *-е-* од придева има опште значење *добити/добијати особину означену мотивним придевом*. На основу овога очекивали бисмо да се глаголи са суфиксом *-и-* “слажу” са глаголима са суфиксом са *-е-* и да их има скоро подједнако или да је више оних са *-е-*, због тога што неке особине није могуће давати некоме одиосно чинити да их неко добије.

Међутим, упадљиво је више глагола на *-и-*. Рекли бисмо да глаголски суфикс *-и-* улази у сферу глаголског суфикса *-е-* и да многи глаголи на *-ити* значе *добити, добијати особину означену мотивним придевом* (*јаловити/се/, крезавити, лукавити, маторити, млохавити* и други). Неки од ових глагола секундарно могу означавати *давати некоме особину означену мотивним придевом*.

Глаголски пар *трулети – трулити* показује сву необичност дистинкције о којој говоримо, бар кад су у питању глаголи са придевима као мотивним речима. Глагол *трулети* је необичан и није фреквентан у савременом књижевном језику, а *трулити* значи *постати/постајати труо*. Ниједан од ових глагола не значи *чинити да нешто иструли*.

Повратни глаголи на *-ити* који спадају у нашу грађу могу се по свом значењу поделити на неколико група.

а) Глаголи типа *блентавити се, блесавити се* значе *испољавати особину исказану мотивним придевом*. Под тиме се подразумевају поступци, говор или гестикалација који одражавају блесавост односно блентавост. Дакле, ови глаголи имају конкретно значење.

б) Глаголи типа *бодрити се, храбрити се, красити се* имају опште значење *давати себи особину исказану мотивним придевом*.

в) глаголи типа *дебелити (се), тањити (се), ширити (се)* значе слично што и глаголи под б), с тим што је њихово значење медијално, што се ономе на кога се ови

глаголи односе означена стања дешавају без његовог свесног утицаја. У подгрупу ових глагола спадају глаголи типа *једрити се*, који значе “имати особину исказану мотивним придевом”, за разлику од наведених глагола под којима се подразумева процес мењања стања. Глаголом *једрити се* подразумева се већ готово стање (исп. *Девојка се једри као јабука*).

Поставља се неколико питања у вези са значењем глагола на *-ити (се)*, чије смо подврсте управо навели. Нека ће се питања односити и на форму ових глагола, која није повратна.

1. Намеће се проблем конкретног односно апстрактног значења ових глагола. Није увек лако глагол, а нарочито групу глагола, уврстити у категорију апстрактних или конкретних појмова. Ако је радња видљива, уочљива, у неком смислу манифестована, требало би глагол уврстити у категорију конкретних. Ако нема спољашње манифестације, глагол је апстрактан. Глаголе под **а)** одређујемо као конкретне, јер имају уочљиве манифестације. Глагол *красити се* под тачком **б)** има конкретно значење, али шта је са глаголима *бодрити се* и *храбрити се*? Радње исказане овим глаголима могу се извршавати на разне начине, споља уочљиве и оне унутрашње. Можемо се храбрити поступцима, речима, али и у мислима. Ми, ипак, те глаголе доживљавамо као апстрактне, вероватно због битне семантичке црте коју подразумева њихово опште значење – давање себи особине, за разлику од испољавања особине код глагола *блесавити се*. Вероватно је тај исти утицај општег значења одговоран за то да и глаголе под тачком **в)** доживљавамо као апстрактне и поред тога што означавају промене стања које се могу регистровати и голим оком.

2. Лице на које се глагол односи према особини исказаној глаголом. Мисли се на глаголе под **б)** и **в)**. Лице које себе храбри можда је поседовало храбрости у некој мери и пре храбрења, па се храбрењем степен ове особине подиже. Можда уопште није поседовало храбрости и поступком храбрења стиче ову особину. Дакле, овим глаголима се означава и стицање особине, али и њена интензификација. Још прецизније – овим се глаголима означава *покушај* стицања или интензификације особине. То кажемо због тога што у семантичком потенцијалу ових глагола нема резултативности. Ми, наиме, не знамо да ли је охрабрен (или је храбрији) онај који се храбри. Глаголи под тачком **а)** поседују резултативност.

То да ли неповратни глагол има или нема овако схваћено резултативно значење зависи, како нам се чини, од тога може ли или не имати значење *давати некоме особину исказану мотивним придевом*. Глаголи који имају ово значење или када имају ово значење подразумевају значењски елеменат покушаја давања неке особине. Због тог семантичког сегмента ови глаголи немају резултативност или она из самог глагола није евидентна. Ако лице врши радњу само у том смислу што добија особину, резултат је очигледан. У реченици *Петар мудри*, која значи да Петар постаје мудар или мудрији, на основу неких спољашњих манифестација закључујемо да Петар стиче мудрост. Ту има резултата. У реченици *Петар храбри Марка*, не видимо резултат, већ само покушај.

Код повратних глагола очекујемо само резултативне глаголе, али није тако. Резултативни су они који су мотивисани физичком особином (*дебљати се*), али нису резултативни они који су мотивисани духовном особином (*крепити се*, *бодрити се*).

Глаголи изведени суфиксом *-а/-ја-* могу означавати било добијање било интензификацију већ постојеће особине (*гнушати се*, *мудрати*).

Глаголи на *-ова-* и *-ија-* означавају *проводити време испољавајући особину исказану мотивним придевом*. Међутим, посебна се значења ових глагола помало разликују. *Добровати* значи *бити добар*, али се чини да је основно значење овог глагола означено тек бројем 3. у Речнику МС, *живети у добру*. Могуће је да је мотивна реч овог глагола поименичени прилог, а не придев. *Мртвовати* значи *живети умртвљено, као мртав*. Очигледно, значење овог глагола објашњавамо механизмом метафоре. *Мудровати* и *мудријати* значе *проводити време испољавајући мудрост*. Ови глаголи (најчешће) имају пејоративно значење и обично подразумевају испољавање мудрости говорењем. Пошто се то говорење назива мудровањем, значење овог глагола објашњавамо метонимијом.

3.4.4. Придеви изведени од секундарних простих придева са значењем људских особина

а) Дублетни придеви изведени су следећим формантима: *-ан:* *добран;* *-(а)н:* *лакоман, убаван;* *-ав:* *величав, рошкав;* *-ајан:* *величајан;* *-ен:* *храбрен;* *-ит:* *осорит, сировит;* *-љив:* *крепљив, осорљив, ширљив, мутљив;* *-Ø:* *осор;* *-овит:* *дрзовит, једровит, нагловит.*

б) Придеви субјективне оцене изведени су следећим творбеним формантима: *-ак:* *величак;* *-аст:* *дебелјаст, кљакаст;* *-ахан:* *добрахан;* *-ачак:* *великачак;* *-ичав:* *добричав;* *-ушаст:* *дебелјушаст;* *-ушкаст:* *дебелјушкаст;* *-цат:* *здравцат;* *-цит:* *здравцит.*

Већина придева које смо одредили као дублетне придеве имају синонимно или скоро синонимно значење са мотивним придевима – тако је бар према *Речнику МС* и *Речнику САНУ*. То значи да овим придевима форманги служе само за накнадно уобличавање, а не и за уношење неке нове семантичке вредности. Тако је *лакоман* исто што и *лаком*, *убаван* = *убав*, *храбрен* = *храбар*, *осор* и *осорит* = *осоран*. Донекле се разликују неки придеви на *-љив*. Тако је *осорљив* синоним придеву *осоран*, али су придеви *крепљив* и *ширљив* семантички диференцирани у односу на придеве *крепак* и *широк*. *Крепљив* је тако који *крепи*, *окрепљује*, на пример, *крепљив сан*, док је *крепак* – *јак*, *чврст*. Придеви на *-овит* су по *Речнику МС* синоними основних придева, иако они, чини се, имају елемент субјективне оцене у смислу појачавања, наглашавања својства.

Има, међутим, и примера за (да је тако назовемо) праву деривацију. Додавањем форманата на творбене основе неких придева постиже се одвајање дела семантичког садржаја мотивног придева и образовање новог придева са спецификованим значењем у односу на значење мотивног придева. Тако су настали придеви *добран*, *величав* и *величајан*. Једна од секундарних семантичких реализација лексеме *добар* јесте *велик*. Придев *добран* је присвојио само овај елемент семантичког садржаја, а суфиксом *-ан* додатим на творбену основу придева *добар* (*добр-*) и формално је одвојени део семантичког садржаја придевски уобличен. Тако добијени придев *добран* значи *приличан*, *повелик*. *Величајан* примарно значи *величанствен* (*величајан храм природе*, а секундарно – *значајан*, *важан* (*величајан догађај*). Придев *величав* не значи исто што и *велик*, већ *који повећава*, *увеличава* и, секундарно, *величанствен*.

За придеве субјективне оцене могли бисмо просто рећи да сви они представљају, по *Речнику МС*, деминутиве и хипокористике мотивних придева. Изузетак су тзв. апсолутни суперлативи *здравцат* и *здравцит*, о којима је већ било речи. Изузетак је и придев *кљакаст*, који, попут придева *кљакав*, означава апсолутан степен особине (неко је или кљакав или није), па различити суфикси не могу да утичу на значење придевâ. Дакле, *кљакав* и *кљакаст* су синоними.

Међутим, шта значи речнички квалификатор дем. и хип. уз остале придеве – *дебелушкаст*, *танушан* и друге? Јасно је да је *кућица* деминутив од именице *кућа*, због тога што је то мала кућа. А шта су деминутиви придевâ? *Величак* је вероватно мањи од великог. То би требало да буде деминутив. Међутим, уз ову одредницу у *Речнику МС* стоји *прилично велик*, *повелик*. Прилично велик би требало да је већи од великог. Да ли то онда значи да је *величак* аугментатив у односу на *велик*? *Великачак*, који би требало да је још мањи у односу на оног који је означен са *величак*, у примарном значењу представља *доста велик*, *повелик*, а у секундарном, чак *врло велик*, *крупан*, *огроман*. Слично је, на пример, и са придевом *дебеласт*, који је можда деминутив у односу на придев *дебео*, а можда је и његов аугментатив с обзиром на дефиницију у *Речнику МС* – *подоста дебео*, *одебео*, *подебео*.⁴⁰

Из овога проистичу два размишљања.

1. Придеви,⁴¹ може бити, имају два значења – једно општије и друго мање опште. Придев *велик*, конкретно, у ширем смислу означава *који поседује особину величине*. Она може бити изражена у различитом степену – безначајно малом, али и

⁴⁰ У вези с овим, исп. Р. Стијовић (1996). Ауторка одређује придеве *овећи*, *повећи* као посебне лексеме, ослоњене непосредно на придеве *велик* и *већи*, а не као компаративе придева *овелик* и *повелик*. Р. Стијовић због тога сматра да би у речницима ове придеве требало обрађивати као посебне лексеме. Придевима *овећи*, *повећи* исказује се јачи степен ублажености особине у односу на придеве *овелик*, *повелик*.

⁴¹ Мисли се на придеве које испитујемо.

енормном. У нешто ужем смислу, овај придев значи *који поседује особину величине у знатној мери* (у односу на израженост исте особине код осталих појава, бића или предмета исте врсте). Дакле, имплицитно, предмете поредимо детерминишући их као велике, дебеле, добре и сл. Биће да се у дефиницијама попут оних које смо навели за *дебеласт* и *величак* придеви *дебео* односно *велик* употребљавају у ширем значењу, па *повелик* или *прилично велик* значи „који поседује особину величине у приличној мери у односу на придев *мали*, који поседује исту особину у незнатној мери”. Овако схваћена синтагма *прилично велик* омогућава нам да поимамо да је *велик* (у ужем смислу) већи од *прилично великог* (где *велик* схватамо у ширем смислу). А пошто се *велик* у ужем смислу имплицитно пореди по величини, *величак* је мањи и то је онда заиста деминутив.

2. Друго размишљање се своди на то да придеви које обрађујемо можда уопште немају деминутиве и аугментативе. Можда су сви придеви које смо назвали придевима субјективне оцене заиста субјективно обојени, али само као хипокористици или пејоративи. Данас они не означавају увећан или умањен степен особине исказане мотивним придевом, већ исти степен особине, али за разлику од мотивног придева, он је обојен личним ставом – афирмативним (хипокористичним) или негативним (пејоративним). *Величак*, *таначак*, *танушан* значе, можда, исто што и *велик* односно *танак*, али обојено похвалним односом према ономе на кога се особине односе. *Дебеласта госпођа* је можда исто што и *дебела госпођа*, али нам избор придева *дебеласт* казује да говорник има лични став о тој дебљини.

3.4.5. Прилози настали од секундарних простих придева са значењем људских особина

Сви се наши прилози увршћују у ред прилога за начин. Оно по чему многе од њих повезујемо јесте њихова семантичка вредност у реченици. Они се често понашају као актуелни квалификативи. То значи да истовремено карактеришу и радњу и вршиоца радње. Прилози за начин могу карактеризовати и објекат. На пример: “*Беланце пенасто умути – беланце тако умути да оно постане пенасто.*” (Ивић, 1979: 7) Овај случај није карактеристичан за прилоге које ми обрађујемо. Можемо рећи: *Урадио је то блесаво / добро / дрско / гнусно / храбро / лукаво / мудро / нагло / напето / невино / осорно / сурово / свирепо / трезвено / туђаво / ведро / жустро*. То истовремено значи да је посао урађен, на пример, *дрско*, али и да је особа у време вршења радње била дрска. Наравно, то не значи да је сасвим свеједно да ли ћемо у реченици употребити прилог или придев. Разлику између те две могућности описује З. Дерози на примеру *Палунко [...] гњевно заповједи жени и Палунко [...] гњеван заповједи жени*. У првом примеру се подразумева да се у његовом гласу осећао гнев, а у другом је то само могуће, али није обавезно (Derosi, 1971-1972: 28). И поред ове разлике, не смањује се деловање прилога и на именицу.

Има, међутим, и оних прилога којима се не карактерише вршилац, већ само радња. Из реченице *Он је то добро урадио* или *Он је то красно урадио*, не подразумева се да је вршилац радње у време њеног извршења био добар или красан. Информација о начину вршења радње овде се, по терминологији М. Ивић (1979: 7), непосредно исказује прилогом као *солидност* извршене радње.

Посебну групу чине прилози који готово да немају вредност адверба, него су још ближи мотивним придевима. Кад кажемо како су још ближи, мислимо да су мотивним придевима још ближи по употреби, а не по лексичком значењу, пошто је оно за све ове прилоге подједнако тесно повезано са значењем мотивних придева. То су прилози *јалово*, *једро*, *кљакаво*, *крзаво*, *маторо*, *убаво*, које не можемо у основним значењима употребити у реченици **Урадио је то крзаво / маторо* и сличним. Типичну употребу оваквих прилога окарактерисали бисмо реченицом *Изгледао је јалово / једро / маторо* и сл. Овим прилозима се, поред вршиоца, може карактерисати и радња, али се та употреба везује за секундарна значења ових прилога. Наравно, овакви прилози су заменљивији придевима у односу на прилоге прве групе.

У посебну смо групу издвојили оне прилоге којима се означава квантитет: *дебело*, *големо*, *крупно*, *млитаво*, *млохаво*, *мршава*, *плитко*, *празно*, *ситно*, *танко*, *велико*, *високо*, *широко*. Ове прилоге налазимо и код С. Ристић (1990: 78-80). Она их обрађује у поглављу о прилозима са значењем својства учесника радње и саме радње, и то у другој ауторкиној парадигми коју чине прилози што имају интегралну сему изгледа, форме, састава у смислу величине, количине, обима и садржаја. С. Ристић за ове прилоге каже да они често реализују и значење степена, интензитета, нпр. *танко храњен свет*; *изјаве се дебело штампају*; *крупно лагати / погрешити*. Ови прилози реализују углавном функцију прилошке одредбе двоструке усмерености, али има примера употребе прилога у функцији одредбе именице: *продавци наситно*, *работа накрупно*.

3.4.6. Индивидуална деривација

Деривати секундарних простих придева баш као и деривати простих неизведених придева са значењем људске особине, видели смо, чине систем. И овога пута индивидуална деривација је поткрепљена малим бројем примера.

1. **Збирне именице:** *големија*, *големина*, *јаловиња*, *јаловиње*, *мртвичад*, *мутеж*, *невинчад*, *трулеж*, *труловина*, *ситнарија*, *ситнеж*, *ситнина*, *ситниш*.

2. **Nomina loci:** *добарце*, *добро*, *јаловина*, *мртвој*, *мртваја*, *трулиште*, *плићак*.

3. **Имена биљака:** *дебелица*, *дебелача*, *дебелан*, *јаловак*, *језграц*, *красанка*, *крупник*, *крупница*, *мртвача*.

4. **Остало:** *добрић* (= еуфемизам према *злић* = *пришт*), *јаловина* (невредна дела), *крупница* (крупна, важна ствар), *крепило* (средство за крепљење), *маторина* (давнина), *мртвина* (ист. данак за умрлог домаћина), *мртвиче* (болесно живинче),

мутња (кавга), мутавија (занатлија), ситница, празнина, топлана, тежак (сељак), топлак (огњиште), топлица (извор), топлик (ветар).

Табела 2. Деривациони систем секундарних простих придева ЉО

	именица (особина)	nomina attributiva, m.	nomina attributiva, f.	глагол	дублетни придев	придев субјективне оцене	прилог
БЛЕНТАВ	блентавост	бленто, блентов	блентара	блентавити (се)			
БЛЕСАВ	блесавлук, блесавост, блесавштина	блесавац, блесавко	блесавица	блесавити (се)		блескаст	блесаво
БЛЕСАСТ							блесасто
БОДАР	бодрост			бодрити (се)			бодро
БУРЛАВ	/	/	/	/	/	/	/
ВЕДАР	ведрост, ведрина			ведрити (се)			ведро
ВЕЛИК	великост, величина	великан, великаш		величати	величав, величајан, величак	великачак	велико, величаво, величајно
ВИСОК	висина, висота			висити	висећи		високо
ГНУСАН	гнуларија, гнусоба, гнуѕност	гнуѕник	гнуѕница	гнуѕити, гнуѕати (се)			гнуѕно
ГОЛЕМ	големост	големак, големаш					големо
ДЕБЕО	дебљина	дебљац, дебљешко, дебљештина, дебљешан	дебљуша	дебелети, дебелити (се), дебљати (се)		дебљац, дебљушаст, дебљушак	дебело
ДОБАР	добрина, добро, доброта	добријан, добричак, добричина	добрица, добричица	добровати		добран, добрачан, добричав	добрано, добро
ДРЗАК	дрзост, дрскост, дрскоћа	дрзник, дрзован	дрзница	дрзнути (се)		дрзовит	дрско
ЖГОЉАВ	жгољавост	жгољавац, жгољавко		жгољавити			
ЖУРАВ	журавост						
ЖУСТАВ	жустрина, жуѕност						жуѕто
ЗДРАВ	здравље, здравство			здравити, здрављати		здравцат, здравцит	здрво
ЈАЛОВ	јаловост	јаловак, јалован, јаловац, јаловач	јаловица, јаловка	јаловити (се)			јалово
ЈАСАН	јасност, јаснота, јасноћа			јаснити			јасно
ЈЕДАР	једрина, једрост			једрити (се)		једровит	једро
КЉАКАВ	кљакавост	кљакавац, кљакавко	кљакавица	кљакавити	кљакаст		кљакаво
КРАСАН	красота	красник	красница	красити (се)			красно
КРЕЗАВ	крезавост	крезавац	крезавица	крезавити			крезаво
КРУПАН	крупнина, крупност, крупноћа			крупњати		крупњикав	крупно

	именица (особина)	nomina attributiva, m.	nomina attributiva, f.	глагол	дублетни придев	придев субјективне оцене	прилог
ЛАКОМ	лакомост, лакомство	лакомац	лакомица	лакомити (се)	лакоман		лакомице, лакомо
ЛУКАВ	лукавост, лукавство, лукавштина	лукавац, лукавко	лукавица, лукавка	лукавити			лукаво
ЉИГАВ	љигавост	љигавац, љигавче					љигаво
МАТОР	маторост	матораћ, маторац, маторко, маторњак	маторка, маторкица	маторити			маторо
МЛИТАВ	млитавост	млитавац, млитавко, млитовња	млитавица	млитавити			млитаво
МЛОХАВ	млохавост	млохавац	млохавица	млохавети, млохавити			млохаво
МРТГАВ	мртвеж, мртвик, мртвост, мртвоћа	мртвак, мртван, мртвац		мртвовати			мртво
МРШАВ	мршавост	мршавац, мршавко	мрша, мршавица	мршавити, мршати			мршаво
МУДАР	мудрија, мудрост, мудролија, мудрина	мудрац, мудријан, мудријаш, мудроња	мудријанка, мудрица	мудрати, мудријати, мудровати			мудро
МУТАВ	мутавост	мутоња, мутавац, мутавко	мутавица				
НАГАО	наглина, наглост, наглоћа			наглити		нагловит	нагло
НАПЕТ	напетост			напети (се)			напето
НЕВИН	невиност	невинашце, невинче	невинка				невино
НЕМ	немот, немота, немоћа	немак		немети			немо
ОСОРАН	осорност				осор, осорит, осорљив		осорно
ОСОРЉИВ	осорљивост				осоран		
ОШТАР	оштроћа, оштрост						оштро
ПЛИТАК	плиткост, плиткоћа			плићати			плитко
ПРАЗАН	празност, празноћа	празнов	празнуља			празњикав	празно
РОХАВ	рохавост						
РОШАВ						рошкав	
СВИРЕП	свирепост, свирепство						свирепо
СИРОВ	сировина, сировост				сировит		сирово
СИТАН	ситност, ситноћа	ситничар					ситно
СУРОВ	суровост, суровштина	суровац, суровњак		суровити			сурово
ТАНАК	танкост, танкота, танкоћа		танковија	тањити (се)	танан	танушан, танашан, танацак, таначак, танашан	танко

	именица (особина)	<i>nomina attributiva, m.</i>	<i>nomina attributiva, f.</i>	глагол	дублетни придев	придев субјективне оцене	прилог
ТАНАН	тананост				танак	танахан, танушан	танано
ТАЧАН	тачност						тачно
ТЕЖАК	тежина	тежак		тежати, тежити			тешко
ТОПЛО	топлина, топлота			топлити (се)		топликаст	топло
ТРЕЗВЕН	трезвеност	трезвењак	трезвењакња				трезвено
ТРУО	трулеж, трулост			трулети, трулити			труло
ТУЊАВ	туњавост	туњавац, туњавко, туњез					туњаво
УБАВ	убавост		убавица		убаван		убаво
ХРАБАР	храброст, храброћа			храбрити (се)	храбрен		храбро
ШИРОК	ширина			ширити (се)			широко

4. ИЗВЕДЕНИ ПРИДЕВИ СА ЗНАЧЕЊЕМ ЉУДСКИХ ОСОБИНА

- 4.1. Творбени формант -(а)нѣ, -на, -но
- 4.2. Творбени формант -авѣ, -а, -о
- 4.3. Творбени формант -ивѣ/-љивѣ -а, -о
- 4.4. Творбени формант -астѣ, -а, -о
- 4.5. Творбени формант -енѣ, -а, -о
- 4.6. Творбени формант -итѣ/-овнтѣ -а, -о
- 4.7. Творбени формант -(а)кѣ, -ка, -ко
- 4.8. Творбени формант -атѣ, -а, -о
- 4.9. Покушај значењске систематизације творбених форманата за грађење придева који се односе на људске особине
- 4.10. Однос деривираних придева према према мотивној речи у свести говорника
- 4.11. Ономатопејске изведенице

На поглавље о изведеним придевима ЉО прелазимо уважавајући познате принципе да је изведена реч она која, с једне стране, има заједнички део с речју од које је изведена, са друге стране, има завршетак исти као и неке друге речи и, треће, да има семантички саоднос првог несамосталног дела са речју са истим таквим делом и општу семантичку вредност исту са свим речима истога завршетка. О овоме исп., на пример, код С. Бабића (Babić, 1962: 20).

Изведене придеве са значењем људске особине поделили смо у две групе. Једну називамо изведеницама или дериватима, а другу ономатопејским изведеницама. Ономатопејске изведенице одвојили смо у посебну групу због различитости њихове творбене основе, због творбених форманата који се у неким случајевима понашају специфично и због односа између творбене основе и форманта, који, такође, може бити различит у односу на релацију ових морфема код осталих изведеница.

Већина творбених основа деривата у нашој грађи имају (пра)словенско порекло; оне које су страног порекла потпуно су адаптиране, па се чини као да су домаће. Придеви *геџаст*, *геџав*, *дежмекаст*, који су турског порекла, иако су у знатном степену адаптирани, убројали смо у позајмљенице и нисмо их анализирали.

У грађу нису ушли придеви постали од глагола који имају префиксе. Тако су изостали, на пример, придеви *збунљив*, *допадљив* или *здепаст*.⁴²

Нашу грађу чини око 450 изведених придева (искључујући ономатопеје). Они су, најчешће, изведени следећим творбеним формантима: -(а)н, -ав, -љив/-ив, -аст,

⁴² Придев *здепаст*, по П. Скоку, потиче од глагола *depati*.

-ен, -ит/-овит, -ак, -ат. На овај начин распоредили смо их по продуктивности и по том редоследу ћемо их и анализирати. Има и примера за неке непродуктивне творбене форманте, на пример, -ут (*ћакнут, шенут*), -он (*мисаон, смеон*), -ов (*сиров*), итд.⁴³

4.1. Творбени формант -(а)н, -на, -но

Од око 450 придева, њих око 150 изведено је формантом -(а)н, -на, -но или неком његовом варијантом. Одвајамо 14 варијанти форманта -(а)н које потврђује наша грађа: *̄-аван (ништаван), ̄-азан (гојазан, љубазан), ̄-аран (чуваран), ̄-ахан (слабахан, живахан), ̄-ачан (срдачан), ̄-ашан (пунашан, слабашан), ̄-еван (душеван, мужеван, учеван), ̄-ичан (себичан, славичан), ̄-јахан (слађахан), ̄-јушан (сиђушан), -ован (духован, једован, силѡван), -шан (умешан), -ушан (слабушан).*⁴⁴

Придеви на -(а)н изведени су од именица, глагола, придева и, врло ретко, од прилога (*напредан, назадан*). Поред форманта -(а)н, -на, -но, у грађи имамо и придеве изведене формантима *-а̄н, -а̄на, -а̄но*, као и *-а̄н, -а̄на, -а̄но*. Будући да је у нашој грађи ових придева мало, нећемо им посветити посебно поглавље, већ ћемо их, на одговарајућим местима у раду, одвајати од осталих примера.

4.1.1. Деноминални придеви на -(а)н са значењем људских особина

Примери: *бедан, брижан, бујан, веран, вољан, вредан, врстан, гадан, гласан, гојан, грозан, диван, дражестан, жалан, жалостан, животан, захтеван, злобан, злочестан, жучан, јадан, један, језичан, јуначан, киван, користан, красотан, крепостан, кршан, кваран, лагодан, лакотан, мекотан, милостан, милотан, миран, младостан, моћан, мрачан, мргодан, мучан, нараван, нежан, пакостан, паметан, плачан, плодан, правичан, презиран, пркосан, радан, радостан, раскошан, родан, самотан, сетан, слан, сиромашан, сјајан, сластан, славан, слободан, смешан, смрадан, снажан, сочан, срамотан, срећан/сретан, стасан, стидан, страхотан, страстан, страшан, стручан, сујетан, суморан, тегобан, теретан, тескобан,*

⁴³ У поређењу с нашим језиком, настајање придева суфиксацијом у енглеском језику врло је сиромашно. По Л. Бауеру (Baier, 1984: 223-225) придеви се изводе од именица суфиксима *-al (sorrow/i/al), -esque (picturesque), -less (fieldless), -ate (passionate), -en (wooden), -ese (Pekinese), -ful (doubtful), -ic (algebraic), -ly (friendly), -ous (venomous), -y (catty)*. Придеви се од глагола граде следећим суфиксима: *-able (unbelievable), -less (countless), -ant/-ent (absorbent), -atory (affirmatory), -ful (resentful), -ive (generative)*, а од придева суфиксима *-ish (greenish), -ly (goodly), -some (queersome)*. Суфикси које смо навели скоро без допуне обухватају суфиксалну творбу придева у енглеском језику уопште, а не само придеве ЈО, при чему они углавном потичу из латинског језика.

⁴⁴ Све ове суфиксе потврђује и С. Бабић (Babić, 1986).

*трпежан, уман, успешан, утицајан, хладан, чаран, чаробан, частан, чедан, чемеран, човечан, чудан, чудесан, чудовиштан, чулан.*⁴⁵

Напомена. Циљ нам је био да придеве поделимо на основу категорије речи на чију се творбену основу суфикс непосредно додаје. То није увек било без двоумљења – на пример, придеве *мекотан* или *милотан* анализирали смо као деноминалне придеве с мотивним речима *мекота* или *милота*, а не као деадјективне придеве настале од придева *мек* односно *мио* додавањем суфикса *-отан*. Ово наглашавамо због тога што би и други приступ био могућ. Придев *мекотан* могао би се анализирати и као *мек-* + *-отан*, и по значењу овог деривата и по начину на који говорници нашег језика доживљавају творбу овог придева. Придев *мекотан* независно од свог значења и творбене анализе, у свести говорника, заиста потиче од именице *мекота*, што се потврђује и анкетом коју смо спровели.

За многе се придеве не може са сигурношћу утврдити да ли су они глаголског или именичког порекла, на пример, придеви *родан, ломан* и сл. Иако је наш генерални принцип поштовање синхронизског погледа на творбу речи, у случајевима где смо били неодлучни уважавали смо дијахронизске податке. Тако смо прихватили да је придев *чаробан* постао од именице *чароба*; да се у основи придева *киван* налази поствербал *кив* (љутња, срџба) од глагола *кимати*; да је *мргодан* деноминални придев од српске именице *мргода*; да *самотан* потиче од именице *самота*, а *вредан* од стсл. именице *вред* (цена); да придеви *јешан, дашан* потичу од именица *јеша, даша* (особа која много једе односно даје), да *гојан* потиче од именице *гој*, иако је С. Бабић (Babić, 1986: 406) овај придев сврстао у девербативне.⁴⁶ Порекло осталих придева је мање-више прозирно.

4.1.1.1. Значење деноминалних придева на *-(а)н*

Творбени формант *-(а)н*⁴⁷ општи је придевски формант; значења придева њиме изведених врло су разнородна и зависе од значења мотивне именице. Чак и у категорији тако уској као што су деноминални придеви на *-(а)н* са значењем људских особина можемо разликовати неколико дивергентних значења. Пошто је тешко формулама обухватити значења свих придева, наша листа неће бити коначна, али ће укључити већи део ових придева. И границе међу придевским групама нису строго омеђене, тако да придеви наведени у једиој групи могу понекад припадати и другој групи. Ово су општа значења:

⁴⁵ Придеви *кошчан* и *срчан* изведени су формантом *-ан, -ана, -ано*. Већина придева с овим суфиксом има палатализовану основу, јер су мотивисани именицама које тако могу изменити своју основу (*Приручна граматика хрватског језика*, 1979: 822; М. Стевановић, 1989: 563).

⁴⁶ Етимолошки подаци су наведени према речнику П. Скока.

⁴⁷ “Zajedničko je svima n-sufiksima što sami nemaju nikakvo značenje, semantički su prazni, služe samo da od različitih osnova tvore pridjeve, koji značenje dobivaju prema značenju osnove.” (S. Babić, 1986: 398).

1) који је пун онога, који поседује оно што значи мотивна именица: *чаран, частан, чемеран, дражестан, један, јадан, красотан, крепостан, милостан, милотан, миран, пакостан, паметан, презиран, пркосан, радостан, раскошан, сетан, срећан/сретан, страстан, сујетан, успешан, утицајан, захтеван, жалостан, животан, злобан, злочестан, жучан, бедан, брижсан.*

2) у коме је изражено оно, који се истиче оним што значи мотивна именица: *гласан, језичан, младостан, смрадан, снажан, стасан, уман, вољан.*⁴⁸

3) који испољава, манифестује оно што значи мотивна именица; који на друге људе оставља такав утисак: *чудан, чудесан, користан, нежан, радан, теретан, веран, родан.*

4) који је (као) онај/оно што значи мотивна именица: *човечан, чедан, чудовиштан, јуначан, сиромашан.*

5) који често испољава оно што значи мотивна именица: *плачан, стидан, захтеван.*

4.1.2. Деадјективни придеви на *-(а)н* са значењем људских особина

Веома је мало деадјективних придева на *-(а)н*: *худан, имућан, мекан, милостиван, убаван, пунан, тупаван.*⁴⁹ О односу ових придева према онима без суфикса *-ан* било је речи у вези са деривационим системом простих придева. С. Бабић (Бабић, 1986: 406) каже да оваквих придева има свега четрдесетак (дакле, не само оних са значењем људске особине, већ уопште). Наравно, разлоге за овако мали број придева с овим суфиксом треба тражити у двома појавама. Прво: грађење придева од придева противи се закону језичке економије, осим ако се творбеним формантом не трансформише значење придева. Друго: формант *-(а)н* нема сопствену семантику, већ значење придева зависи искључиво од творбене основе. Пошто је у творбеној основи придев, његова семантика се у потпуности подудара са значењем придева без суфикса.⁵⁰

4.1.3. Девербативни придеви на *-(а)н* са значењем људских особина

Примери: *дичан, дречан, ломан, мрзан, пријатан/пријазан, ружан, срдан, трошан, згодан, жудан, бајан, блудан, вичан.*⁵¹

⁴⁸ У ову групу спадају и придеви *кошчан* и *срчан* изведени формантом *-ан, -ана, -ано*.

⁴⁹ Има примера и за придеве на *-ан, -ана, -ано*. По А. Белићу (1949: 177), овај суфикс се додаје придевима без промене њиховог значења – *лаган, мекан* или за добијање придева са деминутивним значењем: *пунан, танан, блећан, глаћан, сићан*.

⁵⁰ У том се смислу разликује придев *имућан*, чије је порекло глаголско.

⁵¹ Девербативни придеви ЉО *васпитан, везан*, као, вероватно, и други пореклом трпни придеви, изведени су формантом *-ан, -ана, -ано*.

Напомена. Придев *ломан* по П. Скоку потиче од глагола *ломити*, *ружан* од глагола *ругати се*, *срдан* од глагола *срдити се* (који је деноминалног порекла од именице *срце*), *згодан* од глагола *згодити*, *вичан* од глагола *учити*.

Девербативни придеви на *-(а)н* означавају 1) који обилује особином исказаном основном мотивног глагола: *дичан*, *ружан*, *жудан*, *бујан*, *блудан* или могу имати сродно значење 2) који често обавља радњу исказану мотивним глаголом: *дречан*, *срдан*, *мрзан*.

4.1.4. Утицај творбене основе на значење придева на *-(а)н*

Наведене поделе деноминалних и девербативних придева на *-(а)н* указују на семантичку различитост мотивних речи ових придева.

4.1.4.1. Именичке творбене основе

Мотивне именице деноминалних придева најчешће значе **осећања**: *дражест*, *гроза*, *јад*, *јед*, *јежа*, *милост*, *презир*, *пркос*, *радост*, *самота*, *сета*, *слобода*, *срамота*, *срећа*, *стид*, *страх(ота)*, *страст*, *тегоба*, *тескоба*, *жал(ост)*, *злоба*, *брига*, *вера*.

Додавањем форманта *-(а)н* на творбену основу именица које значе осећања постиже се (1) добијање придева и (2) константност емоција, које због те константности прерастају у особине. Цео семантички садржај именице која означава осећање улази у састав деривата (осим у ретким изузецима). *Пркосан* је онај код кога се кад год је то могуће или потребно, буди осећање пркоса, па је због сталности то осећање прерасло у особину. Исто тако, *жалостан* је онај који (стално) осећа жалост. Разлике у значењу нема у вези са тим да ли су придеви првостепени или другостепени деривати. Нема разлике у значењу придева *жалан* и *жалостан*, зато што *жал* и *жалост* имају исто значење. Када би постојао придев **саман*, он би, вероватно, значио исто што и *самотан*.

Ипак, ако се другостепени дериват употребљава упоредо са првостепеним, њима су се обично, због језичке економије, одвојиле сфере употребе, па самим тим и значења. Међутим, овако формирана паронимија не даје нам права да првостепене деривате прогласимо семантички различитим од другостепених, због тога што у тој појави нема системности, односно, немају сви првостепени деривати на исти начин диференцирану семантику у односу на другостепене. Због тога ову појаву везујемо само за различиту сферу употребе. За разлику од придевског пара *жалан* – *жалостан*, чији чланови имају исто значење, *сраман* и *срамотан* се семантички разликују. Фреквентнији је придев *сраман*, али ако им конфронтирамо значења, *срамотан* је који осећа срамоту, *стид*, *стидљив*: *срамотно дете*; *сраман* је који је толико неморалан, изопачен да би требало да побуди срам, нпр: *сраман поступак*.

Диференцијација значења ипак није толико велика да се један пароним не би могао заменити другим.

Од овог пара разликује се пар *страхотан* – *страшан*. Наравно, фреквентнији је придев *страшан*. Чини се да је придев *страхотан* своје значење засновано на секундарном значењу именице од које потиче. Страхотом називамо, на пример, разрушени град или некакав други приказ који у нама буди застрашујући утисак. *Страхотан* се везује за приказ или за оно што личи на страхотан приказ или што је у вези са некаквом страхотом. *Страшан* се, опет, заснива на значењу именице *страх*, и то на апстрактном, основном значењу ове именице. Страшно је све што изазива страх. О овој диференцијацији такође говоримо само условно. Међутим, ови придеви нису равноправни у комуникацији – *страшан* у потпуности (или, скоро тако) обухвата поље придева *страхотан*. Када би постојао придев **милан*, он би се веома разликовао по значењу од придева *милостан*. **Милан* би значео *мио*, *милотан*, а *милостан* је који има милости. *Мио* (**милан*) господар није исто што и *милостан* (= *милости*) господар. Ово би био један од ретких примера за семантичку диференцијацију првостепеног од другостепеног деривата с истом творбеном осном. Проблем је само у томе што смо првостепени дериват конструисали за потребе ове анализе.

Дакле, разлика у начину на који ови придеви означавају особине не заснива се на њиховој деривационој првостепености или другостепености, већ у начину на који се испољавају њима означене особине. За испољавање неких од побројаних особина потребна је одговарајућа ситуација, а неке се испољавају непрекидно. Презирни или пркосни људи могу бити када се нађу у прилици да то испоље, а да бисмо неког назвали *самотним*, он мора увек (или често) бити *сам*.

Осим именица са значењем осећања, међу мотивним именицама за извођење придева на *-(а)н* које значе људске особине налазе се и именице које значе **особине**: *красота*, *крепост*, *лакота*, *младост*, *снага*, *трпеж*. Осим именице *снага*, све су деривати, а то значи да су придеви од њих изведени другостепени деривати. Између именица које означавају осећања и оних које означавају особине често нема велике разлике и због тога је однос њихових творбених основа према суфиксу сличан.⁵² Осећањима су нарочито блиске духовне особине, због тога што се и оне могу испољавати стално или кад се пружи прилика за њихово испољавање. Физичке особине су најчешће сталне. У сваком случају, цео семантички садржај именица са значењем особине преноси се у придев.

Именице са значењем **бића** такође могу бити мотивне у грађењу придева на *-(а)н*: *чедо*, *човек*, *чудовиште*, *гад*, *даша*, *јеша*, *јунак*, *сирмах*. То да ли ће цео семантички садржај ових именица ући у дериват или само један његов део зависи од семантичке комплексности ових именица. Ако се поред архисеме ‘биће’ у значењу

⁵² *Милостан* је тако и онај који осећа милост, али и онај који поступа милосно, па му је милост особина.

ових именица нађе само још једна сема, онда ће се цео њихов пратећи семантички садржај прелити у значење придева, а ако именица поред архисеме има још обиље сема, преноси се само једна од сема (или мали број њих). То практично значи следеће: ако је мотивна именица дериват, цео њен семантички садржај ће се прелити у придев, а ако није, само део садржаја улази у придев. *Сиромаш, јеша, даша* и др. именице овог типа означавају човека који је сиромашан/који воли да једе/који воли да даје. Пратећа сема (без архисеме) улази у дериват, затим се додаје суфикс, и тако се уобличава придев. Због тога, *сиромашан човек* без додавања или одузимања елемената садржаја значи *сиромаш*. Међутим, из мноштва семантичких компонената именица *чедо* или *човек* издвајају се само одређене, оне које улазе у дериват. У придеву *чедан* смештена је компонента *невин* из семантичког садржаја мотивне именице, а у придеву *човечан* налазе се само оне семе које се односе на пожељне духовне људске особине, као што су *праведност* и *моралност*. Само део семантичког садржаја мотивне именице преноси се и у придев *чудовиштан*, и то у зависности од употребе овог придева. Овим придевом можемо окарактерисати изузетно ружну особу а да при том не мислимо на њене духовне особине, као и особу изузетно негативног карактера а да при том не мислимо на њен физички изглед.

Именице које означавају делове тела такође могу бити мотивне речи за грађење придева на *-(а)н*: *глас, језик, жуч, стас, па и ум, воља*.⁵³

Именице *стас, ум, воља* семантички утичу на придеве тако што квалификују особу у том смислу што се у склопу особина издваја и наглашава једна од њих. *Стасан* је *израженог, лепог стаса, уман* је *који је израженог, изузетног ума, а вољан* је *који има воље*. Придев *вољан* разликује се по томе што не одређује особу изражене воље, већ особу са довољно воље да нешто предузме. Овај придев се разликује од осталих на *-ан* и у синтаксичком смислу, зато што само он захтева допуну (исп. *вољан свађати се, да се свађа, свађе, за свађу*). За ове придеве карактеристична је и сема која се односи на позитивну или негативну конотацију коју сваки од ових придева подразумева. *Језичан* је (као и *језичав*), најчешће, непожељна особина, док су *стасан, уман, па и вољан* пожељне особине.

Именице *глас, језик, жуч* другачије се семантички испољавају у дериватима од управо разматраних именица. *Језичан*, на пример, није *који има велики језик*. Значење ових придева се очигледно, не базира на примарним семантичким реализацијама мотивних речи, већ на секундарним, метонимијским.

На неки начин, у ову групу мотивних именица могли бисмо уврстити и именицу *смех*. И она представља део особе, спада у њен лични опис. Најближа је мотивној именици *глас* у том смислу што се гласом и смехом комуницира. Међутим, придев *смешан* не значи *који има изражајан смех*, нити се значење овог придева схвата на

⁵³ У ову групу спадају и именице *кост* и *срце*, од којих се придеви граде додавањем суфикса *-ан, -ана, -ано*.

основу неког секундарног значења именице *смех*. *Смешан* је који изазива смех, а које особине он заправо има, то не знамо.

У посебну групу сврстали смо све остале мотивне именице. Многе од њих су изведене од глаголâ. Поделили смо их у три групе у зависности од тога да ли имају похвално, негативно или неутрално значење:

1. *нега, раскош, слава, сласт, успех, чар*; 2. *беда, квар, криш, мрак, плач, смрад, тама, терет*; 3. *захтев, живот, плод, рад, род, сила, сјај, сок, струка, чудо*.

Осим, можда, придева *чудан*, сви остали придеви изведени од семантички неутралних именица означавају пожељне особине. У неком смислу, особа коју одређујемо придевом присваја појам означен мотивном именицом, те задобија особине у вези са њим. Пошто је тај појам неутралан (дакле, није обојен негативном конотацијом), придев поприма, у мањој или већој мери, похвалну конотацију. Њу треба тражити у том присвајању. Тако је, на пример, *кућан* – који има кућу, али и особину да о њој брине (*кућеван*), а све се то оцењује афирмативно.

Цео семантички садржај именица *захтев, плод, рад, род, сила, сјај* улази у дериват. Семантички садржај именица *живот* или *сок* не улази у потпуности у деривирани придеве када се они односе на људске особине, већ у придев *животан* улазе семе које се односе на активност, а у *сочан*, метафорички, семе испуњености влагом, несудоће (па онда и једрине и свежине).

У већину придева мотивисаних именицама са негативним значењима улазе секундарне семантичке реализације тих именица када се придеви односе на људске особине. Ово важи за именице *квар, криш, мрак, тама, терет*. У значењима везаним за људске особине, ови су придеви метафорички. *Смрадан* може бити и физичка и духовна особина, па се у придев уносе различити елементи семантичког садржаја именице *смрад*, у зависности од тога која се семантичка реализација активира. Придев *плачан* може имати уже и шире значење. Уже значење који (*често*) плаче јесте основно, док је шире значење (у *Речнику МС* значење наведено под 5. фиг. а.) *тужан, жалостан* (*јер је плач знак туге*) настало метонимијом.

У групи мотивних именица са позитивним значењем одвајамо именицу *нега* и њен дериват, због тога што је дошло до семантичког померања односа између творбене основе и суфикса и, синхронијски, до непрепознатљивости творбене везе. По томе се придев *нежан* одваја од осталих из ове групе. Нежан није који *пруза негу* (или бар то није његова примарна семантичка реализација), него *осетљив, фин, благ*. И у овом примеру дошло је до ширења основног значења.

4.1.4.2. Глаголске творбене основе

Мотивним глаголима могу се исказивати *осећања*, и то – њихово духовно испољавање (*мрзети, дичити /се/*) или конкретно испољавање (*дречати*). На различите начине, мотивни глаголи могу бити повезани са различитим стањима

или особинама (на пример, глаголом *пријати* исказује се стање које неко или нешто изазива, па је *пријатан* – који изазива стање *пријатности*). Мотивним глаголима за грађење придева са значењем људске особине могу се означавати и *различите радње* чијим се сталним вршењем или чијим се продуктима вршења може квалификовати (на пример, *вичан* је који је много учио и научио).

На примеру глаголских творбених основа долази до изражаја једна од подела придева ЉО. Ова подела се базира на односу носиоца особине према особини.

У прву групу спадају особине које носилац особине, својом сопственом активношћу, себи креира. Придеви којима се означавају овакве особине обично настају од повратних глагола:

Он се дичи = *дичан* *Он се троши* = *трошан* *Он се срди* = *срдан*

Прави представници мотивних глагола из ове групе били би прави повратни глаголи: → (*Он се троши* = *Он себе троши*). У оваквим, типичним случајевима особина не излази из круга свог носиоца. Појединац је својим активностима проузрокује и она се на њему огледа. Нема интеракције појединца са околином.⁵⁴

У другу групу спадају особине које полазе од носиоца особине, али су отворене ка другим људима и околини уопште. Можемо их представити овако: • →

Он брине = *брижан* *Он мрзи* = *мрзан*

Дакле, носилац особине није сâм себи *брижан* или *мрзан*, он је такав у односу према околини.⁵⁵

У трећу групу спадају особине које полазе од спољашњег света ка појединцу. Појединац је сада реципијент, прималац особине. То ће бити очигледно и из реконструктивних реченица којима одређујемо, на најуопштенији начин, значење придева. Графички приказ: → •

Другима он прија = *пријатан* *Он одвраћа друге од себе* = *одвратан*

Дакле, носилац особине није пријатан сâм себи, нити је пријатан по себи. Осећај пријатности потиче од других људи који некога оцене као пријатног. Духовне особине из треће групе спадају у најнестабилније, због тога што је релативан начин на који ће други некога доживети. У извесном смислу, носилац особине из ове групе може бити активан или пасиван реципијент. Зато се ове особине најрепрезентативније исказују трпним придевима. Сасвим су пасивни носиоци физичких особина: *Она је добро “згођена”* = *згодна*.

⁵⁴ Ову групу особина не треба везивати само за мотивне глаголе, а још мање само за повратне глаголе. У ову групу спадају још, на пример, *плодан*, *родан*, *снажан* и други.

⁵⁵ Овакве особине исказују се и придевима другачијег образовања, на пример, *грамзив*, *дарежљив*, *дружелубив*, *дружеван*, *искрен*, *миран*, *стрпљив*, *свадљив*, *трпелив*.

На примање духовних особина из ове групе прималац може активније (али никада не сасвим активно) утицати. Утисак пријатности се понескад може постићи и свесним ангажовањем.⁵⁶

Врло је мало придева који су изразити представници ових група. Има пуно изузетака или придева који истовремено припадају већем броју група.

Није довољно да придев потиче од повратног глагола да би припадао првој групи. Тако, придев *ружан* потиче од глагола *ругати се*, а његово значење, ипак, не можемо описати реченицом *Он се руга = ружан*, јер се њему ругају. Носилац особине само је прималац ругања, односно поседник особине на коју није могао да утиче. Придев, дакле, припада трећој групи.

4.1.5. Варијанте творбеног форманта *-(а)н*

Из наше грађе издвајамо следеће форманте који спадају у варијанте форманта *-(а)н*: *-аван, -азан, -аран, -ахан, -ачан, -ашан, -еван, -ичан, -јан, -јушан, -ован, -шан, -ушан*. А ево и придева: *гојазан, живахан, ништаван, љубазан, чуваран, слабахан, срдачан, пунашан, слабашан, душеван, мужеван, учеван, себичан, славичан, слађахан, сићушан, духован, једован, силован, умешан, слабушан*. Мотивне речи ових придева су именице, глаголи, придеви или заменице.⁵⁷

Ако су мотивне речи придеви, онда су мотивисани придеви обојени значењем субјективне оцене: *гојазан, живахан, слабахан, слабашан, пунашан, слабушан, слађахан, сићушан*. Мотивне речи за наведене придеве су прости придеви (*жив, слаб, пун*) или су деривати са формантом *-а(н)* (*гојан, ситан*). Дакле, творбени формант *-(а)н* може бити и у конкурентском односу са својим варијантама. Поља деловања су им, видели смо, подељена. Формант *-(а)н* је неутрални формант, а варијанте су обележене. Придеви мотивисани именицама или глаголима имају форманте који нису у конкурентском односу према форманту *-(а)н*. Они углавном имају неутрално значење, које се остварује само тим суфиксима.

Придев *славичан* у паронимском је односу према придеву *славан*, а њихови су творбени форманти у конкурентском односу. *Славичан* је који тежи за *славом, славољубив, славохлепан* (*Речник МС*), за разлику од придева *славан* – који је *стекао славу, достојан славе, знаменит; врло познат, гласовит* (по *Речнику МС*).

И још једна напомена – овога пута о придеву *чуваран*. По С. Бабићу, овај је придев деноминалног порекла, од именице *чувар* и форманта *-(а)н*. Овакав приступ поменутог придеву, свакако, није погрешан. Међутим, нама се, ипак, чини да га треба, по пореклу, везати за глагол *чувати*. Именица *чувар* потиче од глагола *чувати*, али је веома спецификовала своје примарно значење. *Чувар* није онај који чува дете

⁵⁶ И ове особине могу се илустровати и придевима другачијег образовања: *ваљан, васпитан, досадан, дражестан, драг, занимљив, мио, учтив*.

⁵⁷ Примери за заменицу као мотивну реч – *ништаван, себичан*.

или овце или онај који уопште чува. Примери уз примарно значење ове именице показују да се она, у првом реду, везује за занимање чувара некаквог грађевинског објекта, на пример, фабрике или градилишта. Примери из *Речника МС*: *музејски* ~, *ноћни* ~, ~ *пруге*, *чувари реда*. Основно значење придева *чуваран* такође се спецификовало. Оно нема везе са грађевинским објектима, већ са новцем и начином располагања имовином. *Чуваран* је који добро чува (*новац*, *имовину*), *штедљив*. – Јова патролција, човек поуздан, вредан и чуваран (*Речник МС*). Глагол *чувати*, пак, има врло уопштено значење и може се везати за све што се може чувати. Ако би чуварног човека требало назвати некаквом именицом, то би пре био *штедиша* него *чувар*. Због удаљене семантике именице *чувар* и придева *чуваран*, рекли бисмо да је овај придев девербативног порекла, изведен творбеним формантом *-аран*.

4.1.6. Форманти *-(а)н* и *-ни*

Постоје два форманта *-ни* (*-ни¹* и *-ни²*), које са синхронијског становишта сврставамо у хомониме, иако су они истог порекла. У једном случају, *-ни* је суфикс за одређени вид квалитативних придева чији се неодређени вид завршава суфиксом *-(а)н* (*језичан човек*), а у другом случају *-ни* је суфикс односних придева, који не поседују неодређени вид (*језични мишић*). По Р. Маројевићу (1987: 254), “у свим овим случајевима ради се о генетски једном суфиксу односних придева који су развијали описно значење у складу са семантичким развитком словенских придева (*посесивни* → *односни* → *описни*)”. И. Грицкат (1990: 215-216) је придеве који се завршавају на суфикс с елементом *-и-* поделила у 3 групе. У прву групу спадају придеви код којих је послс бифуркације значења остала могућност употребе оба вида у једном од таква два огранка. У ову групу спада, на пример, придев *сточан* (одр. в. *сточни* = *богат стоком*) и придев *сточни* (= *који је у вези са стоком*). У другу групу спадају описни придеви код којих долази само до бифуркације служби, која се испољава кроз двојаки вид. Такви су, на пример, придеви *златан*, *моћан*, који имају описну или односну службу у зависности од вида и реченичног положаја. У трећу групу спадају односни придеви који не могу имати описно значење. Такви су, на пример, *сточни* (трг) или *зубни*, *божјићни* и други придеви који према себи немају лик неодређеног вида. Нема много придева из прве групе, дакле, оних успоредних, и скоро сви су страног порекла. И. Грицкат их назива придевима са интензивираним описношћу.

По С. Бабићу (Babić, 1986: 404), у рашчлањавању оваквих придева има проблема, због тога што “*pridjevi s odnosnim sufiksima u prenesenim značenjima imaju opisno značenje, što im je katkad teško odrediti značenje i što za svaki pridjev nema dovoljno (dobrih, pouzdanih) primjera*”. Аутор (Babić, 1986: 404-405) наводи и неколико тенденција у језику, како би се разграничили описни од односних придева изведени од исте основе:

“1. из језика се губе придјеви са суфиксом *-(a)n*: *jezičan, privredan...* 2. узимају се други суфикси:

a) *-ljiv* мјесто *-(a)n*: *probavljiv, зараžljiv, žučljiv* умјесто *probavan, zarazan, žučan*;
 b) *-ovni, -ski* умјесто *-ni*: *glasovni, zvukovni, akustički, kritički*; 3. употребом других језичких средстава: *glasiljke, glasilnice, glasnice* мјесто *glasne žice*; 4. нагласном опреком у којој двосложни односни придјеви добивају краткочлазни нагласак без обзира на нагласак основе, па и онда кад би сугласничка skupина тражила *duljenje*.”

Е. Фекете (1984) наглашава да однос између форманата о којима говоримо задаје много проблема лексикографима, и да се они у различитим речницима решавају на разноврсне начине, али се и унутар једног речника, често, иста појава обрађује на разнолике начине. Због тога он у свом раду даје практична упутства о разликовању ових придева, која су намењена, у првом реду, лексикографима. По аутору (1984: 213-214), “краћи облик придева увек има пре свега или искључиво – квалитативно значење: открива, да тако кажемо, ‘унутрашњу особину’ појма који детерминише [...] 2. Дужи облик придева увек има пре свега или искључиво значење а) односа, дакле, указује не на својство којим се појам одликује, већ на однос према другом појму, а тај се однос може квалификовати као припадање, намена, веза с нечим и сл. (исп. *житни магацин*) или б) указује на типолошку, спецификациону рашчлањеност, при чему се придевом указује на врсту, а не само на особину коју придев својом семантиком открива (исп. ‘*бели медвед*’ = медвед дате врсте) при чему је особина (‘*бео*’) само репрезентант врсте, тј. низа других особина које ту врсту прате.”

Готово сви аутори који наводе овај проблем наглашавају да је он у науци о језику уочен недавно и да су због тога односни придеви на *-ни* бивали различито обрађивани у речницима. Чини се да није необично ни то што су ови придеви тек однедавно теоријски диференцирани, а ни то што задају муке лексикографима. Свака односност је врста (шире схваћене) описности. *Радна соба* је *соба за рад* и *радни сто* је *сто намењен за рад*, али *радни сто* подразумева неколико особина које га одвајају од трпезаријског стола или од стола у днешној соби. Чак бисмо могли рећи да је придев *радни* знатно више квалитативни придев уз именицу *сто* него што је то придев *леп* уз исту именицу. Употребом синтагме *радни сто*, тако рећи смо га описали, а у синтагми *леп сто* описа нема, има само субјективне оцене. Очигледна формална, семантичка и историјска сродност ових придева утиче и на лексикографе, а то доводи до збрке. Ипак, има разлога да се придеви на *-(a)n* и *-ни* диференцирају, па ћемо и ми прихватити овакав приступ. Прво, због тога што има односних придева чије је значење готово потпуно односно без (много) елемената квалитативности. Такав је, на пример, придев *житни* у синтагми *житни трг*. То је трг на коме се продаје жито и ту нема нарочитог описа трга.

Друго, односни придеви имају и једну морфолошку особеност – немају неодређени вид, за разлику од описних придева.

Описни придеви имају наглашену квалификативну семантичку вредност, коју И. Грицкат назива интензивираним описношћу, а Е. Фекете их одређује као придеве са квалитативним значењем који откривају “унутрашњу особину” појма уз који стоје. Ова се објашњења лако могу везати за придеве који означавају људске особине. То су прави описни придеви, и било би занимљиво испитати могу ли они бити односни, који од њих имају ту могућност и зашто баш они.

Нема много упоредних описно-односних придева. Често су то речи страног порекла. У категорији словенских придева ЉО изведених суфиксом *-(а)н* вероватно нема много више од десет примера за односне придеве. А то су следећи:⁵⁸

1. *гласнѝ* – који се односи на глас. Изр. *гласне жице*
2. *животнѝ* – који се односи на живот: ~ минимум, животна опасност, животни закони
3. *жучнѝ* – који се односи на жуч: ~ чај, ~ каменац, ~ мехур
4. *језичнѝ* 1. који се односи на језик. – Код коријена језика налазе се језични крајници. 2. *језички*. – Он је и ту главни представник реакције против језичне централизације, против Вука.
5. *плѡднѝ* – који се односи на плод: плодни листић
6. *природнѝ* – који се односи на природу: ~ закон, природно благо
7. *осећајнѝ*: ~ живот, осећајни живци, осећајна пренапетост
8. *раднѝ* – који се односи на рад, који је у вези са радом, који служи за рад: радно одело, ~ ефекат, радна дисциплина, радно место, радна соба, радне навике
9. *рѡднѝ* – 1. који се односи на рођење (место, крај и сл.), порекло (кога, чега): ~ крај, родна земља
10. *стручнѝ* – који се односи на струку: ~ часопис, ~ назив, стручна литература

Придев *чарни* није односни придев (исп. у Речнику МС арх. и поет. црн. – *Леп је зоре осмејак ... ал’ је лепша нојца чарна*). Наведени списак сигурно није коначан, али се овако оформио због лексикографских пропуста. Ипак, примери су довољно илустративни. Поставља се питање: како је дошло до значењске описно-односне диференцијације суфикса *-ни*? Познато је да се описност развијала из односности. Али, како? И. Грицкат (1990: 221-222) претпоставља следећи одговор. На развој описног значења од односног утиче синтаксички положај придева. Неодређени вид се јавља у предикату, али и атрибуту доноси нешто од предикатског значења. Предикатив у облику придева служи за квалификовање субјекта. Семантика интензивираним описности “поступно [се] стварала у предикату, а тиме се утврђивала у неодређеном виду [...] У контрасту према овоме, релациона и идентификациона служба придева, какву имамо у моноаспектним придевима на *-ски*, ограничила се, као и тамо, на одређени вид.”

Међутим, због чега се процес “излучивања интензивираним описности” (Грицкат, 1990: 222) није прожео на све односне придеве истог типа? Да ли се заиста

⁵⁸ Сви односни придеви које ћемо навести имају, наравно, и своје квалитативне варијанте.

овај процес може везивати за један кратак период у историји нашег језика, па се посматрани процес, због те краткотрајности, није прожео на све случајеве? Неодређени придевски вид у функцији дела предиката и данас служи за приписивање особине субјекту. Квалификативност ове синтаксичке позиције и сада утиче на лексички статус придева. Ипак, нису се сви односни придеви раздвојили, него само мањи број њих. Не мислимо да је утицај синтаксичке позиције безначајан – напротив. Чини се, ипак, да поред тога постоји још једно својство семантички диференцираних придева, које немају они што се нису диференцирали на начин о којем говоримо. Та запрека, вероватно, има везе са творбом речи. На пример, постоје *гласне жице* и *зубно оболење*, а такође, према придеву *гласни* – *гласан човек*, али према *зубни*, не постоји *зубан човек*. Могуће је да решење треба тражити у суфиксној дистрибуцији. Можда би придев *зубни* остварио описно значење у функцији предикатива (и, наравно, за то значење везао и неодређени и одређени придевски вид) да се описно значење претходно није остварило везивањем форманта *-ат* за творбену основу *зуб-*.

А ни суфиксна дистрибуција није случајна. Она, опет, зависи од ширине семантичког садржаја који треба да буде покривен придевом. Ако придев има једно значење или мањи број њих и ако су она специјализована, онда се тежи ка творбеном форманту који уноси одређеније значење. Ако придев има више значења и ако су она разуђена (у сфери квалитативности, на пример), онда он привлачи форманте општијег значења. А творбени формант *-(а)н* је управо такав. То је формант за творбу квалитативних придева без специфичног значења. Сви односни придеви које смо навели имају и описну варијанту са суфиксом *-ан*. Многи од њих имају више значења. Довољна потврда за то је чињеница да значење људске особине они, углавном, остварују секундарно. Дакле, три фактора су, може бити, одиграла важну улогу у преласку односних придева на *-ни* у сферу квалитативних на *-(а)н/-ни*:

1. синтаксичка позиција, 2. суфиксна дистрибуција, 3. семантички опсег придева.

И још две напомене:

Прво. Наведена три фактора односе се само на придеве словенског порекла. Творбени форманти страног порекла понашали су се према аналогiji с њима (о понашању ових придева в. И. Грицкат, 1990).

Друго. Помињући други и трећи чинилац, помало смо се оградаивали помоћу *можда*, *може бити* итд. Ми смо, у ствари, уверени у деловање сва три наведена фактора, али нисмо сигурни да ли су други и трећи деловали баш тако како смо их описали. За поузданије испитивање требало би имати списак свих односних придева који имају описне варијанте. Ми га, међутим, немамо. Обрађујемо само једну групу ових придева, а не можемо се поуздати ни у односно-описну диференцијацију наведених придева, због тога што смо се ослањали на речнике, иако знамо да је проблем о којем говоримо једна од слабијих тачака наше лексикографије.

4.1.7. Деривациони систем придевâ на *-(а)н*

И овлашан преглед деривационог система придева на *-(а)н* јасно показује сиромашнију деривацију ових придева у односу на деривацију простих и секундарних простих придева. Ово је и очекивано, јер систем изведеница придева на *-(а)н* чине другостепени деривати, којих је у језику знатно мање од првостепених. Системски, ови придеви граде именице са значењем људске особине и прилоге. Има ту и именица које означавају носиоца особине мушког или женског рода, а занемарљиво је мало глагола и придева.

4.1.7.1. Именице са значењем људске особине изведене од придева на *-(а)н*

Најпродуктивнији је формант *-ост*: *бајност, бедност, блудност, брижност, верност, вољност, вредност, врсност, гадност, гласност, гојност, грозност, дражесност, жалност, животност, жучност, злобност, имућност, јадност, јешност, језичност, јуначност, кивност, корисност, красотност, лагодност, ломност, мирност, моћност, мрачност, мргодност, мучност, наравност, назадноност, нежност, плодност, пословност, праведност, правичност, презирност, пријатност, пријазност, пркосност, раскошност, радност, ружност, срамотност, сетност, силност, сиромашност, сјајност, смешност, снажност, сочност, срамотност, страхотност, страсност, стручност, сујетност, суморност, слабашност, срдачност, тегобност, туробност, успешност, утицајност, хладност, чаробност, часност, чедност, чемерност, човечност, чудност, чудесност, чудовишност, чулност.*

Сви остали форманти су далеко мање продуктивни:

-оћа: *вредноћа, врсноћа, мирноћа, ружноћа, стидноћа, хладноћа*; *'-ја*: *блудња, жудња, кивња, кужња, срдња*; *-ота*: *вреднота, мрачнота*; *-ина*: *мучнина, тамнина*; *-јава*: *ломњава, плачњава*.

Закључујемо да је формант *-ост* основни формант за грађење именица са значењем особина од придева на *-(а)н*. Од већине придева именице се граде само формантом *-ост*. Ипак, има примера и за формантску конкуренцију:

<i>-ост</i> : <i>-ја</i>	<i>-ост</i> : <i>-оћа</i> : <i>-ја</i> :
блудност – блудња	ружност – ружноћа – ружња
кивност – кивња	<i>-ост</i> : <i>-оћа</i> : <i>-ина</i>
<i>-ост</i> : <i>-јава</i>	тамност – тамноћа – тамнина
ломност – ломњава	
<i>-ост</i> : <i>-ина</i>	
мучност – мучнина	

Творбени формант *-ост* резервисан је за грађење именица са значењем особина од придева *блудан, киван, ломан, мучан*. Именице формиране конкурентским формантима од наведених придева примарно означавају стања, осећања и слично. Они су, у сваком случају, секундарни суфикси за грађење именица са значењем особина.

Именица ЛО од придева *ружан* примарно се гради формантом *-оћа*, а секундарно формантом *-ост*.

4.1.7.2. Прилози настали од придевâ на *-(а)н*

Прилози нису настали деривацијом, већ су прешли од придева у прилоге само променом функције врсте речи, тзв. хипостазом.⁵⁹

Следећи закључке о прилозима посталим од простих или секундарно простих придева и допуњавајући их новим запажањима што следе из донекле различите грађе, коју сада чине придеви на *-(а)н*, наводимо следећу поделу прилога.

1. Прилози од придевâ са значењем духовне особине. Прилози *жудно, злобно, јуначно, милосно, милостивно, милотно, мрзно, нежно, пакосно, паметно, праведно, правично, презирно, пркосно, сетно, срећно, стидно, стручно, сујетно, суморно, умно* и други прилози постали од придева на *-(а)н* са значењем духовне особине у већој мери залазе у сферу прилога у односу на прилоге постале од придева са значењем физичке особине. Њима се детерминише радња и вршилац радње у време њеног извршавања. Анализирајмо следеће примере:

Застао је јуначно, мрзно, пркосно, пакосно, стидно...

Насмејао се паметно, праведно, сетно, уморно, нежно...

Стегао му је руку кивно, нежно, жудно, злобно...

Постоје духовне особине које имају неки облик физичке манифестације и оне које се не могу физички испољити. Ако се духовна особина испољава, онда је прилошко дејство наших прилога очигледније, а колокације које смо навели изгледају природније. Тако се особина *кивности* у примеру *Кивно ми је стегао руку* показује кроз чврст стисак, особина *нежности* кроз благ стисак. *Памет* у примеру *Насмејао се паметно*, избија из погледа, из целог израза лица, а *мрзост* у примеру *Застао је мрзно* испољава се кроз спорост покрета, кроз млитавост тела, кроз један општи утисак безвољности, немарности, незаинтересованости. Ако се свему томе дода и фактор ситуације, онда се оваквим прилозима заиста може одређивати и радња. Постоје ситуације када очекујемо да неко може бити пркосан или не-пркосан, стидљив или не-стидљив. Тада нас ситуација усмерава, своди могућности нечијег

⁵⁹ Исп., на пример, И. Стевовић (1974-1975: 83). Занимљиво је да Игрутин Стевовић у поглављу посвећеном постанку прилогâ од придевâ (1974-1975: 89-92) констатује да се значење придевске речи при прелазу у прилог веома лако пререструктурира, али не примећује да се овим прилозима може одређивати и субјекат реченице.

извршења радње на минималан број и онда је довољан само минимум физичког испољавања да бисмо нечије деловање одредили прилогом за начин који је постао од придева са значењем духовне особине.

Има, међутим, и оних духовних особина које се не могу тако лако физички испољити. Понекад нас, можда, ни ситуација не припрема. Можда у њу нисмо упућени. И шта тада значи прилог у реченици *Злобно му је стегао руку* или *Насмејао се праведно*? Прилози би можда требало да означавају околности под којима се радња врши. Стегао му је руку изражавајући тиме злобу. Насмејао се испољавајући праведност. Ако се особина физички не изрази и ако нам ситуација на њу не указује (што се често догађа), онда се прилозима, ипак, карактерише вршилац радње. Бићемо слободни да идемо и корак даље. Као да се прилозима употребљеним у оваквим примерима напушта семантичка вредност одредбе за начин и постиже вредност једног другог реченичког конституента – придевског апозитива. Дакле, ове реченице значе *Он му је, злобан, стегао руку. Петар се, праведан, насмејао.*

2. Прилози од придева са значењем физичке особине. То су, на пример, прилози: *дражесно, гласно, крепосно, кршно, мргодно, плачно, ружно, силно, снажно, слабашно, згодно.*

Генерално, ови се прилози више односе на вршиоце радње него на саму радњу. Значи, у односу на придеве који означавају духовне особине, придеви физичких особина творе прилоге који у већој мери задржавају придевска својства. Анализирајмо примере:

Изгледао је кршно / згодно / снажно.

**Урадио је то кршно / згодно / снажно.*

Финијом анализом долазимо до следећих закључака. Физичке особине човека показују се кроз његов изглед. Међутим, неке од њих могу се испољавати кроз поступке, за разлику од других, које то не могу. Кроз поступке се манифестују особине као што су *снага, сила* и сличне. Због тога се прилози са овим именицама у творбеним основама користе у већем броју колокација. Њима се карактеришу различите радње:

Снажно му је стегао руку. Ветар је снажно дувао. Снажно се заљубила.

Прилози од придева који се не могу исказивати кроз поступак, а њих је знатно више, карактеришу само вршиоца радње, и то на два начина.

а) Неки од њих се не могу користити уз глаголе акције, већ само уз оне који појачавају њихово придевско значење:

*Изгледао је кршно. / *Кршно је то урадио.*

б) Други се могу користити и уз глаголе акције, али се значење одређења вршиоца радње, а не и радње, ипак задржава:

Изгледао је мргодно / мирно. Урадио је то мргодно / мирно.

Поставља се питање – због чега се онда употребљавају прилози од придева који готово да не напуштају придевско значење? Можда због тога што они у реченицу уносе значење околности. Из реченице *Спремао је стан мргодно* следи да је вршилац

радње био мргодан док је радњу обављао. Иако је *мргодно* прилог за начин, о начину вршења радње не сазнајемо готово ништа, али сазнајемо о околностима под којима је радња вршена.

Још пре две деценије, М. Ивић (1978: 9) уводи термин прилози „додатног коментара”. Њих она анализира као један од типова реченичних прилога. Многе прилоге у примерима које смо навели М. Ивић би уврстила у прилоге додатног коментара. Ево и њеног примера: *Он је мудро избегао одговор на незгодно питање*. А ево и интерпретације. *Он је избегао одговор на незгодно питање, што је било мудро с његове стране*. Пошто је прилог *мудро* могуће из дате реченице пребацити у посебну, накнадно додату релативну структуру, М. Ивић га третира као додатни коментар. Ови прилози испољавају својство оријентисаности према субјекту. “Коментар о којем је реч даје ... говорно лице. То, додуше, није посебно напоменуто, али се подразумева. Управо тиме што није напоменуто додељује се самом коментару извесна димензија објективности.” (Ивић, 1978: 11)

4.1.7.3. *Nomina attributiva* од *придевâ* на *-(а)н*

Именице мушког рода настале су, у највећем броју случајева суфиксом *-ик*, ређе суфиксом *-јак*, а само један пример имамо за суфикс *-јаш*.

Суфикс *-ик*: *бедник, блудник, верник, вредник, гадник, жалосник, злобник, хладник, имућник, јадник, језичник, корисник, крепосник, милосник, моћник, пакосник, паметник, праведник, пркосник, радник, радосник, раскошник, самотник, силник, слободник, срамотник, срећник/сретник, страсник, сујетник, туробник, умник, чаробник, чудник*.

Суфикс *-јак*: *мрачњак, назадњак, паметњак, слободњак, срамотњак, стручњак, хладњак, чаробњак, чудњак*.

Суфикс *-јаш*: *слободњаш*.

Готово све именице женског рода изведене су суфиксом *-ица*, осим именице *мрачњача*, изведене суфиксом *-јача*.

Именице на *-ица*: *бедница, блудница, верница, вредница, жалосница, злобница, јадница, језичница, корисница, милосница, моћница, пакосница, паметница, плодница, праведница, пркосница, радница, радосница, самотница, силница, сирамашница, срамотница, срећница/сретница, страсница, туробница, умница, хладница, чаробница*.

Теоријски, именице мушког рода могле су настати деадјективном, деноминалном и девербативном творбом. Тако је, на пример, именица *моћник* могла постати од придева *моћан* формантом *-ик*, од именице *моћ*, формантом *-ник* или од глагола *моћи* формантом *-ник*, такође (в. о овоме Б. Ћорић, 1982: 44-47). Исти овај проблем наводи и С. Бабић (S. Babić, 1986: 194-195). Ипак, склонјији је уверењу да су именице овога типа постале формантом *-ик*, иако се ограђује напоменом: “Valja napomenuti da se taj problem u jačem obliku javlja prvenstveno u izvedenicama kojima kao osnova

može biti odnosni pridjev. Ako je pridjev opisni, tada većih problema nema.” (S. Babić, 1986: 194). М. Стевановић (1989: 483) сматра да су ове именице постале од именица, али посредно преко придевâ. И по А. Белићу (1949: 88), именице типа *јадник* и *болесник* постале су од придевâ. И нама се чини да су ове именице постале од придевâ, и то из више разлога.

Прво. На то нас упућује кореспонденција између придева на *-(а)н* и творбеног форманта *-ик*. Према већини ових придева постоји одговарајућа именица, док се као мотивне речи глаголи и именице појављују само спорадично (под условом да их третирамо као мотивне) кад је реч о именицама на *-(н)ик*.

Друго. С творбеног становишта, нисмо се замислили ни над једном именицом. Творба им је сасвим транспарентна. Нема необјашњивих морфема, због којих бисмо именице или глаголе сматрали мотивним речима.

Треће. На то нас упућује значење ових именица. У складу са језичком економijом, логично је очекивати именицу која у свом значењу повезује носиоца особине с особином. То значи да уместо синтагме, на пример, *страстан човек* очекујемо именицу *страсник*.

Четврто. У многим примерима овакво објашњење творбе је најдиректније, најнепосредније, а ми се у овом раду опредељујемо за таква творбена решења.

Мислимо, ипак, да има именица на *-ик* које су настале аналогijом, и то, можда, од именица и глагола. Таква је, на пример, именица *раскошник*. *Раскошник* није *раскошан човек*, већ *човек који ужива у раскоши*. Чини се да је ова именица постала деноминалном творбом, по аналогiji са бројним примерима насталим деадјективном творбом. Исту појаву очекујемо и код новијих речи или речи страног порекла. Не искључујемо могућност да су именице на *-(н)ик* настале деноминалном или девербативном творбом као услов за настанак можда ипак имале постојање придевâ на *-(а)н*. Дакле, *раскошник* је именица постала, вероватно, од именице *раскош*, али је, можда, творбени модел *раскош + ник* био активираан због постојања придева *раскошан*. Можда би у супротном био активираан, на пример, формант *-ац*. Ово је само хипотеза, коју би требало испитати на великом узорку. Ову хипотезу сугерише и једна реченица С. Бабића (Babić, 1986: 194) у вези са именицама на *-ник* (које су постале од именице или глагола). Суфикс *-ник* “dolazi na pretežnu većinu osnova koje uza se imaju i pridjeve na -n. Izvedenica se ostvaruje sa -nik jer postoji pridjev na -n.” М. Стевановић (1989: 483–484), међутим, сматра да ако према именици на *-ик* не постоји придев на *-(а)н*, то онда значи да је она постала од глагола (нпр. *заручник* потиче од глагола *заручити*, зато што не постоји придев *заручан*).⁶⁰

На сличан начин објашњавамо и постанак именица женског рода – на придевску творбену основу (на пример, на *бедн-* /од придева *бедан*/ додаје се формант *-ица*). И С. Бабић ову групу именица третира као деривате изведене формантом *-ица*, а не *-ница*. Наше се полазиште у том смислу разликује од полазишта Б. Ђорића

⁶⁰ О неким необичним образовањима на *-(н)ик* (*ловник*, *наложник*, *окајник*, *пострижник*, *пријеварник*, *судник*) в. Б. Остојић (1987).

(1982: 44), по којем су ове именице изведене суфиксом *-ница* и по којем је “суфикс *-(н)ица* основни формант за феминизирање именица мушког рода на *-(н)ик* у категорији суплетивне моћије”. За нас је моћија, као што је већ речено, настанак именица једног рода од именица другог рода. Не мислимо да је именица *бедница* постала од именице *бедник*; у именици *бедница* не видимо посредовање именице мушког рода, видимо само лице женског рода именовано особином придева у творбеној основи. То што формант *-ица* кореспондира са формантом *-ик* у нашим примерима за нас не значи много, зато што *-ица* кореспондира и са многим другим формантима који означавају лица мушког рода. Поново се враћамо на запажање Р. Бошковића (1978: 62) у вези с односом именица *старац* – *старица*. Именица женског рода није постала моционим суфиксом. Моционим је само однос између ове две већ уобличене именице. А тај моциони однос, накнадно, формантима за именице женског рода обележава моционост.

Развој значења именица на *-ица*, такође, показује да са синхронијског становишта њихова творба није у вези са одговарајућим именицама мушког рода, већ са придевом који им је у основи. Због тога *језичница* може да означава и језичну кост, *родница* и *стидница* су делови женског полног органа, *теретница* је пловило, *жучница* – жучни мехур итд. О томе како су се, у овом смислу, осамосталиле и именице које су очигледно мовирани фемининуми настали интегралном моћијом пише Р. Бошковић (1978: 64) на примеру именица на *-арница*.

Именице на *-ик* углавном кореспондирају са одговарајућим именицама на *-ица*, осим у ретким изузетцима. Тако, на пример, нису забележене именице женског рода од придева *сујетан*, *назадан*, *имућан*, *крепостан*, *чудан*, *гадан*, већ су потврђене само именице мушког рода од ових придева. Од придева *сиромашан* и *плодан* потврђене су само именице женског рода са значењем носиоца особине. Постоји, међутим, именица *плодник* као ботанички термин.

4.1.7.4. Однос између именица мушког и женског рода које не значе лица

Већ смо навели примере за именице на *-ица* које не означавају женског носиоца особине, већ имају другачија значења. Према њима не постоје именице мушког рода. Такве су, на пример, именице *жучница* (= жучни мехур), *чуварница* (= кућица за чување пруге или насипа), *родница* (= део женског полног органа). Супротно, постоје и именице мушког рода на *-ик* које не означавају носиоца особине и према којима не постоје именице женског рода. Таква је, на пример, именица *страшник* (ботанички термин).

Има и примера за кореспонденцију између именица мушког и женског рода које не означавају лица. Тако је, на пример, *стидник* део мушког полног органа, а *стидница* је део женског полног органа.

Можда су нешто чешћи овакви деривати мушког и женског рода, који су изведени од истог придева и имају слична значења. Оне кореспондирају са значењем придева у творбеној основи. На пример, *тамник* је тамно место, а *тамница* је затвор, *пословник* чини скуп прописа, а *пословница* је канцеларија, представништво, заступништво. Занимљиво је да међу именицама на *-ик* и *-ица* које су изведене од истог придева нисмо нашли синонине. Али, међу оваквим именицама има синонима са другим суфиксима (на пример, *теретница* и *теретњак*).

Међу именицама мушког и женског рода које не означавају лица, а изведене су од придева на *-(а)н* са значењем особина, има и примера за именице са другим суфиксима: *чедњак* (= химен), *језичњак* (ботанички термин), *самотњак* (= врста птице), *хладњача*, *језичњача* (= језична кост), *срчанка* (шкољка срцоликог облика).

Табела 3. Деривациони систем придева ЉО на *-(а)н*

	Именица (особина)	Nomina attributiva, m.	Nominativa attributiva, f.	Глагол	Дублетни придев	Придев субј. оцене	Прилог
БАЈАН	бајност						бајно
БЕДАН	бедност	бедник	бедница			бедаст	бедно
БЛУДАН	блудност, блудња	блудник	блудница				блудно
БРИЖАН	брижност				брижљив		брижно
БУЈАН	бујност						
ВЕРАН	верност	верник	верница				верно
ВИЧАН	вичност						
ВОЉАН	вољност						вољно
ВРЕДАН	вредност, вредноћа, вредноћа	вредник	вредница	вредновати			вредно
ВРСТАН	врсност, врсноћа						врсно
ГАДАН	гадност	гадник					гадно
ГЛАСАН	гласност			гласнути (се)	гласовит		гласно
ГОЈАН	гојност						
ГРОЗАН	грознаца, грознаца						грозно
ДИВАН	дивота				дивотан		дивно
ДИЧАН							дично
ДРАЖЕСТАН	дражесност						дражесно
ДРЕЧАН					дречав		
ДУРАН					дурљив		
ЖАЉАН	жалност						жално
ЖАЛОСТАН		жалосник	жалосница		жалостив		жалосно
ЖИВОТАН	животност						животно
ЖУДАН	жудња						жудно
ЖУЧАН	жучност				жучљив		жучно
ЗАХТЕВАН							
ЗГОДАН							згодно
ЗЛОБАН	злобност	злобник	злобница				злобно
ЗЛОЧЕСТАН					злочест		
ИМУЋАН	имућност	имућник					
ЈАДАН	јадност	јадник	јадница				
ЈЕЗАН					језовит		језно
ЈЕЗИЧАН	језичност	језичник	језичница		језични		
ЈЕШАН	јешност						
ЈУНАЧАН	јуначност			јуначити се			јуначно

	Именица (особина)	Nomina attributiva, m.	Nomina attributiva, f.	Глагол	Дублетни придев	Придев субј. оцени	Прилог
КВАРАН		кварњак					
КИВАН	кивност, кивња						кивно
КОРИСТАН	корисност	корисник	корисница				корисно
КРАСОТАН	красотност						
КРЕПОСТАН		крепосник					крепосно
КРШАН							кршно
ЛАГОДАН	лагодност						лагодно
ЛАКОТАН							лакотно
ЛОМАН	ломност, ломњава, ломљава						ломно
МЕКОТАН							
МИЛОСТАН		милосник	милосница				милосно
МИЛОСТИВАН				(у)милоствити			милостивно
МИЛОТАН							милотно
МИРАН	мирност, мироња			умирити			мирно
МЛАДОСТАН							
МОЊАН	моњност	моњник	моњница				моњно
МРАЧАН	мрачност, мрачнота	мрачњак	мрачњаца				мрачно
МРГОДАН	мргодност	мргуд					мргодно
МРЗАН		мрзник		мрзнути	мрзовит		мрзно
МУЧАН	мучност, мучнина						мучно
НАЗАДАН	назадност	назадњак		назадовати			назадно
НАРАВАН	наравност						наравно
НЕЖАН	нежност						нежно
ПАКОСТАН		пакосник	пакосница				пакосно
ПАМЕТАН		паметник, паметњак	паметница				паметно
ПЛАЧАН	плачњава						плачно
ПЛОДАН	плодност		плодница				плодно
ПОСЛОВАН	пословност						пословно
ПРАВЕДАН	праведност	праведник	праведница	правичан			праведно
ПРАВИЧАН	правичност			праведан			правично
ПРЕЗИРАН	презирност			презрив			презирно
ПРИЈАЗАН	пријазност						пријазно
ПРИЈАТАН	пријатност						пријатно
ПРКОСАН	пркосност	пркосник	пркосница				пркосно
ПРОИЗВОДАН							
РАДАН		радник	радница		радни		
РАДОСТАН		радосник					радосно
РАСКОШАН	раскошност	раскошник					раскошно
РОДАН	родност	родник			родни		
РУЖАН	ружност, ружноња, ружња		ругоба				ружно
САМОТАН	самотност	самотник, самотњак	самотница				самотно
СЕТАН	сетност						сетно
СИЛАН	силност	силник	силница		силновит		силно
СИРОМАШАН	сиромашност	сиромашница					сиромашно
СЈАЈАН	сјајност			сјајнути			сјајно
СЛАБАХАН	слабашност						слабахно, слабашно
СЛАШАН							славно
СЛАСТАН							сласно

	Именица (особина)	Nomina attributiva, m.	Nomina attributiva, f.	Глагол	Дублетни придев	Придев субј. оцен	Прилог
СЛОБОДАН		слободник, слободњак, слободњаш					слободно
СМЕШАН	смешност						смешно
СМРАДАН					смрдљив		
СНАЖАН	снажност						снажно
СОЧАН	сочност						сочно
СРАМОТАН	срамотност	срамотник, срамотњак	срамотница		сраман		срамотно
СРДАН	срдња			срднути (се)	срдит		срдно
СРДАЧАН	срдачност						срдачно
СРЕТАН		сретник	сретница				сретно
СРЕЂАН		сређник	сређница				сређно
СТАСАН					стасит		
СТИДАН	стидноћа				стидљив		стидно
СТРАСТАН	страсност	страсник	страсница		страствен		страсно
СТРАХОТАН	страхотност						страхотно
СТРАШАН							страшно
СТРУЧАН	стручност	стручњак					стручно
СУЈЕТАН	сујетност	сујетник					сујетно
СУМОРАН	суморност						суморно
ТАМАН	тамнило, тамнина, тамност, тамноћа			тамнети, тамнџи, тамновати	тамновит		
ТЕГОБАН	тегобност						тегобно
ТЕРЕТАН	теретност						теретно
ТЕСКОБАН	тескобност						тескобно
ТРОШАН	трошност						
ТРЕПЕЖАН					триепљив		
ТУРОБАН	туробност	туробник	туробница				туробно
УБАВАН					убав		
УМАН		умник	умница				умно
УСПЕШАН	успешност						успешно
УТИЦАЈАН	утицајност						утицајно
ХВАЛАН							
ХЛАДАН	хладност, хладноћа	хладник, хладњак	хладница	хладнети	хладовит	хладњикав	хладно
ХУДАН							
ЧАРАН					чарни		чарно
ЧАРОБАН	чаробност	чаробник, чаробњак	чаробница				чаробно
ЧАСТАН	часност	часник					часно
ЧЕДАН	чедност						чедно
ЧЕМЕРАН	чемерност						чемерно
ЧОВЕЧАН	човечанство, човечност				човечански		човечански, човечно
ЧУВАРАН	чуварност						чуварно
ЧУДАН	чудност	чудник, чудњак			чудноват, чудновит		чудно
ЧУДЕСАН	чудесност						чудесно
ЧУДОВИШТАН	чудовишност						чудовишно
ЧУЛАН	чулност						чулно

4.2. Творбени формант *-ав*, *-а*, *-о*

Придеви на *-ав* могу бити деноминални, деадјективни и девербативни. У нашој грађи највише је оних деноминалних, мање је девербативних, а деадјективни су ретки.

4.2.1. Деноминални придеви на *-ав*

Такви су, на пример, придеви: *чекињав*, *чворугав*, *дрљав*, *дроњав*, *гиздав*, *грбав*, *гурав*, *гушав*, *језичав*, *килав*, *крмељав*, *кудрав*, *кукуљав*, *куштрав*, *куждрав*, *квргав*, *метиљав*, *мишићав*, *младичав*, *пегав*, *прњицав*, *рђав*, *рутав*, *шегав*, *шепртљав*, *ситничав*, *шоњав*, *тршав*, *трунтав*, *жилав*, *коштуњав*.⁶¹

Значење деноминалних придева на *-ав*. С. Бабић (Babić, 1986: 426–427) увршћује ове придеве у групу оних који означавају опскрбљеност и обиље. Он примећује да су скоро сви придеви на *-ав* постали од именица женског рода, осим изузетака, на пример, *језичав*, *мишићав* и сличних. За њихово значење Бабић констатује да ако су именице у основи ових придева саставни део појма којем се те особине приписују, као што су, на пример, *језик*, *мишићи*, *жиге* саставни део човека, тада придеви значе истицање тих особина (*језичав*, *мишићав*, *жилав*), а ако немају овакво значење, ови придеви се описују преобликом „i + -av → који има i”, на пример, *шугав* → који има шугу.

Могли бисмо овоме додати још неке типове деноминалних придева на *-ав*:

1. који има много онога што значи мотивна именица: *дрљав*, *жилав*, *крмељав*, *кудрав*, *квргав*, *пегав*, *чекињав*, *чворугав*;
2. који има оно што значи мотивна именица: *грбав*, *гурав*, *килав*;

⁶¹ Придев *гурав*, по П. Скоку, потиче од именице *гура* (= грба). Придев *дрљав* је постао од именице *дрља* (што на Косову значи *крмељ*). *Гиздав* потиче од прасл. речи *гад*. Настанак овог придева П. Скок објашњава превојем вокала *gad > gyzdъ*. То првобитно значење развило се као у *горд* “поносит” према *грд* “гадан” (о односу придева *горд* и *грд* в. Р. Драгићевић, 1999а). Настанак придева *кудрав*, *куштрав* и *куждрав* П. Скок повезује са именицом *кудеља*, која је прасл. порекла. Основни облик придева је *кудрав*, а до замене групе *др* групом *штр* у *куштрав* и *ждр* у *куждрав* дошло је из потребе да се значење придева пејоративизује (о гласовним променама из потребе оноματοпеизовања в. у одељку о оноματοпејским изведеницама). Придев *кукуљав* потиче од именице *кукуљ*, *младичав* од именице *младица*, а *ситничав* од именице *ситница*. У основи придева *рутав* је *рута* – чврста длака, *кудра*; у основи придева *трунтав* је прасл. именица *трут*, а постанак придева *тршав* П. Скок доводи у везу са костравом, оштром биљком (трска). Немамо податке о пореклу придева *шегав*, *шепртљав* и *шоњав*. Претпостављамо да су оноματοпејског порекла или, можда, страног. Пошто за то немамо доказе, и ови придеви су се нашли међу деноминалним словенским придевима на *-ав* (према именицама *шега*, *шепртља* и *шоња*). Само се придев *коштуњав* не јавља директно са суфиксом *-ав*, већ са својом варијантом *-уњав*.

3. који има изражено оно што значи мотивна именица: *гушав*, *језичав*,⁶² *коштуњав*, *рутав*;

4. који је у ономе што значи мотивна именица: *дроњава*;⁶³

5. који је (као) што значи мотивна именица: *метиљав*, *младичав*, *рђав*, *шепртљав*.

Неки би се придеви могли везати и за два модела, на пример, *жилав*, *рутав*, *коштуњав* могу се убројати и у групу бр. 1 и групу бр. 3.

4.2.2. Девербативни и деадјективни придеви на -ав

Девербативни придеви на -ав. Такви су, на пример, придеви: *вицкав*, *вршљав*, *вртљикав*, *голицав*, *ждерав*, *жмигав*, *жмирав*, *играв*, *кашљуцав*, *кашљав*, *кењкав*, *кржљав*, *куњав*, *ландав*, *ласкав*, *пргав*, *скакутав*, *слинав*, *стршав*, *трпкав*, *хвалисав*, *чкиљав*, *шантав*, *шепав*.

Придеви *кашљав*, *играв*, *слинав* могли би бити и именичког порекла, али њихово значење упућује на девербативно порекло (*који кашље*, *који игра*, *који слини*). Придеви *вицкав*, *пргав*, *трпкав* синхронијски су готово непрозирни, али дијахронијски приступ показује њихово девербативно порекло.⁶⁴

По С. Бабићу (Babić, 1986: 414), “значење придјева изведених од глагола суфиксом -ав најчешће се може описати преобликом који (се) пз, нпр. блистав → који се блиста, брбљав → који брбља”. Значење овог творбеног модела је *који врши радњу исказану глаголом у творбеној основи*. За све ове особине карактеристично је да се испољавају често, сваки пут када се за њихово манифестовање укаже прилика, и управо ово обележје им је и дало статус особина.

Деадјективни придеви на -ав. Такви су, рецимо, придеви: *живуљав*, *кљастав*, *љошав*, *слабуњав*, *сладуњав*, *слабушав*. Придев *кљастав* је синоним придева *кљаст*. Творбени формант -ав је, очигледно, додат по аналогiji са другим придевима на -ав и има функцију накнадног морфолошког уобличавања придева *кљаст*.⁶⁵

⁶² Придев *језичав* се разликује од осталих наведених примера у овој групи по томе што се реализује метонимијски – *брбљав*, *брбљив*, *блебетљив*, односно *који радо оговара* (дефиниције су преузете из *Речника МС*).

⁶³ Придев *дроњава* је примарно *искрзан*, *поцепан*, а секундарно, метонимијски – *који је у таквом оделу*.

⁶⁴ *Вицкав* потиче од глагола *вити* > *виткав/виткаст* > *вицкав*. *Трпкав* потиче од *трпкати*. Придев *пргав*, по П. Скоку, потиче од глагола *пржити*. Основно, првобитно, значење му је *упаљив*, а данашње значење је од основног постало метафором. Ови придеви воде порекло од глагола несвршеног вида, који се најчешће завршавају на -ати (осим мотивних глагола *чкиљити*, *пржити*, *вити*, *трпити*, *слинити*).

⁶⁵ Придев *љошав*, по П. Скоку, води порекло од прасл. и јужносл. придева *лош*. П. Скок је овај придев констатовао код Вука, а његов постанак објашњава двома гласовним променама (š > h, l > lj). *Љошав*, по *Речнику САНУ*, значи *физички слаб*, *болешљив*, *неотпоран*, а то је једно од секундарних значења придева *лош*. – *Нисам добар (није ми добро); нешто сам налош, љошав*.

Живуљав, слабуљав, сладуљав, слабушав представљају придеве субјективне оцене према мотивним придевима *жив, слаб и сладак*. Овим придевима се углавном исказује мањи степен заступљености особине. Ипак, творбеним формантима *-уљав, -уљав* и *-ушав* (који представљају варијанте форманта *-ав*) може се, у неким случајевима, исказивати и позитиван однос према носиоцу особине. Тако је, на пример, *живуљаво дете* исто што и *живо, живахно дете*, уз хипокористичну семантичку компоненту.

4.2.3. Однос творбене основе према форманту *-ав*

На први поглед, творбени формант *-ав* не разликује се много од форманта *-(а)н*. Рекло би се да је то, као и *-(а)н*, неутрални формант. Међутим, С. Бабић (Babić, 1986: 427), који располаже опширнијом грађом од наше, констатује да већина придева на *-ав* има значење непожељне особине. До истог закључка, независно од њега, дошао је и др М. Николић.⁶⁶ И наша грађа показује исто. Поставља се питање утиче ли творбени формант на значење непожељне особине ових придева или непожељност потиче само из негативног значења мотивних речи. Највероватнији одговор на ово питање гласи да форманти, по правилу, не могу уносити конотације у значење речи и да је њихова улога у првом реду трансформациона – од једне врсте речи добијају се друге, односно, од лексема једног значења добија се лексема другог значења. Семе које садрже новостворене речи преузимају се из мотивних речи, а даље их оне могу развијати самостално. Међутим, временом се форманти “специјализују” за спојеве са творбеним основама одређених мотивних речи, а пошто се такви спојеви стално понављају, и суфикс накнадно добија одређену семантичку вредност. Као пример узећемо творбени формант *-ло* за грађење именица са значењем вршиоца радње, носиоца занимања. Овај се формант специјализовао за спојеве с мотивним речима чије је значење покудно (на пример, *страшило*), па је и именицама које потичу од речи са неутралним значењем улио елементе непожељног (на пример, *причало*). Творбени формант *-ав* је на путу да, као и формант *-ло*, своје значење испуни сесом негативне карактеристике из најчешћих творбених основа, те да њу касније уноси и у деривате. Међутим, тај процес још увек није у потпуности довршен. То показују придеви чије мотивне речи немају покудно значење. Такав је, на пример, придев *блистав*, у којем се *-ав* понаша сасвим неутрално. Замишљени придев **причав* поседује елементе негативног у малој мери. Процес је, очигледно, у току. Придевски формант *-ав*, као и именички формант *-ло* или форманти *-ам, -ем, -ом, -ум*,⁶⁷ занимљиви су због тога што представљају ретке примере творбених форманата са значењским елементом експресивности који је иницирала мотивна реч.

⁶⁶ Податак није објављен. Чули смо га у једном разговору с М. Николићем.

⁶⁷ О утицају суфикса *-ам, -ем, -ом, -ум* на значење именица које су изведене овим суфиксима в. Р. Драгићевић (1998).

4.2.4. Именичке и глаголске творбене основе

Именичке творбене основе на које се додаје суфикс *-ав* мотивисане су именицама са следећим значењем:

1) део тела: *дрља* (= *крмељ*), *грба*, *гура*, *гуша*, *жила*, *језик*, *кост*, *кила*, *крмељ*, *кудра*, *кврга*, *мишић*, *пега*, *рука*, *чекиња*, *чворуга*;

2) лице: *шепртља*, *шоња*;

3) биљни или животињски свет: *младица*, *метиљ*, *трут*;

4) остало: *рђа*, *ситница*, *шега*.

У деривате на *-ав* улази цео семантички садржај именица из прве групе.

Значење придева из друге групе може се тумачити на два начина. Значење придева *шепртљаав* може се схватити као други начин да се неко назове шепртљом, дакле, шепртљава особа је шепртља. Поред тога, шепртљава особа се не мора трајно идентификовати са шепртљом, него само привремено, тренутно, у ситуацијама када се неко понаша онако како се шепртља понаша увек. По овој другој интерпретацији, шепртљава особа је као шепртља. У првом случају долази до изједначавања, а у другом до поређења са прототипом. Први случај је пример за метафору и трајније квалификовање, а други случај је поређење и тренутно квалификовање. Исп. М. Стевановић (1989: 550) о девербативним придевима: “Особина која се казује оваквим придевима с наставком *-ав* не мора се односити увек на вршиоца радње, односно носиоца стања. Њима се може казивати и особина објекта на коме је вршена или који изгледа као да је на њему вршена радња основног глагола: *чупав* је нпр. онај кога су чупали или је као да су га чупали, или је пак такав да се на њему врши радња глагола у основи.” И у једном и другом случају цео семантички садржај мотивне речи улази у дериват.

У семантички садржај деривата чије мотивне речи припадају трећој групи не улази њихов целокупан садржај, већ само нека од секундарних значења.

Што се тиче придева из четврте групе, рекли бисмо да однос садржаја мотивне речи и деривата зависи од сваке творбене основе понаособ с обзиром на различитост њиховог значења.

При анализи глаголских творбених основа послужићемо се методом који смо применили у анализи глаголских творбених основа придева на *-(а)н*.

Прву групу придева чине они којима се означавају особине, сталне или привремене, којима се квалификује носилац сâм за себе, независно од спољашњег света. Такви су, на пример, придеви *жмигав*, *жмирав*, *кашљав*, *кашљуцав*, *кењкав*, *кржљав*, *куњав*, *слинав*, *чкиљав*, *шаптав*, *шепав*.

Преостале две групе су малобројније. Другу групу сачињавају придеви са значењем особина које њихов носилац испољава према околини, којима се општи са светом (од појединца ка свету):

- → *хвалисав, ласкав, пргав, трпкав*.

Трећу групу сачињавају придеви са значењем особине у којима се носилац особине понаша пасивно. За придеве на *-(а)н* наводили смо примере *пријатан, одвратан*, зато што се овим придевима исказује начин на који околина доживљава појединца. Таквих примера нема међу придевима на *-ав*. У ову би групу, на посебан начин, ушао придев *голицав*, јер се њиме исказује особина која је продукт реакције на спољашњи надражај (→ •). Кажемо “на посебан начин” зато што бисмо исти придев могли сврстати и у прву групу.

4.2.5. Деривациони систем придевâ на *-ав*

Деривациони систем придева на *-ав* укратко ћемо представити наводећи сличности и разлике у односу на деривациони систем придева на *-(а)н*. Деривациони систем придевâ на *-ав* знатно је сиромашнији у односу на деривациони систем придевâ на *-(а)н*. Придеви на *-(а)н* имају према себи (готово обавезно) одговарајуће прилоге и именице на *-ост*. Придеви на *-ав*, по подацима из *Речника МС*, имају оскудну, не увек системску деривацију. Четвртина придева уопште нема деривате. Такви су, на пример, придеви *кукуљав, ландав, љохов, младичав, прњицав, стршав* и др. То не значи да они потенцијално не постоје, али нису забележени у речнику.

Примећујемо да два типа придева, најчешће, немају деривациону продуктивност. То су, прво, придеви који се данас ретко (или ређе) употребљавају или се за њихову употребу везује детерминатор „локрајинизам” и, друго, придеви субјективне оцене. Већ смо навели неколико примера за прву категорију. То су примери који ни сами нису уврежени у лексичком систему и, самим тим, слабе су продуктивности.

Примере за другу групу чине, на пример, придеви *живуљав* или *слабушав*. Разлог за слабу или готово никакву деривациону способност ових придева треба тражити у њиховој специфичној природи у односу на остале првостепене деривате. Већину првостепених деривата представљају двореферентне лексеме, што значи да су они грађени с намером да се формирају нови појмови са различитим референтима и денотатима у односу на референте и денотате мотивних речи. Придеви субјективне оцене су једнореферентне речи, и у процесу деривације није се одмакло од референта мотивне речи. Овакав дериват означава референт обојен субјективним ставом. Он је већ сувише обележен да бисмо од њега могли да кренемо као од базе за грађење нове лексеме са другачијим референтом. Двореферентни

првостепени дериват сасвим је неутралан, па отуда он има веће деривационе могућности, иако су, наравно, првостепени деривати свих врста изразито сиромашни по броју деривата.

За разлику од придева на *-(a)n*, од којих се редовно граде именице на *-ост*, само 50% придева на *-ав*, по Речнику МС, гради ове именице: *зрикавост*, *хвалисавост*, *дроњавост*, *гиздавост*, *голицавост*, *грбавост*, *кржљавост* и друге. Ипак, придеви на *-ав* најпродуктивнији су управо у грађењу ових именица.

Отприлике, трећина придева на *-ав*, по речничким подацима, поприложује средњи род једине: *чкиљаво*, *дрљаво*, *трунтаво*, *слинаво*, *пргаво*, *ласкаво*, *жмираво* итд.

Нешто мање од половине придева на *-ав* гради *nomina attributiva* на *-ац*, а само четвртина је продуктивна у грађењу именица на *-ица*. Тек четвртина испитиваних придева гради *nomina attributiva* на *-ко*, а занемарљиво мало на *-ка* (*гиздавка*, *језичавка*). Занимљиво је да према овим именицама на *-ка* не стоје одговарајуће именице мушког рода на *-ко* и да од придева *гиздав* и *језичав* ни не постоје именице мушког рода. Према свим именицама на *-ица*, међутим, стоје одговарајуће именице на *-ац*.

Мало је и глагола од придева на *-ав*: *грбавити (се)*, *килавити*, *жилавити*, *кржљавити*, *кудравити*, *куштравити*, *пегавити*, *пргавити се*, *слинавити*, *рутавити*. Сви они имају опште значење постајања онаквим што значи мотивни придев.

Има примера и за оне деривате који су се развили у процесу индивидуалне деривације.

1. Ботанички и зоолошки термини: *коштуњавац* (врста ораха), *зрикавац* (инсект), *чекињавка* (биљка), *гушавка* (врста пастрмке), *килавица* (врста смокве), *жилавка* (врста винове лозе и ракије), *метиљавица* (овца), *пегавица* (врста крушке). Ове именице могу имати две врсте значења – општије (шире) и уже. У ширем смислу, свака пегава крушка може бити *пегавица*. У ужем смислу, *пегавица* је тачно одређена врста крушке. Са значењем у ужем смислу ове лексеме припадају терминима.

2. Стања, болести и слично: *гушавост* (болест), *квргавица* (болест), *куњавица* (стање), *рђава* (туберкулоза), *слинавка* (болест крупне марве).

Закључак о значењу придева ЉО са суфиксом *-ав*. 1. Типични придеви ЉО са суфиксом *-ав* означавају физичке особине. Наша грађа показује да само 15% придева означава духовне особине. 2. Значење типичног придева на *-ав* јесте значење истицања карактеристичном појединошћу. Под том појединошћу подразумева се део тела, израслина на телу и друго (*квргав*, *чекињав*, *пегав*). Ако је у творбеној основи глагол, а не именица, као у наведеним примерима, оида се придевима истиче каракте-

ристична радња, која је обично у вези са телесним изгледом (*шантав, шепав, жмигав, жмирав, ждерав, слинав*). 3. Већина придева ЉО на *-ав* означава нежељену особину.

Табела 4. Деривациони систем придева ЉО на *-ав*

	Именица (особина)	<i>nomina attributiva,</i> <i>m.</i>	<i>nomina attributiva,</i> <i>f.</i>	глагол	дублетни придев	придев субј. оцене	прилог
ВИЦКАВ					вицкаст		
ГИЗДАВ	гиздавост	гиздавац	гиздавица, гиздавка, гиздавуша				гиздаво
ГОЛИЦАВ	голицавост				голицљив		голицаво
ГРБАВ	грбавост	грбавац, грбавко	грбавица	грбавити (се)			грбаво
ГУРАВ	гуравост	гуравац					
ГУШАВ	гушавост	гушавац, гушавко	гушавица	гушавити			
ДРЉАВ	дрљавост	дрљавац, дрљавко					дрљаво
ДРОЊАВ	дроњавост	дроњавац, дроњавко	дроњавица				
ЖДЕРАВ	ждеравост	ждеравац, ждеравко					
ЖИВУЉАВ					живуљаст		
ЖИЛАВ	жилавост	жилавац		жилавити			жилаво
ЖМИГАВ	жмигавост	жмигавац					
ЖМИРАВ							жмираво
ЗРИКАВ	зрикавост			зрикавити			зрикаво
ИГРАВ					игрив		
ЈЕЗИЧАВ	језичавост		језичавка				
КАШЉАВ		кашљавац					
КАШЉУЦАВ		кашљуцавац					кашљуцаво
КВРГАВ	квргавост						
КЕЊКАВ	кењкавост						
КИЛАВ	килавост	килавац, килавко		килавити			
КЉАСТАВ		кљаставац	кљаставица		кљаст		
КОШТУЉАВ							
КРЖЉАВ	кржљавост	кржљавац	кржљавица	кржљавити			кржљаво
КРМЕЉАВ		крмељавац			крмељив		
КУДРАВ	кудравост	кудравац, кудравко	кудравица	кудравити			
КУЖДРАВ					куштрав		
КУКУЉАВ							
КУЊАВ		куњавац					
КУШТРАВ		куштравац, куштравко		куштравити	куждрав		
ЛАНДАВ							
ЛАСКАВ	ласкавост	ласкавац	ласкавица				ласкаво
ЉОХАВ							
МЕТИЉАВ	метиљавост	метиљавко		метиљавити			
МИШИЊАВ	мишињавост				мишињаст		
МИШИЧАВ	мишичавост						
МЛАДИЧАВ							
МЛАКАВ					млак		млакаво
ПЕГАВ	пегавост	пегавец		пегавити			
ПРГАВ	пргавост	пргавац, пргавко	пргавица	пргавити се			пргаво
ПРЊИЦАВ							
РЂАВ	рђавост, рђавство, рђавштина	рђавец					рђаво

	Именица (особина)	nomina attributiva, m.	nomina attributiva, f.	глагол	дублетни придев	придев субј. оцене	прилог
РУТАВ	рутавост	рутавац, рутавко		рутавити			рутаво
СИТНИЧАВ	ситничавост	ситничачац					ситничаво
СКАКУТАВ	скакутавост						
СЛАБУЊАВ	слабуњавост	слабуњавац	слабуњавица		слабашан		
СЛАБУШАВ							
СЛАДУЊАВ	сладуњавост						сладуњаво
СЛИНАВ	слинавост	слинавац, слинавко					слинаво
СТРШАВ							
ТРУНТАВ	трунтавост						трунтаво
ТРШАВ	тршавост	тршавац, тршавко	тршавица				
ХВАЛИСАВ	хвалисавост	хвалисавац	хвалисавица				
ХЕРАВ							
ЧВОРУГАВ							
ЧЕКИЊАВ							
ЧКИЊАВ					шкиљав		
ШАНТАВ							
ШЕГАВ	шегавост						
ШЕПАВ	шепавост	шепавац, шепавко	шепавица				
ШЕПРТЉАВ					шепртљаст		шепртљаво
ШОЊАВ	шоњавост						

4.3. Творбени формант *-ив*/*-љив*, *-а*, *-о*⁶⁸

Форманти *-ив* и *-љив* су, по пореклу, један исти творбени формант.⁶⁹ Формант *-љив* постао је од *-ив* првобитно тамо где је било фонетских услова за појаву сонанта *љ* (јотовање лабијала). Касније се суфикс *-љив* јавио аналогично и у многим другим речима.⁷⁰ Данас је осамостаљени творбени формант *-љив* много продуктивнији од форманта *-ив*. У нашој грађи има 60 придева на *-љив* и свега 11 на *-ив*. Ипак, не треба занемарити констатацију М. Стевановића (1963: 198), по коме "у данашњих писаца и у данашњој дневној штампи знатно више срећемо придеве с наставком *-ив*, него што их налазимо у језику наших књижевника из времена од пре неколико деценија". Због истог порекла ових форманата, у неким случајевима, говорићемо о форманту *-(љ)ив* одређујући се тако према њима као према једном творбеном форманту.

⁶⁸ Има придева изведених творбеним формантом *-јив*. Овај формант се, по С. Бабићу (Бабић, 1986, 422) додаје на творбене основе које се завршавају на *л* или *н*: *опредељив*, *распаљив*, *сажальив*, *шаљив*, *процељив*, *промељив*, *раљив*. Има врло мало придева ЉО насталих суфиксацијом на које се додаје овај формант. Такви су, на пример, *раљив*, *путњив*, *чежњив*, *шаљив*. Због малобројности ових придева у нашој грађи, као и због тога што они немају семантичке специфичности у односу на придеве изведене формантима *-ив*/*-љив*, ове придеве нећемо посебно обрађивати.

⁶⁹ Исп. А. Белић (1949:167), А. Шојат (1959: 93-108), М. Стевановић (1963: 197-207), С. Бабић (Бабић, 1986: 422-425, 431). С. Бабић не наводи експлицитно исто порекло суфикса *-ив* и *-љив*, али их обрађује заједно.

⁷⁰ О фонетским условима за развој *љ* испред *-ив* в. М. Стевановић, н.д. и С. Бабић, н.д.

Неки придеви имају оба облика, на *-ив* и на *-љив*. М. Стевановић примећује делимичну условљеност једног и другог облика наставка њиховом везаношћу за субјекат односно објекат. Наиме, придеви *попустљив* и *бољешљив* казују особину оног који попушта или болује. Везани су за субјекат и имају наставак *-љив*. Придеви *непремостив* и *неуништив* одређују нешто на чему се не може извршити радња означена глаголима у општем делу и показују особину појма објекта. Ово објашњење може се применити и на неке дублете. Тако, М. Стевановић (1963: 203) објашњава облике придева који су изведени од глагола *зајазити* на следећи начин: "Овај придев у облику *незајажљив* значи: *незасит*, *похлепан*, а у облику *незајазив* – *који се не може зајазити*." У првом случају, придевом се означава особина субјекта, а у другом – особина објекта. С. Бабић (Babić, 1986: 423), међутим, не уочава ову законитост. "Između pridjeva sa sufiksima *-iv*, *-jiv* i *-ljiv* nema nikakve razlike u značenju niti se zapaža ikakva težnja da značenja utječu na raspodjelu tih sufiksa. Jedina opreka gorljiv ≠ goriv (*gorljiv čovjek* – *gorivo drvo*) slučajno je razjednačavanje sinonimnih likova."

Придеви на *-љив* су најчешће девербативни. Деноминалних је далеко мање, а деадјективни су врло ретки. У неким случајевима је веома тешко разлучити да ли је основа придева именичког или глаголског порекла. Већина деноминалних придева спада у ову групу, на пример: *гадљив*, *грозљив*, *кострешљив*, *лажљив*, *марљив*, *миришљив*, *причљив*, *срдљив*, *стидљив*, *страшљив*, *уморљив*. Сви су ови придеви могли постати од именица или од глагола:

гад- (< *гад*) + *-љив* > *гадљив* : *гад-* (< *гадити /се*) + *-љив* > *гадљив*

мирис- (< *мирис*) + *-љив* > *миришљив* : *мирис-* (< *мирисати*) + *-љив* > *миришљив*.⁷¹

Да бисмо превазишли дилеме у вези са класификовањем ових придева, решење проналазимо у најелементарнијим дефиницијама ових придева, које се могу свести на значењске формуле:

гадљив → *који се (често/од свега) гади.*

миришљив → *који (лепо/увек) мирише.*

уморљив → *који се (лако/брзо) умара.*

причљив → *који (много) прича.*

стидљив → *који се (много/често) стиди.*

срдљив → *који се (много/често) срди.*

Ове дефиниције нам показују да су скоро сви наведени придеви у значењској вези са радњама. Из тог разлога, сматраћемо их девербативним. Међутим, придев *ћудљив* не можемо довести у значењску везу са глаголом *ћутати*, већ само са

⁷¹ Придев *марљив* потиче, можда, од старе именице *мар* или од глагола *марити*. О именици *мар* в. податак, на пример, у речнику П. Скока. Придев *кострешљив* непосредно потиче од глагола *кострешити (се)*, а мало дубља етимологија, по П. Скоку, упућује на именицу – *кострава* (врста траве). И у супротном смеру има необичних случајева. Придев *ћудљив*, на први поглед, потиче од именице *ћуд*. Међутим, његова етимологија, по речнику П. Скока, показује да овај придев потиче од глагола *ћутати*.

именицом *ћуд* (јер се у *Речнику МС* дефинише као онај који је настране, променљиве *ћуди*). Ни придев *марљив* не везујемо за глагол *марити*, већ за (данас, замишљену) именицу супротног значења од именице *немар*. То је именица *мар* (*марљив* → који с вољом ради – *Речник САНУ*). Изгледа да су значења именица *воља* и *мар* блиска. Због наведених коментара, придеве *марљив* и *ћудљив* убрајамо у деноминалне. Овако или слично размишљали смо и о свим осталим придевима на *-љив*, и тако је настала следећа класификација:

1. **девербативни придеви:** *кичељив, трпељив, чезнутљив, ћутљив, дражљив, дремљив, гадљив, ганутљив, ганутљив, грабљив, грозљив/грожљив, хитљив, кострешљив, крадљив, кудљив, лажљив, марљив, миришљив, мучаљив, пажљив, плашљив, поверљив, причљив, радљив, реш(љ)ив, смрдљив, срамотљив, срдљив, штедљив, дарезљив, трпљив, уморљив, вабљив, врдљив, вршљив, вртљив, заражљив, зебљив, брижљив, варљив, урокљив;*

2. **деноминални придеви:** *јадљив, језичљив, марљив, зимљив, жучљив, болешљив, презирљив, ћудљив, бојажљив;*

3. **деадјективни придев:** *худљив.*

Списак придева на *-ив*:

1. **девербативни придеви:** *кашљив, решив, грамзив.*

2. **деноминални придеви:** *језив, крмељив, милостив, презрив, шепртљив, злобив, жалостив.*

3. **деадјективни придеви:** *лењив, молећив, болећив.*

4.3.1. Значење девербативних придева на *-љив*

По С. Бабићу (Babić, 1986: 423–424), ови придеви могу имати две врсте значења у зависности од глагола у творбеној основи. У прву групу спадају они који означавају могућност: *изговорљив, обновљив, опипљив, поправљив, предвидљив*. Ови су придеви најчешће изведени од свршених прелазних глагола и пасивног су значења. У другу групу, по С. Бабићу, спадају придеви на *-(љ)ив* који значе да неко лако, радо или често чини оно што значи глагол у придевској основи (активни смисао). Најчешће су изведени од несвршених глагола. Примери: *плачљив, плашљив, помирљив, попустљив*.

Сви би наши примери очигледно ишли у другу групу (активног значења). Неки од ових придева немају на први поглед препознатљиву форму за семантичко декодирање. Објаснићемо ово на примеру придева *штипљив*. *Штипљив* може значити који воли да *штина*, који често *штина* или који због свог изгледа изазива потребу да буде *иштинан* (на пример, *беба*), или који се може *иштинати*, који *допушта иштинање* (на пример, *неморална жена*). И заиста се не бисмо могли лако одредити за примарно значење овог придева без консултовања речника. А по *Речнику МС*, *штипљив* је који *штина*, *фиг. заједљив*. Разлика у значењима које смо

навели своди се на различит статус придева у нашој више пута навођеној подели придева према односу особине исказане придевом са носиоцем особине и светом око њега. Ако *штипљив* значи *који воли да штипа, који често штипа*, онда бисмо га сврстали у групу особина од појединца ка стварности ($\bullet \rightarrow$). Ако пак *штипљив* значи *који изазива потребу да буде иштипан*, тада бисмо га сврстали у групу особина од стварности ка појединцу ($\rightarrow \bullet$). Ако *штипљив* значи *који се може иштипати, који допуша штипање*, онда се он, такође, може сврстати у другу групу, од стварности ка појединцу ($\rightarrow \bullet$). Ово треће значење у некој мери подразумева и особину појединца за себе, зато што подразумева одређен степен унутрашње побуде за прихватањем радње што постаје квалификација особе на коју се односи придев *штипљив*.

Творбени формант *-(љ)ив* један је од ретких форманата за грађење описних придева чија употреба доводи у недоумицу у вези са значењем придева. Разлог томе је што у својој компетенцији имамо оба значења суфикса *-љив* о којима говори С. Бабић. Сам глагол у творбеној основи придева веома утиче на његово значење. Ако је основни глагол прелазни (*лагати, варати, штипати*), и ако објекат може бити човек, онда деривирани придев има велике изгледе да уђе у групу придева са значењем особине од појединца ка стварности. Ако је глагол прелазни са директним објектом који не значи лице [на пример, *штедети* (новац), *радити* (кућу), *мирисати* (цвет)], придев означава особину појединца за себе. Ако глагол није прелазни, придеви на *-љив* такође означавају особину појединца за себе (*ћутљив, дремљив, хитљив, кострешљив, мучаљив, смрдљив, уморљив*).

Занимљиво је да повратност/неповратност мотивног глагола не утиче на значење придева. Тестирали смо чак и праве повратне глаголе у односу на неправу повратне, али правилности није било. И од једне и од друге групе глагола могу се правити придеви сва 3 типа. Слично је и са утицајем свршености/несвршености глагола на значење придева. Већину мотивних глагола чине несвршени глаголи, осим глагола *ганути, заразити, поверити, решити, уморити, уређи*. И они, као што се види, дају придеве на *-љив* са различитим значењима.

Знатно је мање придева којима се означава пожељна особина у односу на оне којима се казује непожељна особина. Такви су, на пример, *трпљив/трпљив, миришљив, поверљив, пажљив, радљив, дарезљив, брижљив*. За неке придеве није лако оценити да ли се њима казује пожељна или непожељна особина. То се нарочито односи на придеве за особине од појединца ка свету. У одлуку о пожељности/непожељности особине уплићу се социјални и психолошки фактори. Тако су за некога *трпљивост* и *дарезљивост* пожељне особине, а за некога нису.

4.3.2. Деноминалији и деадјективни придеви на *-љив*

Придеви *јадљив*, *језичљив*, *зимљив*, *жучљив*, *болешљив* сасвим очигледно у творбеној основи имају именице. Претпостављамо (с извесном оградом) да су *марљив* и *презирљив* деноминални придеви. Деноминални придеви на *-љив*, по С. Бабићу (Babić, 1986: 431), "изричу опскрбљеност, а та је творба веома слабо плодна". По М. Стевановићу (1989: 558), "ови придеви могу означавати особину која се добива обиловањем или само присуством онога што значи мотивна именица (*црвљив*, *даждив*, *мемљив*, *северљив*), или лаким подлегањем томе (*зимљив*), или осећањем или изазивањем тога (*милостив*, *жалостив*, *сумњив*, *језив*), или што слично".

Обиловање, опскрбљеност, о којој говоре поменути аутори, овој групи придева омогућава да буду делом свог семантичког садржаја изједначени с придевима на *-(а)н*. Та синонимичност се бележи и у речницима. Примарно значење придева *јадљив* у Речнику МС дефинисано је *који је пун јада, јадан*. Једино значење придева *језичљив* у истом речнику гласи *језичан*. Примарно значење лексеме *жучљив* у Речнику САНУ гласи *в. жучан (2)*, односно *склон оштром, јетком реаговању, напрасит, пргав*. Међутим, придеви на *-љив* нису само придеви који означавају обиље. Да јесу, примат би им преузели далеко продуктивнији придеви на *-(а)н*.

По нашем мишљењу, битан семантички елемент у значењу придева на *-љив*, који је преузет од глаголских творбених основа, гласи *који често испољава оно што значи творбена основа или нешто што је у вези с именицом у творбеној основи*. Изгледа да је значењска специфичност придева на *-љив* у односу на остале придеве ЛО обавезно присуство честог испољавања, лаког и брзог довођења носиоца особине у стање кад је он манифестује. Наглашавамо *обавезно присуство* због тога што и неки придеви на *-(а)н* могу имати семантичку компоненту фреквентног испољавања. Само такви придеви на *-(а)н* представљају синониме придевима на *-љив*. Дакле, *јадљив* нема исто значење као *јадан*. *Јадан* је *пун јада*, а *јадљив* је *који често испољава јад* (ово значење је у Речнику МС дато као секундарно). *Језичљив* је *који често "пушта језик"*, а пошто исто значење има и придев *језичан*, можемо их третирати као синониме. *Зимљив* је *коме је често зима*, а не само *осетљив на зиму, хладноћу* (по Речнику МС). Ова дефиниција је тачна, али јој недостаје експлицитније навођење фреквентног испољавања. *Жучљив* није *жучан*, већ *који је често жучан*. *Болешљив* је (као што стоји у Речнику МС) *који често болова*, *марљив* је *који је често маран*, а *презирљив* (опет, као у Речнику МС) *који често изражава презир*.

У творбеним основама ових придева најчешће су именице са значењем осећања или стања која се претварају у особине због свог фреквентног манифестовања. Поред тога, мотивне речи могу бити и именице које означавају делове тела активне у испољавању неке емоције или особине (на пример, *жуч* или *језик*). Пошто су ти делови тела у блиској вези са неким особинама или емоцијама, у значење придева

не улази њихово примарно значење, већ само секундарно, метонимијско, и то оно на којем се базира поменута логичка веза.

Мотивне именице са значењем осећања/стања целим својим садржајем улазе у значење придева. У придев *зимљив* улазе она значења именице *зима* која се односе на хладноћу, а не на зиму као годишње доба. Пошто су *зима* као годишње доба и хладноћа у тесној вези, оида је и именица *зима* својом метонимијском реализацијом ушла у значење придева *зимљив*. Једини деадјективни придев у нашој грађи је *худљив*. Суфикс *-љив* у значење овог придева не уноси само потврду његове придевске природе, већ и информацију о честом испољавању особине исказане придевом. Дакле, *худљив* је који је често *худ*.

4.3.3. Придеви на *-ив*

М. Стевановић и С. Бабић, говорећи о односу форманата *-ив* и *-љив*, наглашавају фонетске услове који су довели до тога да творбени формант *-ив* добије варијанту *-љив*. Видели смо да С. Бабић не примећује никакву значењску разлику између придева с овим формантима, а М. Стевановић запажа делимичну условљеност ових форманата везама придева са одређивањем субјекта или објекта.

Грађа нам допушта извесне допуне. 1. Придеви ЛО на *-ив* чешће су деноминални него девербативни, за разлику од придева на *-љив*, који су најчешће девербативни. По А. Белићу (1949: 167), „у класичном језику Вукову наставак *ив* се употребљава од именица женског рода на *ь* (нпр. *милост* : *милостив*)”.

2. Придеви на *-ив* у свом семантичком садржају немају компоненту фреквентног, лаког, брзог испољавања особине коју означавају, већ они просто значе опскрбљеност особином. Лепу потврду за ову констатацију налазимо у *Речнику МС*, у дефиницијама придева изведених од именице *презир* формантима *-ив* и *-љив*. *Презирљив* је који често изражава *презир*, а *презрив* је који изражава *презир*.⁷²

Крмељив је који има *крмеље*, али то не мора да значи да он често испољава ту особину. На пример: *Дошао је на посао крмељив, иако га таквог нисмо видели раније*. У овом смислу, значење придева на *-ив* подсећа на значење придева на *-(а)н*.

Значења девербативних и деадјективних придева на *-ив* веома су сродна значењима придева истог порекла на *-љив*.

Напомене о пореклу неких придева на *-ив*: 1. Придеви *кашљив*, *шаљив*, *крмељив*, *шептрљив* само на први поглед имају суфикс *-љив*.

⁷² Разлика између ових придева могла би да се тумачи и тако што се придевом *презирљив* могу описивати људи (на пример, *презирљив човек*), док се придев *презрив* употребљава метонимијски (*презрив поглед*). Овај тип метонимије не везује се за секундарна значења придева *презирљив*.

кашљ - (< кашљати) + -ив > кашљив.

крмељ - (< крмељ) + -ив > крмељив.

шепртљ - (< шепртља) + -ив > шепртљив.

2. У недоумици смо у вези с класификовањем придева *болећив* и *молећив*. Има разлога и за њихово укључивање у девербативне и у деадјективне придеве. Определили смо се за друго решење, због тога што их тако класификује М. Стевановић (1989: 558).

3. Придеве типа *грабљив*, *љубљив* сматрамо девербативним придевима на -љив. Међутим, дијакхронијски, по М. Стевановићу (1989: 551), они су настали додавањем суфикса -ив на стари облик глаголског прилога прошлог (*грабљ-*, *љубљ-*).

4.3.4. Деривациони снстем придева на -(љ)ив

Од 57 придева на -љив, њих 12, по *Речнику МС*, нема деривата, а од 11 придева на -ив деривате нема придев *шепртљив*; 39 придева на -љив гради именице са значењем особине, и то, обавезно, суфиксом -ост. Шест придева на -ив (што значи једна половина од укупног броја) гради именице на -ост.⁷³ Знатно је мање деривата са другим значењима. Отприлике једна трећина придева на -(љ)ив гради *nomina attributiva* на -ац, и упола мање оних на -љив гради именице на -ко. Само 12 придева на -љив гради *nomina attributiva* на -ица и њих 4 на -ка. Од придева на -ив само *грамзив* гради именицу на -ица, а ниједан од њих не гради именице на -ка и -ко. Једна половина придева на -(љ)ив твори прилоге. Што се творбених специфичности тиче, од придева на -љив одвајамо само *штедљив*, који је мотивна реч за грађење именице *штедљивчина*, а од придева на -ив одвајамо *жалостив* и *милостив*. Придев *жалостив* гради прилог *жалостивно* (поред уобичајеног *жалостиво*), а придев *милостив* гради прилог *милостивно*. Придев *милостив* карактеристичан је и по придеву синонимног значења *милостиван*.

Могли бисмо закључити да придеви -ив и -љив врло слично развијају своје деривационе системе. Специфичност значења придева на -љив (мислимо на фреквентно испољавање особине исказане творбеном основом) долази до изражаја и у именицама са значењем мушког или женског носиоца особине. Цео семантички садржај придева прелива се у деривате, прецизније, развија се паралелно са њиховим садржајима. Тако је *болешљивац* онај који је често болестан, а не онај који је болестан, *болесник*, *дремљивац* је онај који често дрема, *ћутљивац* је онај који често ћути. Изузетак може бити, на пример, именица *крадљивац*, јер је *крадљивац*

⁷³ М. Павловић (1953г: 297-298) апстрактне именице на -ост поделио је у две групе: активно-динамичку и пасивно-статичку. У прву групу спадају именице изведене од придева на -ав, -ив, -љив и сл. (*аљкавост*, *грабљивост*, *марљивост*). Ове именице означавају особине. Именице изведене од трпних придева означавају стања и спадају у пасивно-статичку групу (*узбуђеност*, *застрашеност*, *ограниченост*).

онај који краде или онај који је украо, а не само, и не примарно, онај који често краде. Ипак, именице типа *крадљивац* или *лажљивац* подразумевају у свом значењу сему склоности ка испољавању дате особине потврђену једним (или повременим) испољавањем. Према томе, разлика у значењу између именица *болешљивац* и *крадљивац* своди се на то што је болешљивцу склоност верификована у прошлости, а за крадљивца се очекује манифестовање склоности и у будућности. Наравно, и именица *крадљивац* може да означава особу која је у прошлости више пута потврдила своју склоност.

Занимљиво је проанализирати значења прилога насталих поприложавањем придева на *-љив*. С обзиром на то да придеви на *-љив* означавају особину која се манифестује учестано, намеће се питање шта бива са семантичким садржајем ових придева у оквиру одговарајућих прилога, нарочито ако су они одредбе или допуне свршених глагола. Будући да свршени глаголи означавају један свршени тренутак радње (њен почетак, завршетак) или радњу која се догађа у једном тренутку, тешко је замислити прилог уз ове глаголе са значењем фреквентног манифестовања глаголске радње. Међутим, овакво значење прилога замисливо је уз несвршене глаголе и могуће је да би уз прилоге од придева на *-љив* чак и они несвршени глаголи који имају дуративно значење попримили дозу итеративности.

Ево шта нам показују примери. Навешћемо примере из *Речника МС* и *Речника САНУ*. Примере ћемо ограничити само на глаголске синтагме, иако су они у овим речницима често у облику реченице: *бојажљиво ући*, *брижљиво прегледати пиштољ*, *дарежљиво дати пољубац*, *дремљиво корачати*, *гадљиво се мрштити*, *грабљиво пружити руку*, *зимљиво се скупљати под коожухом*, *жучљиво грести усне*, *лажљиво се притајити*, *марљиво радити*, *пажљиво се кретати*, *плашљиво се обазирати*, *поверљиво се приљубити уз кога*. Примери нам показују да се прилози од придева на *-љив* подједнако фреквентно користе уз глаголе оба вида. Разлику у значењу ових прилога не видимо, као што смо очекивали, у вези с њиховом употребом уз имперфективне или перфективне глаголе, већ у вези са постојањем или непостојањем варијантног придева на *-(а)н* према придеву на *-љив*, па самим тим и одговарајућих прилога. Наиме, ако придев на *-љив* нема варијанту на *-(а)н*, онда се у значење прилога не прелива цео семантички потенцијал придева. Из његовог значења се не преузима елемент учесталог испољавања особине, чак ни онда када се прилогом одређује или допуњава имперфективни глагол. У примерима *дремљиво корачати*, *грабљиво пружити руку*, *гадљиво се мрштити* нема учесталости. Ако према придеву на *-љив* постоји придев на *-(а)н*, ситуација је различита. Према придеву *жучљив* постоји *жучан*, па, самим тим, постоје и прилози *жучљиво* и *жучно*. Према прилогу *лажљиво*, на исти начин, постоји прилог *лажно*.

Ако упоредимо примере *лажно сведочити* и *лажљиво сведочити*, констатоваћемо да, поред тога што је први пример уобичајен, међу њима постоји и значењска разлика. Ми је видимо у томе што *лажно сведочење* замишљамо као исказ који је у потпуности неистинит, а *лажљиво сведочење* је сведочење са

примесема лажи. Али, семантичку разлику не треба тражити у интензитету лагања, већ у томе што у случају лажног сведочења можемо говорити о "континуираној" лажи, а у случају лажљивог сведочења разликујемо фазе истинитог и лажног сведочења. Другим речима, семантички садржај придева *лажљив* у потпуности се прелива у прилог (укључујући, наравно, и фреквентно манифестовање особине).

Постоји, међутим, још једна могућност у односу између прилога насталог према придеву на *-љив* и његове варијанте од придева на *-(а)н*. Овај случај можемо пратити поредећи прилоге *брижљиво* и *брижно*. Између ових прилога дошло је до семантичке диференцијације на нивоу примарних значења, па *брижљиво* полако напушта семантичко поље мотивне именице *брига* и означава *пажљиво*; *детално*. На пример, *брижљиво прегледати пиштољ*, *брижљиво ставити стотинарку у џеп*. Прилог *брижно* не напушта сферу значења придева *брижан*. У оваквим случајевима, прилог од придева на *-љив* поново губи семантику учесталог манифестовања.

За крај анализе деривационог система придева на *-(љ)ив* даћемо две напомене.

Прво. Анализа деривата придева на *-љив* не односи се на придеве на *-ив*, зато што они и немају могућност означавања учесталог манифестовања. Друго. Придеви на *-(љ)ив* немају индивидуалну деривацију, дакле, немају деривате са другим значењима осим наведених. То нам показује да су деривациони системи придева пропорционални броју придева из одређене групе. Што је више придева, то им је деривациони систем богатији, и обрнуто. Најбројнији су придеви на *-(а)н*, па им је богата чак и индивидуална деривација.

Табела 5. Деривациони систем придева на *-љив*

	Именица	<i>Nomina attributiva, m.</i>	<i>Nomina attributiva, f.</i>	Глагол	Дублетни придев	Придев субј. оцене	Прилог
БОЈАЖЉИВ	бојажљивост	бојажљивац, бојажљивко					бојажљиво
БОЛЕШЋИВ	болешљивост	болешљивац, болешљивко			болестан		болешљиво
БРИЖЉИВ	брижљивост				брижан		брижљиво
ВАЂЉИВ							
ВАРЉИВ	варљивост						варљиво
ВРДЉИВ							
ВРГЉИВ							
ВРШЉИВ							
ГАДЉИВ	гадљивост						гадљиво
ГАНЉИВ	ганљивост						
ГАНУТЉИВ	ганутљивост						ганутљиво
ГРАЂЉИВ	грабљивост	грабљивац	грабљивица		грабежљив		грабљиво
ГРОЖЉИВ	грожљивост	грожљивац					грожљиво
ГРОЗЉИВ		грозљивац					
ДАРЕЖЉИВ	дарежљивост	дарежљивац					дарежљиво
ДРАЖЉИВ	дражљивост						
ДРЕМЉИВ	дремљивост	дремљивац, дремљивко	дремљивица				дремљиво
ЖУЧЉИВ	жучљивост				жучан		жучљиво
ЗАРАЖЉИВ	заражљивост				заразан		

	Именица	<i>Nomina attributiva, m.</i>	<i>Nomina attributiva, f.</i>	Глагол	Дублетни придев	Придев субј. оцене	Прилог
ЗБУЊЉИВ	збуњљивост	збуњљивко					збуњљиво
ЗЕБЉИВ							
ЗИМЉИВ	зимљивост	зимљивко					зимљиво
ЈАДЉИВ	јадљивост						јадљиво
ЈЕЗИЧЉИВ							
КАРЉИВ							
КИЧЕЉИВ	кичелљивост						
КОСТРЕШЉИВ	кострешљивост						
КРАЂИВ	крадљивост	крадљивац	крадљивица, крадљивка				
КУДЉИВ							
ЛАЖЉИВ	лажљивост	лажљивац, лажљивко	лажљивица				лажљиво
МАРЉИВ	марљивост						марљиво
МИРИШЉИВ							
МУЧАЉИВ	мучалљивост	мучалјивац	мучалјивица				мучалјиво
ПАЖЉИВ	пажљивост						пажљиво
ПЛАШЉИВ	плашљивост	плашљивац, плашљивко	плашљивица				плашљиво
ПОВЕРЉИВ	поверљивост						поверљиво
ПРЕЗИРЉИВ					презиран		
ПРИЧЉИВ	причљивост						
РАДЉИВ	радљивост				радан		
РЕШЉИВ	решљивост				решив		
СМРДЉИВ		смрдљивац	смрдљивица, смрдљивка		смрадан		
СРАМЕЖЉИВ	срамежљивост	срамежљивац, срамежљивко	срамежљивица				срамежљиво
СРАМОТЉИВ	срамотљивост						срамотљиво
СРДЉИВ					срдит		срдљиво
СТЕЖЉИВ	стежљивост						
СТИДЉИВ	стидљивост	стидљивац, стидљивко	стидљивка		стидан		стидљиво
СТРАШЉИВ	страшљивост	страшљивац, страшљивко	страшљивица				страшљиво
ТРПЕЉИВ	трпељивост						трпељиво
ТРПЉИВ	трпљивост						трпљиво
ЋУДЉИВ	ћудљивост	ћудљивац	ћудљивица				ћудљиво
ЋУТЉИВ	ћутљивост	ћутљивац, ћутљивко	ћутљивица				ћутљиво
УМОРЉИВ							
ХИТЉИВ							
ХУДЉИВ				худан			
ЧАНГРИЗЉИВ		чангризљивац		чангризав			
ЧЕЗНУТЉИВ	чезнутљивост						чезнутљив
ШТЕДЉИВ	штедљивост	штедљивац, штедљивчина	штедљивица, штедљивка				штедљиво
ШТИПЉИВ							

Табела 6. Деривцациони систем придева на *-иџ*

	Именица	<i>Nomina attributiva, m.</i>	<i>Nomina attributiva, f.</i>	Глагол	Дублетни придеви	Придев субј. оцене	Прилог
БОЛЕЊИВ	болејивост						болејиво
ГРАМЗИВ	грамзивост	грамзивац	грамзивица				грамзиво
ЖАЛОСТИВ					жалостан		жалостивно, жалостиво
ЗЛОБИВ	злобивост						
ЈЕЗИВ	језивост				језовит		језиво
КАШЉИВ		кашљивац					
КРМЕЉИВ		крмељивац					
МИЛОСТИВ				милостивити	милостиван, милостан		милостивно, милостиво
ПРЕЗРИВ	презривост				презиран		презриво
РЕШИВ	решивост				решљив		
ШЕПРТЉИВ					шепртљав		

4.4. Творбени формант *-астџ*, *-а*, *-о*

Придеви изведени формантом *-аст* могу бити деноминални или (ретко) деадјективни. Девербативних придев ана *-аст* нема. Деноминални придеви су: *буцкаст*, *враголаст*, *вижљаст*, *женскаст*, *жиласт*, *ђаволаст*, *клипаст*, *кончаст*, *костураст*, *кудраст*, *мишићаст/мишичаст*, *плећаст*, *сланинаст*, *слинаст*, *срнаст*, *трбаст*, *трбоњаст*, *тртаст*, *трунтаст*, *ћуркаст*, *чекићаст*.

Деадјективни придеви јесу: *виткаст*, *детићаст*, *слаткаст*, *тупаст*.

Варијанте форманта *-аст* забележене у нашој грађи јесу ове: *-ељаст*: *трунтељаст*; *-каст*: *жаркаст*, *киселкаст*, *луцкаст*; *-уљаст*: *трбуљаст*, *живуљаст*; *-ушаст*: *трбушаст*; *-ушкаст*: *лепушкаст*.

Р. Бошковић (1964) бележи и форманте *-икаст/-ичаст* (*модрикаст*, *плаветникаст*, *плавичаст*). За њих не постоје потврде у нашој грађи, осим, можда, *бледичаст*, који се уклапа са Бошковићевим примерима, јер и он значи степен заступљености боје.

М. Павловић (1953а) наводи више значењских група придева на *-аст*: 1. сличност (по визуелно-тактилном утиску – *кадифаст*, *свиласт*; по облику – *јагодаст*, *крушкаст*; по поступцима, по понашању – *детићаст*; по кинетичком моменту – *жмиркаст*); 2. истицање карактеристичног детаља – *кораст*, *бокаст*, *трбушаст*, *негаст* (у оквиру ове групе налазе се и придеви са карактеристичном особином – *брњаст*, *бубуљичаст*); 3. деминутивност – *беличаст*, *руменкаст*; 4. показивање унутрашње психичке особине – *лудаст*, *блесаст*, *шашкаст*, *будаласт*...

4.4.1. Анализа деноминалних и деадјективних придева са значењем људских особина на *-аст*

Деноминални придеви на *-аст*. Творбени формант *-аст* показује велику семантичку разубуђеност. Она је очигледна чак и у анализи одређене лексичко-семантичке групе као што су придеви ЉО, па и уже – у категорији деноминалних придева ЉО на *-аст*. Значење ових придева остварује се кроз саоднос форманта и творбене основе.

Мотивне именице за ове придеве можемо поделити у три основне групе. Прво, то су именице које означавају део тела: *жила, кост, костур, кудра, мишић, трбух* и друго. У другу групу спадају именице које означавају бића: *буцко, вижља* (врста пса), *враг, ђаво, баба, женско, срна, трбоња, ћурка*. Неке од ових именица су деривати (као *трбоња*) који у творбеној основи имају именице што означавају део тела. У трећој групи су именице са другим значењима, на пример, *клип, сланина, чекиња, јаје* и сличне.

Мотивне именице из прве групе означавају различите делове тела. То може бити дословно део тела, као, на пример, *трбух*, споља невидљиви делови тела као, на пример, *мишић, жила* или *кост*, затим детаљи на или у ономе што уобичајено сматрамо деловима тела, као што је *кудра* на глави или *слина* у носу. Придеви на *-аст* изведени од ових именица имају заједничку употребну путању – они најпре одређују први опшгији, већи део тела, онај чији су они део, а затим и особу у целини. Тако говоримо о *костурастим прстима* и *костурастој жени*,⁷⁴ *кудрастој коси*, *кудрастој глави* и *кудрастој дами*, *слинастој њушкици* и *слинастом дечаку*. Неки придеви стоје уз именице различите општости – *мишичasto лице* → *мишичasto тело* → *мишичast човек*. Оне мотивне именице којима се дословно означава део тела, као што је *трбух*, граде придеве на *-аст* који се директно односе на именице са значењем особе: *трбaсти кнежеви*, *трбушast фратар* или *трбушaсти Санчо Панса*, *трбуљасти Садик*.

Иако придеви на *-аст* из описане групе одређују први виши део тела као и особу у целини, пренос описности са дела тела на особу врши се на различите начине. Придев *кудраст* одређује косу, затим главу и, на крају, особу. Када особу одредимо као кудрасту, ми се, заправо, не померамо из примарне семантике овог придева, јер је кудраста особа она са кудрастом косом. Значење придева се не уопштава, изгледа као да се проширује само угао посматрања, као да видимо исту особину из крупног плана. Када се *кудраст* односи само на косу, онда је то значајно својство косе, а како се проширује угао посматрања, тако се ово својство све више своди на детаљ, којем се, истовремено, појачава упадљивост.

Придев *мишичast* одређује део тела, на пример, *мишичasto лице* или *мишичaste руке*. На следећем нивоу, овај придев одређује тело, а затим и особу уопште.

⁷⁴ Овај и сви примери који следе преузети су из *Речника МС* и *Речника САНУ*.

Слично је и са придевом *кошчаст*: *кошчasto лице, кошчaste ноге – кошчasto тело – кошчast човек*. Семантички потенцијал ових придева када одређују део тела другачији је него када одређују тело. Када говоримо о мишичастом телу, не мислимо на руке или на лице, већ на цело тело. Дошло је до извесног уопштавања значења овог придева, али се тиме увећала и његова неодређеност. Да ли је мишичasto тело оно које је такво у сваком свом делу или у неким деловима? Да ли је то тело које оставља утисак мишичавости на основу мишичastих детаља? У сваком случају, не оцењује се само део тела, то није само детаљ.

И још једна напомена о придевима ЉО на *-аст* са именицама које означавају део тела као мотивним речима – ови придеви чине систем с придевима на *-ав* и *-ат*. И за њих су често мотивне именице речи с истим значењем. У чему је онда разлика између *жиласт* и *жилав*, *слинаст* и *слинав*? Чини се да је код ове категорије придева на *-аст* дошло до укрштања значења двеју категорија које одваја М. Павловић: категорије придева карактеристичног детаља⁷⁵ и категорије придева са деминутивним значењем. Значење придевске варијанте на *-ав* је апсолутније, а придевом на *-аст* се исказује особина изражена у мањој мери. *Жилав* је жилавији него *жиласт* и *слинав* слинавији него *слинаст*.

Занимљиво је да нема много придева на *-аст* с мотивним именицама које означавају делове тела. За то се специјализовао суфикс *-ат*. Постоји *плећаст* и *трбушаст* (можда *бокаст*), али не и **ногаст*, *рукаст*, *главаст*, *окаст*, *носаст*, *устаст*.

Другу групу деноминалних придева ЉО на *-аст* чине придеви изведени од именица са значењем бића. Такве су, на пример, мотивне именице *буцко*, *баба*, *трбоња*, затим цела група животиња као што су *змија*, *мачка*, *срна*, *ћурка*, *патка*, *мајмун*, *лисица*, *коњ*, *кобила*. Именице као што су *буцко* и *трбоња* и саме су изведенице, и означавају носиоца особине, неке карактеристичне појединости. Цео њихов семантички садржај прелива се у придеве на *-аст*. Творбени формант *-аст* скоро искључиво служи за уобличавање придева од именица. Кажемо “скоро искључиво” због тога што, можда, овај формант у значење придева уноси и нијансу деминутивности.

Другачије се понашају именице са значењем животиња. У значење придева на *-аст* оне уносе само део свог семантичког садржаја, и то онај део који се односи на карактеристичне особине животиња. Те се особине, затим, приписују људима. То приписивање животињских особина људима почива на метафори. Међутим, придеви се разликују по начину на који се њима исказане особине приписују људима. Некима од њих може се описивати само део тела или начин понашања неке особе, а другима се може описивати особа уопште. У прву групу спадају придеви *змијаст* (*змијасте очи*, *змијasto тело*), *срнаст* (*срнасте очи*, *срнасти чланци на ногама*), *паткаст* (*паткаст ход*). Из синтагме *змијаста жена* не подразумева се жена

⁷⁵ Ми смо се у претходном параграфу уверили да то не мора бити само детаљ.

змијастих очију, нити је *срнаста жена* жена срнастих чланака на ногама. Овакве метафоре биле би непрозирне, тешке за декодирање и зато се ни не употребљавају. Разлог је у томе што називи поменутих животиња представљају вишеструк извор метафора, односно, у процесу полисемантичке дисперзије учествује већи број сема које репрезентују различите особине.

Лексеме које означавају животиње са само једном особином која се метафором повезује са људским особинама могу одређивати особу сасвим директно и недвосмислено. Тако су *ћуркаста женска чељад*, недвосмислено, *глупе жене*. *Мајмунасто дете* је *живахно, несташно, непромишљено дете*, *коњаста жена* је *крупна жена снажних мишића и јаких костију*. Има и оних придева који су на средини између ове две групе. Такав је, на пример, придев *лисичаст*. Лисичаста особа могла би бити лукава особа, али и особа чије је лице налик на лисичје – шпицастиг носа, уских, искошених очију. Ево како је ову двосмисленост избегао Б. Ћопић (пример је из *Речника МС*): "*Однекле [је] прислушкивао овако подмукао и лисичаст, па се сад само надмоћно смјешка*." Придевом *лисичаст* у овом примеру одређује се особа у целини, а на основу придева *подмукао*, који претходи придеву *лисичаст*, схватамо да је *лисичаст* духовна, а не физичка, особина и да значи *лукав*.

Слично је и са придевом *мачкаст*, под којим се могу подразумевати одређени физички изглед – грациозност, танкоћа, али и одређене духовне карактеристике – препреденост или умиљатост. Из примера "*Млађа је интелигентна, мачкаста, мила*" (*Речник МС*) закључујемо да се особа одређује са становишта њених духовних особина. Међутим, из примера "*Девојке су биле лепе, мачкасте, шарених очију*" (*Речник САНУ*) јасно је да се придевом *мачкаст* одређују физичке особине девојака.

Трећу групу деноминалних придева ЉО на *-аст* чине придеви изведени од именица са различитим значењима. Њима се може одређивати особа у целини, на пример, *сланинаст*, *клипаст*, само делови тела, на пример, *флашаст* (*флашасте ноге*), *јајаст* (*јајаста глава*) и још је много примера, као код С. Бабића (Babić, 1986: 433): *јегуљаст* (*струк*), *коритаста* (*леђа*), *кукаст* (*нос*), *лубеничаста* (*глава*), *баришунаста* (*кожа*), *вунаста* (*коса*), *бадемасте* (*очи*). Неки од ових придева служе за одређивање и особе и делова тела, на пример, *чекињаст* (*чекињасте обрве – чекињаст човек*), *игласт зуб – игласто чељаде*, *кестењаста коса – кестењаст човек*. Придев *сланинаст* значи *који обилује сланином*. Цео семантички садржај мотивне именице прелива се у придев, а формант служи за уобличавање придева. Именица *клип*, међутим, не уноси у придев цео свој садржај. *Клипаст* је *који је као клип*. У значење придева уноси се метафором само сема која се односи на облик. Слично је и са придевом *флашаст* у примеру *флашасте ноге*. Чекињасте обрве као и чекињаст човек обилују длакама које су као чекиње. Дакле, творбеним формантом *-аст* уводи се информација о обиловању, као и информација о метафоричком механизму на којем се заснива пренос номинације са предмета на човекову особину.

Деадјективни придеви на *-аст* су, на пример, придеви *виткаст*, *детињаст*, *дрвенаст*, *живуљаст*, *киселкаст*, *лепушкаст*, *луцкаст*, *слаткаст*, *тупаст*. Они могу бити изведени од већ изведених придева (*виткаст*, *детињаст*, *дрвенаст*) или, чешће, од простих придева (*живуљаст*, *лепушкаст*, *луцкаст*, *тупаст*). Придев *детињаст* издваја се од осталих по томе што он једини не спада у придеве субјективне оцене, и по томе што је изведен од односног придева. Сви остали придеви означавају унеколико умањен степен изражености особине у односу на основни придев.⁷⁶

Закључак о употреби творбеног форманта *-аст*. Придевима ЉО на *-аст* могу се приписивати појму означеном именицом уз коју придев стоји:

1. карактеристични детаљи или упадљив део тела (*кудраст*, *трбушаст*);
2. сличност са неким другим бићем (обично животињом) у неком детаљу или особини (*ћуркаст*, *змијаст*);
3. сличност (првенствено по облику, изгледу) са различитим предметима који нас окружују (*клипаст*).

Сви ови придеви у мањој или у већој мери имају деминутивну нијансу значења, а деадјективни придеви на *-аст* имају само деминутивно значење.

– Општи значењски елеменат придева на *-аст* је деминутивност.

– Суфикс *-аст* је специјализован за придеве који значе сличност. Дакле, типични придеви на *-аст* су метафорични.

– Када се придевима на *-аст* наглашава неки део тела или детаљ на телу, онда они залазе у сферу придева на *-ав*, али за разлику од њих (значење придева на *-ав* углавном је негативно), придевима на *-аст* се исказује особина у мањој мери.

– Придевима на *-аст* исказују се најчешће физичке особине, као и оне духовне особине које се односе на понашање или које се на неки други начин могу уочити на први поглед (*ђаволаст*, *детињаст*, *киселкаст*, *живуљаст*, *луцкаст*).

⁷⁶ Р. Бошковић (1964: 156-158) на примеру придева *модрикаст* и *плаветникаст* анализира порекло творбеног форманта, и закључује, поредећи наше придеве са сличнима у бугарском и словеначком језику, да се овај формант састоји из два деминутивна суфикса *-икъ* + *-астъ*. По Р. Бошковићу, некада су у јужнословенским језицима, у бугарском, српском и словеначком, постојали деминутивни придеви *belikъ*, *bledikъ*, *modrikъ*, *starikъ*. Такви су придеви, врло рано, проширени деминутивним *-астъ*. Као одговор на питање зашто се ово догодило Р. Бошковић претпоставља два, подједнако вероватна, одговора. Или је наставак *-икъ* у деминутивној служби у извесној епохи развитка јужнословенских језика почео да бледи, па му је додат, као функционално појачање, суфикс *-астъ* или је посреди обичан екскурзивни покрет деминутивног *-астъ* – механичко проширење употребе тих наставака. Овим радом је и историјско-компаративном методом потврђена семантичка компонента деминутивности форманта *-аст*.

Напомена о деривационом систему придева на *-аст*. Придеви на *-аст* немају деривациони систем. Навешћемо само изузетке. То су прилози *ђаволасто*, *детињасто*, *враголасто*, *женскасто*, *ћуркасто*, и само једна именица – *враголаштво*. Ови су прилози по своме значењу блиски придевима. Они значе испољавање особине коју означава основни придев у процесу вршења радње. Већина придева на *-аст*, међутим, нема прилоге. Разлоге, можда, треба тражити у томе што се овим придевима означавају физичке особине, и то оне трајније, као што су, на пример, *кошчаст*, *мишићаст*, *плећаст*. Ови придеви не могу да напусте сферу носиоца особине и да зађу у сферу предиката, јер им значење не допушта одређивање радње (осим у неком удаљеном преносном смислу).

4.5. Творбени формант *-ен*, *-а*, *-о*

Придеви ЛО на *-ен* могу бити именичког, глаголског или придевског порекла. Највише је деноминалних, деадјективни су ретки, а deverбативни су по пореклу трпни глаголски придеви који су се, како каже А. Белић (1949: 178), "помешали међу примере са наставком *-ен*", иако ове две употребе наставка *-ен* треба раздвајати онолико колико је то могуће.

Примери за деноминалне придеве: *божанствен*, *борбен*, *ватрен*, *величанствен*, *ветрен*, *грлен*, *друштвен*, *дружбен*, *женствен*, *искрен*,⁷⁷ *јединствен*, *леден*, *меден*, *огњен*, *наклен*, *пламён*, *путен*, *свилен*, *слинен*, *стаклен*, *страствен*, *студён*, *тајанствен*, *тајнен*, *хвалбен*, *химбен*,⁷⁸ *чудествен*, *чувствен*.⁷⁹

Примери за деадјективне придеве: *блажен*, *милен*, *мален*, *миљен*, *румен*,⁸⁰ *хитрен*, *храбрен*.

Примери за deverбативне придеве: *стамен*, *учен*, *цењен*, *чужен*.⁸¹

⁷⁷ Придев *искрен* вероватно потиче од прасловенске именице **jьskra* = *scintilla* (*искра*, *варница*), што потврђује и именица *искреница*. Првобитно значење овог придева, у том случају, је "*светао*". По другом тумачењу, овај придев је изведеница од стсл. *iskъ* (= *близу*). Ови подаци су из речника П. Скока.

⁷⁸ Придев *химбен* потиче од именице "*himba*", односно од прасловенског глагола "*hiniti*".

⁷⁹ У нашу грађу не улази придев *поштен*, који потиче од корена *сьт-* додавањем префикса *по-* и суфикса *-ен*. М. Московљевић (1937) наводи да је облик *поштен* у ствари трпни придев од некадашњег глагола *почисти*, који значи исто што и стари глагол *почитовати*, тј. *поштовати* и да се корен *сьт-* налази и у речима *част*, *частити*. Тиме он, између осталог, објашњава због чега у Кучима *поштен* значи *гостољубив*, а *поштење* – *гостољубље*, *гостопримство*.

⁸⁰ *Румен* је, по П. Скоку, прасловенски придев на *-теп* од прасловенског корена "*rud*" – *црвен*. Постојао је и придев *руд*, који је данас архаизам.

⁸¹ Напомена у вези с етимологијом придева *чужен* и *чувствен*. У обради глагола *чути* у речнику П. Скока читамо и ово: "Iterativ se pravi s pomoću infiksa *-va-*: *čuvati*, *čuvan*. Taj je po semasiološkom zakonu rezultata (sinegdohe) iz '*neprestano, opetovati čuti* = *slušati*' razvio značenje

По С. Бабићу (Babić, 1986: 413), одређени придевски вид придева на *-ен* (*друштвен – друштвени*) треба разликовати од придева на *-ени*, који имају само одређени придевски вид (*друштвени*). Први тип придева спада у описне (*друштвен момак*), а други у односне (*друштвени положај*). Проблем односа придева на *-ен* и *-ни* може се свести на однос придева на *-(а)н* и *-ни*. Овом питању је већ посвећен један део овог рада у оквиру поглавља о творбеном форманту *-(а)н*.

4.5.1. Деноминални и деадјективни придеви на *-ен*

Типично је за деноминалне придеве на *-ен*, како показује грађа С. Бабића, која обухвата придеве са различитим значењима, да везују за творбене основе именица које означавају неку материју, грађу: *свилен, стаклен, глинен, бакрен, вунен, воден, ланен, леден*. Наравно, творбени формант *-ен* везује се и за творбене основе именица са другачијим значењима, нарочито за оне са вишесугласничким завршетком творбене основе (Babić, 1986: 412). Градивни придеви у својим секундарним значењима често могу означавати особине људи, тако да међу придевима на *-ен* има много оних који спадају у придеве ЉО тек секундарно. Поменућемо неке од њих: *леден, дрвен, меден, огњен, паклен, пламен, стаклен, студен, свилен, ватрен, ветрен*. Значења ових придева у сфери људских особина настала су метафором.

Придеви који својим основним значењем улазе у групу придева ЉО немају једнообразна значења, али их повезује то што одређују особу по томе што она обилује оним што значи мотивна именица (*страствен, тајанствен*), показује склоност ка ономе што значи мотивна именица (*друштвен, дружбен, борбен*) или има у пожељном или непожељном смислу наглашено оно што значи мотивна именица (*грлен, путен*). У сваком случају, наглашава се, потенцира се оно што значи мотивна именица. Према том својству особа се издваја од других. Овако формулисано опште значење придева на *-ен* није ни по чему специфично у односу на значења придева ЉО са другим формантима. Зато бисмо рекли да формант *-ен* у грађењу придева ЉО нема посебних семантичких обележја, осим да је много оних који секундарно, метафором, улазе у ову групу.

Деадјективни придеви на *-ен*. Ако се додаје на придевску творбену основу, формант *-ен* не мења много основни придев, ни формално, ни семантички. *Хитрен, храбрен, блажен, милен, миљен, мален* значе готово исто што и основни придеви, па се формант *-ен* употребљава само факултативно. Међутим, више пута смо у

'*garder, custodire*'. Zbog semantičke razlike *čuvati* je danas ispaо iz etimologijske veze s *čuti* i tvori termin za se sa zasebnim pojmom. To se dogodilo zbog toga što je *čuti* istim oblikom izražavaо dva aspekta. Primjer je kako semantička razlika razbija leksikografsku familiju."

овом раду изнели претпоставку да претпостављамо да закон језичке економије не би допустио безразложно гомилање творбених форманата, и због тога смо, говорећи о простим придевима и њиховим варијантама са формантом, покушали да понудимо одређена решења. Творбени формант *-ен*, међутим, обавезно се употребљава у придеву *румен* и служи за његово морфолошко уобличавање.

4.5.2. Девербативни придеви на *-ен*

Навођење примера типа *цењен, стамен, учен, чувен* уводи нас у проблематику попридевљавања трпног, па чак и радног глаголског придева. Без намере да се детаљно бавимо адјективизацијом ових глаголских облика, навешћемо неке правилности које је у вези са попридевљавањем трпног придева уочио М. Стевановић (1988: 161-162).

Прво – трпни придев свих прелазних глагола употребљава се у функцији правих придева за означавање особине предмета. Друго – неким од адјективизираних трпних придева, као што су *дипломирани, свршени* и слични, могу се детерминисати и субјекти који су те радње извршили, чак и кад се тај облик не јавља у правој, глаголској служби. Треће – облик трпног придева у овој функцији употребљава се и од медијално-повратних глагола – уколико је и у најмањој мери у њих осетна нијанса пасивности и свакад када ти глаголи имају према себи прелазни глагол у облику без речце *се*. Четврто – остали медијални глаголи по правилу не могу имати облик трпног придева ни у придевској служби, већ се особина добијена као резултат процеса који се казује тим глаголима означава обликом њиховог радног придева. Пето – понекад се аналогijом према неупоредиво бројнијој категорији попридевљеног трпног придева, место уобичајеног радног, у придевској служби употребљава облик трпног придева и апсолутно медијалних глагола, према којима у нашем језику немамо одговарајуће прелазне глаголе.

И још нешто: "Од глагола који су без повратне речце *се* прелазни и када са њом постају медијални, особина субјекта добивена у резултату онога што значи глагол означава се трпним придевом." (М. Стевановић, 1988а: 156)

Има много трпних глаголских придева који задовољавају ове услове и који, према томе, прелазе у придевску категорију, али је мало попридевљених трпних придева ЉО који нису настали префиксално-суфиксалном творбом, већ само суфиксацијом. Далеко је више ових придева који су настали префиксално-суфиксалном творбом. Такви су, на пример, *запуштен, згурен, искварен, истрошен, изнурен, изопачен, набијен, надарен, обдарен, особен, отуђен, потуљен, повучен, препреден, проливен, промишљен, просвећен, размажжен, савршен, смирен, смотан, смотрен, угојен, умерен*.

Намећу се два питања. Прво: од којих се глагола граде трпни придеви који могу прећи у категорију попридевљених изведеница ЉО? Друго: због чега је међу

попридевљеним трпним придевима ЉО много више оних који су настали префиксално-суфиксалном (= комбинованом) творбом од оних који су настали само процесом суфиксације?

Да бисмо одговорили на ова питања, поћи ћемо од анализе глагола са префиксима који представљају мотивне речи у извођењу трпних придева префиксално-суфиксалног типа. То су прелазни глаголи, а осим тога, то су завршио-свршени глаголи. Трпни придеви ових глагола подразумевају семантичке последнице формалних особности глагола од којих потичу. Када одређују лице, подразумева се да је *оно* било изложено глаголском процесу (јер је глагол прелазни),⁸² да је глаголски процес завршен, уобличен (јер је глагол завршио-свршен) и да је завршен с одређеном последицом по лице на које се односи (што показује префикс). Значење префикса показује које је врсте та последница или просто то да последица постоји.

Попридевљени трпни придев не би могао означавати особину људи када би глаголски процес који му је у основи био једнократан. Такав је, на пример, придев *претучен*, који означава само стање онога који је претрпео радњу, а то није довољно за означавање особине. Поред тога, мотивни глагол мора подразумевати резултативност схваћену онако како смо је представили говорећи о глаголима насталим од секундарно простих придева ЉО. Зато, у категорију придева ЉО неће ући трпни придев глагола *храбрити*, већ од глагола *охрабрити*. Разлог је у томе што за охрабреног знамо да поседује храбрости, а за храброг то не знамо.

Међу глаголима са префиксима много је више оних који поседују резултативност и неједнократност⁸³ него међу глаголима без префикса. Придев *цењен* садржи неједнократност и због тога активност којој подлеже цењена особа подразумева континуитет, више учесника и друго, а поред тога, подразумева и резултат процеса. Таквих глагола је мало, и због тога је у нашој грађи мало (по пореклу) трпних придева ЉО без префикса.

И још један од разлога због којих је међу придевима ЉО мало трпних придева без префикса налазимо код М. Павловића (1953г: 298), који наводи да именице на *-ост* настале од трпних придева најчешће означавају стања. Аутор, међутим, додаје да овако постале именице на *-ост* могу значити и особине, осећања и друго, што показује на бројним примерима.

Напомена о попридевљавању радног глаголског придева. У вези с попридевљавањем глаголског придева кратко ћемо се задржати и на попридевљавању радног глаголског придева. "Услов за придевску службу радних глаголских придева

⁸² Иако друга напомена М. Стевановића указује на то да се у ретким случајевима трпним придевима могу детерминисати и субјекти (*насмејан, раздраган, увећан*).

⁸³ Наравно, уз општу семантику глагола која омогућава формирање придева ЉО.

је да дотични глаголи означавају стање. А како прелазни глаголи такво значење никада не могу имати, ни њихови радни придеви се никада придевски не могу употребљавати." (М. Стевановић, 1988: 153) "То не значи да сви непрелазни глаголи могу имати променљив радни глаголски придев", него су такви "само непрелазни глаголи који значе стање или промену стања." (А. Белић, 1934: 38). Ми смо попридевљене радне глаголске придеве сврстали међу секундарне просте придеве.⁸⁴

Још да наведемо да и међу придевима насталим префиксално-суфиксалном творбом има, по пореклу, радних глаголских придева: *одрастао, ороноу, отупавео, подмукао, учмао*. Префиксом се указује на то да је завршен процес доживљавања стања, а дуготрајност изложености том стању, као и чињеница да стање има резултат, претварају га у особину.⁸⁵

4.5.3. Деривациони систем придева са значењем људских особина на *-ен*

Многи придеви ЉО на *-ен* имају према себи одговарајућу именицу ЉО. Ове именице су изведене формантом *-ост*. Придеви који у секундарним значењима означавају људску особину, по правилу, немају посведочене именице на *-ост*. Такви су, на пример, *меден, огњен, пламен, стаклен, свилен*. Они придеви из ове групе код којих се значење особине дубље укоренило ипак имају именице на *-ост*, на пример, *накленост* или *ватреност*. Ове именице немају они придеви који се чешће употребљавају без творбеног форманта или с неким другим формантом, на пример, *хитрен, слинен*.

Само понеки од ових придева може бити мотивна реч у грађењу *potina* attributiva мушког рода. Ове именице су обично изведене формантом *-џк*: *блаженик, ученик*. Има примера и са творбеним формантом *-џак*: *ветрењак, друштвењак, паклењак, учењак*. Забележили смо један пример са суфиксом *-(а)ц*: *мињенац* и један са формантом *-лија*: *меденлија*. Именице женског рода изведене су творбеним формантом *-ица*: *блаженица, дружбеница, меденица, мињеница, ученица*.

С придевима на *-ен* очигледно кореспондирају придеви на *-аст*. Отуда међу дублетним придевима: *ватрењаст, ветрењаст, пламенаст, стакленаст, свиленаст*, као и један придев на *-ит*: *стаменит*. Ми смо наведене придеве на *-аст* укључили у дублетне придеве само због тога што се *-аст* не сматра формантом

⁸⁴ Због тога што је још у прасловенско доба постојао придевски суфикс *-ьл* (што значи да су ти придеви још у то време били осамостаљени). Осим тога, данас би тешко било везати порекло придева *дебео, весео, нагао, смео* за глаголе. Ипак, и поред самосталности коју поседују са синхрониског гледишта, ови придеви имају глаголско порекло, па бисмо због тога могли да их третирамо и као изведене речи. Трпни придеви су очигледније деривати, због тога што се формант *-ен* додаје и на деноминалне и деадјективне основе. Формант *-ен* је упадљиво суфикс, а суфикс *-л* који је прешао у *-о* данас се теже сврстава у форманте.

⁸⁵ О глаголским придевима в. још и М. Бурзан (1990).

субјективне оцене. Иначе, сматрамо да ови придеви означавају умањен степен особине у односу на основни придев. Придев *стаменит* има две значењске нијансе. Једна је, чини се, стилска. Рекли бисмо да се овај придев везује за песнички стил. Друга нијанса је, можда, појачан степен изражености особине исказане мотивним придевом.

Готово сви придеви на *-ен* имају према себи одговарајуће прилоге, а ниједан од њих нема према себи глагол. Када се и ово узме у обзир, може се рећи да придеви на *-ен* спадају у изведене придеве ЛЈО са богатијим деривационим системом.

Табела 7. Деривациони систем придева на *-ен*

	Именица	<i>Nomina attributiva, m.</i>	<i>Nomina attributiva, f.</i>	Глагол	Дублетни придев	Придев субјективне оцене	Прилог
БЛАЖЕН	блаженост, блаженство	блаженик	блаженица				блажено
БОРБЕН	борбеност						борбено
ВАТРЕН	ватреност					ватрењаст	ватрено
ВЕТРЕН	ветреност	ветрењак				ветренаст	
ГРЛЕН					грлат		грлено
ДРУЖБЕН		дружбеник	дружбеница				
ДРУШТВЕН	друштвеност	друштвењак					друштвено
ЖЕНСТВЕН	женственост				женскаст		женствено
ИСКРЕН	искреност						искрено
ЈЕДИНСТВЕН	јединственост						јединствено
ЛЕДЕН							ледено
МЕДЕН		меденлија	меденица				медено
МИЉЕН		миљенац, миљеник, миљенко	миљеница		мио		
ОГЊЕН					огњевит		огњено
ПАКЛЕН	пакленост	пакленик, паклењак					
ПЛАМЕН						пламенаст	пламено
ПУТЕН	путеност	путеник					путено
СВИЛЕН					свиласт	свиленаст	свилено
СЛИНЕН					слинаст		
СТАКЛЕН					стакласт	стакленаст	стаклено
СТАМЕН	стаменост					стаменист	стамено
СТУДЕН	студеност						студено
ТАЈАНСТВЕН	тајанственост				тајновит		тајанствено
ТАЈНЕН	тајненост	тајник			тајновит		тајнено
УЧЕН	ученост	ученик, учењак	ученица				учено
ХВАЉБЕН							
ХИТРЕН					хитар		хитрено
ХРАБРЕН	храбреност	храбреник			храбар		храбрено
ЦЕЊЕН							
ЧУВСТВЕН							

4.6. Творбени формант *-итѠ/-овитѠ*,⁸⁶ *-а*, *-о*

Највећи број ових придева изведен је од именица. У ретким случајевима, има придева изведених од придева. Занемарљив је број придева глаголског порекла: *махнит*,⁸⁷ *срдит*, *зборит*. Придев *видовит* може се тумачити као девербативан (од глагола *видети*) или деноминалан (од именице *вид*). Упоредо са формантом *-ит* анализираћемо и његову варијанту *-овит*.

4.6.1. Деноминални и деадјективни придеви на *-ит* /*-овит*

Деноминални су, на пример, следећи придеви: *видовит*, *гласит*, *гласовит*, *даровит*, *духовит*, *жаровит*, *знаменит*, *истинит*, *једровит*, *језгровит*, *језовит*, *маишовит*, *наравит*, *речит*, *силовит*, *страховит*, *стреловит*, *тајновит*, *честит*,⁸⁸ *чворновит* (од *чворнов*),⁸⁹ *племенит*, *поносит*,⁹⁰ *стасит*.

А. Белић (1949: 163) констатује да се "напоредо с наставком *-ит* не развија наставак *-ист* (као у другим словенским језицима) већ *-овит*, који све више преузима значење наставка *-аст*". С. Бабић (Babić, 1986: 439) ову тенденцију не уочава, него само констатује да форманти *-аст* и *-овит/-евит* залазе једни другима у сферу употребе.

Нама се чини да творбени формант *-ит/-овит*, бар код придева које испитујемо, има секундарну улогу и да никако не преузима вредност форманта *-аст*. Кад то кажемо, мислимо да многи придеви на *-ит/-овит* имају фреквентније варијанте са другим формантима. Тако је *једровит човек* чешће *једар*, *језовит* – *језив*, *силовит* – *силан*, *страховит* – *страшан*, *гласит* – *гласан*, *наравит* – *нараван*. Придев *истинит* уз именицу *човек* чешће ће бити замењен придевом *истинољубив*, а *поносит* има своју синонимску варијанту – *поносан* – и с њом је у конкурентском односу.

Рекли бисмо да су придеви *једровит*, *језовит*, *силовит*, *страховит* у семантичком и асоцијативном саодносу са придевима *једар*, *језив*, *силан*, *страшан*, а не са именицама које су им у творбеној основи. У односу на те, у овом случају,

⁸⁶ У нашој грађи нема придева на *-евит*, осим ретких изузетака као што је *жуљевит*.

⁸⁷ По П. Скоку, придев *махнит* потиче од прасловенског глагола *махати*, а овај глагол потиче од ие. корена *тах-* и ие. корена *тап-*, који су имали слична значења.

⁸⁸ Придев *честит*, по П. Скоку, потиче од прасловенске именице *част* (тј. црквенослов. *чест*).

⁸⁹ Могуће је да би придев *чворновит* требало укључити међу деадјективне придеве, јер П. Скок приказује могућност да овај придев потиче од прасловенског непотврђеног придева *чворнов*.

⁹⁰ Придев *поносит* је настао префиксално-суфиксалном творбом. У основи је *нос-*, апофонијом добијена основа од глагола *nesti*. На њу је додат префикс *по-* и суфикс *-ит* (или *-а/н*). Овај придев бисмо, ипак, могли да уврстимо у грађу, због тога што се именица *понос* данас доживљава као проста реч и због тога што се овај придев разликује од придева *поштен*, по томе што има значељску и формалну самосталност и без творбеног форманта.

основне придеве, облици са *-овит* означавају јачи степен особине. И тако долазимо до једног необичног закључка. Творбени формант *-овит* има вредност суфикса субјективне оцене, иако се додаје на именичку творбену основу.

А. Белић (1949: 165) примећује још једну вредност форманта *-овит*. "Често се *-овит* употребљавало у ритмичке сврхе место обичних једносложних придевских наставака:

'Као с неба жарковито сунце (жарко)/ [...] Но сакупи силовиту војску (силну)."

По С. Бабићу (Babić, 1986: 430), придеви на *-овит/-евит* најчешће означавају обиље. Али, међу придевима ЉО нема много оних који, у правом смислу те речи, означавају обиље: *маштовит*, *поносит*, *чворновит*, *тајновит*. Поред придева чији форманти имају вредност субјективне оцене, много је и оних са посебним значењима (која се темеље на неким семама, тј. особинама појмова што им се налазе у основи). *Гласовит* је, на пример, *познат*, а не *који је пун гласа*, *језгровит* није *пун језгра*, нити је *стреловит* – *пун стрела*. Придеве *племенит* и *честит*, такође, у значењском смислу више не доводимо у везу с мотивним речима, док су придеви *речит* и *стасит* остали семантички везани за мотивне именице – али не на очекивани начин. *Речит* није *који је пун речи*, већ *који лепо говори*, *елоквентан*, а ни *стасит* не везујемо за обиље стаса, већ за леп стас. Па ни придеви *језовит* и *страховит* не значе *који је пун језе/страха*, већ *који изазива језу/страх*. С. Бабић (Babić, 1962: 221-222) примећује да, понекад, формант *-евит/-овит* има значење сличности: *валовит*, *гласовит*, *громовит*, *муњевит*. Међутим, поред сличности, ови придеви означавају и јачи степен особине, што се лепо види ако их упоредимо са другим придевима који имају исту творбену основу, исп: *аласт*: *аловит/алав*, *муњаст/муњав*: *муњевит*.⁹¹

Занимљиво је да формант *-ит/-овит* у овим примерима не намеће своју типичну вредност нити обједињава придеве у једну значењску категорију. Зато смо га и одредили као секундарни формант у скупини речи које испитујемо. Различит од њега је, на пример, формант *-аст*, који уноси елеменат деминутивности у придев без обзира на његово основно значење.

Деадјективни придеви на *-ит/-овит*. Такви су, на пример, *силновит*, *старовит*, *танковит*, *руменит*, *храбренит*, *чудновит*. О њима је већ било речи у вези с придевима који су им у основи. Могу имати дублетну вредност или вредност субјективне оцене у односу на основне придеве. У сваком случају, употребљавају се изразито ретко у односу на мотивне речи.

На *-ит* се завршавају неки, тзв. апсолутни суперлативи, на пример, *здравцит* (*здрав-здравцит*), *самцит* (*сам-самцит*).⁹²

⁹¹ О значењу, творби и односу форманта према творбеној основи придева *муњевит*, в. Д. Гортан-Премк (1997: 11, 12, 132, 133, 143).

⁹² О апсолутним суперлативима било је речи у поглављу о придевима субјективне оцене изведеним од простих неизведених придева ЉО.

4.6.2. Напомене о деривационом систему придева на *-ит/-овит*

1. Придеви ЉО на *-ит/-овит* редовно имају према себи именицу ЉО и прилог. Само они сасвим непродуктивни придеви или они који имају продуктивнију варијанту не генеришу именице. Такви су, на пример, *храбренит* (јер постоји *храбар:храброст*), *руменит* (јер постоји *румен:руменило, руменост*), *силовит* (јер постоји *силан:сила* и *силовит:силовитост*), *старовит* (јер постоји *стар:старост*), затим *зборит*, *стреловит* и *жарковит* (као придеви који нису нарочито фреквентни).

2. Прилоге, по подацима из *Речника МС*, најчешће немају придеви који означавају физичке особине, на пример, *једровит*, *руменит*, *стасит*, *силовит*, *старовит*, *чворновит* или они мање фреквентни: *жаровит*, *наравит*, *храбренит*. Придеви који означавају физичке особине конкретнији су од оних који означавају духовне особине, а што им је значење конкретније, то се они у својим примарним значењима више везују за људски изглед, па им се тиме умањује вероватноћа да постану одредбе радње.

3. Од придева на ЉО *-ит/-овит* не граде се глаголи, чак ни онда када према њима стоје у одговарајућем облику. Глаголи *поносити се*, *срдити (се)* нису постали од придева, него су придеви постали од тих глагола. Глагол *гласити (се)* настао је од именице *глас*, а *руменити (се)* од придева *румен*.

4. Само придев *срдит* представља мотивну реч за грађење *nomina attributiva* мушког рода, и само је *страховит* мотивни придев за грађење придевског синонима.

5. Индивидуалну деривацију има придев *племенит*. Суфиксом *-аш* гради се именица са значењем *племић* (а не са значењем *племенита мушка особа*).

6. Само се облици *честитост* и *честито* односе на придев *честит*, док се *честитка*, *честитар* односе на глагол *честитати*.

Табела 8. Деривациони систем придева на *-овит*

	Именице	<i>Nomina attributiva, m.</i>	<i>Nomina attributiva, f.</i>	Глагол	Дублетни придев	Придев субј. оцене	Прилог
ВИДОВИТ	видовитост	видовѣак					видовито
ГЛАСОВИТ	гласовитост						гласовито
ДАРОВИТ	даровитост						даровито
ДУХОВИТ	духовитост						духовито
ЖАРОВИТ					жарки		
ЈЕДРОВИТ	једровитост				једар		
ЈЕЗГРОВИТ	језгровитост						језгровито
ЈЕЗОВИТ	језовитост						језовито
МАШТОВИТ	маштовитост						маштовито
ПЛАХОВИТ	плаховитост						плаховито
СИЛНОВИТ					силан		
СИЛОВИТ	силовитост						силовито
СТАРОВИТ					стар		
СТРАХОВИТ	страховитост				страховитан		страховито
СТРЕЛОВИТ							стреловито
ТАЈНОВИТ	тајновитост				тајанствен, тајан, тајнен		тајновито
ТАНКОВИТ	танковитост				танак		танковито

Табела 9. Деривациони систем придева на *-ит*

	Именице	Nominativa attributiva, m.	Nominativa attributiva, f.	Глагол	Дублетни придев	Придев субј. оцене	Прилог
ГЛАСИТ	гласитост				гласан		
ЗБОРИТ							
ЗНАМЕНИТ	знаменитост						знаменито
ИСТИНИТ	истинитост						истинито
НАРАВИТ	наравитост						
ПЛЕМЕНИТ	племенитост						племенито
ПОНОСИТ	поноситост				поносан		поносито
РЕЧИТ	речитост						речито
РУМЕНИТ					румен		
СРДИТ	срдитост	срдитко			срдљив		срдито
СТАСИТ	стаситост						
ХРАБРЕНИТ					храбар		
ЧВОРНОВИТ	чворновитост				чворноват		
ЧЕСТИТ	честитост						честито

4.7. Творбени формант *-(а)кѡ, -ка, -ко*

Неизвесно је постоје ли прозирне изведенице на *-(а)к* међу придевима ЉО. О форманту *-(а)к* и њиме изведеним придевима говорили смо у вези са правим простим придевима (*јак, лак, млак, opak*) и у вези са секундарним простим придевима (*дрзак, плитак, танак, тежак*).

Проблем с овим придевима лежи у томе што није сасвим сигурно да ли је формант *-(а)к* додат старој прасловенској основи (на коју су додавани и форманти за грађење глагола, именица и других врста речи) или је додат на основу глагола. У првом случају ови би придеви, са синхронијског становишта, били секундарни прости, а у другом изведени. Да ли су, на пример, придев *кротак* и глагол *кротити* настали независно једно од другог од основе *крот-* или је придев *кротак* настао од глагола *кротити*? Одговор на ово питање гласи да су, вероватно, неки придеви постали од старих основа, а неки од глаголских основа. То значи да су у нашој класификацији придеви на *-(а)к* најпроблематичнији. Неки од њих су секундарни прости, а неки су изведени. Јасно је да је изведених придева ЉО на *-(а)к* занемарљиво мало, али је тешко одредити колико их има. Зато, с извесном несигурношћу, наводимо следеће изведенице: *бридак, витак, гибак, једак, крепак, кротак, крхак, љубак, мрзак, низак, сладак, трпак*.⁹³

⁹³ Придев *једак* у основи има прасловенску именицу *јед*, која је по пореклу једнака именици *јад*. *Крхак* потиче од *кръћъ*. За придев *крхак* у речнику П. Скока (Skok, 1972: 193) стоји да потиче од прасл. корена **кръћъ*. Занимљиво је да је реч *крш* истог порекла. У питању је исти корен са суфиксом *-јо*. Дакле, придеви *крхак* и *кршан* имају исто порекло, иако су им значења супротна. Ово је још један пример за коренску енантиосемију (као, на пример, *горд – грд, гиздав – гадан, диван – диваљ, покретљив – крут*). Придев *сладак* потиче од именице *слад, низак, вероватно, од низ, а љубак од старог придева љуб*. Сви остали придеви, највероватније, имају глаголско порекло.

Творбени формант *-(a)к* служи за уобличавање придева. Поред ове формалне особености, *-(a)к* има и семантичку особеност (која, иначе, није обавезна за све придеве из ове групе), а то је значење не сасвим објективних особина, већ субјективно доживљених. То су особине о чијем се постојању или степену изражености може дискутовати. Неко може некоме бити *гибак*, *крхак*, *љубак*, *сладак*, а другоме не мора. Поред тога, ови придеви у свом значењу имају и сему која се односи на обиље, опскрбљеност. Ипак, формална особеност доминира значењем, што је карактеристика секундарних простих придева. Творбени формант *-(a)к* у својој варијанти *-ач(a)к* јавља се у придевима субјективне оцене – *пуначак*, *слабачак*.

4.7.1. Напомене о деривационом систему придевâ са значењем људских особина на *-(a)к*

1. Придеви ЉО на *-(a)к* системски граде именице ЉО и прилоге. Именице се напоредо граде творбеним формантима *-ост* и *-оћа*, што је специфичност мотивних придева. Чак и кад придеви имају способност грађења именица ЉО већим бројем форманата, обично је један од њих доминантан. Код именица ЉО изведених од придева са формантом *-(a)к* тешко је уочити доминантност неког од два облика.

2. Прилози се системски граде и од оних придева на *-(a)к* који означавају физичку особину и од оних који означавају духовну. Прилоге према придевима на *-(a)к* који означавају физичку особину објашњавамо тиме што ови придеви не означавају објективну, већ субјективно доживљену физичку особину. Ови придеви имају, да се још једном у овом раду послужимо термином И. Грицкат, значење "утиска на око". Тако су *гибак*, *крепак*, *крхак*, *низак*, када се односе на људе, само условне одредбе, субјективан доживљај. Тај доживљај се, као важна сема, преноси и у значења прилогâ. Придев *витак* већ нема одговарајући прилог, јер се њиме тешко могла одређивати радња. Семантика му је исувише везана за физички изглед.

Табела 10. Деривациони систем придева на *-(a)к*

	Именица	Nomina attributiva, m.	Nomina attributiva, f.	Глагол	Дублетни придев	Придев суф. оцене	Прилог
БРИДАК	бриткост, бриткоћа						бритко
ВИТАК	виткост, виткоћа					виткаст	
ГИБАК	гипкост, гипкоћа						гипко
ЈЕДАК	јеткост, јеткоћа						јеткоћа
КРХАК	кркост, крхкоћа						крхко
ЉУБАК	љупкост, љупкоћа						љупко
МРЗАК	мрскост, мрскоћа				мрзан		мрско
НИЗАК	нискост			унизити			ниско
СЛАДАК	слаткост, слаткоћа					слаткаст/слађан	слатко
ТРПАК	трпкост, трпкоћа						трпко

4.8. Творбени формант *-ат*, *-а*, *-о*

Придеви ЉО на *-ат*, као што су *бокат*, *брадат*, *грлат*, *зубат*, *кошчат*, *прсат*, *ушат*, означавају израженост онога што значи мотивна именица. А мотивна именица скоро редовно означава део тела. Изузетак су придеви типа *чворноват*, *чудноват* са формантом *-новат* (из синхронијске перспективе). Дакле, придеви на *-ат* су најчешће, деноминални. Творбени формант није продуктиван и везује се за ограничени број мотивних речи.

Сви ови придеви означавају физичке особине. Формант не боји значење придева ни позитивном ни негативном конотацијом. Придев има значење пожељне или непожељне особине у вези са друштвеном прихватљивошћу или личним позитивним/негативним односом према изражености неког дела тела.

Апсолутни суперлатив *голцат*, *здравцат*, *новцат* у изразима типа *го-голцат*, *здрав-здравцат*, *нов-новцат*, такође су изведени на *-ат* односно *-цат*.

Код придева који не означавају људску особину придев на *-ат* не мора да означава изражен део тела исказан мотивном именицом, већ само да тај део тела постоји. М. Стевановић (1989: 568) наводи пример *рогат* у примеру *рогата овца*, где придев *рогат* подразумева постојање рогова, а не велике рогове. Ова се опаска не односи на придеве ЉО.

Деривациони систем ових придева је сиромашан, што и очекујемо од придева са значењем физичке особине. Скоро системски се, по *Речнику МС*, граде само именице са значењем физичке особине. Прилози су ретки, а осталих изведеница нема. Бележимо само глагол *бркатити*.

Има неколико примера за индивидуалну деривацију. Нарочито је продуктиван придев *зубат*. Тако су, на пример, *зубатак* и *зубатац* врсте рибе, *зубатица* је дрљача, а *зубатка* је, метонимијски, коњски залогај сена. Од придева *брадат* настала је именица *брадатица* – *копље са секиром*. *Ушата* је поименичени облик женског рода придева *ушат* и означава врсту морске рибе.

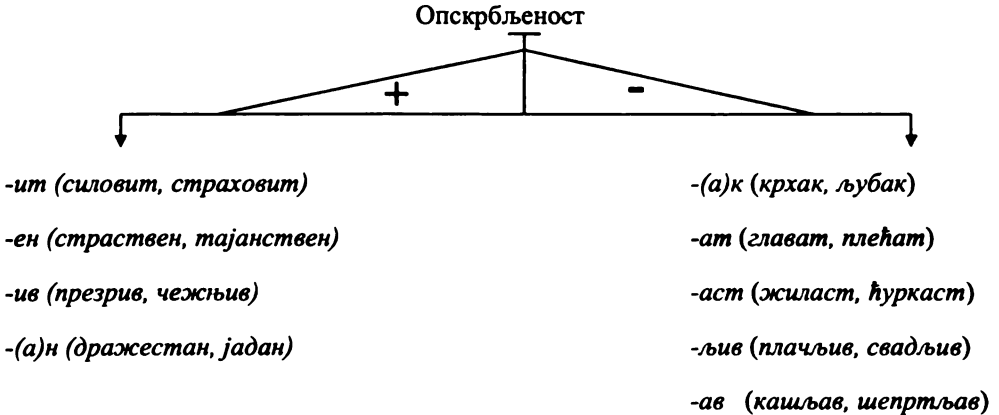
Табела 11. Деривациони систем придева на *-ат*

	Именица	<i>Nomina attributiva, m.</i>	<i>Nomina attributiva, f.</i>	Глагол	Дублетни придев	Придев субј. оцене	Прилог
БОКАТ							
БРАДАТ	брадатост						
БРКАТ	бркатост			бркатити			
ГРЛАТ	грлатост						грлато
ЗУБАТ	зубатост						зубато
КОШЧАТ	кошчатост						
КРАКАТ	кракатост						кракато
КРИЛАТ							крилато
ПЛЕВАТ	плећатост				плећаст		
ПРСАТ	прсатост						
ТРЕАТ							
УХАТ	ухатост				ушаст		
УШАТ					ухат		
ЧВОРНОВАТ					чворновит		

4.9. Покушај значењске систематизације творбених форманата за грађење придевâ који се односе на људске особине

Говорећи о изведеним придевима ЉО, покушали смо да наведемо сва значења појединачних творбених форманата у светлу људских особина, али смо, истовремено, за сваки формант покушали да издвојимо његову типичну вредност. Време је да систематизујемо њихове типичне вредности. Показало се најприкладнијим да их изложимо помоћу система бинарних опозиција.⁹⁴ Занимљиво је, међутим, да у вези са двама најупадљивијим опозицијама нисмо открили никакву законитост када су у питању наши придеви – то су опозиција физичка/духовна особина и опозиција пожељна/непожељна особина. Готово свим формантима граде се придеви који означавају физичке и духовне особине, а осим тога, свима њима граде се придеви који означавају и пожељне и непожељне особине. Изузетак је само творбени формант *-ав*, којим се углавном творе придеви са значењем непожељне особине. Поједини су форманти неутрални у погледу неких опозиција (дакле, својство на коме се базира опозиција за њих је окупационо, а не релевантно), и такве ни не помињемо у тим односима. Ево опозиција које смо могли да поставимо:

I Придеви који означавају опскрбљеност, обиље / придеви који не означавају опскрбљеност⁹⁵

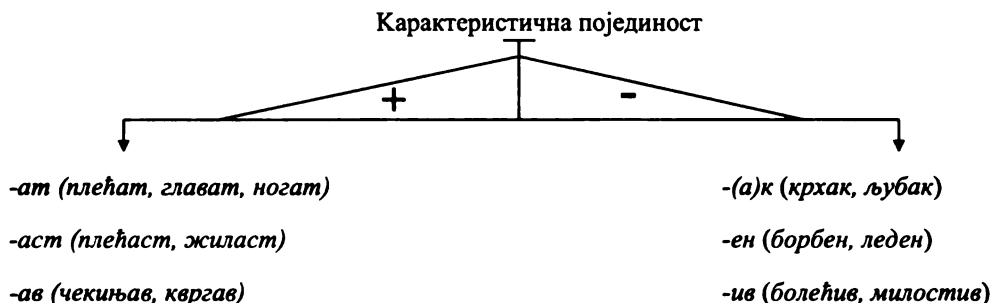

⁹⁴ Да је овај начин анализе суфикса погодан, примећује и G. Neweklowsky (1987), који је применио теорију дистинктивних обележја Р. Јакобсона и М. Халеа на суфиксе. Он је као дистинктивна обележја суфикса анализирао њихове сегментне саставе, затим супрасегменталне различитости, семантичке разлике, категорију речи којој припада мотивна реч (граматичко обележје), продуктивност. Аутор је на овај начин анализирао око двадесет суфикса у свим јужнословенским језицима и закључио да се у овом смислу словеначки језик разликује од осталих језика.

⁹⁵ Под придевима који не означавају опскрбљеност подразумевамо и оне којима је значење опскрбљености у другом плану, којима то значење није типично.

Коментар: Нема нарочите разлике у начину на који придеви означавају опскрбљеност. Помало се разликује само формант *-ит/-овит* по томе што означава јачи степен не само опскрбљености, већ и ефекта који та опскрбљеност изазива. Та неутралност форманата у погледу начина на који означавају опскрбљеност проистиче отуда што је ово значење основна семантичка функција описних придева. Због тога суфиксна синонимија није изненађење.

II Придеви који означавају карактеристичну појединост (обично телесну) / они придеви који немају ту способност

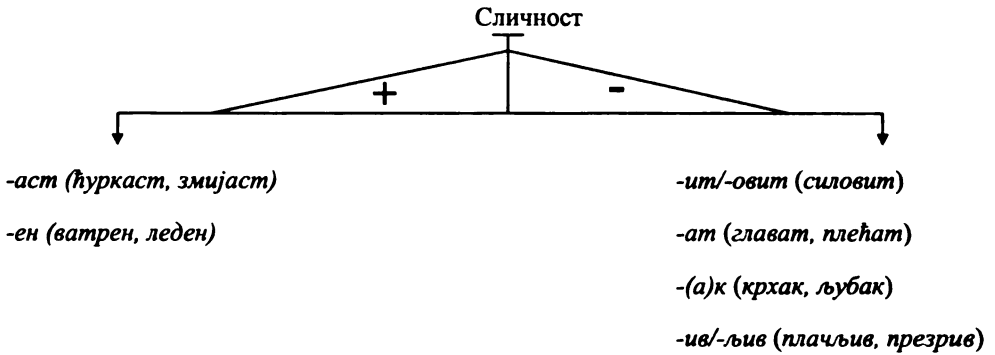
Коментар: Не постоји апсолутно поклапање у начину на који форманти *-ат*, *-аст* и *-ав* одређују особу по карактеристичној појединости. Формант *-ат* је у том погледу сасвим неутралан. Значење карактеристичне појединости је његово једино значење. Иако се не везује за творбене основе свих именица које означавају делове тела, овај творбени формант можемо сматрати типичним за творбу ове групе описних придева.

Формант *-аст* означава умањен степен особине, што је нарочито очигледно ако упоредимо придеве са формантима *-ат*:*-аст* или *-ав*:*-аст*, који имају исте мотивне именице: *плећат* – *плећаст*, *жилав* – *жиласт*, *слинав* – *слинаст*. Ови дублетни облици и постоје због тога што се облик на *-аст* саодноси с обликом на *-ат* или *-ав*, умањујући степен изражености особине исказане придевом на *-ат* или *-ав*.

Творбени формант *-ав* је, изгледа, накнадно добио пејоративну конотацију под утицајем значења мотивних речи. У сваком случају, када би постојао придев *плећав*, он би имао негативну конотацију. То значи да се ова конотација осамосталила у односу на творбене основе и везала за формант *-ав*, који пејоративност уноси и у придеве чије су творбене основе семантички неутралне.

Ова три форманта чине систем форманата за грађење придева карактеристичних појединости. Ово значење (као споредно) могу имати и неки други суфикси, на пример, *-(а)н*: *гласан*, *-ит*: *гласит*. Ови форманти су, међутим, изван система, јер им је значење о којем говоримо споредно.

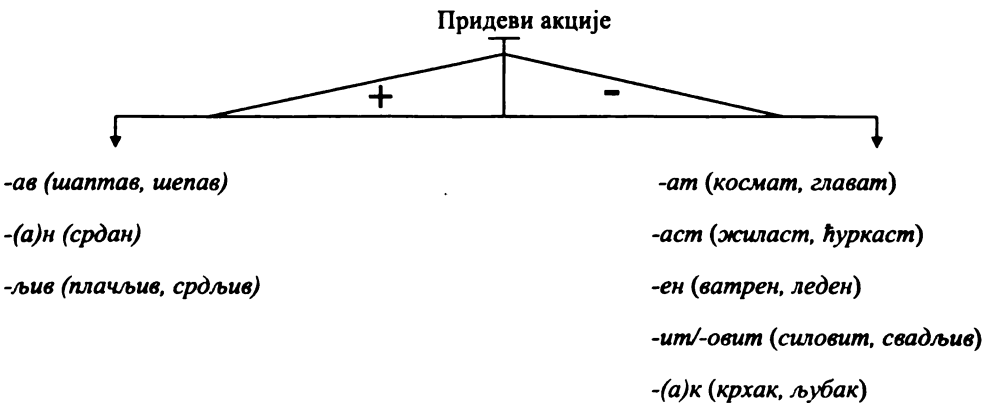
III Придеви који означавају сличност с неким или нечим, чије се значење базира на метафори / они придеви чије се значење не базира на метафори

Коментар: Формантн *-аст* и *-ен* разликују се у овој својој семантичкој функцији само по везивању за различите значењске типове мотивних речи. Формант *-аст* често се везује за мотивне именице које означавају називе животиња или (ређе) неких других бића и појава (*ђаво, враг*), док се *-ен* везује за мотивне именице са градивним значењем (*ватра, ветар, лед, огањ, плам/ен*). Анализа деривационих система ових придева показала нам је да управо ови придеви на *-ен* о којима говоримо представљају мотивне речи за придеве на *-аст* (*ватренаст, леденаст, пламенаст, свиленаст*). То нам показује још једну димензију односа *-ен*: *-аст*. Придеви на *-аст* и у овој бинарној опозицији представљају деривате који означавају умањени степен изражености основне особине.

Способност означавања сличности показују још неки придеви са другачијим суфиксима (*-а/н*: *чудовиштан, -ав*: *рђав, шепртљав*).

IV Придеви који по некој радњи одређују лице / они придеви који немају ту способност

Коментар: Изведени придеви ЉО могу бити деноминалног, деадјективног и девербативног порекла. Међутим, праву опозицију чине деноминални према девербативним. Деадјективним придевима творбени формант је ознака субјективне оцене. И док је систем деноминалних придева ЉО обимнији и семантички разуђенији (све се наше бинарне опозиције углавном заснивају на семантици деноминалних придева), систем девербативних придева је далеко мање обиман и семантички усмеренији. Наравно, сваки формант у том систему има одређену семантичку вредност. Ево како је ми видимо.

Творбени форманти *-(а)н*, *-ав* и *-љив* носиоци су система девербативних придева ЉО. Заједничка карактеристика свих ових придева јесте да се њима особе одређују по некој радњи. Та радња се стално обавља, тако да поприма квалификативну вредност, постаје особина. Разлика је само у томе што ту сталност различито доживљавамо у зависности од семантичке структуре форманта.

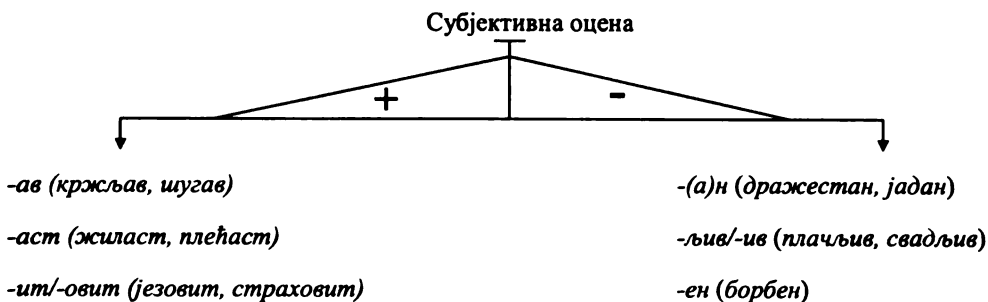
Формантом *-љив* граде се придеви чије значење подразумева фреквентно вршење радње. *Плачљив* је који често плаче. *Срдљив* је који се често срди. Али, плачљив не плаче стално, нити се срдљив стално срди. Примери показују да се *-љив* чешће везује за придеве који означавају духовне особине.

Придеви изведени формантом *-ав* подразумевају сталност обављања радње. *Шантав* није који често шанта, већ који шанта.⁹⁶ Формант *-ав* се чешће користи у творби придева који означавају физичке особине.

Творбени формант *-ан* је неутралан. Он може бити у синонимском односу са *-љив* или са *-ав*, што зависи од конкретног придева.

Остали творбени форманти се, најчешће, користе у творби деноминалних придева ЉО.

✓ Придеви чији творбени форманти уносе у њихово значење субјективну оцену / они придеви чији форманти немају ту способност

⁹⁶ Начин манифестовања радње у творбеној основи придева на *-љив* и *-ав* подсећа на семантички однос на којем је утемељена подела на итеративне и дуративне имперфективне глаголе или подела на релативни квалификативни презент и индикативни квалификативни презент.

Коментар: Када говоримо о субјективној оцени, обично мислимо на одређени инвентар деминутивно-хипокористичких или аугментативно-пејоративних форманата који се додају на творбене основе мотивних речи да бисмо тако добили мотивисане речи које спадају у исту врсту речи као мотивне.

У овом случају, међутим, говоримо о формантима који нису типични суфикси субјективне оцене. Осим тога, они не морају да се додају само на придевску творбену основу како би формирали придев субјективне оцене. Навешћемо још једну специфичност – њима унесена субјективна оцена није упадљива. Она спада у део семантичког садржаја придева, који бисмо могли назвати потенцијалном семом, финијом нијансом у значењу или, просто, експресивношћу. Чини се да би истраживања субјективне оцене и дериватологије уопште требало унапређивати и у том правцу – проучавати, дакле, семантичку информацију коју творбени формант уноси у реч а која се не односи на уплитање новог референта или на неку граматичку информацију.⁹⁷

Творбени формант *-ав* уноси у значење придева пејоративност, формант *-ит/-овит* уноси аугментативност, а *-аст* – деминутивност. Ниједан од, на први поглед, неутралних форманата за творбу придева ЉО не уноси хипокористичност у значење придева. То се постиже само неким од форманата из уобичајеног инвентара суфикса субјективне оцене.

Форманти *-(а)н*, *-(љ)ив* и *-ен* немају у свом значењу елементе експресије.

Можда би се могле навести још неке опозиције на којима почива систем форманата за грађење придева ЉО, али ми не уочавамо строго опозитне вредности форманата на бази других критеријума. Рецимо, могло би се говорити о опозитном односу између форманта *-(а)н* (као најнеутралнијег и најтипичнијег за придеве ЉО) и форманта *-ит/-овит* (који се обично јавља у оним придевима што представљају варијанте далеко фреквентнијих придева са неким другим формантом). Међутим, чим се формант *-ит* нашао на нашој листи творбених форманата, то ипак значи да он поседује одређену продуктивност, а из тога даље следи да и он полако заузима своје место у суфиксној хијерархији придева ЉО.

⁹⁷ Наш скромни допринос овој проблематици представља истраживање ономатопејности именичких суфикса *-ат*, *-ет*, *-от*, и *-ит*, који, на први поглед, нису ономатопеје (Р. Драгићевић, 1998). Важност ове дистинкције уочио је, између осталих, и П. Скок (Skok, 1938: 105), који је значења форманата поделио у логично (спознајно) значење суфикса и афективно (експресивно, осећајно). Овом проблему пажњу је посветио и Б. Ћорић (1995). Аутор анализира именице на *-(ар)ови*, *-атор*, *-ишка* и *-ијанер* и констатује за суфиксе *-аш* и *-атор* индиректно, а за формант *-ишка* директно одређени утицај на стилски маркирано значење изведеница. На сличан начин, експресивном вредношћу примарно неутралних форманата *-ак*, *-њак*, *-љак*, *-ија*, *-ић*, *-аћ*, *-аш*, *-тека*, *-скоп* бави се и Р. Бугарски (1995 и 1997).

	значење опскрбљености	значење карактери- стичне по- јединости	значење сличности	значење субјективне оцене	додаје се на деномин. основу придева	додаје се на деверб. основу придева
-(a)н	+			-	+	+
-ав	-	+		+	+	+
-љив	-	+	-	-	+	+
-ив	+	-	-	-	+	+
-аст	-	+	+	+	+	-
-ен	+	-	+	-	+	-
-(ов)ит	+		-	+	+	-
-(a)к	-	-	-	-	+	-
-ат	-	+	-	-	+	-

4.10. Однос деривираног придева према мотивној речи у свести говорника

У одељку о односу простог придева према деривату у свести говорника видели смо да се проста реч у свести говорника не саодноси са дериватом. Међутим, очекујемо да су изведени придеви асоцијативно повезани са својим мотивним речима и због тога, поново, приступамо малом истраживању користећи се *Руским асоцијативним речником* (1994) и анкетом.

Из поменутог речника смо издвојили 6 изведених придева који означавају особине или стања. То су следећи придеви: *больной, болезненный, мирный, сильный, стыдливый, шумный*. На ових шест придева у *Речнику* је забележено укупно 2780 реакција. Само 5 реакција представљају мотивне речи ових придева. На придев *больной* има укупно 546 реакција, од тога 211 различитих реакција, а само две реакције представља реч *боль*. На придев *болезненный* јавља се укупно 91 реакција, од тога 48 различитих, а само два пута реч-реакција била је *болезнь*. На придев *мирный* било је 559 реакција, од тога 141 различита реакција, а међу свим тим реакцијама није било именице *мир*. Придев *сильный* – 532 реакције; 141 различита реакција; међу реакцијама нема именице *сила*. Придев *стыдливый* – 544 реакције; 182 различите реакције; међу реакцијама нема мотивне речи испитиваног придева. Придев *шумный* – 508 реакција; 158 различитих; међу њима нема мотивне речи испитиваног придева.

Онда смо, да бисмо употпунили и проверили резултате, у испитивање увели још пет придева насталих префиксалио-суфиксалном творбом. То су придеви: *бездушный, бесплодный, недужный, нездоровый, напрасный*. Од 1235 реакција на ове придеве ниједна реакција није била мотивна реч за творбу ових придева. Међу реакцијама било је придева без префикса, али то нема везе са логичком повезаношћу

на творбеном плану, већ на антонимском плану. Тако је на придев *бездушный* једна реакција била *душный*, на *недужный* једном је забележено *дужный*, на *нездоровый* – 9 пута је забележено *здоровый*, на *напрасный* – није било таквих реакција, а на *бесплодный* није забележено *плодный*, већ *плодовитый* (једанпут) и *плодородный* (једанпут).

У новембру 1998. године међу студентима Филолошког факултета спровели смо анкету у којој смо од њих тражили да на шест задатих придева који означавају људске особине, без много размишљања и у што краћем року, напишу реч-асоцијацију. Задати придеви су изведенице *лажљив*, *лепушкаст*, *мален*, *паметан*, *пегав*, *шепав*. Изабрали смо баш ове придеве због тога што смо желели да сазнамо неколико момената: **Прво.** Има ли разлике у нашим асоцијацијама у вези са тим да ли се придевом означава духовна или физичка особина (исп. *лажљив*, *паметан* : *лепушкаст*, *мален*, *пегав*, *шепав*)? **Друго.** Има ли разлике у вези с тим да ли је придев неутралан или спада у придеве субјективне оцене (као *лепушкаст*, *мален*)? **Треће.** Има ли разлике у вези с тим да ли је деривирани придев деноминалног порекла (*паметан*, *пегав*), деадјективног (*лепушкаст*, *мален*) или девербативног порекла (*лажљив*, *шепав*)?

Резултати ове анкете били су за нас сасвим неочекивани. Међу речима-асоцијацијама наших осамдесетдвоје испитаника само су три творбено засноване асоцијације. Наиме, на придев *лепушкаст* једна реакција је била *леп*, а на придев *лажљив* две реакције су биле *лаж*. Навешћемо још две реакције које су, у творбеном смислу, привукле нашу пажњу. Као одговор на придев субјективне оцене *лепушкаст* два пута смо наишли на, такође, придеве субјективне оцене – *дебелушкаст* и *приглуп*.

Резултати овог малог испитивања показују да и поред тога што између мотивне речи и деривата постоји нераскидива структурна, творбена веза, међу њима, ипак, не постоји логичка веза у свести говорника. Закључак је необичан, због тога што између мотивне речи и деривата постоји и мање или више транспарентна семантичка веза. Као продукт те семантичко-формалне везе између мотивне и мотивисане речи настају и лексикографске дефиниције у којима се, по правилу, мотивисана реч дефинише мотивном речју или каквим елементом из њеног садржаја, док се просте, неизведене речн одређују описним дефиницијама. О овоме пише Б. Ћорић (1992: 261) и констатује да има одступања од ове праксе: "Ова недоследност у тумачењу значења изведених речи могла би се [...] илустровати бројним примерима и код разних врста речи и код разних творбено-семантичких категорија и творбених типова."

Поставља се питање због чега изостаје асоцијативна веза лексема које су творбено и семантички повезане. Одговор, можда, лежи у томе што се устаљени, опште-прихваћени деривати временом на појмовном плану постепено одељују од мотивних речи. И поред творбене и семантичке везе, дакле, и поред језичке везе, логичка веза слаби, због тога што се иза тих лексема крију два различита појма. Ако је дериват устаљен, уопште не размишљамо о његовој творбеној структури док комуницирамо.

Иза такве лексеме стоји појам исто као иза просте, неизведене речи, и ми их, стога, стављамо, на логичком плану, у равноправан положај. А то уопште не искључује чињеницу да је дериват двочлана структура. Ако нам је мотивисана реч непозната, ако, комуницирајући, нисмо формирали појам чије је она ознака, онда размишљамо о њеној структури с намером да и за њу организујемо појам.

Дериват се на појмовном нивоу одваја од мотивне речи, и тако осамостаљен формира појмовне везе са другим лексемама. А типичан облик логичког, асоцијативног везивања двеју лексема односно двају појмова јесте (на парадигматском плану) антонимија и синонимија. Иза ових појава стоје логички односи, а иза деривације оваквих односа нема.

Могуће је да лексикографи понекад забораве на схематска правила дефинисања деривата преко мотивне речи и да дају описне дефиниције за мотивисане речи размишљајући о њима као о засебним деловима стварности покривеним одређеним појмовима у нашем мишљењу и одређеним речима у језику, а каква је структура тих речи, можда и није важно.

Да закључимо. Сваком говорнику нашег језика јасно је да се првостепени дериват формира од мотивне речи (нпр. *стид* > *стидљив*). Код структуре другостепених деривата има неслагања између реалне структуре и оне коју доживљава говорник. На пример, именица *учитељица* је реално формирана од именице *учитељ*, али је у свести наших говорника она постала од глагола *учити*. Именица *баштованџија* реално потиче од именице *баштован*, али у свести наших говорника, ова реч потиче од именице *башта*. Тако је то у нашој језичкој свести, а у нашем мишљењу могу бити изједначене просте речи, првостепени и другостепени деривати, јер иза сваке од ових лексема, независно од структуре, стоји у логичком смислу самосталан појам.

4.11. Ономатопејске изведенице

Ономатопејске изведене придеве ЉО издвојили смо у посебну групу изведеница из више разлога.

Прво. Желели смо да укажемо на њихов број. У нашем списку налазе се само они придеви за чије ономатопејско порекло имамо потврду у неком од речника. Када бисмо придодали још неке придеве чију ономатопејност претпостављамо, имали бисмо стотинак ономатопејских придева ЉО. Ево примера за неке од придева за које претпостављамо да су ономатопејског порекла: *тртаст*, *трунтав*, *чкиљав*, *чангризав*, *шанут*, *шенут*, *шепав*, *шепртљав*, *штилљив*.⁹⁸

⁹⁸ Не можемо а да се не подсетимо Ф. де Сосира (1977: 137), који, међутим, наглашава да су ономатопеје малобројне, да су од споредног значаја и да "нису никад органски елементи једног лингвистичког система... Што се тиче правих ономатопеја (типа *глу-глу*, *тик-тик*, итд.),

Друго. Заинтересовало нас је значење ових придева. На који начин се онома-топејама, које, у првом реду, везујемо за значење звука и покрета, могу означавати људске физичке и духовне особине? Шта се то њима опонаша на људима? Означавају ли се њима чешће физичке или духовне особине?

Треће. Творбене основе ових придева нису увек прозирне са становишта врсте речи којој припада мотивна реч. Некада је то сама онома-топеја (коју бисмо, можда, могли сврстати у узвике), а понекад је то именица или глагол, али је у основи те речи онома-топеја. То онда наше придеве сврстава у другостепенне деривате. Поставља се питање сличности и разлика између онома-топејских и не-онома-топејских другостепених деривата, али нашу пажњу заокупљају и првостепени деривати са онома-топејом у творбеној основи.

Четврто. Као посебно питање отвара се и проблем творбених форманата онома-топејских придева ЉО. Да ли у творби ових придева учествују исти они форманти као и у творби не-онома-топејских придева ЉО? Осим тога, какву вредност ови форманти уносе у значења придева? Имају ли они још неку функцију осим функције придевског уобличавања? Очекујемо експресивну функцију. Ако она постоји, требало би је анализирати.

4.11.1. Творбене основе онома-топејских придева са значењем људских особина

Творбене основе ових придева могу бити: **а)** изведене од глагола или именице (*циктав*, *бубуљичав*); **б)** само основе које са синхронијског становишта не везујемо за неку другу реч (*клемпав*); **в)** основе ових придева могу имати нејасно порекло из угла творбене мотивисаности (можда је придев *кукав* настао од глагола *кукати*, а можда је постао директним додавањем форманта на онома-топеју *кук*). Придев *клетав* настао је највероватније од глагола *клетати*, али, можда, и од именице *клет* или од онома-топеје *клет*.

4.11.1.1. Глаголске онома-топејске творбене основе

Најбројније су онома-топејске творбене основе од глагола: *брбљати*, *брљати* (*се*), *букати*, *врљати*, *гегати* (*се*), *гронути*, *гуњјати*, *жвакати*, *кмекати*, *колебати* *се*, *лајати*, *муцати*, *пипати*, *пискати*, *праскати*, *торокати*, *цикати*, *цикутати*, *циликати*, *чандрати*, *чукати*, *чупати*, *чвркнути*, *џангризати*, *шаптати*, *шљапати*, *шуњјати* *се*, *шуитати*.

оне су не само малобројне, већ је и сâм њихов избор у извесној мери произвољан, пошто представљају само приближну имитацију, већ упола конвенционалну, извесних шума." С обзиром на очигледну пажњу коју посвећујемо онома-топејским речима, јасно је да се са де Сосиром не слажемо сасвим.

Ономатопејност се обично заснива на подражавању звука, покрета или представља покрет праћен звуком. На звуку се заснива значење глагола *брбљати*, *букати*, *гунђати*, *кмекнути*, *лајати*, *пискати*, *праскати*, *торокати*, *уњкати*, *цикати*, *цикутати*, *циликати*, *чандрати*, *џангризати*, *шаптати*, *шушитати*. Ономатопејама у основама ових глагола дочарава се:

- а) оглашавање високим тоновима, на пример, *пискати*, *цикати*, *циликати*;
- б) раздражено оглашавање: *гунђати*, *џангризати*;
- в) често/стално оглашавање: *брбљати*, *торокати*;
- г) шуштеће, тихо оглашавање: *шаптати*, *шушитати*;
- д) људско оглашавање које личи на оглашавање неких животиња: *кмекати*, *лајати*, *мјаукати*.

Глаголи што су им у основи ономатопеје којима се подражава покрет: *гегати* (*се*), *клецати*, *пипати*, *тетурати се*, *чукати*, *чупати*, *чвркнути*, *шуњати се*.

За многе од ових глагола карактеристично је значење итеративности, што значи да се њима исказују кратки покрети који се понављају. Непрекидно вршење или доживљавање радње квалификују вршиоца или трпиоца на различите начине:

- а) начин кретања: *гегати се* (*гегав*), *клецати* (*клецав*),⁹⁹ *тетурати се* (*тетурав*);¹⁰⁰
- б) физички изглед: *буљити* (*буљав*), *чупати* (*чупав*);
- в) духовне особине: *зановетати* (*зановетљив*),¹⁰¹ *чукнути* (*чукнут*), *чвркнути* (*чвркнут*).

⁹⁹ Глагол *клецати*, по П. Скоку, примарно означава "ударати у звоно само с једне стране, а све једнако". Ономатопејом *кле-кле* опонаша се звук звона. Дакле, значење придева *клецав* у синтагми *клецав ход* и шире, *клецав старац*, настало је метафором.

¹⁰⁰ И глагол *шуњати се* спада у глаголе кретања, али придев *шуњав* не карактерише вршиоца радње по начину кретања, већ по једној духовној особини. У том смислу, занимљив је и придев *колебљив*. Глагол *колебати се*, по П. Скоку, ономатопејског је постања. То је стара, можда прасл. ономатопеја, која изражава љуљање. Иста ономатопеја је и у именици *колевка*. Придев *колебљив* данас се не везује за љуљање, њихање у ходу, већ је то придев за означавање духовне особине. Овај преиос номинације са нечег тако упадљивог, конкретног као што је начин хода на нешто тако апстрактно као што су духовне особине показује сву непредвидљивост и неограниченост метафорских процеса.

¹⁰¹ Придев *зановетљив* настао је префиксално-суфиксалном творбом. Анализирамо га због тога што у савременом српском језику не постоји варијанта овог глагола без префикса и због једне "ономатопејске напомене". *Новет* је, по П. Скоку, завој, кривудање. Ту нема ономатопејности. Ономатопејност је смештена у завршетку *-етати*. По П. Скоку, сви глаголи на *-етати* су ономатопејски, као што су ономатопејске именице на *-ат*, *-ет*, *-от*, *-ут* (с којима су ови глаголи у директној вези). Очигледно се *-етати* у почетку везивало само за ономатопеје, уносило у њих итеративно значење, а затим с том ономатопејношћу улазило у глаголе с неономатопејском творбомом основом. Елементи овог значења секундарно улазе и у придеве од глагола на *-етати*. Ипак, *зановетљив* није права ономатопеја.

Ово су глаголи којима су у основи ономапојеје за подражавање покрета праћеног звуком: *жвакати*, *ћушнути*, *шљапати*, па можда и многи од оних којима се означава покрет али им је звук којим је покрет праћен у другом плану.

4.11.1.2. Именичке ономапојејске творбене основе

Ономапојејске именице у творби придева ЉО јесу: *бубуљица*, *дунда*, *глагол*, *гламаза*, *громат*, *клепет*, *кмеза*, *кукавица*, *пискут*, *прпоша*, *тама*. Наравно, за многе од ових именица није сасвим сигурно да су управо оне мотивне речи у грађењу придева. Могуће је да су, на пример, придеви *клепетава*, *кмезав*, *пискутава* девербативног порекла.

Ове именице у значење придева ЉО уносе следеће карактеристике:

а) значење нарочитог оглашавања (*клепет* – *клепетава*, *громат* – *громотан*, *пискут* – *пискутава*, *јаук* – *јаукава* /*јаукаст*/).¹⁰²

б) значење некакве физичке особености (*дунда* – *дундаст*, *бубуљица* – *бубуљичав*,¹⁰³ *гломаза* – *гломазан*,¹⁰⁴ *жвала* – *жвалав*).

в) значење некакве духовне особености (*глагол* – *глагољив*,¹⁰⁵ *кмеза* – *кмезав*, *кукавица* – *кукавичав*, *прпоша* – *прпошан*, *похлепа* – *похлепан*).¹⁰⁶

¹⁰² Именице на *-ат*, *-ет*, *-от*, *-ут* састоје се из ономапојеје (којом се подражава звук, покрет или покрет праћен звуком) и ономапојејског форманта. Ономапојејност ових форманата успоставља се само у контакту с творбеном основом. Њима се дочарава ритмичност, испрекиданост и краткоћа звука или покрета. Ово се постиже додавањем једносложног суфикса на једносложну творбену основу, као и понављањем одн. изједначавањем вокала основе и вокала суфикса (*клепет*, *грџмџт*). Опширније о овоме в. Р. Драгићевих (1998).

¹⁰³ Необично је какве све звукове људи описују ономапојејама, а такви су и полисемични процеси којима се богати семантичко поље ономапојејске речи. Дobar пример за то јесте именица *бубуљица*, мотивна реч у грађењу придева *бубуљичав*. Према подацима из речника П. Скока, ова именица потиче од индоевропске ономапојеје *bamb-*. Њоме се опонаша звук код набујавања. Затим се, метонимијским процесом, ова ономапојеја "смешта" и у именице које означавају набујале предмете, па затим и округле предмете уопште. Ево неких резултата ове метонимије: На Цресу је *бобуљ* (*бобула*) – *морски пуж*. У Вуковом језику *бобуљ* (одн. *бабуљ* у Сплиту) означава *обао камен*, *облутак*. *Бобуља* је у староруском језику *капља кише*, *мали чвор*, *ситна округа шљива*, а *бобуљица* може бити *пишула*.

¹⁰⁴ Придев *гломазан* има необично порекло. Реч *гламаза*, која је у основи овог придева, ономапојејска је именица што означава човека који на сајму продаје своју робу безобразно лажући. Исту ову ономапојеју препознајемо и у именици *гламот*. На неки начин, по П. Скоку, ова "ономапојеја се преноси и на велики обујам, неспретност, тромост", и отуда придев *гломазан*.

¹⁰⁵ И именица *глагол* одређује се као ономапојеја са редупликацијом; прасл. *golgoľ*.

¹⁰⁶ Придев *похлепан* настао је префиксално-суфиксалном творбом. Ушао је у нашу грађу због тога што се данас не осећа да је именица *похлепа* настала префиксацијом, јер не постоји *хлеп* или *хлепа*. Поред тога, овај придев у основи има необичну ономапојеју. Облик *хлеп*, који је у основи глагола *хлепати*, представља, по П. Скоку, прасловенску ономапојеју, у којој варира основно *а*. Отуда облици са *е*: *хлеп*, *хлепа*, *хлепња*, *похлепа*. Ономапојеја са *е*, каже П. Скок, има психолошко значење "жестоко жељети нешто". Ономапојеја са *а* има конкретно значење (то

Има и оних придева ЉО за које нам се на први поглед чини да у основи имају чисту ономатопеју, а не неку "конкретну" врсту речи. Такви су, на пример, придеви *бахат*, *клемпав*, *звекаст*, *млохав*. У основи придева *бахат* је придев *бах*, који се заснива на прасловенском ономатопејском корену *bъh-*. У основи придева *клемпав* налази се гласовно измењена ономатопеја *клеп* (коју уочавамо у облицима *клепет*, *клепетати*). Клатно које виси и које је по томе упадљиво доведено је у везу с ушима које висе, које су упадљиве. Придев *млохав*, по П. Скоку, потиче од придева *млак*. Облик *звек* у придеву *звекаст* можемо третирати као узвик, али и као именицу.

4.11.1.3. Закључне напомене о ономатопејским творбеним основама

1) Изгледа да нарочиту склоност према ономатопејским називима имају радње које се састоје из опетовања, и то нарочито оне које значе понављање истоврсних звучних секвенци или покрета једнаке дужине или јачине. Ономатопеја се преноси са радње и на предмете или појаве које такву радњу изазивају, а затим се ономатопејске номинације метафором или метонимијом даље преносе на означавање најразличитијих појмова.

Ономатопејама се означавају различити ритмички звукови и покрети – и они чија је звучност и ритмичност упадљива, као што је звук означен именицом *клепет* и они звукови који су сасвим неупадљиви и само прате радње чији је смисао сасвим удаљен од звучања. Таква је, на пример, већ поменута ономатопеја *хлп*, којом се, по П. Скоку, опонаша дисање, или индоевропска ономатопеја *бамб*, којом се опонаша звук при набујавању.

2) И ономатопејске речи подлежу полисемији. Апстрактно значење придева *колебљив*, видели смо, историјски потиче од конкретног значења њихања, љуљања. Дакле, процес је текао од покрета до духовне особине. Придеви *клецав* и *клемпав* примери су за процес који је текао од звука до физичке особине. Слично и придев *бубуљичав* – од звука при набујавању, преко предмета који подлежу набујавању (између осталих, ту је и *бубуљица*), до особине бубуљичавости. Има примера за ономатопеје које секундарно означавају људске особине а за које је тешко рећи да подлежу уобичајеним процесима полисемије – метафори и метонимији. Понекад су логичке везе између звука/покрета и особине непрозирне са данашње тачке гледања. Такви су, на пример, придеви *гломазан* и *похлепан*.

је ономатопеја којом се опонаша дисање). Дисање подразумева ритмичност покрета дисајних органа. Све је то праћено одређеним звуком, који није упадљив, али је, вероватно, то опетовање радње изазвало потребу за означавање ономатопејом. Необична је метафора, чији резултат је у сфери апстрактног. Нисмо навикли на ономатопеје којима се означавају тежње, склоности.

Ипак, нису сви оноματοпејски придеви ЉО тек секундарно способни да означавају људске особине. Многи од њих у основи имају глагол са значењем радње којој је нека особа дуго изложена или којој је подложна и слично, па се стално излагање процесу исказаном оноματοпејом претворило у особину или је особа једном била изложена процесу који је оставио трајније последице. Такви су, на пример, придеви *брљив*, *врљав*, *гегав*, *муцав*, *тетурав*, *чукнут* итд.

3) Оноματοпејност творбених основа постиже се на различите начине:

а) Један од најупадљивијих начина је редупликација неког од гласова или слогова. Тиме се опонаша ритмичност покрета или звучних секвенци: *брбљав*, *бубуљичав*, *гегав*, *глагољив*, *дундаст*, *кмекав*, *кукав*, *пипав*, *прпошан*, *тетурав*, *шуштав*.

Код придева изведених од именица на *-ат*, *-ет*, *-от*, *-ут* редупликација се постиже понављањем основинског вокала у суфиксу мотивне именице: *клететав*, *грохотљив*.¹⁰⁷

б) Друго обележје оноματοпеја које смо запазили при анализи придева ЉО јесу сугласничке групе којима се опонаша сâм звук: *брбљав*, *клемпаст*, *пискав*, *прљав*, *прпошан*, *тутљав*, *циктав*, *чандрљив*, *чвркнув*, *шкакљив*.¹⁰⁸

в) Неки гласови изгледа имају јаче оноματοпејско дејство од других и због тога су чести у оноματοпејама. То су, на пример, сонанти *р* и *љ*, а од правих сугласника, то су нарочито африкате. Осим ових гласова, и неки други могу имати оноματοпејско дејство у одређеним речима, а то је предмет следеће тачке.

г) Оноματοпејске речи често имају варијантне облике који се од основног разликују само по једном гласу. Импресиван пример за ову појаву даје Ј. Влајић-Поповић (1997: 230). Она наводи оноματοпејски глагол *лепати* са још 15 глагола које он укључује: *клетати*, *клопати*, *лопати*, *хлепати*, *хлипати*, *шлепати*, *шлипати*, *шлопати*.

Неке од ових варијанти задржавају оноματοпејност, а неке се семантички осамостаљују од првобитне оноματοпејности и постају неоноματοпејски глаголи.

Готово све оноματοпеје подлежу гласовним променама (и консонантским и вокалским). Најчешћа промена је превој вокала, али многе од тих промена не потпадају под уобичајене гласовне алтернације, већ имају сасвим необичне резултате.

Формирање обличних варијанти често нема као последицу богаћење језика новим лексичким јединицама и новим значењима. Понекад варијанта има сасвим исто значење као полазна реч (на пример, *жвакати* – *жвокати*, *кострешити се* –

¹⁰⁷ Понављање (редупликација) је врло важно оноματοпејско средство којим се постижу разнолики резултати у различитим језицима, на пример, множина, понављање, интензитет, раштрканост, простор, продужавање, маленост, деминутивност итд. Примере за ово в. у Д. Кристал (Kristal, 1996: 175).

¹⁰⁸ Тако, П. Скок примећује да експресивност глаголу *чандрати*, односно *чантрати* дају групе *тр* и *др*. Д. Кликовац (1995) у низу примера показује оноματοпејност (фоностилистичку вредност) група *тм* и *рљ*.

кострушити се). Ова појава је толико честа да, на пример, у свом речнику П. Скок доказује ономатопејску природу неке речи постојањем њених варијанти. Под одредницом *клип*, пишући о *клипити* и *клиптати*, П. Скок каже да су то "ономатопејски пријевоји од *клепати*, *клапати*". Тиме је појава настајања дублета заменом гласова у ономатопејским речима добила чак и назив.

Разлоге за ономатопејске превоје, вероватно, треба тражити у томе што је састав ономатопејске речи "етеричан" у односу на гласовни састав неономатопејских речи, јер ономатопеја није права реч, она је негде на пола пута између звука и језичке ознаке за тај звук. Овакав статус омогућава ономатопејској творбеној основи варијације, јер се звук може чути и лингвистички доживети на различите начине.

Ево и примера за ове варијације из речника П. Скока:

– придев *гегав* потиче од глагола *гегати се*, чије су варијанте *генгати се*, *гизгати се*, *гингати се*;

– у основи придева *похлепан* је прасл. ономатопеја *хлпн*, у којој варира основно *а*, па отуда варијанта *хлеп*. Ове ономатопеје су се и семантички разједначиле, па ономатопеја са *е* има психолошко значење, а ономатопеја са *а* конкретно значење;

– у основи придева *брљав* налази се ономатопеја *бр-бр*, чијим варијантним обликом објашњавамо придев *прљав*;

– у основи придева *клемпав* налази се ономатопеја *клеп* са целом породицом речи (*клепетати*, *клепет*, *клепетуша*). Уметањем гласа *м* у ономатопеју постигнуто је и у овом случају семантичко диференцирање основâ.

– Исп. *чандрљив*: *мандрљив*: *мангрљив*: *мангрљив*: *мангрљив*: *чангрљив*: *чангрљив*.

– Исп. *шопав*: *шоњав*: *шуњав*.

– Придев *гунђав* потиче од прасл. *густн*, *гудем* (данас *гудети*). Глагол *гудети* мотивна је реч за именицу *гудељ*, која се ономатопеизирала уметањем *н*, отуда *гундељ*, па затим *гундати*, *гунђати*, и, на крају, *гунђав*. П. Скок констатује у вези с овим да је "назални инфикс *н* већ у прасловенском служио за ономатопеизацију".

– У основи придева *ћушнут* је ономатопеја *ћуш-*. "Експресивност ономатопеје *ћуш-* појачала се", каже П. Скок, "уметањем самогласа *а*: *ћаус*, одатле *ћаушак*."

– Придев *млохав* потиче од придева *млак*. Ономатопејским превојима П. Скок објашњава облике *млах*, потом *млох*, с коначним резултатом *млохав*.

– Придев *тмуран* потиче од именице *тама* након низа гласовних промена чији су резултати *тмола*, *тмуша* и, на крају, *тмуран*.¹⁰⁹

Ономатопејске гласовне промене вероватно су имале огромну функцију у развоју лексичког система. То маркантно показује 16 основа глагола *лепати*. Тешко

¹⁰⁹ Много примера за овакве варијације има и међу ономатопејским именицама на *-ат*, *-ет*, *-от*, *-ут* (од којих су неке мотивне речи за грађење придева ЉО): *хихот* – *хахот*, *хихот* – *кикот*, *ламот* – *гламот*, *гламот* – *грамот*, *топот* – *ропот*, *ропот* – *рокот*; исп. Р. Драгићевић (1998).

је и замислити колико су ономатопејских и неонотопејских речи произвеле ове основе.

4) Шта од семантичког садржаја ономатопејске мотивне речи улази у значење мотивисаног придева ЉО? Ономатопејски придеви ЉО су најчешће другостепени деривати, што значи да су им мотивне речи именице, глаголи, придеви (или узвици) који у основи имају ономапеје.

За значење другостепених деривата код неонотопејских речи није одговорна цела мотивна изведеница, већ само њена творбена основа. Видели смо, на пример, да се значење именице *учитељица* не базира на значењу именице *учитељ*, већ на семантичком потенцијалу глагола *учити*. Значење именице *кућаник* нема никакве везе са придевом *кућан* (*кућни*), него само с именицом *кућа*.

Значење ономатопејских другостепених деривата укључује целокупан семантички садржај мотивне речи. У значење придева *бубуљичав* не улази само ономапеја *бубуљ*, већ именица *бубуљица*. И у значење придева *муцав* улази садржај глагола *муцати*, а не само ономапеја *муц*.

Разлоге за ову појаву треба тражити у природи ономапеје. Поново треба нагласити да је ономапеја на средини између звука и речи, и та несамосталност је чини неравноправном у односу на "праве" лексеме. Неравноправност се огледа у томе што у дериватима оне немају способност да буду носиоци значења деривата (архисема), него се њихов садржај везује за значење као пратећа сема (или семе). Као резултат ове несамосталности, целокупан семантички садржај деривата (именица, глагола или придева) улази у значење придева ЉО.

И још нешто у вези с овим. Када говоримо о ономапејском деривату у основи придева ЉО, ономапејност најчешће приписујемо творбеној основи тог деривата. Међутим, придев *зановетљив*, који је постао од глагола *зановетати*, разликује се по томе што је ономапејност овог глагола у форманту *-етати*, а не у творбеној основи *-новет-*. Ови су случајеви много ређи и њихова ономапејност није сасвим поуздана.

У ретким примерима када се формант додаје директно на ономапејску основу, а са синхронијског становишта не можемо да утврдимо мотивну реч (на пример, у придеву *клемпав*), не говоримо о односу основе и творбеног форманта у семантичком смислу, него ову реч доживљавамо као секундарно просту.

4.11.2. Творбени форманти ономапејских придева са значењем људских особина

Форманте неонотопејских придева ЉО по продуктивности у творби придева ЉО могли бисмо овако распоредити: *-(а)н*, *-ав*, *-(љ)ив*, *-аст*, *-ен*, *-ит*, *-(а)к*, *-ат*.

Ономапејски придеви ЉО показују другачије резултате у погледу продуктивности творбеног форманта. Од 72 придева њих 39 изведено је формантом

-ав, 11 придева изведено је формантом -(а)н, 11 формантом -(љ)ив, 7 формантом -аст, 3 формантом -ут и 1 формантом -ат. Дакле, суфиксни систем ономатопејских придева ЉО заснива се на творбеном форманту -ав. Продуктивни су још -(а)н, -(љ)ив и -аст, а остали су сасвим непродуктивни.

Творбени формант -ав се најчешће везује за глаголске творбене основе (*брљав*, *циликав*, *шуњав*, *шуштав*, *врљав*), а ретко за именичке (*бубуљичав*). Значење форманта -ав у творби ономатопејских придева не разликује се у односу на значење овог форманта у не-ономатопејским придевима. Њиме се најчешће граде придеви са значењем непожељне особине. Они чешће означавају физичку особину него духовну и, ако су девербативни, одређују особу на коју се односе по карактеристичној радњи, која је обично у вези с физичким изгледом.

Творбени формант -(а)н је у творби ономатопејских придева ЉО неутралан, као што је неутралан и у творби не-ономатопејских придева. Додаје се на глаголску творбену основу (*зановетан*), именичку (*кукавичан*) или придевску (*кукаван*).

Творбени формант -(љ)ив најчешће се додаје на глаголску творбену основу или на основу глаголских именица типа *пискут*, *шапут*. И њиме се, као и формантом -ав, особа на коју се односи одређује по карактеристичној радњи. Формантом -љив нарочито се истиче фреквентно обављање радње (исп. *шапута* = *који шапуће*, *шапутљив* = *који често шапуће*, који је склон шапутању).

Творбеним формантом -аст се граде ономатопејски придеви ЉО који се обавезно творе бар још једним формантом (исп. *чупав*: *чупаст*, *јаукав*: *јаукаст*, *кљакав*: *кљакаст*). Сасвим је очигледно да се формантом -аст означава мањи степен изражености особине. Отуда његово значење садржи елеменат субјективне оцене.

4.11.2.1. Закључне напомене о творбеним формантима ономатопејских изведених придева са значењем људских особина

1) Ономатопејски придеви ЉО се граде, најчешће, творбеним формантима -ав, -(а)н, -(љ)ив и -аст. У овом формантном систему сваки суфикс има одређено место, одређену семантику и функцију. У том систему нема одступања у односу на значења и функције ових суфикса у творби не-ономатопејских придева ЉО.

2) Творбени форманти ономатопејских придева ЉО немају ономатопејску функцију. Највећи број придева означава непожељне особине (осим ретких изузетака, на пример, *глагољив*). Значење непожељности не постиже се формантима, већ значењима мотивне речи. То се најбоље види ако суфиксе заменимо неким другим. Изузетак је формант -аст, којим се постиже умањен степен особине.

Основна улога форманата јесте функција уобличавања придева од мотивне ономатопејске речи и учешће у значењу придева на начин који смо описали говорећи о формантима појединачно. Нема разлике у употреби ових форманата у ономатопејским и неономатопејским речима. А то нам показује да су се ове речи поприлично удаљиле од мотивних ономатопеја, да су се адаптирале у лексичком систему и да су способне да функционишу по његовим законима.

4.11.3. Деривациони систем ономатопејских придева са значењем људских особина

Због тога што су се додавањем придевских творбених форманата, пореклом ономатопејски придеви ЉО прилично приближили уобичајеним, не-ономатопејским придевима ЉО, ни њихов деривациони систем нема нарочитих обележја.

Око половине придева, према *Речнику МС*, има према себи именице са значењем особине. Оне су изведене формантом *-ост*, осим у ретким изузецима (*кукављук, прљавство*).

Именице *nomina attributiva* мушког рода граде се формантима *-ац* (28 је таквих именица), *-ко* (14 именица) и *-(н)ик* (3 именице). Форманти *-ац* и *-(н)ик* су неутрални, док се суфиксом *-ко* у одређеној мери уноси у значење именице хипокористичност (исп: *брљавац – брљавко*).

Творбеним формантом *-ица* граде се 22 именице *nomina attributiva* женског рода, формантом *-ка* само 4, а формантом субјективне оцене *-уша* гради се именица *трапавуша*.

Нешто мање од пола придева има према себи прилоге. Глаголе имају само придеви *брљав (брљавити), млохав (млохавети и млохавити) и чунав (чунавити)*.

Петнаестак придева нема деривациони систем.

Табела 12. Деривациони систем ономатопејских придева ЉО

	Именица (особина)	<i>Nomina attributiva, m.</i>	<i>Nomina attributiva, f.</i>	Глагол	Дублетни придев	Придев субј. оцене	Прилог
БАХАТ	бахатост						бахато
БРЂЉАВ	брђљавост	брђљавац	брђљавица, брђљавка				брђљаво
БРЂАВ		брђљавац, брђљавко	брђљавица	брђљавити			брђљаво
БРЂИВ	брђљивост	брђљивац, брђљивко	брђљивица, брђљивка				брђљиво
БУЂУЉИЧАВ	буђуљичавост						
БУЧАВ	бучност						бучно
ВРЂАВ	врђљавост	врђљавко					
ГЕГАВ		гегавац	гегавка				гегаво
ГЛАГОЉИВ	глагољивост						
ГЛОМАЗАН	гломазност						гломазно
ГРОМОРАН							громорно
ГРОМОТАВ							громотно
ГРОНУО							
ГРОНУТ							
ГУЊАВ	гунђава (= гунђање)	гунђало					
ДУНДАСТ					дундав		
ЖВАЛАВ	жвалавост	жвалавац, жвалавко	жвалавица				
ЗАНОВЕТАВ							
ЗАНОВЕЋИВ							
ЗВЕКАСТ							
ЈАУКАВ		јаукавац					
ЈАУКАСТ							
КЛЕМПАВ	клемпавост						клемпаво

	Именица (особина)	Nomina attributiva, m.	Nomina attributiva, f.	Глагол	Дублетни придев	Придев субј. оцене	Прилог
КЛЕМПАСТ							
КЛЕПЕТАВ		клепетавац					
КЛЕЦАВ							
КЉАКАСТ					кљакав		
КМЕЗАВ		кмезавац	кмезавица				
КМЕКАВ				кмескавити			
КОЛЕБЉИВ	колебљивост	колебљивац	колебљивица				
КУКАВ	кукавлук	кукавац, кукавко, кукавче	кукавица		кукаван		кукавно
КУКАВАН	кукавност	кукавник					
КУКАВИЧАН							
ЛАЈАВ	лајавост	лајавац, лајавко	лајавица, лајавка				
МУЦАВ	муцавост	муцавац	муцавица				муцаво
ПАТКАСТ							
ПИПАВ	пипавост	пипавац, пипавко	пипавица				пипаво
ПИСКАВ	пискавост	пискавац	пискавица				пискаво
ПИСКУЉИВ	пискуљивост	пискуљивко					пискуљиво
ПИШТАВ							пиштаво
ПОХЛЕПАН	похлепност	похлепник	похлепница				похлепно
ПРАСКАВ	праскавост	праскавац	праскавица				праскаво
ПРЉАВ	прљавост, прљавство	прљавац, прљавко	прљавица				прљаво
ПРПОШАН	прпошност	прпошник					прпошно
ТЕПАВ	тепавост	тепавац	тепавица				
ТЕТУРАВ							тетураво
ТМУРАН	тмурност						тмурно
ТОРОКЉИВ	торокљивост	торокљивац	торокуша				
ТРАПАВ	трапавост	трапавац, трапавко	трапавица, трапавуша				трапаво
ТУГЉАВ							
ЋУШНУТ	ћушнутост						
УЊКАВ	уњкавост	уњавац	уњкавица				уњкаво
ЦИКАВ		цикавац	цикавица				
ЦИКТАВ							
ЦИКУТАВ							
ЦИЛИКАВ							
ЧАНДРЉИВ		чандрљивац					
ЧВРКНУТ							
ЧУКНУТ	чукнутост						
ЧУПАВ	чупавост	чупавац, чупавко	чупавица	чупавити			
ЧУПАСТ							
ЦАНГРИЖЉИВ							
ЦАНГРИЗАВ		цангризавац					цангризаво
ЦАНДРЉИВ	цандрљивост	цандрљивац					цандрљиво
ШАПТАВ							шаптаво
ШАПУТАВ							шапутаво
ШАПУЉИВ							
ШКАКЉИВ	шкакљивост						шкакљиво
ШОПАВ		шопавац, шопавко	шопавица				
ШУЊАВ							шуњаво
ШУШТАВ							

5. ОПШТЕ ОДЛИКЕ ТВОРБЕ ПРИДЕВА СА ЗНАЧЕЊЕМ ЉУДСКИХ ОСОБИНА

5.1. Прости придеви са значењем људских особина

5.2. Изведени придеви са значењем људских особина

5.1. Прости придеви са значењем људских особина

Просте придеве ЉО поделили смо на праве просте и секундарне просте. Прави прости придеви ЉО су, на пример, *благ*, *блед*, *строг*, *чист*, а секундарни прости (термин је наш) су, на пример, *добар*, *висок*, *лукав*, *ситан*. Секундарни прости се састоје из основе и творбеног форманта, и та дводелна структура их одваја од правих простих придева. Међутим, при увршћивању придева у категорију правих простих придева ЉО било је творбених и семантичких проблема. Семантички проблем се састоји у томе што већина простих придева има богате полисемантичке структуре, па се, често, део њиховог семантичког садржаја може односити и на људске физичке или духовне особине. Требало је поставити критеријум што би неке просте придеве који се тек секундарно односе на људе убројао међу просте придеве који у примарним семантичким реализацијама представљају људске особине. Показало се да има придева којима значење људске особине није примарно, али је доминантно. И то је један од првих закључака нашег рада. У највећем броју случајева семантичко варирање (полисемија и деривација) заснива се на логичком повезивању са семама примарне семантичке реализације. Необични су и ретки случајеви да се семантичко варирање лексеме раздвоји у два правца или више њих, као у примерима које смо у раду описали. Од простих придева који секундарно могу означавати људске особине у грађу смо унели оне којима је значење људске особине доминантно. Постоји 5 група оваквих придева:

1) придеви типа *прав*, *прост*, *туп*, чије се секундарне јединице добијене варирањем и у полисемији и деривацији у потпуности заснивају на људској особини; 2) придеви типа *брз*, *тих*, чије се примарне, али и секундарне семантичке реализације могу односити на људску особину, али не морају (то се преноси и на деривациони систем, који сачињавају деривати што се, такође, могу, али не морају односити на људску особину); 3) придеви типа *мек*, *млак*, *пун*, који су на прелазу између прве и друге групе (њихови деривациони системи се скоро у потпуности заснивају на

значењу људске особине, али деривати који их сачињавају могу имати и друга значења (која нису у вези с људским особинама), међутим, у својим примарним семантичким реализацијама ови придеви нису људске особине); 4) придеви типа *љут*, *плав*, *сув*, *тврдо*, *црно*, чији се деривациони системи делимично заснивају на значењу људске особине; 5) придеви *мрк* и *прек*, који не заснивају своје деривационе системе на значењу људске особине, већ на свом примарном значењу, али за ове придеве немамо одговарајуће синониме међу придевима који у примарним семантичким реализацијама одређују људе по особинама.

Критеријум на којем смо засновали увођење придева који тек секундарно означавају људске особине у категорију придева ЛО показује, на ширем плану, колико су повезани семантички и деривациони процеси, те колико се сви развојни токови или стања одражавају и на творбеној способности лексема, а на ужем плану, да тумачење појединачних семантичких реализација унутар једне полисемантичке структуре не можемо увек објашњавати заједничким семантичким елементима ове реализације и примарне семантичке реализације. Међутим, постојање већег броја доминантних семантичких реализација отвара и нова питања – да ли је то језичко стање или је развојни процес који ће се завршити тако што ће секундарно и примарно доминантно значење заменити своја места? Ако је стање, чему оно служи? Зашто не постоји потреба за уједначавањем полисемантичких структура оваквих лексема са структурама многих других лексема чији се семантички садржај образује на основу сема примарне семантичке реализације?

Поред семантичких проблема у вези са сврставањем придева у категорију простих придева ЛО, јавили су се и творбени проблеми. Неки придеви који имају дводелну структуру коју сачињавају творбена основа и формант нису могли ући у категорију изведених придева, али, због своје структуре, нису могли бити уврштени ни у просте придеве. Отуда смо увели и творбени критеријум за увођење придева у одређене творбене категорије. Прави прости придеви су обично једносложне речи без форманта. Изведене речи имају творбену основу и формант, и, обавезно, мотивну реч од које је творбена основа изведена, уз услов да је још увек жива у савременом језику. Ако неки од ових услова није испуњен, а остали јесу, реч улази у средишњу категорију између простих и изведених. Такве придеве назвали смо секундарним простим. Из ове поделе произлази нови закључак – не можемо сматрати изведеним све речи са формантима, чак и ако су њихови форманти врло продуктивни (исп., на пример, *ситан* или *лукав*). За овај закључак потврду нам даје и М. Анчић-Обрадовић (1976), која за овакве примере каже да они нису изведени, али да јесу састављени. Наше састављенице или, како их овде називамо, секундарно прости придеви немају мотивне речи. Или су оне данас изгубљене, (в., на пример, *љигав*), или се реч и у прошлости градила додавањем форманта на голу основу која није настала од неке мотивне речи (исп. *висок* или *добар*).

Када се прави прости придеви разграниче од секундарно простих, можемо и међу њима препознати карактеристичне завршетке који нас могу асоцирати на форманте, иако о њима не можемо говорити као о секундарно простим придевима, јер, чак и ако бисмо могли да утврдимо суфиксну природу њихових завршетака, они немају мотивне речи (као изведенице), а ни творбене основе (као секундарно прости). Исп.: *-аг* (*благ, драг*), *-ак* (*јак, лак, млак, опак*), *-ек* (*мек, прек*), *-л* (*>о*) (*зао, мио, чио*), *-р* (*спор, стар*), *-рд* (*горд, грд, твррд*), *-ст* (*вешт, прост, ташт, туст, чист, чврст*).

Анализа деривационог система свих простих придева без обзира којој категорији припадају намеће следећи закључак. Прости придеви имају сличан творбени потенцијал. Све секундарне јединице у свом семантичком садржају задржавају појам људске особине. Њега сачињавају, скоро обавезно, именице са значењем људске особине, именице са значењем мушког и женског носиоца особине, глаголи и прилози у вези са особином, и, у неким случајевима, придеви субјективне оцене и придеви синонимног или скоро синонимног значења изведени од основних придева. Због творбене доследности, коју показују и приложене табеле, заиста можемо говорити о деривационом систему простих придева.

Именице са значењем особине граде се и од правих простих и од секундарних простих придева већим бројем форманата. Најпродуктивнији су у оба случаја *-ост*, *-оћа*, *-ота* и *-ина*. Међу наше закључке спадају и одређене правилности које смо уочили у вези са употребом ових форманата у грађењу именица са значењем људских особина. Најпродуктивнији творбени формант за грађење ових именица јесте формант *-ост*. Уочили смо да је овај суфикс "специјализован" за грађење именица са значењем духовних особина и да ове именице метонимијом секундарно развијају значење поступка (на пример, *глупост* је примарно духовна људска особина, а секундарно – глуп поступак). Када се односе на поступке, именице на *-ост* имају и множину. Када се, међутим, формант *-ост* дода придевима који означавају физичке особине (*бледост, белост*), овако добијене именице немају способност означавања поступака, као ни могућност множинске употребе. Овим се доказује да је формант *-ост* нетипичан у грађењу именица са значењем физичких особина. Секундарни прости придеви још изразитије везују за себе формант *-ост*, што доказује чињеница да је највећи број именица ЉО изведен управо њиме и да је у категорији секундарних простих придева знатно више оних који именице ЉО граде само формантом *-ост*. Овај други податак намеће један теоријски закључак – могуће је проверавати стабилност форманата у творби неке категорије речи. Ако се, на пример, именице са значењем људске особине граде од придева само једним формантом, то онда значи да је он стабилан у тој категорији, али ако се граде већим бројем форманата, а именице су блискозначнице, то онда говори о нестабилности форманта у датој категорији.

Творбени формант *-оћа* у грађењу именица са значењем људских особина довео нас је до једног парадоксалног закључка – он није типичан, али је фреквентан

у овој категорији. Многе именице ЉО граде се и формантом *-оћа* (исп. *бледило – бледоћа, благост – благоћа, брзина – брзоћа*), али је он у највећем броју случајева нетипично употребљен у споју с придевима, као што показују и наши примери. Овај формант је специјализован за грађење именица које уопштено означавају особину, а то често није људска особина. Због тога не чуди што у нашим примерима овај формант има типичну употребу само у споју са творбеним основама придева који примарно не означавају људске особине (исп. *крутоћа, лакоћа, мекоћа, простоћа, пуноћа, сувоћа, тврдоћа*).

Формант *-ота* је типичан за грађење именица које означавају људске особине, али није фреквентан.

Творбени формант *-ина*, такође, није продуктиван формант. Осим тога, он није ни нарочито продуктиван у творби именица ЉО, већ у творби апстрактних именица са другим значењима које тек секундарно означавају људске особине. При анализи секундарних простих придева, уочили смо да именице на *-ина* често диференцирају своје значење у односу на именице с истим творбеним основама, али различитим формантима (*-ост, -оћа, -ота*), у том смислу што имају конкретна значења (*крупнина/ситнина* означавају крупан/ситан новац, а *крупноћа* и *ситноћа* су особине, *сировина* је сиров, непрерађен материјал, а *сировост* особина, *јаловина* је јалова земља, а *јаловост* – особина). Многе од ових именица, и то смо уочили, секундарно имају могућност да означавају све или било какве предмете или појаве које садрже особину исказану мотивним придевом. Тако, на пример, *ситнина* означава било какве ситне предмете, *крупнина* – било какве крупне предмете, *јаловина* (одн. *јаловиња*, по *Речнику МС*) све што је јалово, земљу, стоку, и жене, и мушкарце. *Труловина* је све труло итд. Ова вредност форманта подудар се са сличном вредношћу форманта *-еж* (исп. *трулеж, мртвеж* и слично). На примеру секундарних простих придева уочили смо и то да се, када се и могу односити на људе (а то је ретко примарно значење ових именица), често односе на неку физичку димензију: *висина, величина, дебљина, тежина, ширина*.

Коначну анализу форманата за грађење именица ЉО завршили смо следећом табелом, која приказује неке структурне односе међу њима:

	Типични форманти за именице ЉО	Мање типични форманти за именице ЉО
Фреквентни форманти	<i>-ост</i>	<i>-оћа</i>
Мање фрекв. форманти	<i>-ота</i>	<i>-ина</i>

И један теоријски закључак за крај прегледа именица ЉО. До сада се у литератури нисмо срели са дистинкцијом фреквентност – (прото)типичност форманта, а сматрамо да су обе ове компоненте врло важне у анализи вредности форманта. Обично се вредност форманта процењује кроз његову продуктивност у творби неке категорије. Међутим, ово није довољно. Тако је, на пример, формант -

оћа врло продуктиван у творби именица ЉО, али (као што напоменусмо) већина тих именица има уобичајенију варијанту с неким другим формантом (исп. *бледоћа*, *благоћа*, *брзоћа*). Формант *-оћа* има секундарну вредност у овој категорији, а то уопште није очигледно ако у анализи узимамо у обзир само фактор продуктивности, а не и фактор прототипичности. Или, погрешно би било занемарити формант *-ота* у анализи именица ЉО само зато што он није продуктиван. Суфикс *-ота* је, међутим, формант чија је типична вредност грађење именица ЉО.¹¹⁰

Nomina attributiva мушког и женског рода од простих придева ЉО. У вези с именицама које означавају носиоца особине мушког рода приметили смо, након навођења форманата за грађење ових именица, да су неке од њих изведене тзв. суфиксима субјективне оцене, а неке су изведене неутралним суфиксима. Из овога би требало закључити да оне речи које су изведене суфиксима субјективне оцене можемо уврстити у именице субјективне оцене, док су све остале именице неутралне. Међутим, изгледа да није баш тако. Ми смо закључили да скоро све именице из ове категорије (осим неутралних именица, на пример, *белац*, *младић*, *старац*, *црнац*) спадају у именице субјективне оцене. Субјективна оцена потиче из творбене основе, а не из форманта. На пример, именица *тупација* има неутрални формант (као *бурегџија*), али у њој је садржана снажна субјективна оцена. Субјективност видимо у томе што се из мноштва нечијих особина, по субјективној оцени, изабира најупечатљивија да би се неко по њој прозвао. Дакле, особа се своди само на једну особину, најчешће непожељну, а субјективна оцена се састоји у синегдохи (којом се занемарује већина особина, а истиче једна), као и у самом избору конкретне особине по којој је неко прозван.

Ове именице су експресивне без обзира на формант који им се придодaje, али им се експресивност свакако повећава додавањем експресивнијег форманта (исп. *тупан*: *тупоња*). Улога форманта се повећава код именица са неутралном творбеном основом. Ако на неутралну творбену основу *црн-* додамо формант *-ац*, добићемо неутралну именицу *црнац*, а ако на исту творбену основу додамо формант *-чуга*, добићемо пејоратив *црнчуга*. Скоро све именице о којима се говори у поглављу *nomina attributiva* спадају у пејоративе (као, на пример, *глунак*) или хипокористике (као, на пример, *драгић*). То, дакле, није само експресивна лексика, већ лексика коју убрајамо у именице субјективне оцене. А то значи да би теорију о овим именицама можда требало проширити и на оне именице које нису именичког порекла (већ можда и придевског, као у нашем случају) и на оне именице које немају обавезно формант субјективне оцене, због тога што субјективна оцена понекад потиче из творбене основе, а не из форманта.

На неколико места у раду приметили смо да непожељне особине, изгледа, делују инспиративније на нашу творбену креативност од пожељних особина. Да-

¹¹⁰ Идеју о прототипичној вредности форманта и важности овог параметра, преузели смо из теорије прототипа, засноване у когнитивној лингвистици – в. J. Taylor (1991).

леко је више примера за пејоративе него за хипокористике међу *nomina attributiva* мушког рода. Овај број се смањује у творби именица женског рода. Иако то није превише упадљиво, уочили смо да физичке особине побуђују већу пажњу од духовних у творби *nomina attributiva*.

За именице које означавају носиоца особине женског рода констатовали смо да им не приступамо као мовираним фемининумима посталим од именица мушког рода. За нас су именице *старац* и *старица* постале равноправно и самостално од придева *стар*, тако да *-ица* није моциони творбени формант, већ, просто, формант за уобличавање *nomina attributiva* женског рода. Прихватили смо мишљење Р. Бошковића да међу именицама *старац* и *старица* постоји тзв. моциони однос, који је накнадно утемељен између ових именица које се разликују само по роду, али не мислимо да је *старица* моциони дериват.

За другостепене деривате који свакако спадају у мовиране фемининуме типа *учитељица*, закључили смо и анкетом проверили двостраност творбе ових именица. Са аспекта творбе, *учитељица* потиче од именице *учитељ*. Семантички, именица *учитељица* не кореферира с именицом *учитељ*, већ са глаголом *учити*. Како је анкета показала, у свести говорника *учитељица* није *женски учитељ*, већ *она која учи, поучава*. Планирамо да у неком од следећих радова истражимо и статус свих осталих другостепених деривата, а не само моционих, јер смо поставили хипотезу да и остали другостепени деривати постоје само творбено, али не и семантички.

У поглављу о глаголима изведеним од правих простих придева уочили смо да се значење ових глагола своди на добијање, испољавање или интензификацију особине исказане мотивним придевом. Глаголи који означавају добијање особине могу значити *постајати у малој мери онакав што значи мотивни придев* (*бледнути, живнути*), *постајати онакав што значи мотивни придев* (*глупети, глуети, грубети*) и *чинити да неко добије особину исказану мотивним придевом* (*лудити, крутити, младити*). Глаголи који означавају испољавање особине могу значити *испољавати мали степен особине* (*живкати, живуцати; хромуцати*) и *проводити време испољавајући особину* (*лудирати /се/, глуповати, драговати, леновати*). Глаголи који значе интензификацију особине (*лепшати, мекшати*) често могу обележавати и добијање особине (*сédети*).

У поглављу о глаголима изведеним од секундарних простих придева ЉО говорили смо о семантичкој интерференцији глагола на *-ети* (добити/добијати особину означену мотивним придевом) и глагола на *-ити* (давати некоме особину означену мотивним придевом). Приметили смо да је много више глагола на *-ити* и да они све више залазе у семантичку сферу глагола на *-ети*.

Констатовали смо да је понекад тешко утврдити имају ли глаголи на *-ити* из наше грађе конкретно или апстрактно значење. Ако је радња исказана глаголом видљива, уочљива, у неком смислу манифестована, глагол би требало уврстити у категорију глагола са конкретним значењем. Глаголи *блентавити се, блесавити се, красити се* могу се манифестовати поступцима, гестикалацијом, понашањем,

вербалним путем. Међутим, глаголе *бодрити се*, *храбрити се* обично убрајамо у апстрактне, иако се бодрење или храбрење може вршити у мислима, али и гласно, поступцима и сл. Различит приступ овим глаголима са становишта дистинкције конкретно–апстрактно вероватно потиче од опште семантике ових глагола. Глаголима *блентавити се*, *красити се* итд. означава се испољавање особине (што поистовећујемо са конкретним радњама), док се глаголима *бодрити се*, *храбрити се* итд. означава добијање особине (што поистовећујемо с апстрактним радњама).

Осим тога, закључили смо да се глаголи ЉО разликују међусобно и по поседовању или непоседовању резултативности у значењу, која повлачи даље семантичке последице. У том смислу одвајамо повратне од неповратних глагола. Повратни глаголи који означавају духовне особине (*храбрити се*, *бодрити се*) не поседују резултативност, зато што они не подразумевају покушај храбрења односно бодрења чији резултат не мора бити евидентан. Они повратни глаголи који означавају физичке особине (*дебљати се*) подразумевају резултативност. Неповратни глаголи, такође, могу, али не морају бити резултативни. Резултативни су непрелазни глаголи којима се означава стицање особине (*Петар мудри*), а нерезултативни су прелазни глаголи који означавају утицај да неко стекне одређену особину. То су, такође, "глаголи покушаја" (*Петар храбри Марка*).

У поглављу о придевима изведеним од придева ЉО констатовали смо да се деадјективни деривати могу поделити на придеве синониме (блискозначнице) и придеве субјективне оцене. У вези са деадјективним придевима ЉО отворило се питање разлога за постојање деривата који припадају истој врсти речи као и њихове мотивне речи (под условом да нису изведене формантима субјективне оцене). Као један од најверодостојнијих разлога навели смо да се форманти додају на творбене основе простих придева по аналогiji са структуром изведених придева, којих је у језику много више (на шездесетак простих придева, како показује наша грађа, долази око 1300 деривата). Додавањем форманата прости придеви се накнадно уобличавају и тако се уклапају у систем. Код неких придева уочили смо и територијалну подвојеност варијанти (на пример, у Београду се чешће употребљава придев *глуп*, а у Кикинди придев *глунав*).

Истанчанија семантичка анализа ових придевских варијанти (са формантом и без њега) показује да међу њима ипак има разлике. Те разлике смо овако систематизовали: придеви у којима се додавањем форманата постиже ново значење: *блажан*, *блажен*; деривати у којима се додавањем форманата постиже ублажено (еуфемизирано) значење: *горделив*, *крутан*, *ленив*, *плахив*, *худан*, *чврстан*; придеви код којих се додавањем форманата постиже појачано (интензивирано) значење: *брзовит*, *мален*, *мекан*, *милен*, *миљан*, *миљен*, *плахит*, *плаховит*; придеви код којих се додавањем форманата постиже експлицитније значење особине: *љутит*, *тунав*. У вези с овом последњом групом приметили смо да придеви који у примарним значењима нису људске особине изгледа да имају тенденцију да придевску варијанту са формантом снабдеју значењем особине, док се варијанта без форманта затвара у

поље свог примарног значења. Тако ћемо човека одредити као љутитог или тупавог, док ћемо, на пример, поглед одредити као туп, а љут човек биће пре онај који је тренутно у стању љутине него онај коме је љутина особина.

Можда би се наведеној подели придева могло понешто и замерити, можда би се придеви могли и другачије распоредити, али као закључак свакако можемо извући да је у творби речи језичка економија веома заступљена и да редундантне синонимије нема много. Творба речи је функционалан чин, па ако не постоји разлог да употребимо придев са формантом, увек ћемо радије употребити придев без форманта.

Осим тога, подела коју смо навели још једном показује да се субјективна оцена (интензивирани или умањени степен) изражености особине у односу на мотивни придев може постићи и неутралним придевским формантима, а не само формантима субјективне оцене. Ову семантичку компоненту придеви добијају из конфронтације придева са формантом и оног без њега. Ако већ постоји придевска варијанта без форманта, онда се додавањем форманта добија обележени, маркирани придев, а као последица те маркираности настаје додатна семантичка компонента којом дериват диференцира своје значење у односу на прост придев.

Приликом анализе придева субјективне оцене који потичу од простих придева ЉО уочили смо да је у овој категорији осетно више придева са деминутивно-хипокористичним формантима него са аугментативно-пејоративним формантима, што за нас представља изненађење, с обзиром на то да је више придева ЉО који означавају непожељну особину од оних који значе пожељну особину. Осим тога, придеви који означавају непожељну особину продуктивнији су у даљим творбеним процесима (тако су, на пример, изразито бројнији *nomina attributiva* изведени од придева који значи непожељну особину).

Формантима субјективне оцене у придевима ЉО постиже се хипокористичност, ако се они додају на творбену основу придева којим се исказује пожељна особина, односно деминутивност (ублажени степен особине), ако се додаје на творбену основу придева који значи непожељну особину.

Приметили смо да семантичка вредност форманта зависи још од једне значењске компоненте мотивног придева. Иако се описни придеви компарирају, они се разликују по томе што обликом позитива могу исказивати различит степен изражености особине. Придеви *брз* и *жив* исказују највиши, апсолутни степен особине и ако их негирамо, добијамо апсолутно одсуство особине (ко није брз, не може бити ништа друго него спор). Придев *блед* не исказује висок степен особине и његовом негацијом нећемо добити антоним (ако неко није блед, не значи да је румен). Ако се формант субјективне оцене дода придеву који означава "апсолутан степен особине", њиме се у придев уноси појачавање степена изражености особине или њено наглашавање (*брзичав*), затим се њима уноси хипокористичност у придев (*живуљаст*) или остају неутрални (*живахан*). У сваком случају, формантом субјективне оцене у значење придева не уноси се значење умањености особине.

Ово значење, међутим, могу имати придеви као што је *блед*, *леп*, итд. додавањем форманта субјективне оцене.

Из поглавља о грађењу придева субјективне оцене од секундарних простих придева ЉО могли бисмо као закључак издвојити следећа размишљања. Из анализе придева *величак*, *дебелушкаст*, *танушан* произашло је да није сасвим јасно је ли *величак* мањи од великог (јер је деминутив) или је већи од великог (јер се у *Речнику МС* дефинише као *прилично велик*, *повелик*). Закључили смо да ова недоумица потиче отуда што придеви ЉО имају два значења – општије и мање опште. Опште значење (или значење у ширем смислу) придева *велик* гласи: *који поседује особину величине (а она може бити изражена у различитом степену)*. У ужем смислу, овај придев значи *који поседује особину величине у изразитом степену (у односу на израженост величине код осталих предмета и појава исте врсте)*. Дакле, дефиницију придева *величак* – *прилично велик* треба разумети имајући у виду шире значење придева *велик* (*који поседује особину великости*).

О вредности форманата субјективне оцене у нашим примерима могло би се размишљати и другачије. Можда се њима уопште не исказује деминутивност или аугментативност, већ само лични став говорника према особи која се одређује. У зависности од тога да ли је тај став позитиван или негативан, на основу придева додају се хипокористични или пејоративни форманти. Другим речима, можда *величак* значи исто што и *велик*, с тим што је у придев унет позитиван однос према особи с том особином.

Након анализе тзв. "апсолутних суперлатива" (термин М. Ивић) *пун-пунџат*, *жив-живџат*, *прав-праџат* приметили смо да постоји тенденција ширења ових апсолутних суперлатива на просте придеве ЉО. Очекујемо да ће ове суперлативе прво добити они придеви који у позитиву означавају апсолутни степен особине (*гљув-гљувџат*), а тек онда и они придеви који не означавају апсолутни степен особине (*глуп-глупџат*), због тога што се апсолутни суперлатив чешће додаје на придев којим се означава особина већ остварена у пуној мери.

У деривациони систем придева ЉО укључили смо и прилоге од придева ЉО, иако они нису настали деривацијом, већ поприложавањем средњег рода једине придева. Ипак, творба прилога од придева је системска појава, тако да смо и ове прилоге уврстили у творбени систем придева ЉО и анализирали њихово значење и употребу из перспективе утицаја мотивног придева на њихове семантичко-функционалне вредности.

Најважнији закључак у анализи ових прилога јесте да се њима, поред квалификавања радње, у већој или мањој мери квалификује и вршилац радње. О овој способности неких прилога писала је код нас само М. Ивић, колико је нама познато. Међутим, ова запажања су у њеним радовима успутна, јер је предмет истраживања био другачији. У вези с овим проблемом многа питања остају отворена, а ми смо покушали да осветлимо само један број прилога за начин.

У реченици *Она чило спрема стан*, прилог *чило* квалификује и радњу и њеног вршиоца. За разлику од придева којима се вршилац радње обележава трајније, овим прилозима се означава квалификовање чије се трајање подудара са трајањем радње. Због тога се ови прилози не понашају као одредбе за начин, већ као актуелни квалификативи.

Учили смо да се прилози који означавају духовну људску особину понашају другачије од оних који означавају физичку особину. Прилози настали од придева којима се описује духовна особина истовремено квалификују и радњу и њеног вршиоца. На пример, *Урадила је то глупо, гордо, лудо, плахо*. Прилози од придева који означавају физичку особину карактеришу у својим примарним значењима само вршиоца радње. На пример, не кажемо **Урадила је то једро, глуво, кљасто*. У својим секундарним значењима прилози од придева који означавају физичку особину стичу праву прилошку вредност.

Пошто смо учили да су деривати сваког појединачног простог придева ЉО повезани у систем у којем важе слични закони, заинтересовало нас је да ли су у свести говорника прости придеви ЉО и њихови деривати парадигматски повезани. Опште је познато да се парадигматске везе успостављају између лексеме стимулуса и њених синонима и антонима. Међутим, има ли таквих веза између мотивног придева и његових деривата? У испитивању смо се послужили анкетом и *Руским асоцијативним речником*. У асоцијативном речнику смо прегледали реакције на 13 простих придева ЉО. Од 7394 реакције на ове речи које су у речнику забележене, само су 7 деривати. Анкету смо спровели међу 75 студената Филолошког факултета који су написали речи-реакције на придеве *леп* и *млад*. На придев *леп* само пет реакција су деривати и на придев *млад* – шест реакција су деривати. Из тога закључујемо да се просте речи у свести говорника не спрежу парадигматски са дериватима и да структурна веза међу лексемама није сигуран показатељ и логичке, појмовне, парадигматске везе међу њима.

5.2. Изведени придеви са значењем људских особина

Изведене придеве ЉО поделили смо у две групе – праве деривате (или просто – деривате) и ономаатопејске деривате. Правих деривата има око 450 у нашој грађи, а ономаатопеја – око сто.

Праве деривате распоредили смо по продуктивности форманата. Тако смо прво говорили о придевима на *-(а)н*, затим *-ав*, па *-(љ)ив*, *-аст*, *-ен*, *-ит (-овит)*, *-(а)к*, *-ат*.

Придеви на *-(а)н*. Формантом *-(а)н* или неком од његових варијанти изведено је око 160 придева ЉО. Они могу бити деноминални, девербативни или деадјективни. Деноминалне придеве на *-(а)н* поделили смо по значењу у пет група. У прву групу спадају они што значе који је пун онога што значи мотивна именица:

чаран, частан, дражестан, страстан, сујетан. У другој групи су придеви са значењем који има, код кога је изражено оно што значи мотивна именица: *гласан, стасан, уман*. У трећој групи су они што значе који испољава, манифестује оно што значи мотивна именица; који на друге људе оставља такав утисак: *нежан, радан, теретан, веран*. Четврта група – који је (као) онај/оно што значи мотивна именица: *човечан, чедан, чудовиштан, јуначан*. Пета група – који често испољава оно што значи мотивна именица: *пљачан, стидан, захтеван*.

Издвојили смо само неколико деадјективних придева ЉО на *-(a)n* и закључили да их је мало, због тога што формант *-(a)n* нема сопствену семантику, него служи за уобличавање придева, а значење тако добијеног придева зависи од мотивне речи. Из тога следи да би грађење придева на *-(a)n* од другог придева било семантички неоправдано, јер би придев на *-(a)n* имао исто значење као његов мотивни придев.

Девербативне придеве на *-(a)n* поделили смо по значењу у три групе. У прву групу спадају они што обележавају који обилује особиним исказаном основном мотивног глагола: *блудан, дичан, жудан*. Друга група – који често обавља радњу исказану мотивним глаголом: *дречан, мрзан, срдан*. Трећа група – који је стекао особину као продукт радње исказане мотивним глаголом: *вичан, трошан*.

Мотивне именице деноминалних придева ЉО на *-(a)n* могу означавати осећања, особине, бића, делове тела или могу имати неко друго значење. Они придеви који имају у основи именицу са значењем осећања упућују на константност тог осећања, због чега се оно и претвара у особину. Након анализе првостепених и другостепених деривата из ове групе закључили смо да међу њима нема разлике базиране на првостепености–другостепености. На пример, *жалан* значи исто што и *жалостан*. Придеви *сраман* и *срамотан* разликују се по сфери употребе (*сраман* поступак: *срамотно дете*). Слично је и са паром *страхотан*: *страшан* (*страхотан* приказ: *страшан човек*).

Придеви који као мотивну реч имају именицу са значењем духовне особине слични су по значењу придевима који у основи имају именицу са значењем емоције. Сличност се састоји у томе што се одређено осећање или особина не испољавају континуирано, него увек када се за њихово испољавање пружи прилика. Ако је у основи именица која означава физичку особину, мотивисаним придевом се исказује особина која се манифестује континуирано.

У придеве чије су мотивне речи именице које изражавају осећања или особине обично улази комплетан семантички садржај именице. Придеви којима су у основи именице што означавају делове тела могу се, у том смислу, поделити у две групе. У придеве као што су *кошчан, стасан, уман, вољан* улазе основна значења мотивних именица, док се значења придева *језичан, жучан* заснивају на секундарним значењима мотивних именица. Све остале мотивне именице поделили смо у три групе – у оне са позитивним значењем, са неутралним значењем и са негативним значењем. Уочили смо да неутралне именице најчешће мотивишу придеве са значењем пожељних особина (исп. *животан, плодан, радан, родан*). У неком смислу, особа

коју одређујемо придевом присваја појам означен мотивном именицом, а то присвајање, у многим случајевима, доживљавамо као позитивно, пожељно.

На примеру девербативних придева ЛО на *-(a)n* установили смо једну од могућих подела придева ЛО. Та подела се заснива на односу носиоца особине према спољашњем свету. У прву групу придева спадају они што означавају особине које носилац самом себи креира (на пример, *Он се троши* = *Он себе троши* = *трошан*). Друга група обухвата особине које полазе од носиоца ка спољашњем свету. (На пример: *Он мрзи* = *мрзан*; *Он жуди* = *жудан*.) У трећу групу спадају особине од спољашњег света ка појединцу (*Другима он прија* = *пријатан*). Дакле, други људи доживљавају особу као пријатну, ваљану и слично.

У раду смо разграничавали квалитативне од односних придева на *-ни*, односно, диференцирали смо форманте *-(a)n* и *-ни*. Заинтересовали смо се постоје ли међу придевима ЛО на *-(a)n* (који су типични квалитативни придеви) и одиосне придевске варијанте неких од њих. Уочили смо да има десетак таквих придева. Поставља се питање због чега само ови придеви имају ту способност. И шире – како се из односности развила описност? Навели смо мишљење И. Грицкат да се описност развила захваљујући синтаксичкој позицији придева. Предикатив у облику придева служи за квалификовање субјекта. Описна семантика поступно се стварала у предикату, а тиме се утврђивала у неодређеном виду. Прихватили смо ово размишљање, али мислимо да је било више фактора који су утицали на развој описности. Поред синтаксичке функције, издвојили смо још два фактора – суфиксну дистрибуцију и семантички опсег придева. То што према односном придеву *гласни* у синтагми *гласне жице* постоји описни придев (на пример, *гласан човек*), а према *зубно оболеле* не постоји *зубан/зубни човек*, објашњавамо тиме што се за функцију описности претходно специјализовао придев *зубат*. Дакле, многи односни придеви на *-(a)n* могли су да развију квалитативност, а развили су је они који описност нису везали за други творбени формант. А суфиксна дистрибуција зависи од семантике придева. Придеви који имају сиромашне полисемантичке структуре и, да тако кажемо, специјализовану семантику теже за формантима који имају одређенија значења, па је код њих уобичајенија различита суфиксна дистрибуција (*гласне жице*: *гласан човек*). Они придеви који имају разуђену семантику везују се за форманте који, попут форманта *-(a)n*, немају сопствено значење. Такође, они теже мењају форманте у вези са различитим сферама употребе, јер би то подразумевало много форманата, и код њих се из синтаксичке позиције развила квалитативност.

Деривациони систем изведених придева много је сиромашнији у односу на деривациони систем простих придева. Регуларно се граде именице са значењем особине и прилози. Придеви на *-(a)n* мотивне су речи за *nomina attributiva*, за понеки глагол и понеки придев. Знатно мање деривата изведених придева у односу на број деривата простих придева објашњава се тиме што је дериват изведеног придева другостепени дериват, а њих је у језику далеко мање.

Прилоге постале од придева на *-(a)n* поделили смо (слéдећи закључке у вези с прилозима изнесене поводом прилога насталих од простих придева) у две групе – у оне који су постали од придева са значењем духовне људске особине и оне који су постали од придева са значењем физичке људске особине. Разлика у значењу ових двеју група своди се на то што прва група прилога одређује и радњу и вршиоца радње, а друга група прилога одређује само вршиоца радње. Уочили смо да прилози од придевâ са значењем духовне људске особине могу имати различита значења у вези с тим да ли се духовна особина коју значи мотивни придев може или не може у неком виду испољавати. Што се духовна особина лакше и више може манифестовати, то је и прилог способнији да у већој мери одређује и радњу, а не само њеног вршиоца (*Стегао јој је руку нежно, жудно, кивно и слично*). Ако придев означава духовну особину која се теже испољава, оида се прилог више односи на вршиоца радње. (*Злобно му је стегао руку. Насмејао се праведно.*) Функција прилога за начин у овим реченицама своди се на функцију придевског апозитива. (Исп. *Петар се, праведан, насмејао. Он му је, злобан, стегао руку.*)

Неке физичке особине се могу испољавати кроз поступке (снага, сила), а неке не могу. Прилози типа *силно, снажно* могу се употребљавати у бројним колокацијама (у свом основном или неком од секундарних значења – *Снажно ме је загрлио. Снажно се заљубио. Ветар је снажно дувао*). Ови прилози у доброј мери одређују радњу и њеног вршиоца. Прилози од придева са значењем физичке особине које се не могу манифестовати одређују само вршиоца радње, и то на два начина. Једни се не могу користити уз глаголе акције (*Изгледао је кршно. / Кршно је то урадио*), а други могу (*Изгледао је мргодно. / Мргодно је то урадио*).

У вези с овим, запитали смо се због чега се користе прилози који по свом значењу не напуштају сферу придевности. Закључили смо да ови прилози уносе у реченицу значење околности. Из реченице *Мргодно је спремао стан* не закључујемо ништа о начину вршења радње, већ о околностима под којима је радња била вршена.

Највећи број *nomina attributiva* мушког рода од придевâ на *-(a)n* гради се суфиксом *-ик*. Објаснили смо зашто мислимо да су те именице изведене суфиксом *-ик*, а не *-ник*, од придевâ, а не од именица или глаголâ. Навели смо да се у неким случајевима ове именице аналогично граде од именица помоћу форманта *-ник* (на пример, *раскошник*). Те именице, мислимо, граде се помоћу форманта *-ник* зато што постоје и придеви на *-(a)n* (*раскошан*). Да не постоје, *nomina attributiva* биле би уобличене неким другим формантом.

Именице женског рода (на пример, *бедница*) творбено смо објаснили тако што се на придевску творбену основу додаје формант *-ица*, иако има и другачијих приступа (на пример, да је *бедница* постала формантом *-ница* од именице *бедник*). Анализирали смо семантички однос између именица на *-ик* и *-ица* од придева на *-(a)n* које не означавају лица.

Придеви ЉО на *-ав*. Ови придеви су најчешће деноминални, ређе девербативни, а сасвим ретко деадјективни. Деноминалне придеве на *-ав* поделили смо

по значењу у пет група: 1) који има много онога што значи мотивна именица: *крмељав, чворугав, чекињав*; 2) који има оно што значи мотивна именица: *грбав, гурав*; 3) који има изражено оно што значи мотивна именица: *гушав, језичав, коштуњав*; 4) који је у ономе што значи мотивна именица: *дроњав*; 5) који је (као) што значи мотивна именица: *метиљав, рђав, шепртљав*. Глаголским творбеним основама придева на *-ав* казују се радње које вршилац непрекидно понавља и у том непрекидном понављању радње ствара се особина.

Именице у основи именичких творбених основа придева ЉО на *-ав* могу означавати 1. део тела: *грба, језик, мишић, пега*; 2. лица: *шепртља, шоња*; 3. биљни или животињски свет: *метиљ, трут*; 4. остало: *рђа, ситница, шега*.

Цео семантички садржај именица из прве и друге групе улази у значење придева на *-ав*. Значење придева на *-ав* мотивисаних именицама које значе биљке и животиње заснива се на секундарним значењима ових именица или на семама примарног значења које омогућавају развој полисемантичке структуре (придев *метиљав* заснива се секундарном значењу именице *метиљ* – лења, неспособна особа или на семама: *тром, успорен, млитав* из примарног значења).

У вези с придевима мотивисаним именицама из друге групе констатовали смо да се њихово значење може тумачити двојако. По првом тумачењу, на пример, придева *шепртљав*, шепртљава особа је исто што и шепртља – значење придева заснива се на метафори. По другом тумачењу, шепртљава особа је у датом моменту поступила као *шепртља*, иако иначе није *шепртља*. У овом случају значење придева не заснива се на потпуном изједначавању (метафори), већ на поређењу.

Девербативне придеве на *-ав* поделили смо у три групе у вези са значењем мотивних глагола и њиховим утицајем на значење придева. Применили смо исти модел као код девербативних придева на *-(а)н*. Највећи број придева спада у прву групу. Њима се квалификује носилац сâм за себе, независно од спољашњег света: *кашљав, кржљав, слинав, шаптав*. Знатно је мање придева у другој групи (коју скраћено зовемо особинама оријентисаним од појединца ка свету */ласкав, пргав, хвалисав/*). За трећу групу придева (од света ка појединцу), изгледа да немамо примере, осим проблематичног придева *голицав*.

Придеви на *-ав* најчешће означавају физичке особине. Они обично означавају истицање карактеристичне појединости. Та појединост код деноминалних придева најчешће је део тела (*квргав, чекињав*), а код девербативних придева карактеристична радња у вези са физичким изгледом (*шепав, жмирав*).

Придеви ЉО на *-ав* имају далеко сиромашнију системску деривацију од придева на *-(а)н*. Четвртина придева уопште нема деривате. Деривате немају, учили смо, придеви који се ретко или ређе употребљавају (зато што су на пример, регионално обележени) и придеви субјективне оцене (*живуљав, слабушав*). Придеви субјективне оцене, чини нам се, нису творбено продуктивни, због своје једнореферентности. Двореферентни првостепени деривати означавају неутралије појмове, док су једнореферентни деривати обележени (у овом случају значењем субјективне

оцене). Та обележеност их чини обрађеним, творбено довршеним, док су дворерферентни првостепени деривати неутрални, они су ознаке за неке до тада необележене денотате и то им даје могућност за даље творбено ангажовање.

Придеви ЉО на *-(љ)ив*. Најчешће су девербативни. Ови придеви обично означавају непожељне особине. Често се граде од несвршених глагола и, за разлику од придева ЉО који су изведени другим формантима, немају унапред препознатљиво значење. У светлу поделе девербативних придева ЉО према односу носиоца особине, саме особине и спољашњег света, објаснили смо могућа значења придева ЉО на *-љив* помоћу примера *итилљив*. Ови придеви значе да се радња исказана њиховим творбеним основама извршава често, а то квалификује вршиоца. Ако им је у творбеној основи именица, придеви ЉО на *-љив* такође означавају фреквентно вршење радње која је у вези с мотивном именицом. Тако придев *жучан* нема сасвим синонимно значење с придевом *жучљив*, јер је *жучљив* – *који је често жучан*. *Зимљив* није само *осетљив на хладноћу, зиму*, већ *коме је често зима*.

Придеви на *-ив* разликују се од придева ЉО на *-љив* по томе што су чешће деноминални и по томе што немају компоненту фреквентног, лаког, брзог испољавања особине, већ просто значе опскрбљеност и по томе подсећају на придеве на *-(а)н*.

У раду смо говорили и о деривационом систему придева на *-љив*. Од закључака издвојићемо овде коментар о прилозима насталим према придевима ЉО на *-љив*. Учили смо да се значење прилога разликује у вези с тим постоји ли или не према придеву на *-љив* одговарајући придев на *-(а)н*. Ако постоји, онда се у значење прилога прелива семантичка компонента фреквентног испољавања особине. Тако, према придеву *жучљив* постоји *жучан*, па *жучљиво расправљати* значи у *више наврата бити жучан у току расправе*. Међутим, према придевима *гадљив*, *грабљив*, *дремљив* не постоје придеви на *-(а)н*, па тако нема учесталости ни у прилозима посталим од тих придева (исп. *гадљиво се мршити*, *грабљиво пружити руку*, *дремљиво корачати*). Понекад се значења прилога од придева на *-љив* још драстичније семантички диференцирају у односу на одговарајуће прилоге од придева на *-(а)н*. Исп., на пример, прилоге *брижљиво* (= *пажљиво*, *детално* – *брижљиво прегледати пиштољ*) и *брижно* (*брижно гледати кроз прозор*).

Придеви на *-аст*. Могу бити деноминални или деадјективни. Мотивне именице деноминалних придева могу означавати део тела (*жила*, *кост*, *мишић*, *трбух*), *бића* (*буцко*, *баба*, *коњ*, *срна*, *трбоња*, *ћурка*) или могу имати неко друго значење (*јаје*, *клип*, *сланина*, *чекиња*). Општи значењски елемент придева на *-аст* је деминутивност. Умањен степен изражености особине примећује се ако упоредимо придеве на *-аст* и *-ав* с истом творбеном основом. Формант *-аст* је специјализован за придеве који значе сличност. Њихово значење је, према томе, често метафоричко (*змијаста жена* – *жена која је као змија*).

Придеви на *-аст* којима су у основи именице које означавају део тела, могу се односити на прву крупнију телесну целину или на целу особу (*кудраста глава* –

кудраста дама, слинаст нос – слинаст дечак). Уопштавање значења придева врши се на два начина. У примеру *кудраста глава – кудраста дама* иста особина се посматра из крупнијег плана (зато што је кудраста дама она која има кудрасту главу). У примеру *мишичasto лице – мишичast младић* значење придева се збиља уопштава (зато што мишичast младић нема само мишичasto лице, већ и све остале делове тела). Разлика у промени значења придева *кудраст* и *мишичast* огледа се и у томе што значење придева *мишичast* у синтагми *мишичast момак* постаје неодређено, јер не знамо на које се све делове тела он односи или да ли се односи на општи утисак о телу. Значење придева *кудраст* у синтагми *кудраста дама* остаје подједнако одређено као и у примеру *кудраста глава*.

Придеви на *-аст* који у основи имају називе животиња могу се односити на физички изглед човека или на његово понашање (можда и духовне особине које се приказују кроз поступке). Тако *мачкаста жена* може бити жена одређеног изгледа, али и одређеног понашања. Навели смо примере из књижевности у којима смо сагледали како нам реченички контекст помаже да уочимо односи ли се придев на духовну или физичку особину.

Придеви на *-аст* немају деривациони систем, осим неколико изузетака.

Придеви на *-ен*. У поглављу о придевима на *-ен* говорили смо о деноминалним, деадјективним и девербативним придевима. Ови последњи су по пореклу трпни глаголски придеви који су попридевљени. Приметили смо да је међу придевима ЉО посталим префиксално-суфиксалном творбом знатно више оних који су се попридевили у односу на трпне придеве на *-ен* постале само суфиксалном творбом. Понудили смо одговор на питање зашто је то тако. Међу придевима ЉО на *-ен* много је оних посталих метафором од градивних придева (*свилен, ватрен, леден*).

Придеви на *-ит/-овит*. Најважнији закључак у вези с овим придевима јесте да они имају варијанту са другим формантом и да су у односу на те придеве мање типични. Уобичајенији су придеви *једар, језив, силан, страшан* него *једровит, језовит, силовит, страховит*. Закључили смо да се придеви на *-ит/-овит* семантички саодносе са неутралним придевима (типа *једар, језив*), а не са именицама које су им у творбеним основама. У семантичком односу *језив-језовит*, и *страшан-страховит* формант *-овит* функционише као формант субјективне оцене – уноси у значење придева појачан степен изражености особине.

Придеви ЉО на *-ак*. Придеви на *-ак* су на прелазу између секундарних простих и изведених. Није једноставно утврдити да ли се формант *-ак* додаје на старе, прасловенске основе или на творбене основе одређених глагола. Ови придеви углавном означавају особине о чијем се постојању или степену може днскутовати у зависности од субјективног доживљаја (исп. *гибак, крхак, љубак*).

Придеви ЉО на *-ат*. Ови придеви су деноминални, а именица у основи најчешће означава део тела. Формант нема ни позитивну ни негативну обојеност, а позитивна или негативна експресивност придева потиче од друштвене прихватљивости/неприхватљивости или личног односа према изражености неког дела тела.

Прави закључак о изведеним придевима ЉО може се донети тек кроз њихову међусобну конфронтацију и кроз поређење функционалне и семантичке улоге форманата у њиховом обликовању, што смо покушали да учинимо у закључним напоменама о вредности форманата за творбу придева ЉО. На крају анализе изведених, не-ономатопејских придева ЉО извршили смо анализу односа деривираног придева према мотивној речи у свести говорника. Истраживање се састојало од анкете и од анализе реакција на деривираних придеве ЉО у *Руском асоцијативном речнику*. Резултати овог малог испитивања показују да у свести говорника дериват није повезан с мотивном речју. Реч-реакција на деривирани придев никада није (или јесте врло ретко) мотивна реч тог придева. Видели смо да реакције на просте придеве никада нису њихови деривати, али смо очекивали да се у свести говорника мотивисана реч повезује с мотивном. Мотивисана реч је и формално (творбено) и семантички повезана са мотивном. То показују и речници у којима се у дефиницијама мотивисана реч често доводи у везу с мотивном и преко ње се објашњава. Међутим, деривирани придеви ЉО не стоје у психолошкој вези с мотивним речима, већ, у првом реду, са својим синонимима и антонимима. Резултат овог испитивања за нас је неочекиван. Покушали смо да га објаснимо. Изгледа да се устаљени, општеприхваћени деривати временом појмовно одвајају од мотивних речи. И поред морфолошке везе, семантичка веза слаби, јер се иза мотивне речи и деривата налазе самостални, различити појмови. У логичком смислу, проста и изведена реч су у равноправном положају. Семантички осамостаљена реч ступа у логичке везе са својим антонимима, синонимима и сличним значењски сродним речима.

Ова анализа има и шире реперкусије. Изгледа да су говорници снабдевени најмање двоструким апаратом обраде језичких података – један је лингвистичко-морфолошки, други је логичко-семантички. На формалном плану, сваком говорнику је јасно да придев *паметан* потиче од именице *памет* и да су ове две лексеме у блиској вези. На значењском плану појам који стоји иза лексеме *паметан* не везује се за *памет*, већ, на пример, за појам који стоји иза лексеме *глуп*. Већ смо наводили и друге сличне примере, који су такође поткрепљени анкетама. Језички посматрано, *учитељица* потиче од лексеме *учитељ*, а логички гледано, *учитељица* потиче од глагола *учити*.

У посебну смо групу одвојили ономатопејске придеве ЉО. Засебно смо их анализирали из више разлога. Сматрамо да ови придеви заслужују посебан приступ, због тога што нису малобројни (има их више од стотину); друго – што се ономатопејама обично опонаша звук или покрет, а нас занима каква је функција ономатопеја међу придевима ЉО; треће – улога и значење творбених основа ових придева није идентична у поређењу с неономатопејским придевима ЉО; четврто – заинтересовала нас је вредност форманата ових придева.

У вези са творбеним основама ономатопејских придева закључили смо да нарочиту склоност ка ономатопејским називима имају радње које се састоје из понављања истоврсних звукова или покрета. Затим се ове номинације преносе на

предмете и појаве који су у некаквој вези са овим радњама, а онда, метафором или метонимијом, на најразличитије појаве и предмете. Ономатопејски придеви могу означавати људске особине својим примарним или секундарним значењима. У првом случају у основи тих придева налазе се глаголи са значењем радње којој је нека особа дуго изложена, којој је подложна и слично, па се стално излагање процесу исказаном ономатопејом претворило у особину (на пример, *гегав, муцав, тетурав*). Могуће је да ономатопејски придев неким од својих секундарних значења обележава људску особину. Такав је, на пример, придев *колебљив*, чије се значење развијало од ономатопеје за љуљање до духовне особине, или, на пример, придев *клецав*, чије се значење развијало од ономатопеје за звук до физичке људске особине. Ономатопеичност творбених основа постиже се редупликацијом неких гласова или слогова, одређеним сугласничким групама, употребом извесних гласова и другим средствима. Честа особина ономатопејских творбених основа јесте тзв. ономатопејски превој, којим се формира велики број нових лексема. Цео семантички садржај мотивне речи улази у значење ономатопејског придева ЉО. Будући да је, најчешће, у основи ономатопејских придева ЉО глагол или именица с ономатопејом у основи, можемо закључити да је ономатопејски придев другостепени дериват у чији семантички садржај улази сав садржај првостепеног деривата, а не само његове творбене основе, као код неонотопејских речи.

Најчешћи творбени форманти ономатопејских придева ЉО јесу *-ав, -(а)н, -(љ)ив* и *-аст*. Ови форманти имају исту семантичку и функционалну вредност као код не-ономатопејских придева. Они сами не доприносе ономатопеичности. То што нема разлике у употреби форманата код ономатопејских и не-ономатопејских речи најбоље нам показује да су се ономатопејски придеви ЉО прилично удаљили од мотивних ономатопеја и да су се адаптирали у лексичком систему. Исто нам доказује и деривациони систем ономатопејских придева ЉО, који нема нарочитих обележја у односу на деривациони систем не-ономатопејских изведених придева ЉО.

Овим закључком желели смо да наведемо најважније резултате морфолошког проучавања придева ЉО и да скицирамо само семантичко истраживање.

II. СЕМАНТИКА ПРИДЕВА КОЈИ СЕ ОДНОСЕ НА ЉУДСКЕ ОСОБИНЕ

1. Претходне напомене
2. Семантичка анализа придева и њен однос према анализи именица
3. Примарне семантичке реализације придева са значењем људских особина
4. Имплицитна компарација
5. Антонимија придева са значењем људских особина
6. Хијерархијска структура
7. Развој секундарних значења (теоријска анализа)
8. Развој секундарних значења (практична анализа)
9. Семантика простих придева према семантици деривата
10. Перспективизација придева са значењем људских особина
11. Придеви који се односе на људске особине непотпуног значења
12. Везана употреба придева са значењем људских особина
13. Закључна разматрања о семантици придева људских особина
14. Главне поделе придева људских особина изнесене у овој књизи

1. Претходне напомене

Покушаћемо да скуп придева ЉО опишемо са становишта нашег разумевања парадигматских лексичких скупова (Р. Драгићевић, 1996б). Лексичке скупове смо поделили на основу три критеријума. Прва подела се базира на општости лексичко-семантичког скупа. Најопштији лексички скуп је асоцијативно поље (на пример, по подацима из *Руског асоцијативног речника* асоцијативно поље лексеме ДРУГ састоји се, између осталог, од следећих лексема: *брат, братство, верност, враг, детство, дружба, заштита, круг, любов, любовник, надежност, однокашник /школски друг/, собутљивник, помош, прогулка*). Оно обухвата најразличитије асоцијације синтагматског или парадигматског типа.

Парадигматске асоцијације могу бити системске и несистемске. Када се из асоцијативног поља екстрахује системска парадигматска лексика, добијамо семантичко поље као ужи лексички скуп. Семантичко поље чине лексеме које граматички могу припадати различитим врстама речи али које су семантички повезане. Семантичко поље ДРУГ добијамо када из асоцијативног поља одбацимо несистемски

повезане лексеме, као што су: *верност, детство, заштита, круг, любов, надежност, прогулка, помош*.¹¹¹ Семантичко поље се састоји из семантичке групе и деривационог гнезда (*дружба, недруг, подруга*). Семантичка група се дели на лексичко-семантичку групу [у коју спадају синоними (*приятель, собрат, товариш*), антоними (*враг, недруг*), хипоними (*однокашник* – школски друг, *собутљљник* – друг у пијанкама)] и тематску групу (*брат, любовник*).¹¹²

У делу рада посвећеном творби заокупљали смо се семантичким пољем лексема које означавају људске особине. Интересовали су нас придеви ЉО, али и њихови деривати. У делу рада посвећеном семантици сузићемо предмет испитивања. Бавићемо се само придевима ЉО, што значи да ћемо истраживати семантичку групу ових придева. Ове придеве не можемо даље делити, јер има разлога за њихово укључивање и у тематску и у лексичко-семантичку групу. Тематску групу сачињавају лексеме са заједничком архисемом, али сасвим различитим семама нижег ранга, док лексичко-семантичку групу, по нашем схватању, чине лексеме које поред заједничке архисеме имају и мноштво других заједничких сема, што им омогућава различите лексичке односе – синонимију, антонимију, хипонимију. У семантичку групу ЉО улазе и сасвим посебни, самостални придеви ЉО, али и њихови синоними, антоними, хипоними.

Другу поделу лексичких скупова засновали смо на међусобној зависности чланова. Чланови семантичке групе придева ЉО међусобно су повезани односима детерминације (карактеристичним за синонимски ред), комплементарности (карактеристичним за антониме и конверзиве) и аутономности (карактеристичним за тематску групу и хипониме).

Трећи критеријум се базира на типу кохезионог центра групе. Лексичко-семантички скупови се деле на оне који имају заједничку архисему (антоними, хипоними, конверзиви) и на оне који, поред заједничке архисеме, имају и доминанту

¹¹¹ Наглашавамо да у овој групи примера, као ни у осталима које ћемо наводити у вези са поделом лексичких парадигматских скупова по општости, не тежимо навођењу исцрпних листа лексема које спадају у одређене групе, него разврставамо само оне примере који су ушли у асоцијативно поље лексеме ДРУГ по *Руском асоцијативном речнику*.

¹¹² Наведена подела је наш покушај систематизације парадигматски повезане лексике (исп. Р. Драгићевић, 1996). У литератури се, колико је нама познато, наводе следећи лексички микросистеми: појмовно поље, семантичко поље, лексичко-семантичка група речи, тематска група, ситуационо-комуникативна група лексема. Употреба ових термина врло је неуједначена. Због тога је уобичајено да се при њиховој употреби наводе и дефиниције. Б. А. Плотников (1983: 190) изједначава семантичко поље и тематску групу речи. Ситуационо-комуникативна група се укршта са тематском групом. По Н. П. Денисову (1993: 137), “ако ситуационо можемо да повежемо тематску групу речи, она постаје ситуационо-комуникативна”. Тематска група речи се укршта са лексичко-семантичком групом. По И. П. Слесаревој (1990: 55), “чланови једне лексичко-семантичке групе могу улазити у разне тематске групе, а многе лексичко-семантичке групе не улазе ни у једну тематску групу”. Д. Гортан-Премк (1997: 43) дефинише лексичко-семантичку групу онако како ми дефинишемо тематску групу. И семантичко поље се схвата на много начина – Ю. Н. Караулов (1976: 23-34) наводи тридесетједно одређење семантичког поља разних аутора.

(деривационо гнездо, синонимски ред). Придеви ЉО спадају у скупове са заједничком архисемом. Они немају доминанту, већ само истакнутије, прототипичније чланове. Они нису стожери или доминанте ове семантичке групе, због тога што се семантика осталих чланова не саодноси са семантиком тих истакнутих чланова.

Циљеви семантичке анализе придевâ ЉО очигледни су на основу садржаја семантичког дела рада. Циљ нам је да анализирамо примарне семантичке реализације, а затим и да испитамо начине полисемантичке дисперзије ових придева. Јасно је да у семантичкој структури придева који означавају физичке особине има разлике у односу на придеве који означавају духовне особине, те да се од њих морају разликовати они придеви који истовремено означавају и физичке и духовне особине. Важну улогу у семантичкој структури примарних значења придева ЉО игра њихова способност или неспособност имплицитне компарације, којој ћемо у раду посветити простора.

Занима нас, затим, како се разлика у семантичкој структури примарних значења одсликава на развој полисемантичких структура ових придева. Има ли разлика у полисемији простих у односу на полисемију изведених придева? Претпостављамо да су прости придеви далеко богатији значењима у односу на изведене, јер ови последњи преузимају од својих мотивних речи тек неке семе.

Придеви ЉО су, вероватно, хијерархијски организовани. Неки од њих су прототипичнији, чести у описима личности, категоријалнији, док су други перифернији. Покушаћемо да проверимо ову хипотезу, а затим и да проучимо семантичке разлике између прототипичнијих и перифернијих чланова придевâ ЉО.

Поред вертикалне парадигматске организације, бавићемо се и хоризонталном – синонимијом и антонимијом придевâ ЉО.

2. Семантичка анализа придева и њен однос према анализи именица

Значењски системи придева се испитују ређе од значењских система именица. Развој именичких значења лако се прати код именица са конкретним значењем – активне семе примарног значења једне лексеме логички се, а затим и језички везују за елементе семантичког садржаја других појмова, и тако се, метафорским и метонимијским механизмом, као и механизмом платисемије и синегдохе, шири значењска мрежа именичке лексеме.

Тако, на пример, лексема *кућа* може означавати породицу, предмете покућства, основну просторију у кући, територију на којој се она налази, установу или зграду у којој је дом смештен. Сва ова значења можемо објаснити метафором или метонимијом. Активне семе именица које означавају кућу и њене делове односе се на њихов изглед или функцију. Ако се семантичка црта тиче изгледа, резултат семантичког варирања биће конкретан предмет, а ако се сема тиче функције, резултати могу бити конкретни и апстрактни. Ово је један од закључака у раду Р. Марковић (1991).

Нешто је компликованији начин декодирања полисемантичке структуре апстрактне именице. Инвентар њених сема није толико транспарентан. Често су активне и потенцијалне семе. Осим тога, и експресивност ових лексема може играти важну улогу у полисемантичкој дисперзији апстрактних именица. Ипак, ове лексеме означавају самосталне појмове, а то знатно олакшава њихово семантичко разоткривање. Једна од могућих метода у том процесу је когнитивносемантичка анализа, према којој се апстрактне именице схватају као имена конкретних појава, па се системом значења именице обично потврђује њена сазнајна утемељеност у сфери конкретног, јер се иста полазна метафора којом смо конкретизовали примарно значење прожима кроз целокупну полисемантичку структуру и служи нам као шифра за њено декодирање.

Добар пример за ово можемо наћи, на пример, у: Л. О. Чернейко (1997: 302-315). Аутор је детаљно анализирао именицу *судбина* методом концептуалне анализе. У првој фази анализирао је колокације у којима се јавља ова именица. На основу њих поставио је гешталте (целине, облике) – конкретне објекте преко којих разумемо ову апстракцију. То су, на пример, *домаћица, царица, покровитељ, власт, суд, шеф, режисер*. Ови гешталти су омогућили аутору изналажење архетипа, који за ову групу значења гласи – *сила којој се покорава (власт)*. Следећа група значења, по

колокацијама, групише се око следећих гешталта – *противник, непријатељ, преступник (извор насиља)*. Архетип за ове гешталте је *сила којој се не покорава (противник, непријатељ)*. И последња група значења заснива се на гешталтима *роб, жртва (објект насиља)*, а архетип који им је надређен гласи *сила коју покоравају (роб)*. Ова три конкретизована архетипа омогућавају нам да разумемо и сместимо у одговарајући значењски подсистем сва значења лексеме *судбина*. Репрезентативне примере за концептуализацију лексичког значења у нашој лингвистици представљају радови С. Ристић (о духу и души) и М. Радић-Дугоњић (о срцу).¹¹³

И придеви који означавају људске особине, такође, имају системе значења. Међутим, начин на који они развијају свој семантички систем битно се разликује од именичког семантичког развоја. У основи ове различитости лежи чињеница да су именице самосталне речи којима се означавају дефинисани појмови, док су придеви несамосталне одредбене речи којима се одређују именице. Полисемантичке структуре апстрактних именица потврђују да и њих доживљавамо или разумевамо као конкретне објекте, чиме њихова самосталност постаје опипљивија, материјалнија.

Придеве ЉО, међутим, не можемо разумевати као конкретне објекте. И то је тако независно од питања да ли они одређују физичку или духовну особину. Њиховим значењем само се помаже у конкретизовању именице уз коју придев стоји. Именичка синтагма с конгруентним придевом као зависним чланом представља минимални контекст за декодирање именичког значења. У исто време, оваквом синтагмом не можемо придевски појам свести на конкретан објекат.

Такође, ни компонентцијалном анализом не можемо дати полисемантичку слику придева. Проблем је у изузетној дисперзији, разуђености њихових значења. Тако се, на пример, придев *благ* може односити на људе, на Бога, поглед, болест, временске прилике, течност, рељеф. И у свим овим употребама придев *благ* има засебна значења. Међу њима је понекад тешко наћи узајамну везу.

Постоји бар још један озбиљан проблем у вези са компонентцијалном анализом придевâ. Семантички садржај придева и његове несамосталне елементе доживљавамо као статичке и динамичке одредбе именичких појмова, а то води анализи семантичких садржаја тих појмова и компликује анализу придевâ.¹¹⁴ За развој полисемантичке структуре, на пример, придева *строг*, у најопштијем смислу, одговорне су семе: *непопустљив* (исп. *строг наставник, строг судија, строг пропис*), *правилан* (исп. *строга лепота*), *који се испољава јачином* (исп. *строга дијета, строг моралист, строга зима*), *тачан, доследан* (исп. *строг стил, строга реалност*).¹¹⁵

¹¹³ В. С. Ристић и М. Радић-Дугоњић (1999).

¹¹⁴ Управо стога и анализа придевâ као предиката који бирају именице као своје аргументе даје сличне резултате. Исп. З. Тополињска (Topolińska, 1983).

¹¹⁵ У *Речнику МС* значења придева *строг* распоређена су у 11 тачака. Ми смо, грубо, уочили четири основне линије развоја тих значења и под једну тачку уврстили примере из више различитих тачака из *Речника МС*.

Када придев *строг*, или већину других придева ЉО, преточимо у семе, поново добијамо скуп придева ЉО. Дакле, *строг* = *непопустљив* + *правилан* + *јак* + *тачан* + *доследан*. Придев ЉО сводимо на низ других придева ЉО. Као да не постоји метајезик за њихову семантичку анализу. У неком другом случају могли бисмо разложити значење лексема које сачињавају дефиницију тако што бисмо у речнику потражили њихове дефиниције и разложили их на саставне семе. Тако бисмо, посредно, разбили значење лексема коју дефинишемо. Међутим, овде наилазимо на логичку грешку у дефинисању (познату као *circulus in definiendo*) када се један појам разјашњава другим, а овај оним првим. Ово кажемо због тога што бисмо, по *Речнику САНУ*, значење придева *непопустљив*, у домену људских особина, могли свести на следеће семе: *противан* + *строг* + *крут* + *нееластичан* + *непоколебљив* + *упоран* + *одлучан* + *задрт* + *својеглав*. Дакле, једна од сема вишег ранга придева *строг* гласи *непопустљив*, а у исто време једна од основних сема придева *непопустљив* јесте сема *строг*. А и једном и другом придеву архисема је *људска особина*. Разбијањем придева ЉО на семе очигледно нећемо далеко стићи.

Ипак, могли бисмо рећи да су придеви *непопустљив* и *строг* синоними, и на тај начин сместити их у један микросистем у оквиру система придева ЉО. Не разумемо им састав основних значења, али знамо у каквом су они односу. Такође, за сада знамо и да ова два придева имају слично значење, али различиту вредност.¹¹⁶ Међутим, шта чинити са придевима *љут*, *груб*, *луд*, *плах*, *опак*, *прек* и многим другим који нису у међусобном синонимском односу, али се додирују неком од секундарних семантичких реализација? Тако је, на пример, придев *љут* у значењу 2.а. по *Речнику МС* – *напрасит*, *прек*, *раздражљив* (исп. *љута маћеха*), придев *прек* под 2.а. значи *нагао*, *жесток*, *пргав* (исп. *строг* и *прек отац*), а под 2.б. *груб*, *суров*, *немилостив*. Придев *плах* под 3.б. значи *ватрен*, *необуздан*; *пргав*, *напрасит*, *прек*, *плаховит* (исп. *И ја сам некад био млад као и ти, плах и срчан*).

Дакле, ове придеве секундарно разумевамо једне преко других, а примарно преко трећих. Ако и тај однос назовемо синонимијом, онда скоро сви придеви који означавају непожељне људске особине припадају једном синонимском реду, а они који означавају пожељне људске особине припадају другом синонимском реду. Па ни ово не би било сасвим тачно. Придев *жесток* преплиће се својим значењима и са придевима који означавају пожељне особине (исп. *ватрен*, *жустар*, *здрав*, *снажан* у *Речнику МС*) и са онима који означавају непожељне (исп. *љут*, *луд*, *опак*, *плах*, *праскав*, *прек*, *пргав* у *Речнику МС*). И многи други придеви ЉО имају овакав семантички садржај. Из овога следи да многе придеве не бисмо могли да сврстамо ни у једну од горе наведених синонимских група. И опшгије, то значи да је много придева ЉО који не означавају ни пожељну ни непожељну људску особину, што се

¹¹⁶ У српском језику значења синонима *бојати се*, *страховати*, *плашити се* приближно су иста, међутим, вредности, валери су им различити, јер контекст у којем ова три синонима могу или не могу да се појаве није у свим случајевима исти (Ј. Мелвингер, 1966: 24).

косу са општим уверењем да су људске особине пожељне или непожељне, физичке или духовне.

Пошто смо из ових напомена закључили да се семантички садржај именица разликује од семантичког садржаја придева и да на њих не можемо без прилагођавања применити стандардну процедуру семантичке анализе, поставља се питање семантичке структуре придева ЉО.

3. Примарне семаитичке реализације придевâ са значењем људских особина

На питање шта смо мислили када смо неку девојку описали као лепу или zgodну, многи од нас би одговорили да је она лепа у односу на друге девојке. Из оваквог одговора следи да у нашој колективној слици стварности постоји прототип човека са одређеним физичким и духовним особинама. Још прецизније, постоји мноштво прототипа – прототип бебе, дечака и девојчица различитог узраста, младих, девојке, мушкараца и жена различитих година, бабе, деде – уопште, људи оба пола различите старости.¹¹⁷ Прототипична особа је, изгледа, сасвим просечна, типична. Она је, ипак, апстрактна, артифицијелна творевина, јер се свако појединачно својство те особе апстрахује из низа својстава исте врсте која виђамо код људи што нас окружују. Прототипичне вредности физичких особина разликују се од народа до народа, док су духовне особине нешто универзалније. Тако се, на пример, разликује прототипична Шпањолка од прототипичне Швећанке, а још више прототипична Швећанка од прототипичне јужноафричке жене. И поред тога што је сасвим уобичајено да неког квалификујемо као особу која, на пример, није типичан Србин (из чега јасно произлази да имамо слику типичног Србина, и то у виду *једне* замишљене особе), мало је оних који у свом мишљењу имају свест о постојању прототипичне особе. Стварање прототипа је несвестан, делимично ирационалан, али и индуктивно мотивисан процес, који нам помаже у сазнајном организовању стварности. Када објашњавамо да је неко леп зато што је лепши од других, ми га, свакако, не поредимо са свеукупношћу тих “других”, већ са прототипом. Чак ни тог поређења нисмо увек свесни, јер придев употребљавамо у облику позитива.

¹¹⁷ Старост и пол су, можда, основни, најелементарнији показатељи наше склоности ка прототипској организацији сопственог поимања и процењивања људских особина. Референтне групе на којима се да успоставити прототипичност могу се усложњавати, на пример, у вези са занимањима и неким другим склоностима. Тако, постоји прототип фудбалера, балерине, кошаркаша итд. Ово може бити значајно за процену прототипичне испољености особине, јер је, на пример, низак кошаркаш обично виши од високог столара. О теорији прототипа в., на пример, J. R. Taylor (1991).

3.1. Физичке особине

Придеви који означавају физичке људске особине показују да при описивању неке особе сва своја запажања заснивамо на подударности или разликовању описиване особе у односу на прототип. Придева који означавају физичке особине има мање у односу на придеве који означавају духовне особине. Они могу означавати:

а) Пожељну особину: *убав, једар, крепак, висок, здрав, леп, вешт, мишићав, бујан, плодан, родан, снажан, сочан, стасан, красотан, кршан, згодан, љубак, витак*. Три су врсте придева који означавају пожељну особину. У прву групу ових придева спадају они који значе позитивну обележеност по изражености неког дела тела: *мишићав, плећат, прсат, стасан*. У другој групи су они придеви који означавају сличност са неким или нечим: *мачкаст, змијаст, срнаст, вижљаст*,¹¹⁸ а у трећој групи су сви остали придеви. Прву наведену групу чине они придеви код којих се оцењивање људске физичке лепоте базира на процени да је особа која се описује у ствари лепша, снажнија, сочнија, виша у односу на прототипичну особу. Да нема те претпоставке, тог поређења на штету прототипа, ту особину вероватно не бисмо ни наводили, јер се при описивању људи потпуна уклопљеност у просечност ни не исказује. Исказује се само оно што је обележено.

б) Непожељну особину: *дебео, јалов, кљакав, крезав, матор, млохав, мутав, нем, рошав, жгољав, широк, глуп, грд, храм, лењ, слеп, сув, тром, туст, кљаст, болешљив, шантав, шепав, гадан, гојан, смрадан*. Постоји пет врста придева који означавају непожељне физичке особине. Први су они што означавају неко опште својство које свако од нас поседује у неком степену, као што су дебљина, висина, лепота. Носилац непожељне особине, по оцени описивача, јесте дебела, ниска и ружна особа у односу на прототип. И поред тога што наведене одлике обележавају особу, у другу групу придева који означавају непожељна физичка својства спадају они који означавају праву обележеност, обично по карактеристичним радњама или физичким деформитетима којима се неко у непожељном смислу разликује од прототипа: *кљакав, крезав, мутав, рошав, шантав, шепав, шоњав, зрикав, грбав, гурав, гушав, килав, квергав, врљав, гегав, жвалав, клецав, кљакав, буљав*. Трећу групу чине придеви којима се означавају физичке особине апсолутног одсуства неког уобичајеног, очекиваног физичког својства: *глуп, нем, слеп*. У четврту групу спадају придеви који означавају сличност с неким или нечим: *медведаст, сланинаст, костураст, мечкаст, коњаст*. У петој групи су они који означавају негативну

¹¹⁸ Рекло би се, на први поглед, да код придева овог типа нема поређења са прототипом, јер је њихова структура очигледно заснована на поређењу особе која се описује са неким другим бићем или предметом по некој особини или скупу особина. Међутим, ни сличности те врсте не би биле упадљиве да особу која се описује не одвајају од прототипа. Када кажемо за неку жену да је мечкаста, онда би замишљени наставак ове реченице (за просечног говорника) био – да је она мечкаста у поређењу са другим женама.

обележеност по изузетној, претераној наглашености неког од делова тела: *бокат, кошчат, трбаст, тртаст, кракат, ушат, зубат, глават, носат, ногат*.¹¹⁹

На основу ове поделе, као и на основу броја придева у свакој од категорија, можемо закључити да пажњу описивача нечијег изгледа, чини се, највише привлаче физички деформитети, а одмах за њима и изражени, наглашени делови тела. То доказује да при описивању вршимо поређење са прототипом. Запажамо оно што прототип нема или оно што је сувише истакнуто у односу на прототип. У другом су плану (што показује и број придева) особине које свако од нас (па и прототип) има у неком степену, па се и диференцијација међу људима заснива углавном на степену изражености тих особина.

Међу пожељним и непожељним људским физичким особинама нема потпуне симетрије. Наспрам негативно обележених придева ЉО који упућују на степен изражености неког људима заједничког својства стоје придеви којима се означавају пожељне особине истог типа, наспрам негативно обележених придева ЉО који означавају истакнут, наглашен део тела стоје придеви за пожељне особине с истим значењем. Слично је и са особинама које се заснивају на сличности с неким или нечим. Међутим, наспрам негативно обележених придева који означавају неки физички деформитет или апсолутно одсуство неког својства не стоје одговарајући придеви са значењем пожељне особине. Као да нема изразите позитивне обележености у људском изгледу. Пожељно је све на нивоу изразитијег позитивног степена у односу на прототип, док непожељно омогућава и неке апсолутне вредности.

Физичке особине се разликују и по критеријуму субјективности/објективности. Придеви који означавају апсолутно одсуство неке физичке способности (*глув, нем, слеп*) свакако имају најобјективније значење. Придеви ЉО који означавају израженост неког дела тела (*глават, ногат, плећат, прсат*) имају мање објективно значење; они који означавају поређење (*коњаст, мачкаст, медведаст*) још мање. Најмање су објективни придеви који означавају степен изражености неке особине (*висок, јак, леп*). Уплитање субјективне оцене у опис физичког изгледа да не руши теорију прототипа, него је надограђује. Неко ће изразиту различитост од прототипа назвати лепотом, а неко ружноћом, али ће свако запазити и на неки начин оценити различитост од прототипа. Јер, како рекосмо, оцењујемо само различитост.

Чини се, да закључимо, како постоје три врсте придева који означавају физичке особине – они који значе апсолутно одсуство неког телесног својства, они који значе степен изражености неког својства и, на крају, они који значе израженост

¹¹⁹ Придеве који означавају физичке људске особине могуће је поделити и другачије. Р. Жугић (1997) придеве који означавају физичке особине у говору околине Лебана дели у две групе. У прву групу спадају придеви којима се телесни изглед квалификује као природна датост или током живота стечена одлика, а у другу групу они који означавају човеков однос према изгледу сопственог тела или неких његових конкретних делова. Придеви друге подгрупе носе снажну негативну конотацију, која често достиже степен пејоративности.

неког дела тела. У семантичкој структури ових придева стоји раст/опадање степена или апсолутно одсуство неке физичке карактеристике¹²⁰ којој константну вредност даје њено постојање на прототипу. Физичке карактеристике према којима се оријентишемо јесу апстракције, али су истовремено константе у мишљењу одређене заједнице. Да нема тих константних, заједничких оријентира, не бисмо се могли споразумевати у процњивању нечијег изгледа. А ако пак прихватимо њихово постојање, а изгледа да не преостаје ништа друго, придев за физичку особину = – (минус) физички оријентир (на пример, *слеп*), раст степена изражености физичког оријентира (*леп*, *прсат*), опадање степена изражености физичког оријентира (на пример, *низак*).

3.2. Духовне особине

Разуђеност, диференцираност и истакнутост спектра духовних особина почива на поређењу са духовним особинама прототипа. Дакле, храбар је онај ко је храбрији од прототипа, паметан је онај ко је паметан у односу на прототип. Међутим, значењска структура духовне особине разликује се од структуре физичке особине. Код процњивања степена изражености физичке особине сравњујемо две, такоређи, мерљиве вредности – квантитативну вредност, на пример, висине особе коју процњујемо и вредност замишљене просечне висине. Иако је ова друга вредност само замишљена, она, ипак, има одређен, скоро прецизан ниво, који се може упоредити са нечијом конкретном висином. Наравно, што је физичка особина подложна објективнијем регистровању, то су егзактнији резултати њеног поређења са одговарајућим атрибутом прототипа. Па чак и ако у процени особине преовлађује “утисак на око”, ипак су физичке особине у вишем степену мерљивије и “опипљивије” од духовних.

Поставља се питање којим се параметрима користимо при поређењу нечије храбрости са храброшћу прототипа? Идеју за решење овог проблема нашли смо у приступу емоцијама А. Вјежбицке (Wierzbicka, 1972: 57-71). Она је уочила да се дескрипција емоција темељи на компарацији, и то најчешће са неком другом емоцијом која нам је позната из искуства или коју можемо да замислимо. Мисли имају структуру коју можемо да преточимо у речи, али осећања немају такву структуру. Све што можемо да учинимо, сматра А. Вјежбицка, јесте да речима опишемо ситуацију или мисли које су везане за емоцију о којој је реч и да верујемо како ће читалац или слушалац погодити на које смо осећање мислили.¹²¹ Емоције не могу бити описане, можемо описати само ситуације. Аутор предлаже следећи тип дефиниције за емоције:

¹²⁰ Апсолутно присуство неке људске физичке карактеристике не постоји.

¹²¹ У психологији је познато да се не памте саме емоције, поготову оне из детињства, већ се памте првенствено ситуације у којима су оне изазване.

- X осећа тугу. = X се осећа као неко када мисли да се оно што жели не може и неће остварити.
- X осећа задовољство. = X се осећа као неко када мисли да се догодило оно што је желео.
- X осећа страх. = X се осећа као неко када мисли да му се нешто лоше може догодити а да он не може утицати да се то не догоди и када не жели да се то догоди.
- X осећа срећу. = X се осећа као што сви желимо да се осећамо.¹²²

Анализа А. Вјежбицке и проблеми са којима се она притом сусретала умногоме подсећају на анализу лексема које означавају људске особине. Многе лексеме које означавају емоције истовремено означавају и људске особине, на пример, *понос*, *љутина*, *стидљивост*. У ствари, у основи многих духовних особина леже емоције које су се због свог сталног понављања у одређеним ситуацијама претвориле у карактерне црте. Осим тога, емоције у лингвистичкој анализи подсећају на особине по томе што се њихово разбијање на семантичке компоненте састоји у њиховом свођењу на нову групу емоција. А. Вјежбицка мисли да су те емоције основније. Наша анализа показује да то није правило и да се придев који означава особину понекад разбија на придеве синониме, а не на придеве са базичнијим значењем.

Прихватамо као приступ анализи особина идеју А. Вјежбицке о њиховом везивању са ситуацијама. Ту идеју ћемо мало изменити и прилагодити својим потребама. Потврду за исправност овог теоријског поступка добили смо и у структури дефиниција примарних семантичких реализација неких придева ЉО у нашим речницима. Тако је, на пример, придев *јуначан* у *Речнику МС* дефинисан као *срчан у опасности*. Дакле, особине се испољавају у ситуацијама. Неко се понаша као дорастао ситуацији, као присебан у њој, у складу са нашим моралним и друштвеним нормама, а неко супротно од тога.¹²³ У структури пожељне духовне особине јесте: **који је + (вредносно плус) у ситуацији**, а у структури непожељне

¹²² Ма колико ове дефиниције емоција А. Вјежбицке изгледале наивно и непотпуно, оне, чини се, имају оправдања у дубинској језичкој структури. Осим тога, овако огољене научне поставке могу садржати много дубље импликације. Неки су аутори свесно полазили од уобличавања наивних представа о неком проблему. Тако се, на пример, Ф. Хајдер (Heider), при формулисању теорије атрибуције, бавио експлицирањем наивне теорије опажања особа и односа међу особама, система пропозиција које већ постоје у интуитивним, имплицитним и непотпуно формулисаним знањима људи (Н. Хавелка, 1992: 131).

¹²³ Издвојили бисмо, поводом везивања особина за ситуације, једно размишљање Ж. Попова (1981: 91) у вези са иконичком суштином лексике проузрокованом природом сазнања. Ову идеју Ж. Попов износи поводом начина размишљања и говора осуђеника: “У основи реакције је чулно сазнање. Очигледна је немоћ да се пређе на сложеније форме мишљења (у говору осуђеника, прим. Р. Д.) – анализе и синтезе, уопштавања, апстракције и генерализације као и разних врста закључивања. Гледано са тог становишта, имало би смисла поставити питање није ли због таквог карактера сазнања садржано мноштво иконичких елемената у лексци. Највећи број речи су речи-слике.”

духовне особине јесте **који је – (вредносно минус) у ситуацији**.¹²⁴ Да разложимо ове делове.

Прво о плусу и минусу. Рекли смо већ да је наша афирмативна или негативна процена заснована на индивидуалним или колективним нормама условљеним животом у одређеној заједници, животним добом, начином васпитања, степеном образовања, личним проценама, моралним начелима. Међутим, да ли ће неко кога описујемо бити означен са плус или минус, зависи од тога колико је степен тог позитивног или негативног одређења изражен у односу на степен испољавања плуса или минуса у датој ситуацији код прототипа. Прототип није одређен само физичким особинама него и духовним. Ако је неко у одређеној ситуацији показао храброст у односу на замишљено понашање прототипичне личности у тој ситуацији, за њега кажемо да је храбар. А када то треба да објаснимо, кажемо или размишљамо да је неко храбар зато што је такав у односу на друге људе, а то *такав* значи позитиван у ситуацији када особина храбрости може доћи до изражаја. Придев *срчан* у дефиницији за придев *јуначан* (*срчан у опасности*) значи само *који је + (позитиван)*. То значи да се овај придев у дефиницији декомпоновао, јер и он, независно од те дефиниције, има структуру *који је + у ситуацији*. У дефиницији он се своди само на једну компоненту. А тако је и са осталим придевима ЉО који се употребљавају у дефинисању придева ЉО. Они се често свODE само на + или –.¹²⁵

¹²⁴ Утицај друштвених ситуација на језик може се огледати на много различитих језичких аспеката. Нас занима понашање појединца у ситуацији на основу које процењујемо и језички експликујемо његове особине. Утицајем друштвених ситуација на језик бавили су се и други аутори. Тако је, на пример, Џ. Р. Ферт (J. R. Firth) увео концепт *типичног контекста ситуације* (Д. Трандафиловић, 1981: 308). Друштвене ситуације намећу низ друштвених улога које сваки појединац у току живота прихвата. Говор се у оваквим ситуацијама одвија превасходно на један утврђени начин и постаје више низ ритуализованих формула које се размеђују међу говорницима. Џ. Р. Ферт сматра да је задатак семантике да проучава и класификује ове исказе, и говори о језику слагања, охрабења, кажњавања, неслагања, осуде.

¹²⁵ У науци има и разрађенијих приступа томе на који начин вреднујемо нечије особине. Навешћемо, као пример, атрибуциони модел Х. Х. Келија (Kelley), који показује како људи валидирају своје импресије о другим особама. "Х. Х. Кели полази од претпоставке да особе-опажачи, у својим настојањима да постигну субјективну валидност импресије, анализирају три различите врсте информација. Прву врсту чине информације о *дистинктивности* или *посебности понашања*. Оне се односе на то да ли особа-актер реагује на исти начин на разне врсте ентитета или је њено опажено понашање карактеристичан начин реаговања само на један ентитет или једну класу ентитета. Друга врста информација тиче се *консензуса* или *сагласности понашања* особе-актера и других особа у односу на исти ентитет. Те информације омогућују одговор на питање да ли су реакције особе-актера на одређену ситуацију или драж исте као реакције већине осталих људи или су другачије. Трећа врста информација односи се на временски аспект опажених модалитета понашања, јер говоре о *конзистентности* или *доследности понашања*. Оне омогућују одговор на питање да ли особа-актер увек реагује на исти начин када је присутан одређени ентитет или одређена драж. Типично је да особа-опажач те три врсте информација разматра у комбинацији." (Н. Хавелка, 1992: 145-146). Наше одређење духовних особина (као плус или минус у ситуацији) подудар се са другом врстом информација које наводи Х. Х. Кели. Сматрамо да су остале врсте информација без или скоро без лингвистичких последица и да су од значаја за антропологе, андрагоге, социологе и психологе.

А сада о ситуацији. У више пута навођеној дефиницији придева *јуначан* – *срчан у опасности* јасно је назначена ситуација у којој се испољава јуначност, храброст. У многим дефиницијама придева ЉО не експлицира се ситуација. Узмимо, на пример, неколико дефиниција, или њихових кључних делова, за придев *добар* у *Речнику САНУ*: **1.а.** *који не чини зло, човечан, племенит, предусретљив*: добри људи; **1.б.** *који се понаша узорно, како треба*. – Немој бити љута, /Да не будеш жута; /Веће буди добра, /Да не будеш модра. **б.а.** *ваљан, способан; снажан, расан*. – Без добра момка ни у кумство не пођи.

У дефиницији **1.а.** *који не чини зло* није наведена ситуација, али се јасно подразумева да ова дефиниција значи *који не чини зло када је у прилици да га чини*. Дакле, из ове дефиниције ситуација се подразумева, иако је број ситуација у којима можемо испољити доброту знатно већи од броја ситуација у којима можемо испољити јуначност. Из дефиниције **1.б.** *који се понаша узорно*, такође, јасно следи + у ситуацији. Исто закључујемо чак и из дефиниције **б.а.** (*ваљан, способан*). Неко је ваљан и способан сваки пут кад му се за то пружи прилика. Придеви ЉО се разликују по бројности и разноликости ситуација које стоје у позадини њихових значења. Неки придеви као, на пример, *речит* подразумевају испољавање онога што значе у сасвим специјализованој ситуацији говорења, док се придев *добар* испољава у огромном броју најразноврснијих ситуација.¹²⁶

Међутим, без обзира на ово, претпостављамо да за већину придева који означавају духовне особине постоје типичне ситуације, које се, затим, размрежавају. Ако је ово тачно, оида постоје и типични носиоци ситуација. Очекујемо, на пример, да је рат типична ситуација за испољавање храбрости и да се, према томе, храброст најтипичније везује за војника, доброта – за мајку, строгост за професора или судију, поштење за трговца, злоба за маћеху. Кроз прототипичне ситуације требало би да се испољи и прототипично значење придева ЉО.

Проверили смо ово анкетом коју смо спровели међу студентима Филолошког факултета у Београду 16. новембра 1998. године. У анкети је учествовало 65 студената. Задали смо им да без много размишљања уз девет придева ЉО напишу именицу са значењем особе којој те особине пристају. Изабрали смо придеве *искрен, паметан, добар, строг, храбар, веран, марљив, лукав* и *љубоморан*. Наше претпоставке су се обистиниле. У највећем броју одговора искрен је пријатељ, паметан је професор/ученик, добра је мајка, строги су отац/професор, храбар је војник, веран је муж/жена и пријатељ, марљив је ученик, лукави су трговац и политичар, а љубоморан је муж/жена. Из овога следи да збиља постоје типичне ситуације у којима се испољавају људске особине и за које се, ментално, примарно везујемо. То што је највећи број синтагматских реакција на стимулус *паметан* –

¹²⁶ Ова појава је, како показује наш корпус, повезана и са творбеним типом придева. Прости придеви се везују за мноштво ситуација, док су изведени обично специјализовани само за једну или за мањи број ситуација.

професор односно *ученик* или на стимулусе *веран* и *љубоморан* – *муж* односно *жена* сведочи да испитаници имају у виду исте ситуације – ситуацију подучавања, односно брачних односа, али из различитих углова.

Оно што нисмо очекивали, а што су резултати анкете показали, јесте да се степен разноликости реакција на поједине придеве битно разликује. Најуједначеније одговоре смо добили на придев *марљив*: 79,66% испитаника синтагматски је везало овај придев за именицу *ученик*, *студент* или *ћак*. Која је од ових лексема употребљена и колико пута, за нас није битно, зато што све оне подразумевају везивање испитаника за исту ситуацију. На стимулус *храбар* 69,35% испитаника је одговорило именицом *војник* или *ратник*; на стимулус *строг* 46,77% испитаника је реаговало именицом *учитељ* или *професор*, а 43,54% испитаника је на исти стимулус узвратило именицом *отац*. Најмању сагласност у одговорима уочавамо у реакцијама на придев *добар*. Само 14,75% студената је одговорило *мајка*, а 11,47% их је одговорило *друг*. Остали одговори су били врло разнородни, нпр: *мајстор*, *дете*, *мађионичар*, *отац*, *старац*, *ћак*, *лекар*, *професор*, *муж*, *владар*, *брат*, *свештеник*, *младић*. То значи да степен широкозначности придева ЛО може бити различит и да се неки од њих, широкозначнији, везују за више прототипичних ситуација.¹²⁷

Из овога се може извести закључак да што је придев широкозначнији, што се за већи број прототипичних ситуација везује, то се његово значење у већој мери своди само на *који је + или –*, са умањеним или сасвим непостојећим учешћем другог дела значењске формуле за придеве ЛО: *који је + или – у ситуацији*. Такав придев се везује за велики број именица сасвим различитог значења, а и њихове полисемантичке структуре су знатно богатије, што је управо експлицитан показатељ њихове широкозначности. Они придеви стимулуси што су изазивали сасвим уједначене реакције испитаника имају усмереније значење, које се у већој мери заснива на формули *који је + или – у ситуацији*, а као последицу тога запажамо да се лексикографи чешће одлучују на дефиниције у којима експлицитно наводе ситуацију типичну за испољавање одређене особине, а запажамо и то да су полисемантичке структуре ових придева сиромашније и, што је још важније – предвидљивије у односу на значењске системе широкозначних придева. Широкозначни придеви спецификују своје значење у одређеној семантичкој позицији.

На пример, придев *јешан* у *Речнику МС* дефинише се као *похлепан за јелом*. Значење придева *похлепан* у синтагми *похлепан за јелом* није исто као семантичка реализација придева *похлепан* у његовом примарном значењу. Оно се у синтагми своди само на + и на придодату експресију. На преко потребну ситуацију за разумевање придева ЛО упућује зависни део синтагме. Ове синтагме у *Речнику МС* као да служе за скретање пажње с типичних ситуација. Иако типичну ситуацију за употребу придева *похлепан* нисмо испитали, претпостављамо да је то похлепа за

¹²⁷ Прости придеви су широкозначнији од изведених. Осим тога, резултати анкете показују да се особине не везују само за ситуације, већ и за социјалне улоге.

новцем. Ако имамо у виду ту ситуацију, не морамо да сместимо придев у одређену семантичку позицију, а ако имамо у виду било коју другу ситуацију, морамо је назначити одређеном семантичком позицијом у коју смештамо придев ЉО. А ово је и разумљиво и очекивано, с обзиром на то да се секундарна значења придева, као и свих других лексема, могу реализовати само у детерминисаној семантичкој позицији [исп. Д. Гортан-Премк (1997: 49-58)].

При анализи резултата анкете приметили смо и то да су скоро сви испитаници одговорили на неке придеве-стимулусе, а да на неке нису сви одговорили. У том смислу, упадљиво је да 26,56% испитаника није одговорило на стимулус *веран*, а 29,68% испитаника није одговорило на стимулус *лукав*. То што нема много разноврстних реакција на ове придеве од стране оних испитаника који су одговорили на наведене стимулусе (нарочито на *веран*) показује да ти придеви нису нарочито широкозначни. А то што многи испитаници немају тренутну асоцијативну реакцију синтагматског типа на ове придеве показује да не постоје типичне ситуације за које су ови придеви везани. Ово, вероватно, значи да су појмови који стоје иза придева ЉО распоређени у нашој свести, да сликовито опишемо, у виду концентричних кругова. Они који су ближе центру изазивају тренутније реакције, а они који су даље од центра захтевају више времена за асоцијативно повезивање са одређеним ситуацијама, а самим тим и за везивање за одређене носиоце дате особине.¹²⁸

Напомена о једном изузетку од правила. До сада смо више пута рекли да придеве ЉО можемо поделити и према критеријуму односа појединца (уз кога иду све његове особине) према свету. Рекли смо да постоје особине којима се њихов носилац карактерише сâм за себе, независно од света који га окружује (*бркат*, *грбав*, *кашљуцав*, *срдан*, *трошан*). Такође, постоје и оне особине којима се појединац испољава према свету (*ласкав*, *пргав*, *хвалисав*), и, на крају, особине којима се свет односи према појединцу. Ову последњу групу придева ЉО чине они који обично означавају реакцију околине према појединцу, независно од његових стварних особина. Такви су, на пример, придеви *васпитан*, *драг*, *дражестан*, *мио*, *пријатан*, *непријатан*, *симпатичан*. Нико није објективно драг. То је само утисак који можемо, али и не морамо остављати на друге људе. Ова група придева је специфична по томе што се у нашој свести њени чланови не везују за одређене прототипичне ситуације, већ се особа као таква доживљава независно од ситуације или у свим ситуацијама. И ови придеви се свде само на значењску формулу који је + или који је –, а значења свих “+придева”, као и значења свих “–придева”, међусобно су скоро синонимична.

¹²⁸ Детаљно спроведена анкета овог типа била би корисна и за социологе и психологе, јер се из ње могу изводити и другачији закључци о различитим категоријама људи. Тако су, за наш народ, мајке добре, очеви строги, мужеви верни и љубоморни итд.

Закључак. Придеве што означавају физичке, као и оне што означавају духовне људске особине, везујемо за некакве конкретне ентитете, који нам омогућавају њихово декодирање. Структура придева који означава духовну особину сложенија је од структуре придева који означава физичку особину. И једни и други се заснивају на поређењу са прототипом, само што се они који значе духовне особине конкретизују кроз сналажење или несналажење особе која се описује у прототипичној ситуацији за испољавање те особине. А сâм степен бихејвиоралног испољавања оцењујемо поредећи га са понашањем прототипичне особе у истој ситуацији. Физичке особине се конкретизују у самом поређењу физичких својстава особе која се описује са физичким својствима прототипа.

3.3. О придевима који истовремено означавају физичке и духовне особине

Има придева који истовремено означавају физичке и духовне особине. Такви су, на пример: *брз, велик, веишт, грозан, диван, дражестан, женствен, јалов, крепак, крепостан, крут, лењ, љигав, мали, мек, мекан, меден, млитав, млохав, плодан, родан, свеж, силовит, снажан, спор, тежак, чио, чист, чврст, широк*. Неки од ових придева примарно означавају људске духовне особине, као *веишт, дражестан, диван, крепак, лењ, чио*, неки имају широко примарно значење у које би могло да се укључи и значење људске особине, као *брз* и *чист*, а неки уопште не означавају примарно људску особину, на пример, *крут, мек, свеж, тежак, чврст, широк*. Када кажемо да ови придеви истовремено означавају физичку и духовну људску особину, не мислимо да се њима једна особа у исто време одређује и по свом изгледу и по својим духовним карактеристикама, већ да они у свом семантичком потенцијалу поседују обе могућности. У реализацији се обично активира само једна од њих, а ређе обе истовремено.

Претпостављамо да ови придеви прво развијају способност означавања физичке особине, а затим се из те могућности даље развија способност означавања духовне особине. Овај семантички развитак од физичке до духовне особине објашњавамо метафором. Код придева који примарно не означавају особине људи, већ особине предмета и појава (*крут, мек, чврст*) метафора је могла бити ланчана или радијална. То значи да је, на пример, придев *крут*, који примарно означава особину предмета, могао метафором развити значење које се односи на људску физичку особину, а да се, затим, из тог значења развило, новом метафором, значење духовне људске особине. То би била ланчана метафора. Међутим, можда су се из значења особине предмета истовремено, радијалном метафором развила значења физичке и духовне особине.

Поставља се питање који то придеви могу да развијају своја значења у правцу од физичких до духовних људских особина. Изгледа да су то они придеви који

означавају опште или општије физичке особине. Придеви који означавају физичка својства човека могу ту своју функцију да обављају са различитим степеном општости.¹²⁹ Они се могу односити на неки изражени детаљ нашег физичког изгледа (*длакав, бркат*), преко описа делова тела (*плавоок, клемпав, носат*), до опште оцене нечијег физичког изгледа (*леп, млад*). Та општа оцена може се уопштити до нивоа утиска о нечијем држању и физичком изгледу. Многи од придева о којима говоримо у овом поглављу имају то својство (*диван, крут, мек, страховит, тврд, тежак, широк*). Тај општи утисак, који се не везује ни за један конкретни део тела или за неку конкретну човекову активност, као што су стил хода, покрети тела, начин гледања, лако може да се трансформише у духовну особину. У сфери духовних особина ови придеви имају исто тако опште значење, значење утиска о нечијем карактеру. Није необично што највећи број придева из ове групе не означава примарно људске особине и што је међу њима мало изведених придева. Придевима који не означавају људске особине најпластичније се дочарава утисак о нечијем изгледу, јер се метафором, захваљујући којој и можемо да укључимо придеве другачијих примарних значења у сферу придева ЉО, постиже и нека врста увеличавања и претераног наглашавања одређене семантичке карактеристике. Тиме утисак о нечијем изгледу постаје упечатљивији, потпунији.

То што је међу овим придевима мало оних који су изведени, такође није необично. Изведени придеви самом својом творбеном структуром себе искључују из категорије придева са значењем општег утиска. Мотивне речи ових придева су именице или глаголи којима се, у типичним случајевима, спецификује значење придева, сводн се на детаљ у вези са неким елементом у изгледу или неком карактеристичном радњом особе која се описује. Значење изведених придева ретко кад је уопштено. Оно је усмерено, уско и због тога се не може свести на значење духовне особине.

Наша грађа показује да придеви који означавају духовне особине не могу метафорично означавати физичке особине. Разлог за немогућност ове трансформације видимо у томе што је полазиште за метафоричне асоцијације најчешће у некој конкретниој, видљивој димензији, нпр. у облику (исп. *језик* – орган и *језик на цителам*), боји (исп. *крвав* – који је боје крви, *црвен* и *кржаве трешње*), месту, положају (исп. *глава човека* – *глава брда*).¹³⁰ У позадини овога је тежња човека да апстрактне појаве, ради поимања, сведе на конкретне, а не да опипљиве, својим чулима и мислима блиске појаве компликује апстрактним прилазом. На овом запажању о начину нашег поимања, између осталог, базира се когнитивизам.

До истог закључка дошла је и Д. Гортан-Премк. Она је управо на за нас важним примерима полисемантичке дисперзије придева *висок* (*висок човек* – *висока грађанска свест*), *низак* (*низак човек* – *низак поступак*), па и *топао* (*топла вода* –

¹²⁹ Ово се односи и на духовне особине, што тренутно није предмет нашег интересовања.

¹³⁰ Примери су преузети из књиге Д. Гортан-Премк (1997: 85-103).

топла душа), *хладан* (*хладна вода – хладна службена лица*), *оштар* (*оштар нож – оштар човек*), *туп* (*туп нож – туп човек*) показала како метафоричне асоцијације могу бити засноване на трансформацијама типа конкретно–апстрактно, а да су метафоричне асоцијације засноване на трансформацијама типа апстрактно–конкретно у језику знатно ређе и да је циљна лексема маркирана извесном експресивношћу. “У језику је”, закључује Д. Гортан-Премк (1997: 105-107), “по правилу, апстрактно секундарно од конкретног. Нпр. *добар човек – добра журка, симпатична девојка – симпатична справа, поносан човек – поносни двори.*” Нашим закључком да неки придеви који означавају физичке људске особине могу означавати и духовне особине, а да се обрнути процес не збива, само смо потврдили резултате Д. Гортан-Премк, који се односе на функционисање целог лексичког система.

И још да додамо, кад кажемо да придеви који означавају духовне особине не могу означавати конкретне особине, онда мислимо само на она значења ових придева што се односе на људске особине, јер је то предмет нашег истраживања. Независно од људских особина, придеви који означавају духовне особине могу, уз експресивну маркираност, означавати неку особину из сфере конкретног: *глуп човек – глуп шешир, благ човек – блага брда, строг човек – строге и неприступачне хридице, плах човек – плаха река, љут човек – љути мач, шкрт човек – шкрта земља.*¹³¹

И још једна напомена. Приметили смо да већина придева који означавају духовне људске особине, иако не може описивати физички изглед човека, може упућивати на нешто што донекле има везе са физичким изгледом, а то је способност одражавања неке духовне особине на неком делу тела, обично у очима или осмеху. Ова значења су настала метонимијом и најчешће се дефинишу као *који изражава...* (нпр. *строгост, суровост, љутину, доброту*). Исп. *лукав осмех, суров израз лица, строге очи, благ смешак, зао осмех, глупав израз лица.*¹³²

¹³¹ Примери су из *Речника МС*.

¹³² Примери су из *Речника МС*.

4. Имплицитна компарација

Проблем имплицитне компарације први је, како стоји у литератури, уочио Е. Сапир (1963). Затим су и други аутори надовезивали своје идеје о овом проблему на Сапирове мисли.¹³³ Е. Сапир је у својој студији о градацији (1963: 124) навео да постоје четири ступња експлицитности у градацији:

1. Implicitly gradable but ungraded: *house; houses*.
2. Implicitly graded by quantification: *half of the house; ten houses*.
3. Quantified by implicit grading: *much of the house; a large house; many houses*.
4. Explicitly graded and implicitly quantified: *more of the house (than); a larger house; more houses (than)*.

Е. Сапир је у раду анализирао различите аспекте трећег и четвртог типа градације.

Из радова А. Вјежбицке издавајемо само једну идеју (која је, овом приликом, за нас корисна) о томе да се значење неких придева базира на позитиву, а неких на компаративу, а од Џ. Лајонса идеју да су степеновани антоними склони имплицитном поређењу, док нестепеновани нису.

Учили смо да и придеви ЛЂО имају способност имплицитног поређења. Такође, приметили смо да се у том смислу они понашају различито и да се значење неких од њих заснива на позитиву, а неких на компаративу, и на крају, видели смо да је њихова способност имплицитног поређења у блиској вези са њиховом способношћу антонимског повезивања.

Чини се да се суштина различитог понашања придева ЛЂО, како показују наши резултати, налази у чињеници да се неким придевима ЛЂО означавају физичке и духовне особине које сви имамо у извесном степену (*висок, леп, миран, паметан*), док се другима означавају оне физичке и духовне особине које имају само неки од нас (*кљакав, зрикав, слеп, трунтав*). И придеви прве групе, као и они из друге групе, имају, да га тако назовемо, први степен имплицитног поређења. То значи да се свима њима на различите начине означава одређени вид одступања од прототипа. Да су те особине у равни са прототипом, да их прототип поседује у истој мери и на исти начин, не би у језику постојале лексичке ознаке за њих. Све су оне лексикализоване, јер су маркиране у односу на прототип. Разлика је само у начину те маркираности. Ако кажемо *Марко је висок*, онда мислимо да је он висок у односу на прототип, који је мање висок, а кажемо ли *Марко је кљакав*, тада мислимо да је он

¹³³ В. нпр. А. Wierzbicka (1971; 1972: 71-91), J. Lyons (1977).

кљакав за разлику од прототипа, који није кљакав. Међутим, и висину и кљакавост поредимо са истим особинама прототипа, и то је тај први степен имплицитног поређења.

Придеви којима се означавају особине што их поседујемо сви имају антониме, а они којима се означавају особине што их не поседујемо сви немају антониме. У вези са првом групом придева дошли смо до закључка да традиционална подела антонима на степеноване (*топао – хладан, млад – стар, добар – лош*) и нестепеноване (*мушкарац – жена, ожењен – неожењен, жив – мртав*) за ове придеве не важи. Придеви ЉО који имају антониме налазе се између градабилних и неградабилних антонима. Сви они имају лексикализовану и своју позитивну и своју негативну маркираност. Између те две обележене крајности смештена је нелексикализована неутрална, прототипична вредност дате особине. То значи да је неко добар, лош или необележен том особином. То не значи да је не поседује, али га она не одређује, по њој се не истиче, она у свету људских особина које се базирају на крајностима не долази до изражаја.

Између лепоте и ружноће постоји цео спектар вредности које су више психо-лошке природе. Не поричемо их, јер да оне не постоје, придеви *леп, млад* или *добар* не би имали антониме. За језик је тај спектар скуп необележених вредности. Да су те међувредности значајне за нашу језичку свест, оне би биле обележене. И нестепеновани антоними из категорије ЉО спадају у исту групу са степенованим. Узмимо као пример нестепеновани антонимски пар *жив – мртав*, када се њиме оцењује темперамент. Неко је или жив или мртав или није обележен по том својству. У овоме је битна разлика између придева који означавају људске физичке и духовне особине у односу на придеве који означавају остале особине. Неко може бити ожењен или неожењен, али не и неутралан у вези с том особином; неко може бити паметан или глуп, али може бити и необележене памети, ни глуп, ни паметан, просечно паметан, прототипичан по памети. Наравно, иако лексема за ову међувредност особине не постоји, јасно је да за њу у нашој свести постоји неки појам неодређеног обима и садржаја (што је често за појмове неомеђене одговарајућом лексемом). Отуда и наш доживљај градабилности антонима типа *леп – ружан, паметан – глуп, дебео – мршав*.

Додуше, постоје неки секундарни начини за језичко обележавање умерене изражености особина овог типа. Њима се служимо у ситуацијама када не желимо да оценимо неку особину у њеном апсолутном, обележеном позитивном или негативном степену. Ти начини су употреба придева субјективне оцене (*подебела жена, дебељушкаста жена*) или компаратива који нема праву компаративну вредност (*старији човек, амањи мушкарац, слободнији ђаци*). О значењу ових придева говорили смо у вези с творбом придева субјективне оцене од секундарних простих придева ЉО. Тамо смо нагласили да значење ових придева није сасвим јасно. Није сасвим сигурно да ли се, на пример, придевима *величак, дебељушкаст, танушан* заиста исказује умањен степен особине или ови придеви имају хипокористично

значање. Можда је дебељушкаста жена, заправо, гојазна жена према којој имамо афирмативан однос. А можда је то и еуфемизам. У сваком случају, међувредности нису лексикализоване, већ их именујемо служећи се наведеним дериватима.

Придеви који означавају крајњу позитивну или негативну вредност особина које сви имамо, спадају у придеве чије се значење заснива на компаративу. То су придеви чији су позитиви носиоци имплицитне компарације. Ништа није природније него придев *висок* дефинисати као *који је виши од просечног или чија је висина већа од просечне* или као у *Речнику МС – који је великог раста*, а да се при том подразумева наставак *у односу на прототип*. Способност имплицитног поређења ови придеви имају управо због тога што се њима исказује крајњи, апсолутни степен заступљености особине у позитивном или негативном смеру. Из тога следи да је реч о особинама које имају способност испољавања у различитом степену. Појмови, вредности које су означене овим придевима, у најближем су семантичком саодносу са нелексикализованим појмовима који значе исту особину, али неутралну, или са појмовима-антонимима, који значе исту особину обележену на супротан начин. Та појмовна спона са неутралном, необележеном вредношћу особине производи компаративну семантичку структуру позитива. Антонимски парови придева ЉО о којима говоримо истовремено су, да закључимо, степеновани и нестепеновани. Степеновани су због тога што особина коју означавају може бити изражена у негативном, неутралном и позитивном степену, а нестепеновани су зато што у овом случају не можемо говорити о антонимском ланцу степенованих антонима. Ти ланци обично имају позитивну и негативну скалу (нпр. *млак–топао–врљћ–врео : студен–хладан*). Придеви о којима говоримо и позитивну и негативну вредност изражавају једним елементом – најизразитијим.

Иако изгледа да највећи број придева који означавају људске особине има антонимску структуру, тј. позитиван и негативан степен испољености особине, ипак, рекли бисмо да није тако. Заправо највећи број ових придева спада у другу помињану групу. То су придеви којима се означавају људске физичке и духовне особине што их немамо сви, који немају антониме и чије се значење темељи на позитиву, а не на компаративу. Њихови позитиви се, другим речима, не заснивају на имплицитној компарацији.

Нарочито су у том смислу упечатљиви придеви којима се означавају физичке особине. Такви су, на пример, придеви којима се означавају карактеристичне радње и физички деформитети (*кљакав, крезав, мутав, рошав, шантав, шепав, зрикав, грбав, гурав, гушав, килав, гегав, жвалав, клецав, буљав*), затим придеви који значе апсолутно одсуство неког физичког својства (*глув, нем, слеп*), па и придеви којима се означава физичка сличност са неким или нечим (*коњаст, костураст, мечкаст, медведаст, сланинаст*). Наспрам ових придева не постоје придеви супротног значења, па ни придеви којима се означава умеренији степен исте особине. Ово је разумљиво и с обзиром на њихову творбену структуру – то су, по правилу, изведени придеви.

Духовне особине које немамо сви језички се испољавају тако што лексеме које их означавају немају антониме. Антоним придева *добар* јесте придев *лош*. Између ове две вредности (које, како већ рекосмо, представљају крајњи степен заступљености особине) подразумева се средња, неутрална вредност, која није лексикализована управо зато што је прототипична. Дакле, ту је цео спектар – од крајње негативне изражености особине, преко неутралне вредности, до крајње позитивне изражености особине. И свако се у тај спектар уклапа.

Међутим, има и оних духовних особина које не подразумевају цео распон вредности, већ само половину тог распона – или неко има изражен степен такве особине или је неутралан у вези с њом. Нема треће вредности – оне антонимске, која би подразумевала изражен степен особине у супротном смеру. Узмимо, на пример, придеве *бодар*, *дрзак*, *једак*, *наравит*, *огњен*, *опак*, *охол*, *паклен*, *плах*, *прек*, *ташт*, *чио*. Неко може бити охол или opak, или не бити охол или opak. А ако у себи нема охолости или opakости, то још увек не значи да има изражен степен супротне вредности. То само значи да је неутралан у вези с том особином, да није у крајностима, а не бити у крајностима, за скуп придева ЉО, значи исто што и немати ту особину. Осим тога, која би то супротна вредност могла да се постави наспрам, на пример, opakости? Можда, доброта. Али, то нису прави антоними. Њихови семантички потенцијали се не употпуњују, што је важан услов за антонимију. Или, антоним придева *бодар* могао би бити *натмурен*. Међутим, придевски пар *бодар*–*натмурен* није семантички симетричан, јер придев *бодар* примарно означава људску особину, док *натмурен* тек секундарно припада категорији ЉО. Симетричност семантичких садржаја је, међутим, основни услов праве антонимичности. То што ове особине не подразумевају комплетан спектар теоријски могућих вредности ставља их у посебан положај у односу на особине које подразумевају цео спектар вредности. То се огледа у вредности неутралног, нелексикализованог члана. Његова вредност се разликује у спектру *добар*–*неутралан*–*лош* и у непотпуном спектру *опак*–*неутралан*. То мора бити тако, јер је “вредност ма којег термина одређена оним што га окружује” (де Сосир, 1977: 190).

У спектру *добар*–*неутралан*–*лош* постојање крајњег степена изражености особине у оба смера неутралном, нелексикализованом члану даје средњу вредност. Њу бисмо могли одредити као “ни *добар* ни *лош*, *средње добар* (*баш као и прототип*)”. У непотпуном спектру *опак*–*неутралан* непостојање друге крајње вредности неутралном члану даје вредност “*који није opak*”. Ова вредност не значи *средње opak*, нити значи *супротан од opakог*, већ значи само *који нема особину opakости*. Неутрални члан је необележен, а *опак* је маркирани члан, зато што је и прототип неутралан. *Опак* – *неутралан* нису нестепеновани антоними, као нпр. *жив* – *мртав*, иако *мртав* значи *који није жив*, исто као што смо неутрални члан спектра *опак* – *неутралан* одредили као *који није opak*. Разлика је у томе што није свака негација антонимична. Ми смо (Р. Драгићевић, 1996а: 33) говорили о разлици између негације и одрицања, и нагласили да одрицањем не добијамо само негирану

лексему, већ нову лексичку вредност и да негирањем придева *жив* добијамо *нежив*, што не може значити ништа друго него *мртав*. Негирањем придева *опак*, међутим, не добијамо ништа друго него негирање опакости.

Дакле, разлика између духовних особина као што је доброта и као што је опакоост може се објаснити овако. Сви се можемо одредити по доброти, зато што ова особина подразумева спектар вредности: или смо добри, или смо “средње доброте”, или смо лоши. Не можемо се, међутим, сви одредити по опакости. Или је имамо или смо неутрални у вези с њом.

С физичким особинама је исто, и још је очигледније. Сви се можемо одредити по лепоти – или смо лепо или смо “средње лепо (ни лепо, ни ружно)” или смо ружно. Међутим, не можемо се сви одредити по кљакавости – или смо кљакави или смо неутрални. (Та “некљакавост” не значи да имамо особину супротну кљакавости, већ само то да нисмо кљакави.)

А из претходна два пасуса следи да се све људске особине могу поделити на оне које сви имамо и на оне које немамо сви. Придеви којима се исказују особине што их сви поседујемо имају антониме. Придеви што исказују особине које не поседујемо сви немају антониме. Ова прва група има способност имплицитног поређења, док друга група нема ту способност.¹³⁴ Управо због тога придеве из прве групе можемо дефинисати следећим моделом *висок* – *који је изражене висине (у односу на прототип)*, *добар* – *који је изражене доброте (у односу на прототип)*, док придеве друге групе не можемо дефинисати у том, да га тако назовемо, компаративном стилу. *Кљакав* није *који је изражене кљакавости*, јер је *кљакав* и онај *који је минималне кљакавости*. Овом придеву приличи описна дефиниција која не изражава степен, као што је дефиниција у *Речнику САНУ* – *сакат у руку или ногу, богаљаст*.

Дигресија. Питање процене конкретности/апстрактности језичке јединице врло је сложено. Параметар опажљивости, на којем, најчешће, почива ова процена, не даје увек жељене резултате. Требало би да су придеви који означавају физичке особине конкретни, а да су они који означавају духовне особине апстрактни. Међутим, ми смо од почетка истраживања придева ЉО имали нејасну идеју да ова подвојеност није тако строга и да је нпр. придев *леп* апстрактан. Када смо разрешили

¹³⁴ У посебну групу би се могли уврстити придеви физичких особина којима се исказују димензије. По М. Доналдсоновој и Р. Џ. Вејлсу (М. Donaldson & R. J. Wales, 1970), немаркирани чланови антонимских парова оваквих придева могу да се употребљавају **номинално** и **контрастно**. Номиналну употребу илуструју примери типа *Човек је висок 1,5 метар*, а контрастну употребу показује пример *Тај човек је висок* (што значи *виши од просечног човека*). Маркирани чланови антонимских парова придева за димензије могу да се употребљавају само контрастно (*Човек је низак*, а не *Човек је низак 1,5 метар*). Наравно, ова напомена се односи само на придеве за димензије, јер се, на пример, придев *леп* не може употребити номинално и контрастно, већ само контрастно. Могло би се учинити да придев *леп* у конструкцији *леп као Филип* има номиналну употребу. Међутим, и поређење по сличности је, ипак, поређење. И одсуство контраста је суд о контрасту.

проблем имплицитне компарације придева ЉО, расветлила нам се и идеја о апстрактности придева *леп*. Ево како на ту поделу гледамо. Сви придеви који означавају духовне особине за нас су апстрактни. Они који означавају физичке особине могу бити конкретни или апстрактни. Апстрактни (или, да се оградимо, апстрактнији) за нас јесу они који имају способност имплицитне компарације. Констатујући да је неко леп не износимо да он има дату особину (јер сви имамо лепоту у неком степену позитивне или негативне вредности), већ да има изражен степен те особине у односу на замишљени прототип. Изношење вредности једне тако апстрактне процене засноване на субјективној квалификацији која је довољно индивидуална да би, такође, била апстрактна, чини и придев *леп* на изванредан начин апстрактним. Анализирајући значења придева *велик* и *мали*, А. Вјежбицка (Wierzbicka, 1996: 54) долази до закључка да су то речи са релативним значењем у том смислу што је мали слон још увек прилично велика животиња, док је велики миш мала животиња. Та, како каже А. Вјежбицка, значењска релативност придева који имају способност имплицитне компарације чини, по нашем мишљењу, њихову семантику апстрактном, иако се њима означавају емпиријски проверљиве вредности. С. Васић (1976: 68) говори о придевима чије је значење субјективно стечено и оним чије је значење објективно стечено. Субјективно стечени су апстрактни придеви (*добар*, *слободан*), а објективно стечени су конкретни придеви (*велик*, *црн*). Нама се, међутим, чини да су придеви *велик* и *леп* такође субјективно засновани као придев *добар*.

Они придеви који означавају физичке особине, а чија се семантика не заснива на имплицитној компарацији, недвосмислено, имају конкретно значење. Такви су, на пример, придеви *слеп*, *глув*, *кљакав*.

5. Антонимија придева̂ са значењем људских особина

Будући да се теме о придевима ЉО међусобно прожимају, о антонимији је у светлу имплицитне компарације већ било речи у претходном одељку. Резимираћемо резултате тог испитивања. Антоними описних придева могу бити степеновани (градабилни) или нестепеновани (неградабилни). Ова подела, изгледа, за придеве ЉО не важи у потпуности. Постоје два типа супротстављених односа међу овим придевима, али они не могу бити ни степеновани ни нестепеновани. Прву групу чине придеви ЉО који имају праве антониме. Такви су, на пример, *леп – ружан, добар – лош, благ – строг, висок – низак, дебео – мршав*. Без обзира на то што се нама чини да између ових крајности има много ступњева, у језичком смислу их заправо нема. Између две супротстављене крајње вредности налази се само једна (и то нелексикализована) неутрална вредност. Придеви ЉО који имају антониме подсећају и на степеноване и на нестепеноване. Слични су нестепенованим због тога што их не карактерише антонимски ланац, који се подразумева код степенованих антонима (нпр. *студен–хладан–млак–топао–врућ–врео*). Слични су степенованима по томе што између позитивног члана пара (којим се исказује изражен степен дате особине у односу на прототип) и негативног члана пара (којим се исказује изразито одступање у вези са датом особином у супротном смеру у односу на прототип) постоји нелексикализовани неутрални члан, којим се исказује необележеност индивидуе по датом особини. Ово можемо да пратимо чак и на примеру уобичајено неградабилног антонимског пара *искрен – неискрен (лажљив)*. *Искрен* није (или није само) онај који није неискрен, већ онај ко је изразито искрен у односу на друге људе, па му је искреност због своје упадљивости постала истакнута особина. Исто тако, али у супротиом смеру, анализирамо значење придева *неискрен/лажљив*. Има, међутим, људи који нису обележени ни по једној крајности – они су у вези с том особином неутрални, зато што нису ни упадљиво искрени, али ни неискрени.

Придеви који имају антониме означавају особине које сви имамо у неком степену, док придеви ЉО што немају праве антониме означавају особине које немамо сви. У другу групу спадају придеви као што су нпр. *глув, нем, слеп, кљакав, гушав, грбав, ногат, глават*. Ови придеви немају антониме, а опозицију успостављају према нелексикализованом неутралном члану, којим се исказује одсуство обележености у односу на дату особину. Тако према придеву *кљакав* стоји нелексикализована вредност коју бисмо описали као *нормалан, без деформитета у вези са екстремитетима*.

Напомена у вези с антонимским паровима као што су *искрен – неискрен* и други парови који означавају духовне људске особине. Уочили смо да је овим придевима при процени њихових значења могуће приступити из две перспективе. Једна од њих је уопштена, а друга није. Ако анализирамо придеве ЉО из шире перспективе, онда они означавају трајну особину одређене особе, а ако их анализирамо из уже перспективе, онда они одређују некога само у датој ситуацији. Тако, неког одређујемо као искреног због тога што је често искрен и због тога што је наглашено искрен у односу на наша очекивања, а некога можемо одредити као искреног због тога што је у датој ситуацији искрен (нпр. искрен сведок на суђењу). Ми обично приступамо значењу придева ЉО из шире перспективе, па смо и у претходна два пасуса поступили тако. Међутим, ни ужа перспектива није за занемаривање, и то због тога што су из ове перспективе придеви *искрен – неискрен* неградабилни антоними. Неутралног члана нема, због тога што у датој ситуацији, као што је, рецимо, сведочење на суђењу, можемо испољити само искреност или неискреност, а не и неутралност.

Ова два приступа значењу антонимских парова не објашњавамо полисемијом, јер оваква два угла посматрања ниједан речник, вероватно, не би регистровао као два одвојена значења. У литератури за ову појаву постоје различита имена. Џ. Р. Тејлор (Taylor, 1991: 90, 124-125) назива је перспективизацијом и овако је објашњава: “Често се догађа да различите употребе речи чија је семантичка структура сложена имају тенденцију ка наглашавању различитих компонената значења унутар те структуре. [...] Перспективизација се постепено претапа у метонимијска проширења.” Када кажемо да *перемо кола*, мислимо на њихову спољашњост, када кажемо да *усисавамо кола*, мислимо на њихову унутрашњост, а када *поправљамо кола*, мислимо на њихов механизам. Исту ову појаву Д. Е. Круз (D. A. Cruse, 1991: 52) назива контекстуалном модулацијом (contextual modulation).¹³⁵

Могли бисмо на антонимске парове придева ЉО применити и друге антонимске поделе које смо навели у раду посвећеном овом проблему (Р. Драгићевић, 1996а), али је циљ нашег бављења овим придевским паровима донекле другачији.

Придеви ЉО имају хијерархијску структуру. На то јасно упућује чињеница да се секундарна значења ових придева такође свде на скуп придева ЉО. Тој пирамиди придева можемо приступити на разноврсне начине. Различит приступ даће разнолике резултате, у том смислу што ће разне придеве сместити на сâм врх пирамиде, иако су, без обзира на приступ, јасно диференцирани придеви горњег дела пирамиде у односу на придеве доњег дела пирамиде.

Ево како нас антоними уводе у хијерархијску организацију придева ЉО. Ако упоредимо полисемантичке структуре чланова антонимских парова из ове групе, приметимо да је један члан антонимског пара богатији значењима у односу на други. Исп. нпр. следеће парове. У загради ће бити уписан број значења ових придева

¹³⁵ Опширније о перспективизацији в. у поглављу овог рада који јој је посвећен.

према *Речнику МС*: добар – лош (11:6), висок – низак (14:10), паметан – глуп (9:5), леп – ружан (17:4), строг – благ (11:7), дебео – мршав (10:8), стар – млад (10:24), крупан – ситан (12:9), брз – спор (6:3), јак – слаб (12:11). Ови примери јасно показују да немаркирани члан пара има више значења од маркираног, што је и очекивано, логично. То је готово правилност, чак и ако у неким случајевима не изгледа тако.

Изненадио нас је нпр. податак да је у *Речнику МС* придев велик обрађен у осам тачака (дакле, са осам значења), док је придев мали обрађен у осамнаест тачака или што су наведена само два значења придева мио, а четири значења придева мрзак. Подаци су неочекивани због тога што је велик неутрални члан антонимског пара велик – мали, па очекујемо да, као у осталим примерима, има више значења од придева мали. Због тога смо све поменуте примере, ако је то било могуће због недовршености речника, проверили и у *Речнику САНУ*. Резултате смо потврдили и уверили се да је однос 18:8 у корист броја значења придева мали, у ствари резултат неуједначеног лексикографског поступка у обради ових лексема у *Речнику МС*. Наиме, у *Речнику САНУ* придев велик има 33 значења, а придев мали 28 значења, придев мио има 8 значења, а придев мрзак има 4 значења. Подаци из *Речника САНУ* су поузданији, зато што лексикографи имају задатак да у овом речнику, за разлику од задатка у изради *Речника МС*, изнесу сва значења лексема без икаквих ограничења.

Подаци које смо изнели допуштају одређене закључке. **Прво.** Јасно је да је међу придевима ЉО – члановима антонимских парова мало пуних антонима.¹³⁶ То значи да је мало оних чији су семантички садржаји у потпуности сагласни. Такви су, по *Речнику МС* (иако ове податке треба примити с резервом), парови *питом – диваљ* (1:1), *храбар – кукавичан* (1:1), *дарежљив – грамзив* (1:1).

Друго. Из претходног закључка следи да је један од чланова антонимског пара обично семантички супериоран. То даље значи да чланови антонимског пара, и поред тога што су у тесној семантичкој, логичкој и асоцијативној вези, најчешће не заузимају, не деле једно место у хијерархијској структури придева ЉО, већ се у пирамидалној организацији ових придева раздвајају. Примећујемо и то да су немаркирани чланови антонимских парова обично у горњем делу пирамиде (тј. имају више значења), док су маркирани чланови ближе дну. Поставља се питање како је могуће да су немаркирани чланови антонимских парова толико семантички доминантни у односу на маркиране чланове. Оба пола тек заједно чине особину, а само један од њих је репрезентант њихових значења.

Први разлог видимо у томе што немаркирани члан, по терминологији М. Доналдсонове и Р. Џ. Вејлса (Donaldson & Wales, 1970), има номинално и контрастно значење, док маркирани има само контрастно. То омогућава да особину коју репрезентује придевски пар *висок – низак* одредимо као *висина*, *дебео – мршав*: *дебљина*, *стар – млад*: *старост* итд. Други разлог видимо у томе што се антонимија

¹³⁶ О пуним и непуним антонимима в. Р. Драгићевић (1996а).

препознаје у односу примарних семантичких реализација двају придева. Ова значења, по нашем виђењу антонимије, морају бити супротстављена да бисмо говорили о антонимији. То је потребан, али и довољан услов да би два придева била антонимична. Пропорционалност остатка семантичког садржаја није важан услов за антонимију. Пошто примарна значења антонима у потпуности кореферирају, ствара се снажна логичка и асоцијативна веза међу њима, али то, као што видимо, није довољно да се у пирамиди придева ЉО антоними држе заједно. Различит остатак семантичких садржаја раздваја ове придеве.

С. Васић (1976: 80-81) на основу изведеног експеримента закључује да деца испољавају општу тенденцију ка коришћењу придева који имају позитиван смисао. До истог закључка, како наводи С. Васић, долази и Озгуд (С. Е. Osgood), који је констатовао да и код одраслих постоји тежња да процењују више у позитивном ноу негативном смислу, што се види при анализи придева које употребљавају. Озгуд је ову тежњу назвао општом људском тежњом ка добру. Нама се ова процена чини исувише романтичном, а прави разлог за фреквентнију употребу придева са позитивним значењем видимо у немаркираности ових придева, у њиховим богатијим полисемантичким структурама и у свему што из овога произлази.

Треће. Неки антоними се, међутим, скоро изједначавају у броју значења. Исп. *висок – низак* (14:10), *дебео – мршав* (10:8). Семантички статус маркираних чланова ових парова поклапа се са статусом немаркираних чланова, тако да они заузимају сличне позиције у хијерархији придева ЉО. Не можемо са сигурношћу да утврдимо због чега неки маркирани чланови антонимских парова прате семантички потенцијал немаркираних чланова, док се код других та тенденција не уочава. Због чега *ружан* има само четири значења наспрам седамнаест значења придева *леп*, док *мршав* има чак осам значења наспрам десет значења придева *дебео*? Зашто скоро све што може да буде дебело може да буде и мршаво, а све што је лепо не може бити и ружно? На ова питања за сада немамо одговоре. Претпостављамо да и то има везе са способношћу немаркираног члана да има номинално и контрастно значење, за разлику од маркираног члана, који има само контрастно значење. Номинална вредност има своје семантичке реперкусије, а то је мноштво значења која се на тој вредности заснивају.

Поредећи семантичке структуре именица *добро* и *зло* у *Речнику САНУ* (Р. Драгићевић, 1996а), уочили смо да лексема *добро* има 17 значења, а лексема *зло* само 5. Цео семантички садржај лексеме *зло* саодноси се са семантичким садржајем лексеме *добро*, што значи да се свим значењима лексеме *зло* супротстављају одговарајућа значења лексеме *добро*. *Добро* има више значења због тога што има способност означавања позитивног вредновања, која се не манифестује у афирмативно оцењеном квалитету, већ у самом постојању неког предмета. Тако су добром названи и многи предмети који не морају бити доброг квалитета, али је пожељно то што они постоје. Њива је нпр. *пољопривредно добро*, вода, идеје, књижевна дела, народне песме називају се *јавним добром*, *општим добром*, *заједничким добром*.

Сва ова значења заснована су на номиналној вредности лексеме *добро*. Лексема *зло*, као маркирани антоним, има само контрастну вредност, и због тога јој се сва значења заснивају на негативној квалитативној оцени. Из овог примера се види да је номинална вредност извориште мноштва значења, а да маркирани чланови антонимских парова немају номиналну вредност, па им је изврстан број значења ускраћен.

Вратимо се сада на основни закључак до којег смо дошли поредећи број значења маркираних и немаркираних чланова антонимских парова придева ЉО – немаркирани члан је семантички примаран у тим минималним, бинарним опозицијама. Покушаћемо да објаснимо због чега је то тако. Немаркирани члан антонимског пара обично има позитивну вредност, њиме се означава висок степен својства у односу на прототип или сáмо постојање својства независно од степена изражености. У сваком случају, немаркирани антоним је *плус-антоним*, док је маркирани антоним *минус-антоним*. Њиме се изражава низак степен својства или његово потпуно одсуство. Управо та плус-врсност немаркираног члана, његова способност означавања обиља, чини га семантички доминантним у односу на маркирани члан, који подразумева потпуно одсуство или малу дозу истог оног својства које је означено и немаркираним чланом.

Занимљив доказ за ово представља једно психолингвистичко истраживање о којем извештава Е. Кларк (1985), а тиче се дечијег усвајања семантике. Експериментатори су посматрали како трогодишњаци тумаче значење прилога *више* и *мање*. Питали су децу на којем дрвету има више јабука и деца су одговарала углавном правилно, а када су их питали на којем дрвету има мање јабука, она су поново показивала дрво на којем има више јабука. Следећи Х. Кларка, Е. Кларк закључује (1985: 183) да се “појам *имати количину* увек најбоље приказује помоћу предмета који има *највише* тога. Тако, када се тражи од детета да покаже дрво које има *више* или *мање* јабука, оно ће, у оба случаја, показати на оно са *више*, јер се тако боље показује дрво са *нешто* јабука на себи.” Дакле, и у самом учењу антонимских парова придев који је носилац позитивног пола особине толико је доминантан у односу на придев који је носилац негативног пола особине да се њихова значења у најранијој фази усвајања говора разумевају као синонимична.

Има још експеримената у вези са дечијим усвајањем антонимских парова придева, чијим се резултатима још дубље залази у саму срж хијерархијске структуре придевâ ЉО. Трогодишњаци, видели смо, чланове антонимских парова доживљавају синонимично. Четворогодишњаци, како показује експеримент Е. Кларк (1985: 185) наводе *велико* као супротно од *мало*, *танко*, *ниско*, *младо* и *плитко*, а *мало* као супротно од *велико*, *високо*, *дугачко*, *широко*, *дебело* и *старо*. Придев *велик* се, дакле, разумева као синоним за скоро све немаркиране чланове антонимских парова придева који означавају димензије, док се придев *мали* доживљава као синоним за све маркиране придевске антониме са значењем димензије.

Још суптилнији експерименти које наводи Е. Кларк (1985: 186), а које је обавила Л. Таширо 1971. године, показују да се немаркирани чланови парова значајно боље разумеју од маркираних, а осим тога да постоји редослед усвајања ових парова који иде од “општијих појмова ка посебнијим, односно од *велико* ка посебнијим *високо*, *дугачко*, *широко*. Деца боље схватају израз *дугачко* него *високо*, а *дебело* и *широко* су најтежи пар ове врсте придева.”

Да антонимски пар *велик* – *мали* заузима значајно место у пирамиди придева ЉО и придева уопште, доказује нам и чињеница да овај пар А. Вјежбицка (Wierzbicka, 1996: 54-56) убраја у семантичке примитиве-дескрипторе. Она каже да се “фундаментална природа концепата *велик* и *мали* рефлектује у улози коју они имају у граматици многих језика, и то нарочито у категоријама такозваних деминутива и аугментатива”.¹³⁷

Резултати наведених експеримената јасно показују хијерархијску структуру организације придева у нашој свести. Она се језички испољава још у најранијим фазама дечјег усвајања семантике. Очигледно је и то да антонимски пар *велик* – *мали* има вероватно најзначајније место у структури днмензионалних придева, али и једно од значајнијих места у структури придева ЉО. Резултати експеримената подстичу нас да у наредним поглављима овог рада покушамо да скицирамо хијерархијску структуру придева ЉО. Редослед усвајања придева ЉО код деце такође је значајан показатељ устројености система придева ЉО, међутим, немамо податке о времену и начину усвајања свих придева ЉО.

¹³⁷ Фундаменталност придева *велик* потврђује и тест придевских опозита С. Васић (1976: 16-98). Ово испитивање детаљније ћемо описати у једном од наредних поглавља овог рада.

6. Хијерархијска структура придева̂ са значењем људских особина

Више пута смо до сада у овом раду образлагали потребу за испитивањем хијерархијске организације придева ЉО.¹³⁸ Приметили смо, поменимо још једном, да се многе дефиниције како примарних тако и секундарних значења придева ЉО, и оних који се односе на људе, као и оних који се не односе на људе, своде, такође, на придеве ЉО. Прва идеја која се намеће при читању дефиниција ових придева јесте да се они окрећу у замишљеном кругу и да, ако желимо да им приступимо, прво морамо уочити централне чланове ове категорије, а затим и то колико су не-централни чланови удаљени од центра и какве их то семантичке нити међусобно држе на окупу. Овај приступ подсетио нас је на Витгенштајнов пример са играма, који наводи Ц. Р. Тејлор (Taylor, 1991: 38-40). Бројни, различити чланови категорије *игра* немају скуп заједничких особина на основу којих би игре било могуће одвојити од не-игара. Због тога, решење не треба тражити у заједничким семантичким цртама, већ пре у изукрштаној мрежи заједничких особина (criss-crossing network of similarities). Неки чланови категорије деле једну групу заједничких особина, други чланови деле неке друге заједничке особине. Не мора бити атрибута заједничких за све чланове. Могуће је да неки чланови немају чак ничега заједничког са осталима. Ј. Витгенштајн мисли да бисмо ове сличности могли да упоредимо са породичним сличностима (family resemblances). Различити чланови породице имају разне сличности: телесну грађу, боју очију, темперамент.

На сличан начин можемо говорити и о придевима са значењем људских особина. Тако лексема *грд* у *Речнику МС* под 2. значи *ружан, гадан, нагрђен*, под 3. *зао, рђав, лош*, а под 4.б. *несрећан, јадан*. Сваки од ових придева се даље везује за низ других, који такође означавају људску особину. Придев *ружан* се у *Речнику МС* везује за придеве *неповољан, рђав, лош* (у дефиницији бр. 2.), затим за *непристојан, неуљудан, срамотан* (у дефиницији бр. 3). Придев *гадан* се у *Речнику САНУ* везује за следеће придеве: *одвратан, ружан, прљав, гнусан, покварен* (под 1.а.), затим за *страшан, злослутан* (под 1.б.), онда *незгодан, непријатан* (под 1.в.), *лош* (под 1.г.). Придев *зао* се у *Речнику САНУ* везује за: *суров, опак* (1.а.), *строг, оштар, прек* (1.б.), *љут, бесан* (1.г.), *рђав, лош* (2.б.), *неприличан, непристојан* (2.в.), *кобан,*

¹³⁸ Н. Рот (1981: 50, 53) извештава да је и у психологији уобичајено да се говори о постојању "хијерархије особина појединаца с обзиром на то колико су особине генерализоване или општене". Н. Рот (*ibid.*: 123) говори и о доминацији и хијерархији мотива.

злослутан (4.а.), опасан, тежак (4.в.), тегобан, мучан (5.). Придев рђав се у Речнику МС везује за следеће придеве ЉО: неваљао, покварен, зао (под 1.а.), лош, неспособан, слаб (1.б.), неприличан, непристојан, сраман (1.в.), тежак, мучан (2.в.), незгодан, штетан, негативан (5.), нездрав (6.а.). Придев лош се у Речнику САНУ везује за следеће придеве ЉО: рђав, неваљао (1.а.), неспособан, слаб (1.б.), неприличан, непристојан (2.а.), зао, нездрав, штетан (2.б.), невољан, непријатан, неугодан, тежак (3.а.), ружан (4.б.), слаб, рђав (5.). Придев несрећан се у Речнику САНУ везује за следеће придеве ЉО: јадан, бедан (1.а.), тужан, жалостан (1.в.), злослутан (2.), непогодан, непријатан (4.), неподесан, лош, рђав (5.), непослушан, неодговоран, чудан, несташан, неваљао, ђаволаст (6.). Придев јадан се везује за следеће придеве у Речнику САНУ: несрећан, невољан (1.а.), тужан, жалостан (1.б.), немоћан, жалостан, кукаван, сиромашан, убог (2.а.), бедан, запуштен (2.б.), ништаван, безвредан (2.в.).

Цела ова мрежа придева потиче од случајно изабраног придева *грд*. До мрежа сличног обима дошли бисмо и при анализи других придева ЉО. Неки се придеви у мрежи појављују много пута, а неки су ретки; синонимска структура неких придева готово је идентична, док се неки додирују само у једном значењу. Односи између ових придева заиста подсећају на породичне сличности. Оваква структура захтева потрагу за централним члановима. Јасно је да су у мрежи коју смо навели централни чланови *зао*, *рђав* и *лош*, који су и на први поглед најфреквентнији.¹³⁹ Ми смо се, међутим, заинтересовали за централне чланове у широкој мрежи свих придева ЉО.¹⁴⁰

За централним члановима придева ЉО трагали смо на два начина. Први начин је анализа прототипа, а други начин је анализа коју смо условно назвали анализа улаза или анализа упутница. При првој анализи користили смо се анкетом, а при другој подацима из *Речника МС*.

¹³⁹ У покушају за одређивањем централних чланова неке категорије унапред нам је јасно да треба трагати за, у неком смислу испољеним, најфреквентнијим члановима, па ћемо се у овом раду и придржавати идеје о томе да се централност испољава кроз неки облик високе фреквенције одређених чланова категорије. Међутим, не треба занемарити ни другачија мишљења. Тако, на пример, П. Гиро (P. Guigaud) у својим стилистичким анализима говори о кључним речима неког дела. Кључне речи се могу одређивати статистичким методом, према њиховој фреквенцији. Међутим, не значи да су најфреквентније речи једног текста кључне. Најфреквентније речи називају се тематске речи, а кључне речи се не одликују апсолутном фреквенцијом, него релативном. Њихова фреквенција у језику неког писца мора значајно да одступа од оне која је уобичајена, просечна у језику (J. Melvinger, 1966: 31).

¹⁴⁰ П. Екман (Ekman, 1971) истраживао је централне чланове у категорији емоција. Он базичним емоцијама сматра оне које се испољавају мимиком, а то су: срећа, туга, љутња, страх, изненађење и заинтересованост. Резултате овог истраживања наводимо ради тога како бисмо показали да испитивање централних чланова неке категорије није реткост и како бисмо констатовали да је могуће служити се различитим методама у потрази за централним члановима.

6.1. Анализа прототипа

Е. Рош (Rosch) је, између осталих експеримената, вршила и оне са речима стимулусима и реакцијама. Испоставило се да назив категорије активира имена продуктивнијих чланова категорије и да дезактивира имена маргиналних чланова. Најпродуктивнији, најтипичнији чланови категорије сматрају се прототипичним.¹⁴¹ Има аутора који не праве разлику између прототипа и стереотипа. Ми ћемо прихватити диференцијацију коју износи Џ. Харфорд и Б. Хизли (J. R. Hurford & B. Heasley, 1993: 98). По овим ауторима, стереотип је, за разлику од прототипа (дакле, типичног примерка категорије), листа типичних карактеристика предмета. Прототип човека није билдер, него човек средње висине, просечне грађе, који има између 30 и 50 година, браонкасте косе, без нарочитих обележја или дефеката. Дакле, кад говоримо о прототипу човека, мислимо на јединку. Стереотип, на пример, мачке није јединка, већ следећи низ карактеристика: четвороножац, припитомљен, црне или сиве или беле или комбиноване боје, чији су одрасли примерци дугачки око 50 центиметара од врха носа до краја репа, који има крзно, који има оштре канце што могу да се увлаче. Ако о оваквој мачки размишљамо као о јединки, онда говоримо о прототипу мачке.

Заинтересовало нас је постоје ли неки придеви ЛО који се лакше и брже активирају у свести говорника од осталих. Ако постоје, који су то придеви? Да ли су то они који имају најбогатије полисемантичке структуре? Јесу су ли то придеви који означавају физичке или духовне особине? Пожељне или непожељне? Колико се чешће они јављају у односу на непрототипичне придеве? Занима нас и колико има тих најучесталијих придева. Постоји ли јасна граница између прототипичних и непрототипичних по учесталости појављивања? И, на крају, може ли се нешто закључити о семантичкој структури ових придева у односу на непрототипичне?

Експерименти асоцијација речи нису ретки, нарочито у психологији и психолингвистици. С. Васић (1976: 12-16) износи кратак историјски преглед асоцијативних експеримената и наводи афирмативне коментаре разних истраживача о овом начину истраживања, од којих ћемо издвојити мишљење Ф. Галтона (Galton), по којем “асоцијације откривају човекову менталну анатомију са већом животношћу и истинитошћу но што би и сâм човек вероватно желео да је покаже свету”. По ауторима који се наводе у раду С. Васић (1976), говорно понашање испитаника у асоцијативним експериментима слично је њиховом говорном понашању у свако-

¹⁴¹ “Многи аутори истаћу управо типичност као темељ организације знања и основу за његово стјецанје. Глобално узевши појам прототипа подразумијева skup елемената који могу имати perceptivnu, kulturnu, iskustvenu, itd. podlogu, te bismo mogli reći da se radi o strukturiranom znanju organizovanom oko najtipičnijih perceptivnih, kulturnih, iskustvenih i drugih elemenata koji su zajedničko dobro govornika nekog jezika. Tako shvaćen prototip možemo smatrati uporištem ili okosnicom oko koje je organizirano čovjekovo poimanje svijeta i његово лексичко знање.” (М. Žic - Fuchs, 1990: 103).

дневном животу. С. Васић (1976: 14) закључује: “Ако досадашња сазнања, стечена на основу асоцијативних експеримената, сажмемо, закључићемо да се она односе: прво, на опште принципе који леже у говорноме понашању; друго, на развојне, социјалне и културне разлике које се јављају међу испитаницима; и треће, на разлике карактеристичне за појединца, за личност – које нису значајне само за језичко понашање, већ могу да објасне и неке видове човековог понашања изван области језика.” С. Васић је, користећи се тестовима асоцијација, доносила закључке у вези са развојним говорним нормама деце. Закључци до којих су дошли Е. Рош и остали когнитивисти, као и бројни аутори које наводи С. Васић, учвршћују наше уверење да је тест асоцијација добар пут (или један од добрих путева) за испитивање прототипичних придева ЉО.

Анкету смо обавили у новембру 1998. године. У њој је учествовало осамдесетдвоје студената Филолошког факултета У Београду. У неким ранијим, пробним анкетама тражили смо од испитаника да наведу пет придева ЉО који им први падну на памет. Испитаници су скоро редовно брижљиво бирали примере и одлучивали се за оне што означавају особине које они високо вреднују. Зато смо одлучили да анкетно питање другачије формулишемо. Тражили смо од испитаника да у року од три минута наведу што више придева којима се означавају људске особине. Тиме смо им пажњу скренули на квантитет, који нам, у ствари, није био важан, а због ограниченог времена одговоре су чинили придеви ЉО који су занста били први асоцирани. Добили смо 136 придева, а ево колико су они често били навођени:

1 аљкав	1 лажљив	1 одан	1 слободан
1 арогантан	1 лаком	1 одговоран	1 смирен
1 благ	1 леворук	1 озбиљан	1 смотан
1 благонаклон	1 луд	1 опасан	1 смртан
1 брзоплет	1 луцкаст	1 освешћен	1 смушен
1 брижан	1 љубоморан	1 осећајан	1 спонтан
1 грбав	1 љут	1 плачљив	1 срамежљив
1 груб	1 мио	1 подмукао	1 стар
1 динамичан	1 мирољубив	1 поуздан	1 строг
1 домишљат	1 моћан	1 похлепан	1 стрљив
1 доследан	1 мрзовољан	1 превртљив	1 сујеверан
1 доступан	1 неваљао	1 префриган	1 сумњичав
1 дружељубив	1 незрео	1 прилагодљив	1 тајанствен
1 друштвен	1 неискрен	1 прождрљив	1 толерантан
1 живахан	1 необичан	1 радан	1 ћудљив
1 згодан	1 неозбиљан	1 разуман	1 умерен
1 интересантан	1 неучтив	1 самољубив	1 уображен
1 карактеран	1 низак	1 сигуран	1 упоран
1 кокетан	1 образован	1 ситан	1 хвалисав

1 частан	2 пажљив	3 марљив	5 интеллигентан
1 честољубив	2 пожртвован	3 моралан	5 јак
2 брз	2 поносан	3 осетљив	6 вредан
2 велик	2 радознао	3 отворен	7 лош
2 горд	2 себичан	3 плашљив	8 глуп
2 дарезљив	2 сналажљив	3 племенит	8 ружан
2 доброћудан	2 хуман	3 смешан	10 храбар
2 драг	2 шармантан	3 снажан	12 зао
2 истрајан	3 веран	3 фин	13 искрен
2 користан	3 висок	4 дебео	17 поштен
2 лењ	3 занимљив	4 духовит	33 паметан
2 млад	3 лицемеран	4 љубазан	46 добар
2 наиван	3 лукав	4 мудар	48 леп
2 охол	3 мали	5 весео	

Ова анкета јасно показује да су прототипични придеви *добар* и *леп*. Они се по броју асоцијација маркантно одвајају од свих осталих придева ЛО. У централне чланове можемо убројати још и придеве *храбар*, *зао*, *искрен*, *поштен* и *паметан*.

Најпре нешто о придевима *добар* и *леп*.

Ево како је придев *добар* обрађен у *Речнику САНУ*. Примарна семантичка реализација овог придева гласи: *који је благе, човекољубиве нарави, који не чини зло, човечан, племенит, предусретљив; који је својствен таквом бићу, који одражава такву нарав*. – Она је била добра, безазлена, уљудна. Остале семантичке реализације нећемо наводити детаљно, већ ћемо направити само кратак преглед тих значења наводећи придеве који се у њима јављају. Дакле, у секундарним семантичким реализацијама придев *добар* се своди на: *ваљан, храбар* (добре Владичине слуге), *неокаљан, частан, узоран* (добар углед, глас), *врстан, угледан* (добра крв), *висок, виши* (бољи кругови), *добровољан, слободан* (добра воља), *близак* (добар пријатељ), *благонаклон, предусретљив* (Ласно је бити с туђијем добар), *пожртвован, одан* (добар син), *подесан* (Сурутка није добра за појење ждребади), *подесан, погодан, удобан* (добре ципеле), *ваљан, способан; снажан, расан* (добра бедевина), *поуздан, сигуран* (добар сат), *угодан, пријатан, повољан* (добро време), *укусан* (добро вино), *квалитетан; успео, успешан* (добар виц), *повољан, похвалан* (добро мишљење), *позитиван* (добре особине), *способан* (добре очи), *снажан, крепак, бујан* (најбоља једрина и снага), *здрав* (Ни умире, ни боља бива), *радостан, повољан* (добра новост), *срећан* (добра судба), *исправан* (добар протокол), *позитиван* (у спорту) (добар бод), *прави* (о новцу) (90.000 форинти добријех), *сигуран, поуздан* (добри жиранти), *велик* (добра киша), *обилан, богат, знатан* (добар део собе), *читава, пун* (за добра два сата), *обилан, богат, родан* (добре године).

Примарна семантичка реализација лексеме *леп* по *Речнику САНУ* гласи: *који се истиче правилношћу, складношћу облика, боја, спољашњим изгледом уопште*,

чији спољашњи изглед изазива пријатан естетски утисак, згодан, диван (лепа жена, леп коњ, лепа ружа). У секундарним семантичким реализацијама значење придева *леп* се своди на следеће придеве: *ведар, сунчан, повољан (о времену)*: лијепи Митровдан, *снажан, крепак (о годинама, периодима живота)*: човек у најлепшим годинама, *срећан, радостан (о временским периодима)*: леви часови живота, *лак, брз, краткотрајан; правовремен (о умирању, смрти)*: лепа смрт, *повољан, пожељан*: лепа вест, *погодан, повољан, подесан, згодан*: лепа прилика, *пријатан, угодан, забаван (о друштву, средини)*: лепо друштво, *укусан (о јелу и пићу)*: лепа јела, лепа њинца, *очуван (о здрављу)*: лепо здравље, *погодан, добар*: леп Београдски друм, *примеран, добар, позитиван, истакнут*: лепо владање, *угодан*: лепа жеља, *прикладан, повољан*: леп посао, *вредан, користан*: лепа услуга, *прилично велик, добар*: лепа старост, лепа цена, лепа даљина, *родан, плодан, уносан*: лепа земља, лепа трговина водом, *племенит, благ, добар, кротак, нежан*: лепа душа, лепа ћуд, *љубазан, учтив, срдачан, топао*: леп дочек, лепа реч, *наметан, уман, обазрив*: лијепи људи.

На основу овог прегледа значења закључујемо да оба придева имају богате полисемантичке структуре. Осим тога, примећујемо да су значења ових придева скоро иста. Ово је необично, с обзиром на то да се придевом *леп* исказује првенствено физичка особина, а придевом *добар* првенствено духовна. Њихове примарне семантичке реализације се сасвим јасно међусобно разликују, али се на нивоу секундарних семантичких реализација ови придеви скоро подударују. Тако је, на пример, готово свеједно да ли ћемо рећи *леп посао* или *добар посао*, *лепа цена* или *добра цена*, *лепа хаљина* или *добра хаљина*, *лепо друштво* или *добро друштво*, *лепа забава* или *добра забава*, *лепа прилика* или *добра прилика*, *лепо владање* или *добро владање*, *леп углед* или *добар углед*.

Сматрамо да су ови придеви, услед фреквентне употребе, ширили спектар својих значења и да су се због те широкозначности¹⁴² у извесном смислу десемантизовали. Рекли смо да духовне особине разумевамо помоћу формуле *плус у ситуацији* или *минус у ситуацији*, међутим, тешко се одређује прототипична ситуација за испољавање добротe. У поглављу овог рада посвећеном духовним особинама навели смо резултате анкете, који су показали колико се, у вези са прототипичном ситуацијом, разликују резултати степена широкозначности придева ЉО. За придев

¹⁴² О широкозначности (латисемији) писале су код нас И. Грицкат (1967) и Д. Гортан-Премк (1997). Пишући о латисемичности придева *велик*, И. Грицкат (1967: 224) пише: "Немогуће је утврдити да је придев *велик* морао некад да означава просторну величину па се тек после претворно и у озиак за нематеријалне димензије. У Речнику САНУ придев *велик* има у 14 тачака укупно 29 придевски дефинисаних значења, од којих ни једно није обележено као фигуративно, што је и сасвим исправно; сва значења ... у ствари су само могућности различитих номинација једне исте основне представе, зависно од тога с којом речју та основна представа контактира." На овај начин може се објаснити разгрананавање значењског система и многих других придева ЉО.

марљив, који није широкозначан и који нема богату полисемантичку структуру, скоро сви испитаници су везивали ситуацију учења и као синтагматску реакцију на овај придев наводили именицу *ученик*, *ђак* или *студент*. За придев *добар*, који је широкозначан и који има богату полисемантичку структуру, испитаници су везивали различите ситуације, и као синтагматску реакцију на овај придев наводили разноврсне именице: само 14,75% испитаника навело је именицу *мајка*, 11,47% испитаника навело је именицу *друг*, а остали су наводили нпр. *брат*, *владар*, *дете*, *ђак*, *лекар*, *мајстор*, *мађионичар*, *младић*, *муж*, *отац*, *свештеник*, *старац*.

Из резултата ове анкете, као и из наведеног прегледа значења придева *добар*, можемо закључити да се семантички садржај овог придева који би требало да се заснива на формули + у ситуацији своди само на + (на афирмативно вредновање). Све што је похвално, то је добро, уз сваку именицу којом се означава неко или нешто што треба позитивно вредновати употребљава се придев *добар*, и то готово без ограничења.

Слично је и са придевом *леп*, чије се значење примарно заснива на компарацији лепоте као карактеристике телесног изгледа са прототипичном лепотом, и то на штету прототипичне лепоте. *Леп* је, дакле, *лепши од просечног, изузетно леп*. Значење овог придева се процесом широкозначности, до кога је дошло због фреквентне употребе овог придева у различитим семантичким позицијама, са различитим лексичким партнерима, такође своди само на +, на *изузетан*, на позитивно вредновање. Због тога се за употребу придева *леп* везује исто што и за *добар*. Све што је позитивно то је лепо, а уз сваку именицу којом се означава неко или нешто што треба позитивно вредновати употребљава се придев *леп*, и то готово без ограничења.

Фреквентна употреба придева *добар* и *леп*, као и дубока утемељеност ових придева у нашем мишљењу, довели су до тога да они могу да залазе у семантичка поља многих других придева и да их замењују до те мере да су постали **колокативно презасићени**. Специфично њихова, својствена семантичка поља губе се и они прелазе у фазу десемантизованости, немогућности јасног омеђивања поља значења и употребе, као и узајамне замењивости, која је готово бесмислена, с обзиром на то да је *добар* примарно придев из поља духовности, а *леп* је придев физичке карактеристике. Њихова међузамењивост се вероватно може објаснити само претходном десемантизацијом.¹⁴³

О свођењу значења неких лексема само на + или – пише и Е. Сапир (Sapir, 1984: 85-86): "Има извесних термина који поседују једно необично својство. Рекло би се

¹⁴³ Појаву коју називамо десемантизацијом Е. И. Негневицкаја (1976: 114) назива семантичком сатијацијом, а о њој говори и Д. Слобин (1976: 159). В. и литературу о овом проблему коју наводе ти аутори. Још изразитији пример за ову појаву била би жаргонска лексема *супер*. *Супер* може бити придев (*супер журка*) или прилог (*Било ми је супер на журци*). Ова лексема, у сваком случају, означава само одобравање, уз експресију, коју подразумева сваки жаргонизам.

да njима омеђујемо нарочите појмове, појмове који полажу право на строго објективну вредност. У пракси, међутим, ти термини су означнице за нејасна подручја мишљења, која се колебају или сузавају или шире, зависно од становишта svakoga ко их употреби, обухватајући опsegом свoga смисла shvatanja која су не само узajамно нескладна већ и делимично противречна. Испитивање таквих термина ubрzo otkрива да се под sukobom raznolikih sadržina nahodi sjedinjujući čuvstveni ton. Doista, upravo taj relativno stalni ореол и jeste оно што тако нескладном низу shvatanja omogućује да одговори на исти zahtev. Тако оно што је за једно човека *zločin* за другoga је *plemenitost*, а ипак се обојца слажу да је *zločin* ма шта био, nepoželjna, а *plemenitost* ма шта била, поштовања dostojna категорија. [...] Не слажемо се у pogledу вредности ствари и veza међу стварима, али се доста често слажемо с obzirom на посебну вредност неке означнице. Nevolje почињу тек kad се postavi питање gde, zapravo, tu означницу треба nalepiti. Те означнице – можда би болје било да их nazovemo празним престолима – jesу neprijateljice čovečanstva.”

Придеви *lep* и *добар* спадају у категорију речи о којима пише Е. Сапир. И они имају ореол и представљају “празне престоле”. Њихов ореол чини изразити плус и он је заједнички свим говорницима. Сви остали елементи семантичког садржаја ових лексема могу бити варијабилни у зависности од семантичке позиције и других језичких, али и ванјезичких фактора.¹⁴⁴

У вези с придевима *велик* – *мали* рекли смо да их А. Вјежбицка убраја у семантичке примитиве-дескрипторе. Семантички примитиви-евалуатори су, по А. Вјежбицкој (Wierzbicka, 1996: 51-54), и придеви *добар* – *лош*. Она каже како чињеница да сви језици, колико она зна, имају речи *добар* и *лош* снажно потврђује хипотезу да су та два концепта фундаментални елементи људског мишљења. Људи се могу не слагати у вези с тим да ли је нешто специфично добро или лоше, али сви имају концепте доброг и лошег.

¹⁴⁴ Потврду за фундаменталност придева *велик*, *добар*, *lep* налазимо и код С. Васић (1976), која се, како смо навели у уводу овог одељка, бавила развојним говорним нормама наше деце користећи се тестом асоцијација. Она је осмислила тест придевских опозита у којем је тражила од испитаника да попишу придеве супротног значења од придева *велик*, *добар*, *слободан* и *црн*. Ауторка наводи (стр. 18): “Водећи рачуна о листи усвојених речи на сасвим раним узрастима, упоредним испитивањем утврдили смо да већ на узрасту од три године већина испитивача наводи као усвојене придеве: *велики* – *big* (Брејн, Браун), *lep* – *pretty*, и *жут* – *yellow* (по Ирвину).” На основу овога, као и на основу избора придева које је ауторка истраживала, закључујемо да прототипичност придева *велик*, *добар*, *lep* у категорији не само придева ЉО, већ придева уопште представља (у мањој или већој мери) универзалију. Испитаници од осам до четрнаест година, са села и из града, исписивали су антониме придева *велик*, *добар*, *слободан* и *црн*. Испоставило се да су деца давала много више тачних одговора на стимулусе *велик* и *црн* него на *добар* и *слободан*. По ауторки (1976: 56), све ово указује на сложеност значењских компоненти придева *добар*. До истог закључка С. Васић долази и у вези са придевом *слободан*. Деца су као одговоре на стимулус *добар* писала *лош*, *неваљао*, *рђав*, *зао*, *безобразан*, *бесан*, *грдан*, *лењ*, *лукав*, *љут*, *мали*, *оштар*, *поган*, *покварен*, *прост*, *ружан*, *слаб*, *строг*. Нама се чини да разлог за ову појаву не треба тражити у семантичкој сложености придева *добар*, већ у његовој широкозначности, која потиче од десемантизованости.

А. Вјежбица се, међутим, пита зашто је лексема *лош*, посматрана морфолошки, у многим језицима настала негацијом лексеме *добар*, док лексема *добар* никада није негација лексеме *лош*. И поред тога, сви језици имају реч за *лош*. Она мисли да је и *лош* семантички примитив, и поред тога што је маркирани члан пара *добар – лош*.

На основу анализе А. Вјежбице закључујемо да је значење придева *добар* примарније и фундаменталније од значења придева *леп*, јер се овај придев не сврстава у семантичке примитиве. Међутим, у категорији придева ЉО оба ова придева имају запажено место и примарност придева *добар* се не осећа.

А. Вјежбица, вероватно с правом, анализира и придев *лош* као семантички примитив. *Лош* је само друга крајност исте вредносне лествице којој припада и придев *добар*. Ипак, ни *лош* ни *ружан*, као ни многи други маркирани чланови антонимских парова, не заузимају место на врху пирамиде придева ЉО.

Придеви *добар* и *леп* су очигледно прототипични придеви ЉО. У прототипичније, централније чланове убрајамо и придеве *паметан*, *поштен*, *искрен* и *зао*. Тако бар показују асоцијације говорника, које не могу бити сасвим случајне. Од ових чланова очекујемо, судећи по Џ. Р. Тејлору (Taylor, 1991: 60), да су, због тога што су најближи прототипима, њима и најсличнији. Сличност је, међутим, веома тешко утврдити међу тако флуидним и апстрактним семантичким садржајима какве имају придеви ЉО.

Навешћемо прво значења придева *паметан*, зато што је најближи централним члановима. У *Речнику МС* обрађен је у девет тачака. Примарна семантичка реализација овог придева гласи *који има способност расуђивања, који је здрава, нормална ума, разборит, mudar; 1.б. оштроуман, проициљив, сналажљив*. – Нико није паметан, да излаз нађе; 1.в. *богат мислима, садржајем*: паметно предавање; 1.г. *послушан, приступачан разлoзима*. – Буди паметна!; 1.д. *просвећен*: паметни народи; 1.ђ. (у именичкој служби) *с мудро, разборито биће*. – Ти си моје лепо, велико, паметно; 2. *који изражава памет*: велике, паметне очи; 3.а. *који је створен памећу, умом, који сведочи о способности расуђивања, мудрости*: паметан потез; 3.б. (у именичкој служби) *ж мудра реч*. – Да ти паметну рекнем!

Затим ћемо представити полисемантичку структуру придева *поштен*, који је знатно удаљенији од централних чланова, али им је ближи од свих других придева ЉО, изузимајући придев *паметан*. У *Речнику МС* овај придев је обрађен у четири тачке. Његова примарна семантичка реализација гласи *морално исправан, честит, истинољубив, савестан*: поштен свет; 1.б. *који потиче, произилази из савесног односа према правди, истини, који је на тај начин остварен*: поштена имовина; 2. *који није окаљан ничим недоличним, нечасним, частан*: поштен образ; 3. *који је онакав какав треба да буде, ваљан*: поштена вечера.

Значења придева *искрен*, који је још удаљенији од централних чланова у односу на *поштен*, навешћемо по *Речнику САНУ*. Основно значење овог придева гласи *који истинито и слободно изражава своје мисли и осећања, који се не претвара*,

отворен; својствен таквом човеку: искрен, отворен човек. Једина секундарна семантичка реализација која је забележена у *Речнику САНУ* гласи (у именичкој служби) *истинита реч*. – Да с тобом коју искрену прозборим.

Џ. Лејкоф (G. Lakoff, 1987: 12), а и многи други когнитивисти, описују централност одређених чланова категорије тако што наводе да су неки чланови категорије бољи примери за ту категорију од других, те да су онда, наравно, најбољи примери централни чланови категорије. И заиста, много различитих предмета убрајамо у шоље, међутим, свако од нас би могао да одреди који су од тих предмета бољи примери за шољу од осталих. Или, да споменемо Витгенштајнов пример који наводи и Лејкоф (Lakoff, 1987: 17), да су централни чланови категорије бројева цели бројеви. Они су, збиља, бројеви који нам прво падају на памет када говоримо о бројевима. У исто време, бројеви са децималама представљају семантички (иако не и алгебарски) атипичан пример за категорију бројева.

Међутим, централност чланова неких категорија не бисмо могли да објаснимо тиме што су они бољи примери за ту категорију од других чланова. Централни чланови категорије *намештај* су сто и столица, а не нпр. полица, лампа или огледало. Ипак, не можемо рећи да је полица неподесан пример за ову категорију, и поред тога што не спада у централне, прототипичне делове намештаја. Слично је и са категоријом придева ЉО. Мало је централних чланова, али су сви чланови добри примери за људске особине. Ни по једном критеријуму придев *охол* није централни члан, али је одличан пример за категорију особина. Због тога у најопштија одређења централности, поред одређења неких чланова као добрих примера за категорију, што се у неким категоријама, заиста, и на први поглед уочава, треба нагласити постојање и неких других критеријума. За категорију придева којима се означавају људске особине централност се, по критеријуму места појма у свести говорника, заснива на уважавању, високом вредновању одређених особина у нашој култури. На основу групе придева *добар, леп, паметан, поштен, искрен*, за које су се одлучили наши говорници, чији је задатак био не да напишу списак особина које највише поштују, већ да у што краћем року напишу што више особина, закључујемо следеће:

– Као што смо већ уочили, у свести говорника су најдубље утемељене оне особине које заузимају највиша места на нашој вредносној лествици. Из овога следи да би се списак првих пет особина у свести говорника можда разликовао у неким другим културама.¹⁴⁵

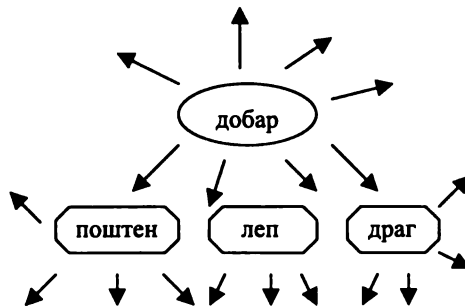
¹⁴⁵ Овај закључак није необичан, јер прототипи не морају да имају универзалну вредност. По Џ. Р. Тејлору (Taylor, 1991: 56-58), прототип чизме се, по једном експерименту, разликује код једног Британца и једног Тексашанина. Прототип се мења и кроз време. Разликује се прототип аутомобила педесетих година и данас. Две синонимичне лексеме могу бити дистрибуционо и референцијално еквивалентне, али ипак везане за различите прототипе. Осим тога, анкета коју смо ми извршили има најопштији карактер у том смислу што узима у обзир све људске особине. Листа прототипичних придева разликоваће се ако, у неком смислу, сузимо утао посматрања. Тако, на пример, Н. Хавелка (1992: 156-161) наводи листу лексема којима су наставници квалификовали 1482 ученика. Наставници су употребили 384 различита дескриптивна елемента –

– Као значајније се рангују духовне особине од физичких. Од придева за физичке особине на листи је само придев *леп*.

– Више вреднујемо оне особине којима се појединац на позитиван начин испољава према свету (*добар, искрен, поштен*), него особине које карактеришу појединца за себе (*леп, паметан*).

– Као што смо и очекивали, семантички садржаји придева најближих централним придевима слични су њиховим садржајима. Рекли смо да се семантика придева *добар* и *леп* своди на изразити плус. Остатак семантичког садржаја као да је избрисан. Значења придева *паметан, поштен* и *искрен* усмеренија су, специфичнија у односу на значења придева *добар* и *леп*, што је и природно за придеве који су удаљени од центра. И што су више удаљени од центра значења придева духовних особина, све се више заснивају на формули + или – у ситуацији, а број таквих ситуација све је мањи и оне су све одређеније.

У исто време, значење придева физичких особина све се више заснива на поређењу степена изражености особине с неком конкретном физичком карактеристиком. Ипак, придеви *паметан, поштен* и *искрен* су придеви којима се означавају позитивне духовне особине. Придеви *паметан* и *поштен* показују склоност ка широкозначности, као и *добар* и *леп*, док придев *искрен*, који је од њих и најудаљенији, има усмерено значење. Широкозначност придева *добар, леп, паметан* и *поштен* омогућава повезивање ових лексема у неким семантичким сегментима. На тај начин ови придеви се уланчавају, а уланчавање је важна особина чланова једне категорије. Тако, уместо *паметно предавање* можемо рећи још и *добро предавање* или *лепо предавање*; *Буди паметна*, али и *Буди добра*; *паметан потез* и *добар потез*; *поштен свет* и *добар свет*; *поштена вечера*, *добра вечера* и *лепа вечера*. То уланчавање бисмо овако могли представити:

речи и синтагме које се користе као називи особина личности и ознаке одређених образаца понашања. Помоћу тих назива дали су укупно 9738 оцена о појединим особинама. Сваки ученик је у просеку описан са по 6,57 различитих назива за особине. Првих 10 лексема на листи су: *вредан, интелигентан, упоран, амбициозан, истрајан, искрен, друштвен, радан, пажљив, незаинтересован*. Ова листа показује како одређене ситуације захтевају одређене особине. У ситуацији учења вредноћа и интелигенција, очигледно, имају водећу улогу. Ипак, и овде се потврђује закључак да су прототипичне оне особине које су најпожељније.

Право изненађење на листи придева блиских централним члановима представља придев *зао*. Изненађује, наравно, то што је *зао* једини придев који означава непожељну особину, а који је релативно близак централним члановима. За његову појаву на листи претпостављамо два разлога. Први је тај што је злоба она непожељна особина усмерена од појединца ка другим људима коју најтеже подносимо, нарочито ако је уперена ка нама. Већ смо нагласили важност особина које се испољавају од појединца ка свету око себе. То што је неко ружан или глуп не доживљавамо с толиким подозрењем као што доживљавамо злобу. Ова особина заузима примат у односу на све друге негативне духовне особине. Као централна негативна особина, она се морала наћи на листи асоцијација.

Ту централност у сфери негативног показује и полисемантичка структура придева *зао*. На основу ње, рекли бисмо да је овај придев широкозначан, да се може везати за бројне ситуације, тако да је и његово значење на путу десемантизације ка значењу – (минус). Ипак, то није тако очигледно као код придева *добар*. Илустроваћемо полисемантичку структуру придева *зао* на основу дефиниција наведених у *Речнику САНУ*. То неће бити све дефиниције, а и оне које будемо навели скратићемо само на синонимски део: **1.а. суров, опак:** зла и преопака жена; **1.б. строг, оштар, прек.** – Он је зао и љут; **1.г. љут, бесан (о животињама):** зли цигански пси; **2.б. рђав, лош:** зла и неплодна земља; **2.в. неприличан, непристојан:** зло владање, зао пример; **2.г. непријатан, неповољан (о гласу, вестима):** зао спомен; **2.д. оскудан, злехуд (о храни); неродан (о години); 2.ђ. непријатан, неугодан (о мирису); загађен, затрован (о ваздуху); 4.а. кобан, злослутан:** зли дани, зао час; **4.в. опасан, тежак (о неким болестима):** зле богиње; **5. тегобан, мучан:** зао живот, све гори црни дани.

Тенденција свођења значења придева *зао* само на – (минус) испољава се нарочито у дефиницијама *рђав, лош* и *тегобан, мучан*. Међутим, придев *зао* се битно разликује од придева *добар* по томе што је одређивање свега што има пожељне карактеристике придевом *добар* сасвим уобичајено (*добра хаљина, добра вечера, добра забава*), док је одређивање свега негативног придевом *зао* често архаично или на неки други начин обележено (исп. *зла земља, зла година, зле богиње, зао живот*).

Постоји још један могући разлог којим можемо објаснити високу позицију придева *зао* на листи асоцијативно продуктивних придева ЛЈО. Тај разлог је логичке природе – овај придев је као асоцијативна реакција продуктиван зато што је несиметричан. Он је други могући антоним придева *добар*. Међутим, то није прави, већ неправи антоним овог придева, за разлику од именице *зло*, која је прави антоним именице *добро*, зато што према придеву *лош* не стоји одговарајућа именица. *Зао*, у ствари, нема антонима, нема супротстављену позитивну вредност која је семантички у потпуности компатибилна с њим. Када би такав придев постојао, он би био позитиван, па самим тим и неутралан члан опозиције, за који би се, с обзиром на

важност ове особине, везивале бројне асоцијације говорника које су сада везане за маркирани придев *зао*.

Закључак у вези с анализом прототипа. Резултати анализе прототипа показују важност поделе особина на пожељне и непожељне. Овај евалуативни критеријум има једну од кључних улога у развоју полисемантичких структура придева ЉО. Када говоримо о пожељности/непожељности особина, увек имамо у виду чињеницу да се та пожељност одсликава на развој полисемантичких структура придева којима се особине исказују, а не само позитивну или негативну вредност номинационог значења. Многи (наравно, не сви) придеви ЉО развијају систем својих значења ослањајући се на колективно афирмативно или негативно вредновање особине исказане примарном семантичком реализацијом. Иако су анализа прототипа и анкета којом смо спровели ту анализу засноване на психолошким, а не на лингвистичким претпоставкама, успешно су нас довеле до важног лингвистичког закључка, који се лако може проверити подацима из наших речника, а то је важност колективног вредносног мерила за развој значења придева ЉО.¹⁴⁶

Занимљиво је да се колективно вредновање неке особине може разликовати од времена до времена или од једног географског подручја до другог. Што је некада била пожељна особина, данас је непожељна, и обрнуто. Или, оно што се позитивно вреднује у једној култури може негативно да се вреднује у другој. Дешава се да полисемантичка структура једног придева чува стари колективни однос према особини која је тим придевом исказана. Објаснићемо ово на примеру придева *туст*. Примарна семантичка реализација овог придева, по *Речнику МС*, гласи *угојен, дебео, гојазан*. По данашњем, овдашњем, урбаном вредновању дебљина је непожељна особина, али по некадашњем, па и данашњем руралном вредновању дебљина је знак здравља, родности и физичке лепоте, те је то пожељна особина. Овакво колективно схватање одражава се у полисемантичкој структури овог придева. Исп. нпр.

¹⁴⁶ Поред примера које смо навели, у овом светлу могли бисмо осматрити и придевски пар *висок – низак*, чији се семантички развитак изразито базира на колективном вредносно мерилу (исп. *висок човек*, али и *висока плата*, *високи приноси*, *висок квалитет*, *високи идеали*, *високо мишљење*, *висок живот*, *висока грађанска свест*, *висока установа*, *висока господа*, *високи сталежи*, *висока наредба*, *високи празници*, *висок значај*, *висока наука*, исто тако *низак човек*, али и *низак поступак*, *ниско порекло*, *нижи официр*, *ниже биљке*). Наравно, као што је показала и наша анализа, негативни, маркирани члан пара не исказује овај начин ширења значења тако маркантно као позитиван члан пара. За анализу развоја значења придева *висок – низак* в. детаљније у: Д. Гортан-Премк (1997: 105-106). У основи метафоре која је омогућила развој значења ових придева налази се још дубља, тзв. оријентациона метафора горе–доле. О њој говоре Џ. Лејкоф и М. Џонсон (G. Lakoff & M. Johnson, 1980). По овим ауторима, оријентационе метафоре имају физичку и културно-историјску базу, па тако све што је позитивно – то је горе, све што је негативно – то је доле. Горе је свесност, будно стање, здравље и живот, поседовање контроле, висок статус, рационалност. Доле је несвесност, болест и смрт, низак статус, немање контроле, емоционалност. Све се ово огледа у језику. Примери: *Расположење ми расте. Падам у депресију. Пао је у кому. Он је на врхунцу моћи. Његова моћ расте. Он не може да се уздигне изнад емоција. Он је изнад ситуације.*

2.а. бујан, густ, сочан; богат, обилан, издашан (о паши, трави). – Раскошне ли и тусте паше за очи оних великана. **2.б.** плодан, родан (о земљи). – Реже дубоке бразде у тусту земљу црницу. **2.в.** који се истиче богатим родом (о години). – Туста љета поправљају суха. **2.г.** који обилује материјалним средствима, имућан: туст, богат живот.

6.2. Инпут анализа (анализа упутница)

Анализа централних чланова категорије придева ЉО била би, можда, недо-вољно темељно заснована када бисмо се зауставили само на анализи почетних, примарних придевских асоцијативних реакција говорника нашег језика. Нама резултати ове анализе изгледају доста поуздани, због тога што имају и језичке реперкусије,¹⁴⁷ али нам се учинило да би за централним члановима категорије придева ЉО требало трагати и неким другим, језички (лексиколошки, на првом месту) поткрепљенијим путем.

Истраживање смо засновали на анализи дефиниција придева ЉО из *Речника МС*. За тај речник смо се одлучили зато што он садржи све дефиниције ових придева, па им је због тога могуће приступити системски. Осмислили смо, наравно, уз помоћ програмера, компјутерски програм којим смо остварили следећу замисао. Прво смо унели све дефиниције свих придева ЉО из *Речника Матице српске*. Свака дефиниција је уписана на посебну фишу. На свакој фиши отворили смо пет поља. Ако се синонимски део неке дефиниције састоји од придева ЉО, уписивали смо их у тих пет поља: први синоним у прво поље, други у друго итд. У дефиницијама обично, нема више од пет синонима. Понекад се неко од секундарних значења придева ЉО које не означава људску особину дефинише придевом ЉО. Ми смо уписивали у поља и придеве ЉО из таквих дефиниција. Наравно, нека поља су остајала празна, због тога што у дефиницији није било придева ЉО или што није било пет таквих придева.

Онда смо сортирали придеве из датих пет поља. Придеве из поља зовемо упутницама. Уз сваки појединачни придев ЉО чије смо дефиниције обрадили могли смо да излистамо све придеве ЉО који му се јављају у дефиницијама, односно све придеве-упутнице. Осим тога, што је за нас још важније, могли смо да излистамо све упутнице. У дефиницијама фигурише око 450 простих и изведених придева ЉО. И, на крају, излистали смо све упутнице и распоредили их по броју појављивања у дефиницијама придева ЉО. Ову анализу смо назвали инпут анализа или анализа упутница. Инпут анализа – због тога што се истраживање заснива на анализи придева који су умрежени у значењски систем сваког појединачног придева ЉО.

¹⁴⁷ Под језичким реперкусијама мислимо на десемантизацију прототипичних придева *добар* и *леп*.

Ако се значење једног придева ЉО заснива већ, више или мање, на значењу других придева ЉО, који су то придеви што се најчешће јављају у дефиницијама? Они, претпостављамо, имају најопштију семантику, њихово значење повезује највећи број придева ЉО, а због тог богатог саодноса са другим придевима ЉО, такви придеви морају заузимати централно место у систему ових придева. Управо то је био циљ анализе улаза.

А ево и резултата:

40 јак	9 вредан	6 безначајан	5 нејасан
33 слаб	9 добар	6 бучан	5 немоћан
25 оштар	9 моћан	6 ваљан	5 необичан
25 тежак	9 несрећан	6 крупан	5 неплодан
23 велик	9 огроман	6 љубазан	5 неповољан
23 снажан	9 сигуран	6 напрасит	5 неподношљив
21 жесток	8 брз	6 неосетљив	5 непристојан
16 пријатан	8 важан	6 неодлучан	5 ништаван
16 тврд	8 леп	6 непоколебљив	5 одважан
15 рђав	8 немиран	6 окретан	5 осетљив
15 чврст	8 неугодан	6 opak	5 осећајан
14 мучан	8 одвратан	6 плашљив	5 покварен
12 благ	8 пакостан	6 познат	5 поуздан
12 груб	8 страствен	6 ружан	5 природан
12 зао	8 хитар	6 тих	5 раздражљив
12 мио	8 хладан	6 туп	5 свадљив
12 тужан	7 безизражајан	6 чист	5 спор
12 угодан	7 богат	6 чувен	5 срећан
11 бедан	7 дебео	5 гибак	5 танак
11 јадан	7 жалостан	5 глуп	5 тегобан
11 крепак	7 жив	5 голем	5 угледан
11 лош	7 изванредан	5 грозан	5 уздржљив
11 нагао	7 једар	5 живахан	5 честит
10 диван	7 немилосрдан	5 заједљив	4 безвредан
10 дубок	7 несталан	5 здрав	4 блистав
10 нежан	7 опасан	5 јасан	4 бојажљив
10 непријатан	7 отворен	5 красан	4 брбљив
10 силан	7 плаховит	5 крут	4 будаласт
10 страшан	7 постојан	5 мек	4 ведар
10 суров	7 поштен	5 млад	4 висок
10 тром	7 празан	5 мршав	4 витак
9 бујан	7 привлачан	5 напоран	4 гласан
9 ватрен	7 строг	5 невин	4 драг

4 дражестан	4 срдит	3 намргођен	3 слободан
4 енергичан	4 суморан	3 насилан	3 смео
4 жељан	4 трбушаст	3 невероватан	3 сналажљив
4 жустар	4 угојен	3 невесео	3 способан
4 заостао	4 ужасан	3 недорастао	3 срамотан
4 злобан	4 узбудљив	3 незграпан	3 стравичан
4 зловолјан	4 храбар	3 неiskusан	3 страховит
4 издржљив	4 частан	3 нејак	3 студен
4 изузетан	3 безосећајан	3 неозбиљан	3 тајанствен
4 искрен	3 бесмислен	3 непопустљив	3 таман
4 кудрав	3 бистар	3 неспособан	3 тачан
4 лак	3 болешљив	3 несташан	3 тупоглав
4 љубак	3 весео	3 неуљудан	3 ћакнут
4 миран	3 врућ	3 обестан	3 убедљив
4 мишићав	3 гадан	3 огорчен	3 убог
4 мрачан	3 гласовит	3 одличан	3 уверљив
4 неваљао	3 говорљив	3 озбиљан	3 укочен
4 негативан	3 гојазан	3 окрутан	3 уображен
4 необуздан	3 горак	3 опрезан	3 уредан
4 непокретан	3 духовит	3 оскудан	3 учтив
4 неразуман	3 забринут	3 осоран	3 цењен
4 неспретан	3 загонетан	3 пажљив	3 чангрижљив
4 нечастан	3 занимљив	3 племенит	3 чио
4 низак	3 значајан	3 плодан	3 штедљив
4 ограничен	3 једак	3 подесан	2 беживотан
4 одушевљен	3 језовит	3 похвалан	2 безазлен
4 отпоран	3 кошчат	3 похлепан	2 бездушан
4 охол	3 крмељив	3 пргав	2 бесан
4 покретљив	3 кукаван	3 прекрасан	2 блесав
4 поштован	3 лажан	3 примитиван	2 болан
4 прек	3 луцкаст	3 прљав	2 брбљав
4 продоран	3 љут	3 равнодушан	2 брзоплет
4 проицљив	3 љутит	3 радан	2 брижљив
4 прост	3 мали	3 разбарушен	2 великодушан
4 пун	3 мастан	3 разрок	2 вешт
4 разборит	3 млитав	3 расположен	2 врстан
4 сиров	3 мртав	3 сажалјив	2 гневан
4 сиромашан	3 мудар	3 свеж	2 горљив
4 сјајан	3 мутан	3 ситан	2 горостасан
4 спретан	3 надмен	3 скроман	2 грдан
4 сраман	3 наказан	3 сладак	2 громогласан

2 досадан	2 набрекао	2 повољан	2 сплетен
2 досетљив	2 наиван	2 повучен	2 спокојан
2 дружеван	2 намрштен	2 погодан	2 срамежљив
2 жарки	2 натмурен	2 подао	2 срдачан
2 заводљив	2 невешт	2 пожељан	2 сталожен
2 звучан	2 невољан	2 позитиван	2 стар
2 згодан	2 незгодан	2 полетан	2 стидљив
2 злурад	2 незрео	2 поносан	2 страшљив
2 знаменит	2 неисправан	2 попустљив	2 стрпљив
2 зрикав	2 некултуран	2 похотљив	2 тврдоглав
2 извештачен	2 неморалан	2 предусретљив	2 тмуран
2 изврстан	2 немоћан	2 препреден	2 трезвен
2 изнемогао	2 необразован	2 префињен	2 трошан
2 исправан	2 неотпоран	2 привржен	2 ћопав
2 истанчан	2 неочекиван	2 прикладан	2 ћутљив
2 истрошен	2 непоковарен	2 примамљив	2 уважен
2 једноставан	2 непосредан	2 присан	2 увредљив
2 јуначан	2 непоштен	2 пркосан	2 ударен
2 кљаст	2 непроменљив	2 прождрљив	2 уљудан
2 коврчав	2 непромишљен	2 променљив	2 умерен
2 користан	2 непросвећен	2 пуст	2 умешан
2 кротак	2 неразвијен	2 радостан	2 упоран
2 крхак	2 нерасположен	2 разметљив	2 ускогруд
2 лабав	2 несигуран	2 разуман	2 услужан
2 лаковеран	2 неук	2 разумљив	2 усрдан
2 лаком	2 неумољив	2 раскошан	2 успешан
2 ласкав	2 неуредан	2 ревностан	2 утицајан
2 ломљив	2 нечист	2 родан	2 фантастичан
2 лукав	2 нечовечан	2 руњав	2 фин
2 мален	2 нечујан	2 рутав	2 хром
2 малолетан	2 одбојан	2 саблажњив	2 црвен
2 марљив	2 одуран	2 савестан	2 црн
2 масиван	2 опор	2 савитљив	2 чворноват
2 механ	2 опуштен	2 сакат	2 чедан
2 меродаван	2 ороноу	2 свиреп	2 човекољубив
2 меснат	2 отмен	2 сетан	2 чудан
2 милостив	2 оштроуман	2 силовит	2 чулав
2 мирољубив	2 паметан	2 слабачак	2 шаптав
2 моралан	2 педантан	2 славан	2 шапав
2 мрзак	2 пискав	2 смркнут	2 широк
2 мрзовољан	2 питом	2 сочан	1 активан

1 аљкав	1 гиздав	1 звонак	1 лакомислен
1 апатичан	1 гнојав	1 згурен	1 лењ
1 апстрактан	1 гнојан	1 зимљив	1 ломан
1 бајан	1 гнусан	1 зловољан	1 луд
1 балав	1 голицљив	1 злокобан	1 луксузан
1 безбедан	1 горд	1 изазован	1 малаксао
1 безбрижан	1 грамзив	1 избеумљен	1 маљав
1 безвољан	1 грациозан	1 издужен	1 мањкав
1 безличан	1 грбав	1 измучен	1 мекотан
1 безобзиран	1 гргурав	1 изражајан	1 меланхоличан
1 безобразан	1 грлен	1 имућан	1 мирисав
1 безопасан	1 грожљив	1 искусан	1 мирисан
1 безочан	1 громак	1 истинит	1 мисаон
1 беличаст	1 дарежљив	1 истинољубив	1 мишичаст
1 бескористан	1 деликатан	1 истрајан	1 младолик
1 беспопштедан	1 диваљ	1 јалов	1 млак
1 беспрекоран	1 дирљив	1 јаукав	1 млохав
1 бесраман	1 длакав	1 језгровит	1 мрк
1 бестидан	1 добродушан	1 језичан	1 мукао
1 благодатан	1 доследан	1 јогунаст	1 мутава
1 благонаклон	1 достојан	1 кадар	1 муцава
1 благословен	1 дружељубив	1 каприциозан	1 мучаљив
1 блебетав	1 друштвен	1 категоричан	1 набијен
1 блебетљив	1 дурљив	1 кашљав	1 набусит
1 блештава	1 духован	1 кашљив	1 надахнут
1 близак	1 душеван	1 кењкав	1 надувен
1 блудан	1 експлозиван	1 килава	1 назадан
1 богињав	1 еластичан	1 кисео	1 накострешен
1 болестан	1 жалостив	1 клемпав	1 наметљив
1 борбен	1 жгољав	1 кљакава	1 намучен
1 бридак	1 животворан	1 кобан	1 наopak
1 брижан	1 живуљаств	1 комотан	1 наочит
1 брљив	1 жудан	1 компетентан	1 напрасан
1 буран	1 жучан	1 компликован	1 нараван
1 величанствен	1 забаван	1 коректан	1 натприродан
1 веран	1 закржљао	1 космат	1 небитан
1 властан	1 замашан	1 красноречив	1 неважан
1 вољан	1 заносан	1 крволочан	1 негован
1 временит	1 застарео	1 кретенаст	1 недовољан
1 врео	1 затегнут	1 крештава	1 недозрео
1 врцкаст	1 звиждава	1 лајав	1 недокучив

1 нееластичан	1 неуједначен	1 плећат	1 простодушан
1 независан	1 неукротив	1 плитак	1 прпошан
1 нездрав	1 неуместан	1 побожан	1 пуначак
1 незнатан	1 неумешан	1 повредљив	1 пустопашан
1 неизменљив	1 неуравнотежен	1 површан	1 пуштен
1 неискрен	1 неуспео	1 поган	1 развијен
1 неистакнут	1 неуспешан	1 погрдан	1 развратан
1 некористан	1 неучтив	1 погурен	1 разговетан
1 нелагодан	1 никакав	1 податљив	1 разговоран
1 нељубазан	1 нормалан	1 подашан	1 раздраган
1 нем	1 обзиран	1 подебео	1 разуздан
1 немилостив	1 обичан	1 подмукао	1 рашчупан
1 немио	1 огњен	1 подношљив	1 ревњив
1 необрађен	1 одан	1 подозрив	1 резигниран
1 неодгојен	1 одморан	1 подређен	1 речит
1 неодређен	1 одрастао	1 пожртвован	1 решив
1 неоплемењен	1 одређен	1 покоран	1 рохав
1 неотесан	1 одрешит	1 покретан	1 румен
1 непогодан	1 одрпан	1 порочан	1 савршен
1 непослушан	1 одсечан	1 послушан	1 самовољан
1 непотпун	1 одузет	1 постарији	1 самосталан
1 непочешљан	1 окорео	1 потиштен	1 сањив
1 неправилан	1 округао	1 потчињен	1 свесрдан
1 непријемчив	1 округласт	1 праведан	1 свестран
1 неприличан	1 опојан	1 правилан	1 сед
1 неприродан	1 опсцен	1 правичан	1 сензуалан
1 непристрастан	1 оран	1 превртљив	1 ситничав
1 неприступачан	1 оригиналан	1 предузетан	1 сићушан
1 неразборит	1 осيون	1 предузимљив	1 складан
1 неразумљив	1 особен	1 презиран	1 скукуљен
1 нервозан	1 особит	1 прекоран	1 слабуњав
1 неродан	1 оспичав	1 прецизан	1 сложен
1 несавитљив	1 отромбољен	1 приглуп	1 смеран
1 несавремен	1 отрцан	1 прилагодљив	1 сметен
1 несвестан	1 отупео	1 прилежан	1 смешан
1 несналажљив	1 очуван	1 приправан	1 смрдљив
1 несносан	1 парализован	1 присебан	1 снужден
1 неспокојан	1 пискутав	1 продуктиван	1 спонтан
1 несређен	1 пиштав	1 промишљен	1 споредан
1 нестрпљив	1 пламен	1 проницљив	1 срчан
1 несхватљив	1 плачљив	1 просвећен	1 стасит

1 стидан	1 темпераментан	1 удобан	1 чворав
1 страстан	1 теретан	1 ужурбан	1 чекињаст
1 стручан	1 тетурав	1 узак	1 човечан
1 сув	1 толерантан	1 узбуђен	1 чудесан
1 сузан	1 топао	1 укочен	1 чудноват
1 сујетан	1 треперав	1 укусан	1 чудотворан
1 сулуд	1 трептав	1 умиљат	1 чујан
1 сумњив	1 трпелив	1 уморан	1 шаљив
1 суптилан	1 трудна	1 умртвљен	1 шантав
1 тајновит	1 трунтав	1 упоран	1 шепав
1 талентован	1 тршав	1 усамљен	1 шиљат
1 танан	1 тугаљив	1 уштогљен	1 широкогруд
1 танковијаст	1 туњав	1 хировит	1 шкакљив
1 танушан	1 туробан	1 хуман	1 шкиљав
1 ташт	1 туст	1 циктав	1 шкрт
1 телесан	1 убав	1 чантрав	1 штетан
1 темељит	1 убрзан	1 чаробан	1 штур

На основу наведене листе закључујемо следеће: придеви *добар* и *леп* заузимају релативно висока места на листи, али они нису централни чланови. Централни су, врло маркантно, придеви *јак* и *слаб*. Осим њих, блиски централним члановима су још и *оштар*, *тежак*, *снажан*, *велик* и *жесток*. Дакле, у највећем броју дефиниција придева ЉО упућује се на придеве *јак* и *слаб*, или, да то кажемо уопштеније, узимајући у обзир и остале централне чланове, упућује се на придеве интензитета.

Анализа прототипа омогућила нам је да сагледамо важност поделе особина на пожељне и непожељне. На врху листе налазе се особине које највише вреднујемо. Те особине су најутемељније у нашој свести. Језичка реперкусија оваквог односа према тим особинама јесте развој полисемантичких структура ових придева на основу афирмативног или негативног колективног вредносног мерила.

Инпут анализа указује на другу важну семантичку раван придева ЉО. То је важност семантичке компоненте интензитета. Ова компонента је инпут анализом добила свој експлицитни облик, а ми смо о њеној важности говорили и раније, и то нарочито у поглављу о имплицитној компарацији. Све људске особине које не значе апсолутно одсуство својства или одступање од прототипа у смислу непоседовања односно поседовања неког својства за разлику од прототипа, имају своју позитивну и негативну вредност, које се огледају у посебним придевима ЉО. Позитивним придевом исказује се изузетно висок степен особине, а негативним се исказује изузетно низак степен особине у односу на испољеност те особине код просечног

човека. У сваком случају, великим бројем придева ЉО изриче се јака или слаба мера присуства особине. Тако се придев *јак*, централни члан придева ЉО по инпут анализи, појављује у синонимским деловима дефиниција следећих придева ЉО: *бујан* (*бујна реченица*), *ватрен* (*ватрена вина*), *висок* (*висок притисак*), *дебео* (*дебео глас*), *добар* (*добре очи*), *дречан* (*дречна немешка фрајла*), *жсилав* (*жсилав народ*), *здрав* (*здрав бој*), *крепак* (*крепак шамар*, *крепак старац*), *крупан* (*крупно смијање*), *крут* (*крута зимска ноћ*), *кришан* (*кришно здравље*), *љут* (*љуту невреме*), *моћан* (*моћни мишићи*, *моћан глас*), *опак* (*опако пиће*), *оштар* (*оштри воњ*, *оштри бол*, *оштра пића*), *плах* (*плаха ватра*, *плаха песма*), *силан* (*силан страх и паника*, *силна студен*, *силан краљ*), *силовит* (*силовита војска*), *снажан* (*снажан отпор*), *страшан* (*страшна жега*), *строг* (*строга зима*, *строга вика на војника*), *суров* (*сурова зима*), *тврђ*, *тежак* (*тежак бол*).

Придев *слаб* се јавља у синонимским деловима дефиниција следећих придева ЉО: *бедан* (*бедна*, *ситна политика*), *блед* (*бледа светлост*, *бледо сећање*), *жмирав* (*жмираве сијалице*), *јадан* (*јадан*, *кржљав човек*), *килав* (*килава работа*), *колебљив* (*колебљиво здравље*), *крхак* (*крхко здравље*, *крхка лепота*), *кукаван* (*кукавни граматичари*), *лак* (*лак ударац*, *лак осмех*, *лак шум*), *ломан* (*ломан човечић малена стаса*), *љохав*, *мали* (*мали немир*), *мек* (*мек дуван*, *мека ракија*), *мршав*, *нежан* (*нежна драга*), *плашљив* (*плашљиво светло*), *плитак* (*плитак сан*), *рђав* (*рђав руководилац*), *ситан* (*ћифтица ситан растом и духом*, *ситна производња*, *ситан чиновник*), *суморан* (*суморна светлост*), *танак* (*танко здравље*), *тих* (*тиха ватра*), *трошан* (*трошно здравље*), *труо* (*трула власт*), *шкрт* (*шкрта ватра*, *шкрто сунце*), *шоњав* (*ситна*, *жгољава женица*, *шоњава лика*).

Важно је да нагласимо како се значења придева *јак* и *слаб* наведена у нашим речницима не подударују са листом значења оних придева у чијим дефиницијама се придеви *јак* и *слаб* појављују у истим тим речницима. Анализа упутница омогућила нам је шири, потпунији увид како у систем оних значења придева ЉО која се темеље на значењима придева *јак* и *слаб*, и у значења самих придева *јак* и *слаб*.

Инпут анализа показује да има и оних придева ЉО који у примарним семантичким реализацијама немају активiranу сему интензитета, али је у неким секундарним семантичким реализацијама (које не морају бити везане за људске особине) ипак испољавају. То значи да се сема интензитета налази и у семантичком садржају таквих придева. Исп., рецимо, примере *сурова зима*, *страшна жега*, *ватрена вина*, *опако пиће*, у којима придеви ЉО означавају испољавање онога што значи именица у великој мери, у високом интензитету, док у примерима *жмираве сијалице*, *бледо сећање*, *мека ракија*, *плашљиво светло*, *плитак сан*, *шкрта ватра*, *суморна светлост*,¹⁴⁸ *тиха ватра* придеви ЉО означавају испољавање онога што значи мотивна именица у малој мери, у ниском интензитету и слично.

¹⁴⁸ Придеви *жмирав*, *плашљив* и *суморан* у наведеним примерима примарно спадају у придеве ЉО, па зато метафора која иде од човека према предмету носи експресију.

Значења наведених придева директно се дефинишу придевима *јак* или *слаб*. Међутим, и већина осталих значења ових придева заснива се на интензитету, само што се она дефинишу другим придевима интензитета или описним дефиницијама.

И још једна напомена. Не заснивају се сва наведена значења придева ЉО на примарним семантичким реализацијама придева *јак* и *слаб*. Нека значења почивају и на секундарним значењима ових придева. Исп., на пример, значење придева *слаб* којим се дефинише придев у примеру *мршав човек* према *слаб* у примеру *жмираве сијалице* или *кукавни граматици*. Сва ова значења придева *слаб* повезује низак степен изражености особине.

Напомена о придеву *оштар*. Нашу пажњу привукао је придев *оштар*, који је анализа упутница пласирала на треће место, непосредно иза централних придева *јак* и *слаб*. То је једини придев близак централним придевима ЉО који у свом примарном значењу не представља људску особину. Осим тога, овај придев смо искључили из творбене анализе секундарних простих придева ЉО, због тога што се његов деривациони систем не заснива на значењу људске особине, односно деривати се семантички односе на примарно значење овог придева. У *Речнику МС* наведена су 22 значења овог придева, од којих се свега 3 или 4 могу подвести под људске особине. На основу ових података очекивали бисмо да придев *оштар* има сасвим споредну улогу у значењском систему придева ЉО. Међутим, значење изразитог степена које овај придев подразумева утицало је на његово заузимање високе позиције на листи. Међутим, сама ова сема није могла утицати на велику експанзију овог придева, јер се сема изразитог степена налази и у семантичким садржајима придева *јак* и *снажан*, који су типични представници придева ЉО. Врло важне семе (семе вишег ранга) које подразумева значење овог придева јесу и *бридак*, *који убада*, *пробада*. Ове семе немају придеви *јак* или *снажан*, а оне су значајан извор таквих метафоричких асоцијација захваљујући којима се нека конкретна или апстрактна значења многих придева ЉО могу дефинисати придевом *оштар*. Исп. ипр. *бридак* (*бридак мамчић*, *бридак мач*, *бридак покрет руке*); *жучан* (*жучни људи*, *жучне дискусије*); *жучљив* (*жучљива свађа*); *чекињаст* (*чекињасте обрве*); *чворноват* (*чворновати људи*); *чврст* (*чврста длака*, *чврста власт*, *чврста команда*); *голицав* (*голицав укус јела*); *језичав* (*језичав момак*); *крхак* (*крхки одговори*); *крут* (*крути тонови*, *круте границе*); *љут* (*љути мач*, *љуте невреме*); *опак* (*опака свађа*); *осоран* (*осоран човек*, *осорне речи*); *силовит* (*силовита реч*); *строг* (*строге хридине*, *строга зима*, *строга вика на војника*); *суров* (*сурови гласови*); *трпак* (*трпке шале*, *трпко подруживање*); *тврд* (*тврдо лице*, *тврд поглед*); *зубат* (*зубато сунце*, *зубат ветар*).

И сада да свдемо ставове о централним придевима ЉО добијеним и на основу анализе прототипа и на основу инпут анализе. Дакле, централни придеви по анализи

прототипâ су *леп* и *добар*, а одмах до њих су придеви *паметан*, *поштен*, *искрен* и *зао*. Они нису централни, али су им блиски и по броју асоцијација говорника нашег језика, и, што је још важније, по семантичким садржајима. Централни придеви по инпут анализи јесу *јак* и *слаб*, а одмах су до њих придеви *оштар*, *тежак*, *снажан*, *велик* и *жесток*.

Очигледно је да су семантички носиоци система придева ЉО прости и секундарни прости придеви. Изузетак су придеви *паметан* и *снажан*, који су настали деривацијом.

Ови придеви, углавном, означавају пожељне особине, осим придевâ *зао* и *слаб*. Јачу утемељеност придева који означавају пожељну особину видимо у томе што се обично у њима огледа присуство особине уопште узев, док су придеви који се односе на непожељну особину најчешће маркирани, и то због тога што означавају потпуно одсуство особине или њен низак степен. Због тога су у некој врсти корелације централни придеви добијени анализом прототипâ и они који су добијени инпут анализом. Пожељна особина обично значи висок степен, а негативна особина – низак степен. Међутим, није увек тако. Придев *благ* означава пожељну особину у том смислу што се кроз полисемантичку структуру овог придева прожима позитивно колективно вредносно мерило, али, у исто време, многа значења се темеље на семи ниског степена изражености особине. Исп., на пример, следећа значења овог придева у *Речнику САНУ* која се базирају на позитивном колективном вредносном мерилу: **1.б.** *милостив* (са избледелим значењем уз речи *Бог*, *светац* и сл.); **2.а.** *који изражава доброту, нежност*: благе очи; **3.а.** *пријатељски, човечан, увиђаван*: благо опхођење; **б.** *који је попустљив, који има обзира*; супр. строг: благе реформе. Ево и неколико значења која се заснивају на ниском степену изражености особине: **8.б.** *умерен, умерено топао, пријатан*: благи сунчани зраци; **8.в.** *умерено хладан, не много оштар*: блага зима, благ ветар; **9.а.** *који је меке, пријатне светлости*; супр. блештав: блага светлост.

Придеви као што су, рецимо, *жучан*, *плах*, *осоран* примери су за придеве који означавају висок степен особине, али који немају позитивно значење. Такви су и остали придеви ЉО који означавају непожељне особине, а који немају антониме.

Семе високог степена и позитивног колективног мерила понекад се укрштају, па тако треће значење придева *добар* у *Речнику МС* гласи *јак, здрав*. – Ти имаш добре очи. Значење **2.а.** истог придева дефинише се помоћу придева *велик*: *приличан, знатан, велик*: добар део живота. Такође се и значење придева *поносан* обележено бројем **4.** у *Речнику МС* разјашњава преко придева *велик*: *који се истиче својом висинам, величином, сјајем*: поносни двори.

Придевима *добар*, *леп*, *јак* и *слаб* приступамо двојако. То су централни придеви ЉО, али, истовремено, и за нас можда још важније, овим придевима се изражавају кључне семе придевâ ЉО, које нам омогућавају да сагледамо основне правце развоја полисемантичких структура придевâ ЉО. То су семе *који је позитиван* – *који је негативан* и *који се испољава у изразитом, максималном степену* – *који се испољава*

у *минималном степену*. На основу неке од ових сема, или њиховим укрштањем, већина придева ЛО развија систем својих семантичких реализација. Ми смо испитивали хијерархијску структуру ових придева управо да бисмо дошли до тих централних сема, које повезују све придеве ЛО.

7. Развој секундарних значења придевâ који се односе на људске особине (теоријска анализа)

Претходно поглавље смо завршили закључком да су две најпродуктивније семе које су утицале на развој полисемантичких структура придева ЉО сема позитивног или негативног колективног вредновања дате особине и сема високог или ниског интензитета испољености особине.

Сада нам преостаје да одредимо којим су семантичким трансформацијама поменуте семе полазишта за развој нових значења. Другим речима, до сада смо пратили резултате процесâ и њихове покретаче, а сада је време да именујемо саме процесе који су до тих резултата довели.

По Д. Гортан-Премк (1997: 58-59), неколико је типова основних семантичких трансформација, а све оне збирно, и свака од њих понаособ, као резултат дају полисемантичко ширење значења једне лексеме. Разликујемо четири основна типа: платисемију, метонимију, синегдоху и метафору.¹⁴⁹

Платисемија и метафора су основни принципи у развоју значења придевâ ЉО. Међутим, који је семантички процес продуктивнији и који су критеријуми за њихово раздвајање? Одговор на ова питања основни је циљ овог одељка.

Подсетимо се, кроз примере, семантичких реализација централних придева ЉО:

ЛЕП: *лепа жена, лепа мисао, лепо време, човек у најлепшим годинама, лепи дани живота, лепа смрт, лепа вест, лепа прилика, лепо друштво, лепа јела, лепо вино, лепо владање, лепа жеља, леп посао, лепа услуга, лепа старост, лепа жеља, лепа реч.*

ДОБАР: *добри људи, добро владање, добар јунак, добар глас, јединац из добре куће, бољи кругови, добра воља, добар пријатељ, добар војник, добра крава, добар лек, добре ципеле, добра пушка, добра шума, добар ваздух, добро време, добро вино, добра чорба, добра реч, добри живци, добар живот, добра вест, добра шанса, добра времена, добар протокол, добра ватра.*

ЈАК: *јак робијаш, јак човек, јака воља, јак мотор, јак ветар, јак ударац, јак глас, јак темперамент, јака армија, јака компанија, јак газда, јаки зидови, јак корак, јаке обрве, јака река, јак гутљај, јак непријатељ, јак сумрак, јак ваздух, јака храна,*

¹⁴⁹ Дефиниције, примере и литературу у вези с овим семантичким трансформацијама в. у Д. Гортан-Премк (1997: 58-116).

јако вино, јака земља, јак таленат, јак пријатељ, јаке драмске ситуације, јаке речи, јак доказ.

СЛАБ: *слаб на ногама, сасвим рањиво слаб, слаб краљ, слаб утисак, слаб дуван, слаба супа, слаба надница, слаб пламичак, слаб плот, слаб латиниста, слаба музика, слаб на вину.*

ВЕЛИК: *велик коњ, велика мора, велик камен, велике ципеле, велике очи, велика казала, велико српско село, велике паре, велик ручак, велик народ, велики разговори, велика прошлост, велик укус, велика свила, велика реткост, велик страх, велики сиромаси, велико школовање, велики песник, велики цар.*

Има разлога да семантичке процесе илустроване овим примерима објаснимо метафором, али и платисемијом. Прво ћемо навести разлоге због којих бисмо у овим случајевима могли говорити о метафори. Прво: на основу изложених примера јасно разликујемо примарна од секундарних значења. Тако је, на пример, очигледно да је значење придева *велик* у синтагми *велик аутомобил* примарније од значења овог придева у синтагмама *велики ручак* или *велики песник*. На исти начин можемо упоредити и следеће синтагме *висок човек : висок третман; јак човек, јак мотор : јак пријатељ, јак доказ, јак ручак; лепа жена : лепа прилика, лепа услуга; добар пријатељ : добар ваздух, добро вино*. Могућност јасног разлучивања примарног од секундарних значења показује да нису сва значења истог ранга, а платисемија се заснива на примарности већег броја значења и на немогућности њиховог поређења, чак ни на дијахронијској основи, на бази примарности по старини. Ово је важан разлог који нас опредељује да о семантичким трансформацијама у поменутих примерима говоримо као о трансформацијама метафоричког типа. Осим тога што се из наших примера види да су нека значења примарна, а нека секундарна, из претходних одељака познате су нам и семе које су генератори метафоре. То су семе позитивног или негативног колективног вредновања особине и сема интензитета. Ако смо у стању да разликујемо примарна од секундарних значења, затим, уколико успемо да уочимо логичку везу између њих која се заснива на сличности, и, на крају, ако можемо да идентификујемо семе које су генератори за добијање секундарних семантичких реализација, смемо рећи да су задовољени сви битни услови да семантичку трансформацију назовемо метафором.

Међутим, има разлога и за то да ову појаву назовемо платисемијом. Нашу слику о диференцијацији примарног од секундарних значења ремети чињеница да има и оних значења, очигледно различитих, према којима се не можемо одредити ни као према примарнима, ни као према секундарнима. Тако, на пример, примећујемо да су значења придева *висок* у синтагмама *висок човек* и *висок зид* различита, али не можемо да одредимо које је од ових двају значења примарније. Или, како каже И. Грицкат (1967: 224), “немогуће је утврдити да је придев *велик* некад морао да означава просторну величину па се тек после претворио и у ознаку за нематеријалне димензије”. Примарна семантичка реализација придева *леп* у Речнику САНУ илустрована је следећим примерима (које ћемо навести у облику синтагми): *лепа*

жена, леп коњ, лепа ружа, лепа џамија. Придев *леп* би се у сваком од ових примера могао дефинисати на посебан начин, али има оправдања и за заједничку, обједињавајућу дефиницију за сва илустрована уска, специфична значења.

Очигледна општост примарних значења и немогућност прецизне филтрације примарног од секундарних значења упућују нас на идеју о томе да бисмо развој значења придева ЉО могли објаснити платисемијом. Такође, од метафоре нас удаљава и то што је генератор за развијање полисемантичке структуре придева најчешће иста сема у свим значењима или у највећем броју њих. А та сема је врло широко одређена (интензитет или колективни однос), за разлику од сема-генератора секундарних значења код именица. Све ово нас упућује на идеју Ирене Грицкат (1967: 224) да су “сва значења [...] у ствари само могућности различитих номинација једне исте основне представе, зависно од тога с којом речју та основна представа контактира”.

Ако узмемо у обзир све разлоге за метафору и против ње, те за платисемију и против ње, изгледа нам смислено да се на следећн начин опходимо према семантичким трансформацијама којима се развијају полисемантичке структуре највећег броја придева ЉО. Она значења која прихватимо, доживљавамо као основна, представљају варијанте разгранате, широкозначне примарне семантичке реализације, па њихов међусобни однос објашњавамо платисемијом. Сва остала значења (дакле, она која не схватамо као примарна, иако су у очигледној вези са примарним значењем), као и њихов однос према примарном значењу, објашњавамо метафором. Тако, на пример, однос између придева *висок* у синтаagmaма *висок човек* и *висок зид* објашњавамо платисемијом, док значење придева *висок* у синтагми *висока плата* објашњавамо метафором према претходно наведеним примарним значењима.

Теоријски је могуће замислити придев који има неколико значења а да су сва она (или многа од њих) платисемична, па самим тим и примарна. Могуће је замислити и оне придеве који имају више значења од којих је само једно примарно, а сва остала секундарна, добијена метафором. Придеви *добар* и *леп*, као и они придеви који су им блиски по прототипичности, спадају у прву наведену групу. Многа значења су им платисемична.¹⁵⁰ Баш зато је И. Грицкат сва значења придева *велик* објаснила платисемијом. И нама се чини да су многа значења овог придева настала платисемијом, али, ипак, значења придева *велик* у синтаagmaма *велике куће*, *велика прошлост*, *велики разговори*, *велика реткост*, *велики ручак* објашњавамо метафором. Доказ за то видимо у чињеници да придев *велик* у овим синтаagmaма можемо заменити неком другом лексемом, која није у правом синонимичном односу према придеву *велик*, а да се притом значење синтагме не промени, већ да се прецизира. Тако, на пример, синтаagma *велике куће* постаје много јаснија када се атрибут у њој промени

¹⁵⁰ Управо због те платисемичности, која је узроковала неколико примарних семантичких реализација придева *добар*, у раније описаном експерименту С. Васић (1976: 11-78) деца су као антоним придева *добар* писали различите одговоре: *лош*, *рђав*, *неваљао*, *зао*, *безобразан*, *бесан*, *грдан*, *лењ*, *лукав*, *љут*, *мали*, *оштар*, *поган*, *покварен*, *прост*, *ружан*, *слаб*, *строг*.

придевима *отмен*, *угледан*, како стоји у *Речнику САНУ*. Велика прошлост јесте, у ствари, *давна*, *давнашња прошлост*; велика реткост – *особита*, *необична*, *нарочита реткост*; велики ручак – *обилан*, *богат ручак*, а велики разговори – *дуготрајни разговори*. Очигледно је да је у овим примерима придев велик уносио двосмисленост, да се неким другим придевима прецизније остварује одговарајуће значење, што значи да у тим случајевима, због веће прикладности неке друге речи, не можемо говорити о платисемији, већ само о метафори.

Што је придев у већој мери смештен према дну хијерархијске семантичке пирамиде, то је број платисемичних реализација мањи, а повећава се број метафоричних семантичких реализација. Зато не чуди што је Д. Гортан-Премк (1997: 106) развој значења придева *топао/хладан* објаснила метафором. Из свега овога можемо извести закључак да су неким придевима многобројна значења примарна, док су другима многа значења секундарна. Ова појава је врло важна за разумевање развоја полисемантичких структура придева ЉО, нарочито због тога што је у речницима нечитљива, јер је лексемама, услед организације речничког чланка, увек само једно значење примарно, док су остала секундарна.

Поред метафоре и платисемије, које представљају најфреквентније семантичке процесе у развоју система значења придева ЉО, има и оних придева чија се примарна и/или секундарна значења заснивају на метонимији и синегдохи.

Метонимијом објашњавамо настанак примарних семантичких реализација неких изведених придева какви су, на пример, *жучан/жучљив*, *језичан/језичав/језичљив*, *срчан* и други придеви овог типа. Мотивне именице за ове придеве нису употребљене у примарном, већ у секундарном значењу. Због тога *језичав* није *који има (велики) језик*, већ *који много говори*, *прича*, *причљив*, *брбљив* или *који ружно и обично оштро и заједљиво говори о другима, који радо оговара; лајав*.

Неки придеви ЉО имају способност преноса номинације са особе на производ њеног рада. Тако се придеви *домишљат*, *креативан*, *паметан*, којима се примарно описују људи могу користити и за књиге: *домишљата*, *креативна*, *паметна књига*. Овај пренос номинације пример је за метонимију.

Ни за синегдоху нема много примера. Ипак, илустроваћемо је. Придеви типа *коврцав*, *мишићав*, *пегав*, *слинав* могу се употребљавати уз именице које означавају делове тела, и тако се остварује примарна семантичка реализација ових придева (*коврцава коса*, *мишићаве руке*, *пегави образи*, *слинав нос*). Када се овим придевима одређује особа, они су употребљени у свом секундарном значењу добијеном синегдохом. Извршена је замена део–целина.¹⁵¹

¹⁵¹ У поглављу које следи, "Семантика простих придева према семантици деривата", в. објашњење за синегдохе у примерима *глават*, *зубат*, *ногат*.

8. Развој секундарних значења придевâ који се односе на људске особине (практична анализа)

С намером да проучимо домене примене придевâ ЉО, анализирали смо примере којима су поткрепљене њихове секундарне семантичке реализације у *Речнику МС*. Примере смо сводили на синтагме. Одбацили смо из анализе скоро све примере који су на било који начин обележени (на пример, *јасна одећа, храми дани*) или оне који се понављају као исте синтагме у различитим реченицама. Синтагме смо по значењу поделили у десет група. Прву, најбројнију групу (коју ћемо обележити ознаком Г-1) чине синтагме у којима придеви ЉО у најширем смислу одређују човека – најчешће делове тела, али и карактер, смех и друго. У ову групу спада 278 наших примера, односно 31% од укупног броја синтагми. У другој групи (Г-2) спадају синтагме у којима се придевима ЉО одређују предмети и материја. Овој групи припада 161 пример или 18%. Групу Г-3 сачињава 138 синтагми, односно 15,3%, а њима се означавају најразличитије активности. У групи Г-4 налазе се синтагме у којима се придевима ЉО описују осећања, стања и особине. Има их 87, тј. 9,6%. Група Г-5 се састоји од 60 примера, односно 6,6%, а сачињавају је синтагме чији главни члан означава вршиоца радње, носиоца неке социјалие улоге, занимања. Придевима ЉО који спадају у групу Г-6 одређују се атмосферске прилике – описује се део дана или годнне, ветар, сунце или киша. У овој групи је 42, тј. 4,6% примера. Група Г-7 (коју чини 40 примера, тј. 4,4%) показује да се придевима ЉО секундарно могу означавати и биљке и животиње, а група Г-8 (са 38, односно 4,2% примера) потврђује да се овим примерима могу описивати и најразличитије друштвене групе. У деветој групи (у коју спадају 33 примера или 3,7%) налазе се синтагме које означавају прилике, а у групи Г-10 (са 22, тј. 2,4% примера) смештене су синтагме у којима се придевима ЉО описује природа – реке, планине, море итд. Овај овлашни преглед показује да се придевима ЉО у одговарајућим семантичким позицијама могу одређивати најразличитији домени стварности.

Г-1 (делови тела). У групу Г-1 не спадају само именице које означавају делове тела у ужем смислу, већ и оне које означавају некакве (широко схваћене) манифестације делова тела. Такве су, на пример, именице: *глас, карактер, корак, осмех, реч*. Ове појмове доживљавамо као власништво онога ко их испољава на сличан начин као што разумевамо делове тела у ужем смислу. Ако се придевима којима се примарно означавају људске особине одређује осим људи и нешто друго,

онда очекујемо да се ти објекти означени именицама а употребљени уз придеве ЉО персонификују. У том смислу, могли бисмо претпоставити да су у нашој колективној свести најперсонификованији појмови означени именицама уз које се употребљава највећи број придева ЉО. Ови придеви се најфреквентније употребљавају уз именице које означавају делове тела, они се персонификују, а то омогућава да се особине личности исказане придевима приказују кроз њих или кроз неке манифестације везане за одређене делове тела, као што су глас, поглед, смех итд. Највећи број придева ЉО у групи Г-1 везује се за именицу *очи*, затим за *глас*, па онда за *реч*, потом *осмех* (или *смех*), *лице* и, на крају, за *руке*. Ова језичка анализа имплицира не толико језички колико психолошки закључак да се човекове особине најизразитије испољавају кроз очи, глас, поглед, смех, лице и руке. Тако, *очи*, по *Речнику МС*, могу бити: *бодре, ведре, детињасте, добре, духовите, жалостиве, жмираве, играве, јетке, кротке, милостиве, мудре, мучне, огњене, оштре, пламене, поверљиве, праскаве, презриве, пријазне, сјајне, стреловите, строге, студене, суморне, тамне, тешке, тихе, умне*. У вези с очима је и поглед. Личност се испољава и кроз поглед као и кроз очи. Језички доказ за то представљају многобројни придеви ЉО који се секундарно употребљавају уз именицу *поглед*: *благ, брижан, враголаст, жалан, јасан, леден, милостан, милостиван, миран, млитав, мргодан, мрзак, мртав, мутан, пламен, сладуњав, слатки, слеп, срдит, страшан, стреловит, топао, туп, тврд*. *Глас*, по истом речнику, такође може испољавати најразличитија својства свог власника. Уз њега се везују следећи придеви: *бајан, висок, ганутљив, громотан, дебео, детињаст, жалостан, крепак, крут, моћан, мутан, низак, пријазан, пун, путен, свилен, ситан, сиромашан, слабачак, слабушав, страшан, суров, таман, танак, топао, трпак, уњкав*. О испољавању личности кроз глас и говор пише Р. Хркаловић (1982: 13-15). Следећи Е. Сапира, ова ауторка на стр. 13 пише да се "о личности често закључује на основу деликатних нијанси гласовног квалитета. У сваком случају, очигледно је да нервни процеси који контролишу гласовни производ морају да имају учешћа у индивидуалним цртама чија организација условљава специфичност личности." Ауторка даље наводи и мишљење Е. Сапира да "све време осећамо да има нешто у гласу појединца што је индикативно за његову личност. Када би било могуће издвојити у специфичности човековог гласа друштвени утицај, нашло би се да примарни квалитет гласа има симболичку вредност, као што је, на пример, мрштење симбол одређеног односа према нечему."

Навешћемо придеве ЉО који се употребљавају и уз остале богато поткрепљене именице из ове групе. То су: *реч, осмех (смех), лице и руке*.

Реч:¹⁵² *блага, брза, гнусна, жална, жустра, зубата, искрена, истинита, јасна, кварна, коштуњава, кршина, лепа, огњена, плашљива, празна, ружна, силна, словита, спора, тешка, чудна, шаптава*.

¹⁵² Неке од ових синтагми користе се само у множини: *кварне речи, празне речи, силне речи* итд.

Осмех/смех: благ, вабљив, гласан, гласовит, голицав, грлен, груб, жалан, зао, кашљуцав, лак, леден, лукав, мио, пакостан, пиштав, пријазан, сетан, слинав, суморан, танак.

Лице: блажено, брадато, глупаво, грубо, јадљиво, кошчато, коштуњавао, крмељиво, мишићавао, паметно, похлепно, рошаво, сурово, тврдо, тупо, туробно, хладно, чекињавао.

*Рука:*¹⁵³ *дражесна, жилава, крепосна, марљива, мишићава, млтава, мртва, невина, рутава, тупаста, туста, хладна, чворновата, чворугава, черста.*

Поред именица *очи, глас, поглед, реч, смех, лице и руке*, придевима ЉО одређују се и следеће именице (које у ужем или ширем смислу означавају делове људског тела или манифестације делова тела): *бокови, врат, глава, гримаса, грло, груди, зуби, карактер, корак, коса, кожа, лактови, мишићи, нарав, ноге, нос, образи, обрве, песнице, пете, плећа, прсти, рамена, разделака, срце, стас, тело, трепавице, ћуд, удови, усне, чело, чланци, шаке и шија.*

Нису све именице из групе Г-1 на исти начин повезане са придевима ЉО. Постоји неколико семантичких процеса којима се објашњавају ове колокације.

Прва могућност. Придев се примарно везује за део тела, па се онда, ширењем перспективизације, везује и за човека: *коврџава коса – коврџав човек, пискутав глас – пискутав човек, трунтави кораци – трунтав човек, рошаво лице – рошав човек, клецаве ноге – клецав човек, кракате ноге – кракат човек, жмираве очи – жмирав човек, буљаве очи – буљав човек, мишићаве руке – мишићав човек, жвалава уста – жвалав човек.* Овај семантички процес личи на синегдоху по томе што подразумева пренос значења са дела на целину, али то није синегдоха, зато што се употребом придева уз именицу ширег значења не мења његова семантика. *Рошав човек је човек рошаваог лица.* Шири се угао посматрања, а значење се не мења.¹⁵⁴ Очигледно је да ову способност имају придеви који означавају физичке људске особине.

Друга могућност. Придев се примарно везује за човека, па се онда, сужавањем перспективе, везује за део тела: *паметан човек – паметна глава, мудар човек – мудре очи, невин човек – невина рука, марљив човек – марљиве руке, тврди човек – тврдо срце.* И овај семантички процес личи на синегдоху, јер изгледа да се сада значење преноси са целине на део. Међутим, ни овога пута се не мења значење придева, већ се мења његова употребна вредност – придев се користи у синтагмама са објективно немогућим значењем. Не постоји *паметна глава* ни *мудре очи*. Делови тела се персонификују, што им омогућава употребу уз придеве ЉО. Персонификација, међутим, не мора да омогућава нову семантичку реализацију, јер придавање

¹⁵³ Неке од ових синтагми чешће се користе у множини: *жилаве руке, марљиве руке, мишићаве руке* итд.

¹⁵⁴ О овоме је било речи у вези са значењем придева ЉО на *-ав*. Ову семантичку могућност најрепрезентативније одсликавају управо придеви на *-ав*.

људских особина деловима тела не доводи обавезно до њиховог изједначавања са особом у целини. У реченици *Гледао ме је својим мудрим очима* или *Он има мудре очи* персонификација служи само да омогући примаоцу поруке да разуме како се мудрост испољавала у очима. У неким примерима, међутим, персонификација покреће синегдоху: *Из публике ме је посматрало много мудрих очију* у ствари значи *Из публике ме је посматрало много мудрих људи*. Међутим, у оба случаја и персонификација и синегдоха односе се на именицу, а не на придев. Ову способност имају углавном придеви који означавају духовне људске особине.

Трећа могућност. Исти придев ЛЂО одређује и особу и део тела, али својим различитим семантичким реализацијама. Не постоји корелација између синтагми *дебео глас – дебео човек, ситан глас – ситан човек, висок глас – висок човек, јако грло – јак човек, грбав нос – грбав човек, крупан бас – крупан човек, силни бокови – силан човек*. До ове могућности доводе придеви који означавају физичке особине, а који имају способност метафоричне дисперзије. Њихово примарно, физичко значење везује се за опис човека, а метафоричним значењем се описује део тела поново по својим физичким својствима.

Четврта могућност. Овога пута придевом који означава духовну људску особину одређује се део тела: *враголаста крв, гнусна краста, мрачно чело, суморно чело, страсна коса*. Ова могућност је подврста друге могућности. И ови придеви се примарно користе за описивање људи, а када одређују делове тела, онда се кроз њих испољава оно духовно својство човека које је придевом означено. Разлика је само у типу синтагматских спојева. Постоје особине за чију манифестацију су "резервисани" одређени делови тела. Марљивост могу да испоље руке, памет изражава глава, осећања се исказују кроз поглед. И то је уобичајено. Међутим, није сасвим обично да се страсност испољава кроз изглед косе, а суморност кроз изглед чела. Ти спојеви делују необично, тако да се на први поглед чини да су придеви употребљени метафорично – али нису. Не треба сваку неуобичајену употребу лексеме доводити у везу с њеном метафоричном реализованошћу. Понекад се неуобичајеност постиже и примарном употребом у неочекиваним синтагматским спојевима.

Пета могућност. Придев којим се тек секундарно означавају људске особине понекад може да одређује и човека и део тела. Обе те употребе су метафоричне: *свилен човек – свилен глас, свилен коса; мутан човек – мутан глас; дрвен човек – дрвени покрети*.

Напомена. Делови тела или оне њихове манифестације које су (скоро) непроменљиве изражавају оне духовне особине које су објективније и трајније, а они делови тела односно њихове манифестације које су променљиве изражавају тренутне или субјективније особине и осећања (која се, такође, могу квалификовати као тренутне особине). У том смислу, могуће је између различитих делова тела успоставити дистинкције: *глас : реч, очи : поглед*. Очи и глас идентификују особу и испољавају трајније особине: *суров глас, крепак глас, мудре очи, поверљиве очи,*

строге очи. Поглед, реч, осмех изражавају тренутно стање или емоцију, која не мора да квалификује особу као стална одлика. Зао осмех казује да је особа која се одређује у време осмехивања била зла, а то не мора да буде трајна особина. Слично је и са *брижним, мргодним, мртвим, чезнутљивим погледом*, као и са *жустрим, искреним, јасним, плашљивим речима*. Овим погледима и речима особа се одређује само за одређени период.

Г2 (предмети и материја). Придевима ЉО могу се секундарно одређивати и предмети и материја. Ову категорију смо схватили широко. То су најразличитији објекти у које не спадају људи и њихове активности, животиње и биљке. Тако су се међу предметима и материјама нашле и следеће именице чије денотате понекад и не убрајамо у ту групу: *вино, дим, напојница, пиће, плата, хан* и друго. Придеви ЉО којима се одређују ове именице могу се поделити у оне који су карактеристични само за описивање људи, као у примерима: *глупи цилиндар, плећати димњааци, паметна књига* и у оне који се осим у описивању људи користе и у другачијим описима: *дебело дрво, тврд хлеб, тежак камен*. Врло је мало оних именица уз које може да се употреби више придева који означавају људске особине. Занимљиво је да се, према нашој статистици, од свих именица из ове групе придевима ЉО најчешће квалификују *вино* и *ракија*. Из ове склоности одређивања пића људским особинама могли бисмо закључити како се вино и ракија у нашем народу високо вреднују у позитивном смислу, па се због тога персонификују. Ракија тако, по подацима из *Речника МС* може бити *блага, мека, оштра, стара, танка, чиста*, а вино може бити *ватрено, жустро, крепко, лако, младо, тешко, трпко, чисто*.

Није увек сасвим једноставно утврдити да ли придев ЉО својим примарним или неким од својих секундарних (метафоричних или метонимијских) значења одређује именицу која означава предмет или материју. Препреку представља несамосталност придева и могућност да нас метафоричност или метонимијичност именице заведе, па да је неосновано припишемо придеву. Тако бисмо, на пример, семантичку реализацију придева *паметан* у синтагми *паметна књига* могли одредити као метонимијску, јер није паметна књига, него њен аутор. Појава да се предмету приписују особине ствараоца језички се испољава као регуларна полисемија. Међутим, регуларност ове метонимије у вези је с употребом именице, а не с употребом придева. Придев *паметан* представља семантичку позицију за остваривање метонимијске формуле *аутор дела – дело*. Међутим, он је употребљен у свом основном значењу – то је придев којим се примарно описују људи, а у синтагми *паметна књига* описује се садржај који је створио аутор. Проблем је само у томе што се појам *аутор* исказује лексемом која тек секундарно има то значење. Овај пример отвара проблем односа између значења придева ЉО када се њиме детерминише именица у свом примарном значењу и његове семантике када се њиме одређује именица у неком од својих секундарних значења. Односно, да ли смо у праву што мислимо да придев *паметан* у *паметан аутор* значи исто што и *паметан* у *паметна књига*, када *књига* означава њеног аутора?

Други проблем који отежава анализу значења придевâ ЛЂО представља способност изведених придева да се на више начина односе према именици коју одређују.¹⁵⁵ Ова способност је у вези с поделом придева на оне који означавају особину појединца за себе, затим особину од појединца ка свету и, на крају, особину од света ка појединцу. Тако, на пример, придев *жалостан* у синтагми *жалосна књига* нема исто значење као у синтагми *жалосна девојчица*. *Жалосна књига* је она која изазива жалост, а *жалосна девојчица* је она која је пуна жалости. Да ли је семантичка реализација придева *жалостан* остварена у синтагми *жалосна књига*, како нама изгледа, равноправна (на истом нивоу у хијерархизацији значења) с оном у синтагми *жалосна девојчица* или је добијена метонимијом?

И још нешто. *Паметна књига* је књига чији је аутор паметан, па и књига тиме одише, док је *жалосна књига* она која изражава жалост. У семантичко декодирање друге синтагме не уплићемо жалосног аутора, нити у интерпретацију прве синтагме уводимо произвођење читаочеве памети читањем паметне књиге. Где су смештене информације које нам помажу да не погрешимо у тумачењу наведених синтагми и поред идентичне семантичке позиције у којој су се нашла ова два придева ЛЂО?

У бројним синтагмама предмети се одређују придевима којима је значење људске особине секундарно или равноправно са значењем у вези с описивањем предмета: *грубо одело, јаки наочари, крут папир, леп прозор, љигава материја, мек душек, млад сир, млитав шешир, сјајан кристал, суво корито, танана кошуља, тврд јастук, тежак камен, трула врећа, трошни наслоњач*.

Другу групу чине синтагме у којима је придев ЛЂО употребљен метафорично: *витка стаза, глупи цилиндар, жмираве сијалице, зубате зидине, клемпав шешир, љути мач, мртва улица, мршава зграда, опако пиће, плашљиво светло, плећати димњаци, поносни двори, рохав плочник, слепа улица, строге хридице, ухата фотеља, шантав сто*. Видно се, у том смислу, разликују синтагме с придевом који значи физичку људску особину у односу на оне с придевом који означава духовну особину. Особина исказана придевом ЛЂО за физичке особине приписује се предметима као објективнија и конкретнија. Значење оваквих придева је скоро сасвим експлицитно, иако су они при описивању предмета употребљени у својим секундарним семантичким реализацијама. Сасвим је јасно шта се подразумева под *витком стазом*, *плећатим димњацима* или *ухатом фотељом*. Ипак, именица са значењем предмета уз коју се придев ЛЂО метафорично употребљава утиче на његово значење. Када се придевом *ухат*, односно *ушат*, описује човек, онда се подразумева да је ушат човек онај који има велике уши (веће од оних какве има прототипична личност). Када се истим овим придевом описује предмет, на пример фотеља, онда се под ушатом фотељом не подразумева она која има *велике* истурене делове на наслоњачу налик на уши, већ просто она која има те делове (за разлику од прототипичне фотеље која

¹⁵⁵ Више о овоме исп. у следећем поглављу рада, посвећеном семантици простих придева према семантици дериватâ.

их нема). Слично томе, плећати младићи су они које карактеришу лепо извајана плећа, док су плећати димњаци они који по свом облику изгледају тако као да имају плећа. Дакле, семантичка компонента изражености, упадљивости, заступљена у примарним значењима ових деривата губи се из садржаја секундарних значења. Присутност или одсутност ове семе утиче, као што је и раније у раду назначено, на антонимске релације придева о којима је реч. Потенцијални, али непостојећи придев **неушат* тако би, када се односи на људе, означавао особу с малним ушима, а када се односи на предмете, описивао би објекте без делова који подсећају на уши. У првом случају реч је о градабилним антонимима, а у другом о неградабилним.

Придеви којима се описују људске духовне особине у својој секундарној употреби, онда када описују предмете, чине то на много неодређенији, апстрактнији и субјективнији начин у односу на придеве физичких људских особина. Нисмо сасвим сигурни какав је то *глупи цилиндар*. Није јасно да ли се значење придева односи на његов изглед или на функцију. Јасно је само то да се именица одређује негативно.

Г3 (активности). Придевима ЉО секундарно се могу одређивати најразличитије, обично људске, активности. Овај семантички задатак придеви ЉО остварују у синтагмама с именицама које су обично глаголског порекла. Ако и нису глаголске, ове именице су употребљене тако да значе активност. Такве су, на пример, именице *политика, посета, режим, сила*. Примери за употребу придева ЉО за означавање различитих типова активности: *бедно подилажење, блага осуда, бледо сећање, ватрени говор, гуњав шум, жучна дискусија, кракат ход, крупно смејање, кукавна предаја, љупко држање, мртво меморисање, мудра намера, мучно ћутање, наравно држање, нежна диктатура, поверљиво држање, строга дијета, честито весеље*. Упадљиво је да се придевима ЉО најчешће одређују оне људске активности кроз чије се извршавање испољавају или назире неке особине вршиоца радње. Тако се, на пример, кроз љупко, наравно или поверљиво држање назире и карактер с тим обележјима. Слично је и са мудром, тврдом или часном намером. Понекад се кроз опис карактеристичне активности наслућује и понека физичка особина, као у примерима *гегав ход, кракат ход, леп ход*.

Г4 (појаве). У ову групу уврштене су именице које означавају осећања, особине, темперамент, као и оне које у најширем смислу значе њихова изворишта (нпр. *душа*) или манифестацију (нпр. *мисао*). Осликана спектром људских особина, *душа*, по примерима из *Речника МС*, може бити *ганутљива, крепка, мека, млакава, мрачна, проста, топла, тврда, чувствена*. *Мисао* може бити *брижљива, варљива, ведра, маштовита, пркосна, сретна, страшљива, свежа, тегобна, чудна*. Јасно је да нам ова анализа пружа погодан материјал за концептуалну анализу наведених именица, као и многих других које имамо у грађи. Иако се овом приликом нећемо бавити концептуалном анализом наведених именица, приметит ćemo да очигледно заузимамо изразито антропоцентрични приступ овим појмовима, можда због тога

што и осећања, темперамент и људске особине разумевамо као неотуђиви део човека, баш онако како доживљавамо делове тела.

Г5 (социјалне улоге). У групу секундарно употребљених придева ЉО уврстили смо и оне случајеве када се придевом не одређује особа уопште, него носилац неке социјалне улоге, неког звања или занимања. То није у правом смислу секундарно значење, али се семантички садржај овако употребљеног придева ипак разликује од семантичког садржаја примарно употребљеног придева. Иако смо све примере свели на синтагме чији је зависни део придев ЉО, а управни именица која означава носиоца неке социјалне улоге, занимљиво је како се ове синтагме могу тумачити на различите начине, иако нема контекста који би упућивао на посебна значења.

Прву групу чине синтагме *брижан чувар, ватрени ратник, вешта варалица, лош организатор, лош отац, милостивни цар, правичан професор, силни ага, строг судија, честити цар*. У поглављу о перспективизацији, као и у раду посвећеном њој (Р. Драгићевић, 1999б), о овој употреби придева ЉО говори се као о суженој перспективизацији. Особина исказана придевом не односи се на особу у целини, већ на низ ситуација у вези са одређеном социјалном улогом. Ако се, на пример, особа испољава као правична у ситуацијама у вези са занимањем професора, то не значи да је она правична и у свим осталим животним ситуацијама. Дакле, придевом за особину личност се описује делимично, а опсег придева се сужава значењем именице на коју се он односи.

Посебну подгрупу у оквиру ове групе чинили би примери *високи дипломата, гупки дипломата, јак газда, крупни чиновници, мек старешина, млак старешина, ситан чиновничкић, тешка пијаница*. Придеви који примарно означавају физичке особине овде су метафорично употребљени за исказивање духовних особина. Ипак, секундарна значења употребљених придева не утичу на чињеницу да им је перспектива употребе сужена на исти начин као и код примера *вешт варалица, лош организатор* и др.

Међутим, иако у свим примерима из ове групе именица означава носиоца неке социјалне улоге, значење придева се може тумачити и другачије. Тако бисмо у сасвим посебну групу ставили пример *шепртљава интелектуалка*. Придев се овде не односи на социјалну улогу означену именицом. Под *шепртљавом интелектуалком* подразумевамо особу која није шепртљава у интелектуалним делатностима, али у свему осталом јесте. Као да се у овом примеру искључују само оне ситуације које се односе на социјалну улогу исказану именицом, а значењем придева се квалификује држање особе у свим осталим ситуацијама. Значење придева у оваквим случајевима има много шири семантички опсег него у претходној групи примера, иако се њиме ни овог пута не квалификује особа у целини.

Поставља се питање како је могуће да на сасвим супротан начин интерпретирамо сличан језички материјал, исто распоређен, оличен у синтагмама *правичан професор* и *шепртљава интелектуалка*? Шта нам то даје повода да правичност

везујемо за ситуације у вези са социјалном улогом професора, а шепртљавост, на против, везујемо за све остале ситуације осим за ситуације у вези са социјалном улогом интелектуалке? Одговорâ на ово питање има неколико, али се као кључни разлог издваја хоризонт наших очекивања, који се често може изразито инкорпорирати у семантику језичких јединица. Хоризонт очекивања је у вези с постојањем прототипичних личности и њиховог опхођења у различитим ситуацијама. Од професора очекујемо да се опходи правично или неправично у свом послу, јер му је посао такав да ова особина мора доћи до изражаја. Шепртљавост везујемо обично за несналажење у физичким пословима, а социјална улога интелектуалке искључује овакве послове, због чега очекујемо невичност интелектуалке у њима. Ово очекивање нам и скреће пажњу са "пакета ситуација" у вези са социјалном улогом интелектуалке на ситуације у вези с њеним другим социјалним улогама.

Пример је занимљив јер указује на способност именичке синтагме с конгруентним атрибутом да поседује различите видове информативности. У примеру *правичан професор* придевом се одређује именица *професор*, и то управо у оном значењу које та именица има. Чињеница да професор има и мноштво других социјалних улога у дубинској семантици ове синтагме у потпуности се занемарује. У примеру *шепртљава интелектуалка* придевом се одређује *интелектуалка* у свим осталим социјалним улогама које она има, а занемарује се она социјална улога која је исказана именицом.

У посебну групу издвојили бисмо примере *пажљив хаџија*, *поверљив сељак*, *ћудљиви деспот*, *чиста домаћица*. Иако се придеви употребљавају уз именице које означавају носиоце неких социјалних улога, чини се да се њихово значење протеже на опис целокупне личности и да значење именице не успева да сузи перспективизацију придева, иако бисмо то очекивали. Тешко би било замислити деспота који је ћудљив у ситуацијама у вези с титулом, а иначе није ћудљив. Разлоге за ову појаву треба тражити у већ навођеној подели придева ЛО на оне којима се исказује трајн(и)ја особина и на оне којима се исказује тренутн(и)ја особина. Ћудљивост, пажљивост, чистоћа спадају у трајније особине. Осим тога, наведене особине, нарочито ћудљивост, и неке друге које карактеришу темперамент или карактер, одсликавају се у свим ситуацијама, независно од социјалне улоге. Ово показује да је разумевање и дефинисање особина преко социјалних улога само донекле оправдано, а да је везивање особина за ситуације утемељено много дубље, што смо још раније установили, дефинишући особине као + или – у ситуацији.

За разлику од придева ЛО којима се означавају духовне особине, придеви ЛО за физичке особине употребљени у својим примарним значењима ретко се могу везати за једну социјалну улогу или једну ситуацију. *Ломна играчица* или *трбоњаста врач* увек су такви, независно од услова. Зато бисмо придеве који означавају физичку особину а који су употребљени уз именице са значењем неке социјалне улоге сврстали у посебну групу.

Г6 (атмосфера). Именице за означавање делова дана или године, као и оне које означавају временске прилике такође се могу описивати придевима ЉО. Тако, на пример, *киша* може бити *плаховита* или *плачна*, *вече* може бити *меко* или *нежно*, *сунце* *шкрто*, *ветар* *благ* или *зубат*, *зима* *сурова*, а *априлско време* *варљиво*. Избором придева ЉО које употребљавамо уз одређене именице указујемо на начин концептуализације семантичког садржаја ових именица. Уз именицу *ноћ*, како показује *Речник МС*, употребљавамо придеве *дебела*, *глува*, *нема*, *тиха*, *мекана*. Из оваквих одређења назиремо концепт ноћи као некакве старе, дебеле, досадне жене.

Г7 (биљке и животиње). Пошто биљке и животиње имају делове тела, није необично што се именице са значењем флоре и фауне могу одређивати придевима ЉО. Најчешће су то придеви који означавају физичке особине: *танко*, *високо дрво*, *јалов дуд*, *једри гроздови*, *крупне јеле*, *мршав кукуруз*, *плодна воћка*, *гадна гусеница*, *језичави камелеон*, *хромо књусе*, *пегаво лане*, *ухати магарац*, *кржљава овца*, *мршава свиња*, *гојни вранац*, *чупав зељов*. Придеви ЉО у овим примерима нису секундарно (метафорично) употребљени. Употреба им није метафорична чак ни у оним примерима у којима се именице што означавају биљке и животиње одређују придевом који значи духовну особину: *племенит коњ*, *ћудљив коњ*, *пажљив зец*, *плашљив зелембаћ*. Као што се именице за означавање делова тела паралелно употребљавају за делове људског и делове животињског тела, исто се тако и неки придеви могу користити у обе сфере. Ову појаву од недавно Д. Гортан-Премк назива *симилисемијом*.

Г8 (друштво). Придевима ЉО могу се, као што је ова анализа показала, одређивати делови тела (в. групу Г1), особе (исп. групу Г5) или друштвене групе. Зато смо у поглављу о перспективизацији придева ЉО односно у раду посвећеном овом проблему (Р. Драгићевић, 1999б) као један од два типа ширења перспективизације придева изнели управо овај модел. Илустроваћемо га примером: *паметна глава* – *паметан човек* – (и условно) *паметан народ*. Наша грађа из *Речника МС* показује да се придевима ЉО могу одређивати следеће именице са значењем друштвене групе: *армија*, *буржоазија*, *војска*, *грађани*, *друштво*, *женскадија*, *јединица*, *људи*, *мањина*, *маса*, *народ*, *пешадија*, *поколење*, *породица*, *публика*, *свет*, *светина*, *својта*, *сталез*, *фамилија*, *чељад*, *чета*.

Г9 (прилике). Када се говори о *ведрим*, *жалосним*, *лудим*, *суровим*, *тешким*, *тмурним* *данима* или о *јадном*, *јаловом*, *млитавом*, *млоховом*, *рђавом*, *сјајном*, *слатком*, *сретном*, *суморном*, *тегобном*, *тихом животу*, када је реч о *кршним* или *мирним* *временима*, *зим* или *празним* *годинама*, реч је, у ствари, о приликама које су владале у неким животним периодима или у току целокупног живота. Придевом ЉО у оваквим синтагмама даје се општа оцена тих прилика. Метафорично употребљен придев одређује метонимијски употребљену именицу.

Г10 (природа). У ову групу спадају именице којима се означавају природна богатства, као што су *брежуљак*, *брдо*, *језеро*, *обронак*, *равница*, *река*, *таласи*, *узбрдица*. Придеви ЉО понекад се користе да одреде ове именице: *кршно брдо*,

благи брежуљци, дебело море, плаха река, троми таласи, чезнутљиви таласи. Неке од ових синтагми потврђују нашу идеју о узајамној заменљивости, односно широко схваћеној синонимичности великог броја придева ЛО који су у семантичком смислу повезани обележјем поседовања односно непоседовања особине у знатној мери. Тако се, на пример, може говорити о *дебелом мору*, а у исто време и о *дубоком мору*, *великом мору*, *бујном мору*, *силном мору*, *широком мору* итд. Сви ови, а и неки други придеви ЛО, су у овој синтагми заменљиви само зато што означавају изразит степен особине. Слично је и са *силним брдом*, *кришним брдом*, *силовитом Савом*, *великим планинама*, *бујном реком*.

Општи закључак у вези са употербом придева ЛО у секундарним значењима гласи да се ови придеви широко употребљавају за одређивање великог броја именица са најразличитијим значењима. Узрок овој појави видимо у људској антропоцентричности – ствари око себе меримо и оцењујемо људским мерилима. Последице ове склоности у језику се огледају кроз бројне метафоричке употребе придева који се примарно користе за описивање људских својстава.

9. Семантика простих придева према семантици дериватâ

Придеве ЉО из наше грађе, по номинационој семантици, делимо на просте, који могу бити не-метафорични и метафорични, и изведене, који, такође, могу бити неметафорични и метафорични. Под метафоричним придевом ЉО овде подразумевамо онај придев који значење људске особине остварује метафоричним путем у једној од секундарних семантичких реализација. Не-метафорични придеви ЉО су они који обележје људске особине изражавају у примарном значењу.

Основни носиоци семантичких карактеристика система придева ЉО јесу, наравно, прости (у примарним значењима) не-метафорични придеви, какви су, на пример, *велик, висок, добар, леп, јак*. Њима се у овом раду највише и бавимо.

Нашу пажњу у знатно мањој мери заокупљају прости метафорични придеви ЉО, какви су, на пример, *крут, љут, оштар, сув, тврд, топоа, туп, чврст*. У делу рада посвећеном творби објаснили смо и на примерима показали да смо у грађу уврстили оне придеве ЉО чији деривациони системи показују доминантност значења људске особине у полисемантичкој структури, иако то значење није примарно. Другим речима, деривациони системи неких придева заснивају се на значењу људске особине, а не на примарним значењима тих придева. Семантичка анализа је показала да тај критеријум није увек довољан. Тако се догодило да смо придев *оштар* елиминисали, и поред тога што му се једно од секундарних значења односи на људску особину, због тога што му се деривациони систем не заснива на оштрини као људској особини. Након инпут анализе овај придев смо вратили у грађу, јер се испоставило да је оштрина као сема присутна у семантичком садржају многих придева ЉО.

Већина метафоричних простих придева спада у оне чији семантички садржај покрива мноштво домена конкретне или апстрактне стварности. Тако се значење придева *оштар* везује за описивање својства предмета (*оштар нож*), делова тела (*оштар нос*), годишњих доба (*оштра зима*), осећања (*оштар бол*), мириса (*оштар мирис духана*), људских духовних особина (*оштар човек*), животињских особина (*оштар пас*), разних материја (*оштро брашно, оштра тканина*), терена (*оштра узбрдица*) итд. Слично је и са осталим придевима из ове групе.

Овакав начин ширења значења, изгледа, представља универзалију, тако да нису ретка истраживања попут оних која спроводи Association for Linguistic Typology, а која се односе на испитивање називâ за боје, називâ за лексичко-семантичку групу

речи којима се означавају температурни степени итд. Ова истраживања се темеље на закључцима проистеклим из сабирања резултата до којих се долази тако што испитаници, иначе говорници различитих језика, испуњавају упитнике у којима се од њих тражи да одреде значења и домене примене лексема одређене лексичко-семантичке групе. Тако се у упитнику о температурним лексемама тражи, између осталог, да се одреди могу ли се температурним лексемама одредити и облик, боја, звук (глас), додир, укус, мирис, емоције, односи, карактер, темперамент, расположења. Наравно, полази се од претпоставке да је у већини језика могуће потврдно одговорити на ова питања и навести одговарајуће примере.

Други подесан пример за илустрацију богатог и разноликог развоја значења метафоричних простих придева ЉО представља синестезија, појава коју Џ. М. Вилијемс (J. M. Williams, 1976: 463) одређује као "један од најпознатијих типова метафоричних трансфера у свим језицима – трансфера с једне чулне области на другу". Наша истраживања синестезије¹⁵⁶ показују да велики број придева ЉО "учествује" у синестезијским трансферима. Примери за синестезију у енглеском језику (J. M. Williams, 1976: 464): од додира до укуса (*bitter, cool, dry*), додира до боје (*light, warm*), додира до звука (*heavy, rough*), укуса до мириса (*sour, sweet*), укуса до звука (*brisk, dulcet*), димензије до боје (*full*), димензије до звука (*big, deep*), боје до звука (*dark, light*), звука до боје (*strident*), додира до димензија (*crisp*), укуса до додира (*eager, tart*), димензија до укуса (*thin*), звука до укуса (*loud*). Примери за синестезију у српском језику: слух – додир: *топао глас*, слух – додир: *оштар повик*, *шупаљ глас*, слух – укус: *горак узвик*, мирис – укус: *сладак мирис*, мирис – додир: *тежак мирис*, мирис – вид: *блед мирис*, вид – додир: *топле боје*, укус – додир: *оштра ракија*, укус – вид: *танка ракија*, додир – вид: *висока температура*.

Значење неметафоричних изведених придева истражено је у доброј мери у првом делу рада, посвећеном творби придева ЉО. Ови придеви имају мање значења у односу на просте придеве, тако да њихов развој није од значаја за нашу анализу.

Ипак, констатоваћемо да смо у развоју њихових семантичких структура уочили два основна тока. Први је сличан као код простих придева. Секундарна значења неких придева из ове групе заснивају се на метафорама чије је извориште сема интензитета (исп. нпр. *снажан*) или сема позитивног или негативног колективног вредновања особине исказане номинационим значењем (нпр. *паметан*). Други ток у развоју секундарних значења заснива се на различитим семама мотивне речи које се преносе у дериват. Посматраћемо ову појаву на семантичким реализацијама придева *гадљив* по *Речнику МС*. Примарна семантичка реализација овог придева гласи *који се лако гади, коме се лако згади*. Дефиниција 1.б. гласи *који показује гађење*. – Његово лице би се ... развличило у гадљиву гримасу. Значење 1.в. гласи *који гони на гађење; који изазива гађење, муку, мучнину у желуци; одвратан*. – Нек

¹⁵⁶ У раду "Прилог проучавањима о синестезији", *Јужнословенски филолог*, LVI/1–2, 2000. У раду је дат и преглед литературе о овој појави.

пузем као гадљив црв око твојих ногу. **2. који осећа одвратност.** – [Он] је ћуди гадљиве и стидљиве.

На основу ових дефиниција примећујемо да се све семантичке реализације заснивају на семама глагола *гадити* (*се*), а разликују се по начину на који се гађење приписује именици са значењем лица која се одређује придевом. Прво, друго и четврто наведено значење илуструју особину коју бисмо, по једној од наших подела, назвали особином од појединца ка свету, зато што се у њима гадљивост појављује као субјективна реакција појединца на неке дражи из стварности које не морају побудити гадљивост у сваком човеку. Треће значење бисмо одредили као особину од стварности ка појединцу, зато што се њиме изражава супротан семантички смер. Овог пута се полази од дражи из спољашњег света као објективног побуђивача гадљивости, за који се очекује да ће пробудити гадљивост у свакоме. У овом смислу се могу разликовати и значења разних придева изведених истим творбеним формантом. Тако, на пример, значења придева *маштовит*, *поносит*, *тајновит* одређујемо као придеве за особине од појединца ка свету (*који је пун маште, поноса, тајни*), док придеве *језовит* и *страховит* одређујемо као придеве за особине од стварности ка појединцу (*који изазива језу, страх*).

Придеви ЉО који на поменути начин развијају системе својих значења у нашим речницима понекад немају добро дефинисана значења. Тако, на пример, значење **4.в.** придева *пламен* у *Речнику МС* гласи *који је пун заноса, одушевљења*: пламени патриотски говор. Проблем с овом дефиницијом лежи у томе што је говор пун одушевљења исто што и одушевљен говор, али говор пун заноса није заносан говор, што би се на основу ове дефиниције могло наслутити. *Пун заноса* је особина појединца за себе, док је *заносан* особина од стварности ка појединцу. Ево још једног примера. Придев *чувствен* се у *Речнику МС* дефинише као *који се лако узбуђује, узбудљив, осећајан*. Међутим, *који се лако узбуђује* није исто што и *узбудљив*, зато што у првом случају имамо особину појединца за себе, а у другом, особину од света ка појединцу.

Изведени неметафорични придеви чија се значења развијају на поменути начин још једном потврђују важност наше поделе особина на особине појединца за себе, особине од појединца ка свету и, на крају, од света ка појединцу.

Последњу групу придева ЉО у нашој грађи чине изведени метафорични придеви. Такви су, на пример: *ватрен*, *дрвен*, *златан*, *змијаст*, *јуначан*, *кобиласт*, *коњаст*, *леден*, *медведаст*, *меден*, *огњен*, *паклен*, *паткаст*, *пламен*, *свилен*, *стаклен*, *ћуркаст*, *чедан*, *шепртљав*.

Прво ћемо рећи неколико речи о придевима на *-аст* којима су мотивне речи именице које означавају животиње. У поглављу о творбеном форманту *-аст* у делу рада посвећеном творби рекли смо да се само део семантичког садржаја мотивне именице преноси у придев. Тако, на пример, примарна семантичка реализација придева *медведаст* по *Речнику САНУ* гласи *који је као медвед, крупан, незграпан*. Дакле, из семантичког садржаја именице *медвед* у придев *медведаст* прешле су само семе *крупан*, *незграпан*. Номинационо значење придева *кобиласт*, по истом

речнику, гласи *који има неке особине кобиле, који је укрућен, леден*. Из семантичког садржаја именице *кобила* у придев *кобиласт* пренесене су семе *укрућен, леден*. Осим тога, ови придеви, као и многи други којима мотивне именице означавају животиње, имају погрдно значење, које потиче од колективног односа према животињи означеној мотивном именицом за ове придеве. Такође, у делу рада посвећеном творби било је речи и о томе да се многим од ових придева може одређивати и физички изглед човека, али и неке његове духовне особине. То смо показали на придевима *лисичаст* и *мачкаст*.

Рекли смо и то да се преношење номинације са животиње на човека темељи на метафори. Сада је време да размотримо тај семантички процес на примерима. Статус метафором добијеног значења именице разликује се од статуса метафоричног придева, нарочито ако је он изведен. У примерима *Он је медвед* и *Он је медведаст* предикативи се заснивају на метафори. У првом примеру извршена је потпуна идентификација човека са медведом, иако је јасно да се метафора којом се номинација преноси са именице са значењем животиње на именицу са значењем човека заснива на идентичности тек неколико сема, а не целокупног семантичког садржаја. У другом случају идентификација није потпуна. Не мислимо само на то што се придевом на *-аст* казује мањи степен особине, него на то што се друга реченица тумачи овако: *Он је медведаст = Он је (у неким аспектима) као медвед*.

Овакво разумевање примера наводи нас на помисао да семантичка трансформација коју анализирамо можда и није права метафора, већ некакво поређење, или није метафора уопште, јер у овом случају нема пуне идентификације. Чини се да је у дубинској структури творбеног форманта *-аст* смештено значење 'као', тако да *медведаст* интерпретирамо *као медвед*, а не само *медвед*, *ћуркаст = као ћурка*, *мачкаст = као мачка* итд. Овај проблем смо начели у делу рада посвећеном творби размишљајући о томе да ли придев *шепртљав* значи *који је као шепртља* (где не постоји пуна идентификација) или *који је шепртља* (где је идентификација потпуна). Придев *шепртљав* нам показује да код неких придева, за разлику од оних на *-аст*, није сасвим јасно како их треба тумачити. Можда овај придев има и оба ова значења. Разлика није само у нијанси јачег или слабијег поистовећивања особе са шепртљом, већ у томе што особина исказана придевом *шепртљав*, ако га тумачимо као *који је шепртља*, омогућава идентичност исказа *Он је шепртља* и *Он је шепртљав*, што значи да подразумева сталност, константност особине, могућност испољавања у различитим, бројним ситуацијама. Придев *шепртљав*, ако га тумачимо као *који је као шепртља*, може да значи *као шепртља у овој ситуацији*, а не *увек*, што значи да подразумева везаност за једну, актуелну ситуацију, а не за константно квалификовање. Метафоре у изведеним придевима описали бисмо као *метафоре са задршкам*, управо због њиховог непотпуног остваривања. Придевски формант је остваривач те задршке.¹⁵⁷

¹⁵⁷ Према Блеку (М. Black 1986: 55-77), постоје три основна приступа метафори у традиционалним филозофским анализама. Први је супституциони – по којем се метафорични израз схвата као замена за дослован, други је поредбени – према којем је метафора изједначена

Код придева ЉО на *-аст* метафора са задршком је упечатљива због тога што се на њој заснивају примарне семантичке реализације придева (дакле, *коњаст* је *који је као коњ*, *медведаст* – *који је као медвед*, *мачкаст* – *који је као мачка*). Метафором са задршком објашњавамо и она значења неких градивних придева која се односе на људску особину, само што је семантички процес овде текао нешто другачије. За разлику од придева на *-аст*, придеви *дрвен*, *златан*, *леден*, *меден* немају метафоричне примарне семантичке реализације. Цео семантички садржај мотивне именице прелази у придев, а творбени формант служи за уобличавање придева. Тако је *леден*, примарно, *који је од леда*, *залеђен*, *смрзнут*. Такође, примарно значење придева *меден* се у Речнику САНУ дефинише као *који је справљен с медама или од меда*. Ипак, *Он је леден* значи *Он је као да је од леда*, *као лед*, а не значи *Он је лед*. Дакле, то јесте метафора, чак потпунија него у примерима придева на *-аст*, али ни она није апсолутна, као код именица. И овог пута задршка је у придевском творбеном форманту, који спречава апсолутну идентификацију особе што се описује појмом означеним мотивном именицом за градивни придев. Важно је, да то још једном нагласимо, да је степен задршке код метафоре придевских изведеница различит и да је већи код придева чије се примарне семантичке реализације темеље на метафори, а мањи код оних чија се номинациона значења заснивају на номинационим значењима мотивних речи.

У вези са семантичком трансформацијом коју смо назвали метафора са задршком, рекли бисмо нешто и о изведеним придевима који почивају на синегдохи посебног типа. То су, на пример, придеви *глават*, *косат*, *ногат*, *носат*, *окат*. Значења ових придева не можемо објаснити синегдохом, зато што нисмо извршили пренос номинације са веће целине на мању или обратно, с мање целине на већу. Праву синегдоху запажамо у примеру *Он је глава породице*. Главом (дакле, номинацијом за мању целину) названа је особа (која представља већу целину). Међутим, ако кажемо *он је глават*, нисмо рекли *он је глава*. У овим примерима није дошло ни до каквог логичког ни језичког изједначавања по принципу део–целина. Реченица *Он је глават* значи *Он има велику главу*.

И у овим примерима, као и у оним које смо наводили у претходним пасусима овог поглавља, велику улогу има творбени формант. Он онемогућава изједначавање особе са делом тела и у њему је смештена информација о изражености, упечатљивости, величини дела тела чији је назив мотивна реч за придев ЉО. Међутим, у овим примерима има синегдохе, само што она излази из језичког домена. Синегдохом можемо назвати и сâм процес нашег запажања да неко има изражену главу и одлучивања да некога по том детаљу одредимо. За разлику од, на пример, придева *леп*, којим се даје општи утисак о нечијем изгледу, фокусирање пажње само на

са скраћеним поређењем, а трећи је интеракциони, који метафори приступа кроз два појма која делују истовремено. Наш приступ метафори са задршком, како смо је овде назвали, изгледа да је близак поредбеном поимању метафоре.

главу, ногу, очи или уши личи на неку врсту логичке синегдохе. Метафора, метонимија и синегдоха утемељене су у нашем мишљењу, а затим се резултати логичког повезивања транспонују на језик. Синегдоха у наведеним примерима такође је укорењена у мишљењу, али процес није завршен, није зашао у језички домен, како се то, на први поглед, чини.

У вези са придевима као што су *глават*, *ногат*, *носат*, *окат* навели бисмо још једну важну напомену. М. Ивић (1995б: 190) овако егземплификује проблем имплицитне детерминације: [*Ено га онај*] *човек с ногом* што у ствари значи *Ено га онај са дрвеном ногом*, затим *глават момак*, *стасита девојка* (= *момак с великом главом*, *девојка с лепим стасом*, а не *момак са главом*, *девојка са стасом*). "Ако се неосуђив, интегрални део појаве означи зависном именицом, онда је и детерминатор обавезан", каже М. Ивић (1995б: 188). И заиста, нога, глава и стас из наведених примера представљају интегралне делове људског тела, па се очекује и употреба детерминатора када се њима описује човек. У случајевима имплицитне детерминације претпоставља се да се детерминатор који није испољен на површинској структури подразумева у дубинској структури. Ми бисмо, међутим, да напоменемо да примери *Ено га онај човек са главом* и *Ено га онај главати човек* не представљају истоврсне примере. У првој реченици обавезност детерминатора је упадљива већ на површинској структури, јер ако њено изрицање није поткрепљено неком конкретном ситуацијом, односно знањем саговорника о којој је особи реч, неминовно је питање *С каквом главом?* Друга реченица на површинској структури уопште не захтева детерминатор – није потребно додатно експлицирати синтагму *глават човек*. О некаквом имплицитном детерминатору могло би се говорити тек на нивоу интерпретације ове синтагме, односно на нивоу семантичког разлагања деривата. *Глават човек* није *човек са главом* него *човек с великом главом*. Међутим, будући да заступамо уверење да суфикси за творбу придева ЛЂО не служе само за морфолошко уобличавање придева, већ у њих уносе и одређено лексичко значење, не мислимо да је *велик* имплицитни детерминатор у интерпретацији синтагме *глават човек*. Суфикс *-ат* уноси у придев значење карактеристичне (*наглашене*, *изражене*) појединости, тако да *глават* не може значити ништа друго него *са израженом*, *наглашеном главом*, а таква глава мора бити велика глава. *Стасит* је *који има изражен*, *наглашен*, *упадљив стас*, а такав стас уобичајено оцењујемо као леп, па је *стасита девојка* – *девојка с лепим стасом*. Дакле, детаљна семантичка разрада деривата указује на то да у овим случајевима нема имплицитне детерминације, јер је информација коју подразумева очекивани детерминатор, смештена у суфиксу, исто као, на пример, и информација о придевности речи *глават*. Ако је *велик* само имплицитни детерминатор, онда је и придевност само имплицитна.

Још једна појединост која захтева коментар. Изражен стас стасите девојке тумачимо као *леп* стас, а изражену главу главатог момка тумачимо као *велику* главу, што негативно вреднујемо. На чему се заснива различитост интерпретација изражености карактеристичне појединости? И овог пута долази до изражаја примарност

двеју сема у семантичком садржају придева ЉО – то су сема интензитета и сема позитивног или негативног колективног вредновања. Израженост се може манифестовати кроз интензитет (у овом случају кроз величину), а тај интензитет се, затим, позитивно или негативно вреднује – као у примеру *глават* или је у првом плану колективно вредносно мерило (као у примеру придева *стасит*), а у другом плану је сема величине – ситну, мршаву, жгољаву особу не можемо оценити као стаситу, већ је стасит обично онај који је крупан, висок, снажан.

10. Перспективизација придевâ са значењем људских особина¹⁵⁸

У поглављу о антонимији придевâ ЛО помињали смо перспективизацију, могућност сагледања значењског садржаја придевâ ЛО из ужег угла – са становишта конкретне ситуације и из ширег угла – са становишта већег броја различитих ситуација. Термин *перспективизација* преузели смо од Џ. Р. Тејлора (J. R. Taylor, 1991: 124). По овом аутору, када говоримо о предметима, често осветљавамо различите аспекте њихове конституције. Прозор и врата, на пример, можемо посматрати у целини: *Соба има двоја врата. Радник је испоручио прозор*. Можемо се фокусирати на део који се помера: *Отвори врата. Затвори прозор*. Могуће је пажњу усредсредити и на отвор направљен отварањем врата или прозора: *Прошао је кроз врата. Протурила је главу кроз прозор*. Перспективизација, по Џ. Р. Тејлору (J. R. Taylor, 1991: 90), није облик полисемије, али градуелио прераста у метонимију зато што, понекад, перспективизацијом једне компоненте потпуно гушимо све остале значењске компоненте неке речи.¹⁵⁹ Д. Е. Круз (D. A. Cruse, 1991: 50-53) сматра да постоје две врсте утицаја контекста на значење лексеме, а то су модулација и селекција. Модулација је контекстуална модификација семантичког садржаја једне лексеме. Она се огледа у могућности промене статуса семантичких црта (аутор то назива *promotion* и *demotion*) или у могућности истицања једних, а занемаривања других сема (*highlighting* и *backgrounding*). За први случај аутор наводи пример: *Медицинска сестра нас је неговала (A nurse attended us)* и *Трудна медицинска сестра нас је неговала (A pregnant nurse attended us)*. У енглеском језику именица *nurse* може означавати особе оба пола, али се овим занимањем обично баве жене. Д. Е. Круз зато каже да је у првој реченици сема која се односи на женски пол очекивана, а она која се односи на мушки пол неочекивана. У другој реченици, у којој се такође употребљава лексичка јединица *nurse*, захваљујући контексту, сема *женског пола* постаје обавезна и недвосмислена, док сема *мушког пола* постаје немогућа. За други случај модулације (*highlighting and backgrounding of semantic traits*), аутор наводи пример с аутомобилом, којим се користи и Џ. Р. Тејлор (J. R. Taylor: 1991: 124). У реченици *Ауто треба сервисирати (The car needs servicing)* мисли се на механизам

¹⁵⁸ Опширније о перспективизацији в. Р. Драгићевић, 1999б.

¹⁵⁹ "Perspectivization gradually shades into metonymic extension. In many instances, the perspectivization of one component of a frame not only backgrounds other components, the other components are suppressed completely."

аутомобила и само се та сема наглашава, а остале занемарују, док се у реченици *Ауто треба опрати* (*The car needs washing*) наглашава се сема која се односи на спољашњост аутомобила. На основу ових примера рекли бисмо да се Тејлоров термин “перспективизација” поклапа са Крузовим термином “контекстуална модулација”. Под селекцијом Д. Е. Круз подразумева могућност да помоћу контекста препознамо која се од неколико постојећих хомонимних лексичких јединица реализовала у одређеној реченици. Ова појава није предмет нашег интересовања.

У поглављу о антонимији, перспективизацију смо пратили само из два угла, зато што је такав приступ био у вези с анализом антонимичних релација, а сада ћемо шире приступити овој појави, и то на примеру придева *храбар*.

Перспективу из које анализирамо значење придева ЉО намеће нам његова употреба. Најчешће је довољно пратити употребу ових придева у синтагмама чији су они саставни део.

Најужу перспективу везујемо за испољавање особине у само једној ситуацији. Тако, синтаagma *храбар сведок* указује на ситуацију суђења у којој се сведок испољио као храбра личност, јер је сведочио на одређени начин упркос могућим, по њега неповољним, последицама. То што се особа исказала као храбра на суђењу не значи да ће она и у другим ситуацијама бити храбра, не значи чак ни то да ће у другим ситуацијама исте врсте, као што су друга суђења, на пример, испољити ову особину. Према томе, приписивање особине се односи само на дату прилику. Храброст је тренутна особина.

Нешто ширу перспективу можемо илустровати примерима *храбар војник* или *храбар родитељ*. Храброст се сада везује за више ситуација међусобно повезаних одређеном друштвеном улогом. Особина више није сасвим тренутна, него је трајнија, јер се у одређеним приликама понавља. Храбар војник се као такав испољава у биткама, храбар родитељ у ситуацијама које су у вези са родитељством.

На овом нивоу можемо пратити релативност особина у најмање два правца. Оно што се подразумева под храброшћу војника и оно што се подразумева под храброшћу родитеља или, на пример, лекара или политичара нема много везе једно са другим. Реч је о одређеном опхођењу у низовима ситуација у којима се налазе носиоци различитих друштвених улога. Будући да се разликују улоге, разликују се и врсте ситуација, као и очекивања припадника друштвене заједнице како се треба опходити у тим ситуацијама. Параметри оцењивања поступака су различити, јер су поступци немерљиви. Храброст војника се оцењује једним параметрима, а храброст, на пример, лекара сасвим различитим.

Релативност особина се огледа и у томе што се у вези са различитим друштвеним улогама мењају и прототипи према којима оцењујемо степен заступљености особине. То се нарочито лепо може пратити на примеру физичких особина. Кад говоримо о високом електричару и о високом кошаркашу, не мислимо на исти степен заступљености особине. Прототипични кошаркаш је висок, а висок кошаркаш је виши од прототипичног, што значи да је он изузетно висок у односу на

прототипичног младића (не-кошаркаша). Прототипични електричар је висок колико и прототипични мушкарац, јер висина није релевантна особина за овај позив.¹⁶⁰

И на овом нивоу перспективизације залажамо парцијално везивање особине за појединца. Храбар војник не мора бити у исто време и храбар родитељ нити се његова храброст мора огледати на било којем пољу осим на пољу војниковања.

Најшири ниво перспективизације је општи ниво придавања особина. Можемо га илустровати примером *храбар човек*. Храбар човек се као такав испољио у великом броју најразличитијих ситуација, што оном ко оцењује особу допушта претпоставку да ће се овај и у свим осталим ситуацијама показати као храбар. Храброст у овом случају доживљавамо као трајну и сталну особину.

Сваки од три нивоа општости перспективизације људских особина илустровали смо синтагмама у којима се придеви могу тумачити и са становишта једног од преостала два могућа нивоа. То што је врло тешко или немогуће навести пример који недвосмислено илуструје само један ниво, не умањује чињеницу о постојању различитих типова перспективизације. Напротив, постојање ове појаве потврђује се тиме што можемо да се запитамо шта значи синтагма *храбар војник* – онај који се једном показао храбрим, онај који се редовно испољава као храбар у војниковању или онај који је увек храбар, па и у ситуацијама које су у вези са војском. Лексиколога би, међутим, могло да заинтересује како се перспективизација огледа у значењу придевâ – односно, да ли ужа перспектива подразумева и ужи значењски садржај, да ли посебне перспективе значе и посебне семантичке реализације или чак и посебне придеве?

Ако се перспектива сужава, значење придева се специјализује, а ако се проширује, значење се шири и постаје неодређено. Ако упоредимо значење придевâ у реченицама *Он је добар* и *Он је добар за договарање*, уочавамо утицај перспективизације на њихову семантику. Прва реченица сутерише најширу перспективу при којој се особина испољава широко и неодређено. Неодређеност се огледа у томе што је у реченици реализовано номинално значење, а можда, истовремено, и неколико секундарних или само једно од секундарних. Друга реченица показује како сужавање перспективе специјализује значење. Што је перспектива ужа, придев има непотпуније значење, па, као синтаксичку консеквенцу, подразумева допуну. Придев *добар* у другој реченици сасвим је несамосталан и понаша се као било која друга лексема непотпуног значења. Пример је упадљив по томе што се једна иста лексема при једном типу перспективизације манифестује као самостална јединица и у семантичком и у синтаксичком смислу, док се под утицајем другог типа перспективизације испољава као део сложеније семантичко-синтаксичке целине. Придевска синтагма *добар за договарање* и семантички и синтаксички представља недељиву целину. Ово је важна напомена јер многи, иначе самостални придеви

¹⁶⁰ Слично важи и за различите социјалне групе, које немају везе са занимањима. Високи трогодишњаци су нижи од високих петогодишњака, високе девојке су ниже од високих младића.

ЉО, имају способност несамосталне употребе (исп. *храбар у одлучивању, агресиван у политици, снажан на речима*). Ово значење се покаткад региструје у речницима као једна од секундарних семантичких реализација придева.

За разлику од придева у наведеним примерима, који су у неким реализацијама самостални, а у неким нису, има придева који су најчешће несамостални или су примарно несамостални, а то су придеви непотпуног значења којима посвећујемо следећи одељак овог рада.

Осим тога што утиче на степен пуноће значења придева, перспективизација утиче и на неке лексичке односе. У поглављу о антонимији придева ЉО говорили смо о утицају перспективизације на тај лексички однос. У том смислу, постоји разлика између антонимског пара *искрен – неискрен* онда када се он анализира из угла најшире перспективизације и тог истог пара онда када му се приступа са становишта најуже перспективе (када се ова особина везује за конкретну ситуацију, на пример, за ситуацију сведочења на суду). Из угла најуже перспективизације, придеви *искрен – неискрен* су нестепеновани антоними, јер сведок на суђењу може бити само искрен или неискрен – ако није искрен, онда је неискрен. Из угла најшире перспективизације, придеви *искрен – неискрен* представљају степеноване антониме са нелексикализованом међувредношћу. Има људи који су искрени (што значи да су искренији од прототипичних људи), затим оних који су неискрени (што значи да су лажљивији него већина), а постоје и они који су осредњи у вези са том особином. То су људи који нису склони ни потпуној искренности ни неискренности, понекад су искрени, а понекад нису, као и већина других људи.

Перспективизација утиче и на један посебан тип хипонимије, а то је унутар-лексичка, унутарпојмовна хипонимија. О овој појави се говори увек када је реч о хипонимији. Чест пример је *мачка* као хипероним – онда када означава име животињске врсте и *мачка* као хипоним – онда када означава женку те врсте. И придеви ЉО имају један специјалан, апстрактан тип ове хипонимије. Када се придевом означава особина обележена најширом перспективизацијом (особина која се испољава у свим ситуацијама и у свим друштвеним улогама појединца), онда је такво значење хипероним у односу на оно значење истог придева којим се означава особина у одређеној ситуацији.

Могло би се рећи да перспективизација утиче и на синонимију. Када се упореде значења многих придева ЉО посматрана из угла најшире перспективизације, примећује се њихова синонимичност. Добар пример за то је поређење значења придева *добар* и *леп* у поглављу о централним придевима ЉО. Управо захваљујући најширој перспективизацији, ови придеви постају десемантизовани и могу се употребити у најразличитијим контекстима. С њима су у вези и остали централни придеви ЉО. Сви они заједно, захваљујући најширој перспективи, сачињавају мрежу мање или више синонимичних придева. Међутим, чим им се перспектива сузи и веже за одређену ситуацију, синонимичност ових придева се губи.

Према томе, перспективизација утиче на значење придева ЉО, и то на много различитих равни, иако се у описним речницима ова појава уопште не региструје.

11. Придеви који се односе на људске особнне ненотпуног значења

Придеви као што су *везан, вољан, готов, зависан, намеран, прилагођен, претеран, приправан, склон, спреман, способан* спадају у придеве непотпуног значења. У синтаксичком смислу то значи да они захтевају допуне: *везан за мајку, вољан за акцију, склон породичном животу, спреман за женидбу*. Покушаћемо да их и семантички одредимо.

Описујући семантички садржај пунозначних придева ЉО, рекли смо да се њихово значење на најопштијем нивоу своди на формулу + или – у ситуацији. Пошто се ситуација експлицитно не наводи, обично је наслућујемо на основу контекста у којем је придев употребљен, а ако размишљамо о његовом значењу независно од контекста, онда се везујемо за оне ситуације које су у нашој свести прототипичне за испољавање дате особине (као што је, на пример, рат прототипична ситуација за испољавање храбрости). Придеви непотпуног значења немају овакву способност везивања за ситуације. Она мора бити експлицирана, да би придев могао нешто да значи. Цела придевска синтаagma представља једну неразложиву јединицу која, такође, има семантичку структуру + или – у ситуацији. Сâм придев означава искључиво позитивно или негативно одношење према ситуацији, оно које јесте или није у складу са колективним очекивањем и вредновањем. Овде је важно напоменути да се плус или минус, из формуле + или – у ситуацији, може двоструко тумачити. Плус се може тумачити и као *пожељно* (друштвено прихватљиво, похвално) одношење у ситуацији и као *позитивно* (у смислу – испољавајући склоност ка нечему, што може бити друштвено прихватљиво, али и неприхватљиво). Често се пожељно и позитивно поклапају, али не мора увек да буде тако. Због тога плус у случају непотпуних придева̂ треба тумачити као *позитивно*. Придев *спреман* у конструкцији *увек спреман за рад* има позитивно и друштвено пожељно значење, док у конструкцији *увек спреман за криминал* има позитивно, али друштвено непожељно значење. Према томе, непотпуни придев независно од конструкције не само што нема јасан семантички садржај, него не носи у свом значењу ни ону, за придеве са значењем људске особине најопштију семантичку компоненту, друштвене пожељности/непожељности.¹⁶¹

¹⁶¹ Чак и ако говорник нашег језика има мутну представу о значењу неког придева ЉО, он често, ипак, може да одреди да ли се њиме означава пожељна или непожељна људска особина. Као да се ова сема прва прихвата при усвајању значења неког придева.

Има придевâ који су између пунозначних и непотпуних, а њих ћемо лако препознати по томе што им је за семантичку експликацију допуна обавезна, али што, ипак, и без ње можемо да одредимо да ли се њима означава пожељна или непожељна особина. Тако, на пример, придев *зависан* тражи допуну (*од жене, од мајке*), али нам је и без ње јасно да је значење овог придева, највероватније, непожељно, јер је било који облик зависности друштвено неприхватљив. Придев *умерен* такође тражи допуну (*у јелу, у пићу, у раду*), али, вероватно, има пожељно значење зато што је умереност, у колективном схватању, квалитет.

Из угла перспективизације, јасно је да типични придеви ЉО с непотпуним значењем имају најужу перспективизацију, у оном смислу који смо изнели у претходном поглављу. У то нас уверава обавезно навођење ситуације као контекста за испољавање особине. Међутим, као што смо говорили о придевима с пуним значењем којима је могуће сузити перспективизацију увођењем допуне (*храбар на испиту, паметан за бизнис*), тако је могуће проширити перспективизацију неких непотпуних придева употребљавајући их без допуне. Тако, није необична реченица *Он је способан, увек спреман и вољан*. На степен перспективизације указује контекст. Она свакако није најужа, на шта указује изостанак допуне. Међутим, контекст детерминише да ли се мисли на особу која је у свему способна и на све спремна (што је најшира перспективизација) или на особу која ова својства има у одређеној врсти ситуација (што представља нешто ужу перспективизацију). Ако се, на пример, описује ученик или студент, онда се опис односи на ситуације у вези са учењем и понашањем на часу.

Непотпуни придеви могу имати самостална значења и онда када су деривирани од пунозначних мотивних речи. Придев *вољан* је непотпун, јер захтева допуну, али се може и самостално употребити онда када се директно доведе у везу са именицом *воља*. Тако је једно од значења овог придева *који се чини од своје воље, добровољан: вољно самоубиство* (по *Речнику МС*). Изведени придев може бити и метафоризован, што му, такође, даје могућност самосталне употребе. Трпни придев *везан* према конкретном значењу повезаности за нешто (*везан за столицу, везан за дрво*) платисемијом развија значење апстрактне неодвојивости од некога или нечега (*везан за мајку, везан за посао*). Овако реализован, овај придев је очигледно непотпун. Међутим, метафорично значење овог придева гласи *сплетен у говору и понашању, неспретан* (према *Речнику САНУ* и *Речнику МС*): *Пера је од природе везан, сметањак*. У овој семантичкој реализацији придев *везан* је самосталан.

Када се несамостални придев употреби самостално, он и даље задржава меру своје семантичке непотпуности и никада се по самосталности не може поистоветити са пунозначним придевима. Као што смо већ рекли, значење ових придева употребљава се имплицитним семама што се наслућују из контекста у којем је придев употребљен.

Важно је напоменути још и то да се непотпуни придеви, чак и онда када се могу употребити самостално, користе најчешће за изражавање духовних особина.

12. Везана унутреба придева̂ са значењем људских особина

Наша грађа показује да се придеви ЉО често у примерима употребљавају у групама од по два придева или више њих. Ово није необично, с обзиром на то што се особама, при описивању, обично придаје већи број особина.¹⁶² Необично је, међутим, што су ти придеви често у синонимичном односу.¹⁶³ Неочекивано је и то што се ови придеви убедљиво најчешће јављају у напоредним саставним конструкцијама од два члана, тако да нам се у прелиставању грађе понекад учини да је та бинарна конструкција у описивању људи нека врста неписаног стилског правила. Исп. нпр. *Али сам хтио да у тој борби останем чист и неокаљан*;¹⁶⁴ *Премда је био глупав и луцкаст, био је вјешт и спретан за лакрдије; оштри и продорни његов дух; министар са грубим, суровим изразом лица; крхка и слабашна љепота; пакостан, злурад човјек; окретан и вртљив као ченгија.*

Разлог за употребу ових синонима видимо у емфазу, наглашавању особине, које се постиже понављањем готово апсолутних синонима.¹⁶⁵ Међутим, не употребљавају се увек заједно само апсолутни синоними. Често се здружено јављају и релативни синоними или блискозначнице. Уочили смо неколико категорија везаних блискозначница.

¹⁶² Ова повезаност придева може бити узрокована чињеницом да “има особина личности које се редовно јављају повезано, односно кад постоји једна од тих особина, постоје и неке друге. На пример, веома често се заједно јављају нервозност, осетљивост и узбудљивост.” (Н. Рот, 1981: 42) На редовном заједничком јављању неких особина заснован је поступак факторске анализе личности у психологији.

¹⁶³ У вези с овим, нарочито долази до изражаја мишљење Е. В. Кузњецове (Кузнецова, 1989: 89) да је основни закон лексичке синтагматике семантичка усаглашеност речи, која се испољава у томе што речи које образују реченице имају опште семе које се у њима понављају у истој реченици. Ово није универзална појава која би се односила на лексичко слагање у целокупном лексичком систему. Исп. Д. Гортан-Премк (1997: 50-51).

¹⁶⁴ Овај пример, као и сви остали које ћемо навести у овом поглављу, преузети су из *Речника МС*. Да уштедимо на простору, истицаћемо ону лексему на чије се значење односи пример у *Речнику МС*. Такође, према нашим потребама, неке ћемо примере скраћивати.

¹⁶⁵ Говорећи о тзв. редувантним колокацијама (као што је, на пример, *црвена крв*) у односу на инкомпатибилне колокације (каква је, на пример, *страсти кише*), Љ. Готштајн (1986б: 125) овако оправдава редуванцију: “Редуванца у језику има своје оправдање и не треба је сматрати излишном. У синтакси служи за то да понови информацију како она не би промакла несавршеном људском уму; у семантици јој је улога да нешто нагласи, истакне, подвуче.”

Врло широку групу везаних придева ЉО са сличним значењима чине они који, чини се, у међусобном семантичком садејству остварују одређене семантичке реализације. Блискозначнице, тако, постају једна другој одговарајућа семантичка позиција за манифестовање одређеног значења. У примерима којима се илуструју дефиниције придева *чил* и *чио* јављају се овакве синтагме: *чил и здрав*, *чил и свеж*, *чио и бодар*, *безбрижан и чео*. У оваквим семантичким позицијама прецизирају се значења оба придева. Чилост се испољава кроз здравље и здравље кроз чилост, или безбрижност се испољава кроз чилост и чилост кроз безбрижност итд. Придев *чил* се у *Речнику МС* дефинише као *јак, снажан, крепак; жив, живахан; одморан, свеж, оран*. У везаној употреби са придевом *здрав*, придеву *чио/чил* осветљавају се семе *јак, снажан, крепак*, дакле, оне које се односе на физичко стање, а занемарују се семе које се односе на духовно стање. У везаној употреби са придевом *безбрижан*, обратан, испољава се онај део семантичког садржаја придева *чио/чил* који се односи на духовно стање, а занемарује се онај део садржаја који се односи на физичко стање.

По Љ. Готштајн (1986а: 39), која делимично следи Улмана (S. Ullmann), “значање синонима се не може одредити ако се они посматрају изоловано, већ једино ако се они контрастирају са другим синонимима. Ако би се један од синонима из неког разлога изгубио, други би морали да преузму његово значење. Другим речима, ако би постојала само реч *beautiful*, а не и реч *pretty*, онда би она морала да обухвати и значење речи *pretty*, те не би постојала могућност да се искаже та танана разлика у значењу. Намеће се поређење са дистинктивним обележјима у фонетици: сама по себи она не носе значење, али контрастирана, стављена у опозицију, у стању су да изразе огроман број различитих значења.”¹⁶⁶

Навешћемо још неколико сличних примера као што су они у вези са придевом *чио/чил*. Уз дефиниције придева *чврст* читамо примере: *здрав и чврст младић; Буди храбар, буди чврст*. У првом примеру, захваљујући придеву *здрав*, јасно је да се придев *чврст* односи на физичку особину младића, а из другог примера се види да се придев *чврст* овога пута односи на духовну особину. Из примера *Бијаше то човек и једар и лијеп*, нако се двоструком употребом везника и наглашава свако својство понаособ, примаоцу информације изгледа као да се лепота испољава кроз једину. Наглашава се тај вид лепоте, а не, рецимо, складне црте лица.

У неким примерима на основу употребе закључујемо не само о претежном елементу испољеног семантичког садржаја придева, већ га идентификујемо на још базичнијем нивоу. Тако, придев *горд* може означавати и пожељну и непожељну особину, али на основу примера *Нису га волели, јер је био горд, прек и неприступачан*

¹⁶⁶ У вези са наведеним примером Љ. Готштајн нагласићемо и то да појава проширења вредности неке лексеме на штету њене блискозначнице или већег броја блискозначница није реткост у језику. Згуста (L. Zgusta, 1991: 93) овакву употребу лексеме назива *обремененом употребом*.

закључујемо да је гордост, у овом случају, непожељна особина (*арогантан*). Такође, и придев *прост* може значити пожељну и непожељну особину, а на коју се димензију његовог значења мисли, такође може бити експлицирано захваљујући везаној употреби овог придева са другим придевима ЛО. Пример *Постаде прост и осоран* указује на значење придева *прост* означено бројем 4.б. у *Речнику МС* *груб, неодгојен, неотесан, неучтив, неуљудан, простачки*, док пример *Она је чиста и проста душа* показује да придев *прост* овога пута има значење пожељне особине *који није лукав, превејан, који је безазлен, отворен, непосредан, природан, простодушан*, како стоји у *Речнику МС*.

У неким примерима могли бисмо везану употребу придева ЛО објаснити узрочно-последичним везом. Иако је везник и најчешће ознака саставног односа, понекад распоред придева и њихов семантички однос, и поред саставног везника, сугерише каузалност. Пример *Одгега тежак и тетурав* можемо интерпретирати као *Одгега тежак и зато тетурав*. Слично је и са примером *Мада носорог изгледа гломазан и трапав, он муњевито реагује*. Саставну напоредну конструкцију *гломазан и трапав* разумевамо као *гломазан, па стога трапав*. Слично разумевамо и конструкцију у примеру *Био је и као дете овако тежак, трунтав*.

Има примера за везану употребу придева ЛО у којима се види десемантизација централних чланова ове категорије, придева *добар* и *леп*. У примеру *Сви смо ми васпитани и добри* значење конструкције *васпитани и добри* разумевамо као *васпитани*. Чини се да се придевом *добар* само појачава, наглашава значење придева *васпитан* или да се употребом уз придев *васпитан* значење придева *добар* потпуно поистоветило са *васпитан*. Слично је и са значењем придева *добар* у конструкцијама *добар и паметан потез* или *добри и милостиви људи*, које разумевамо као *паметан потез* и *милостиви људи*.

Често се заједно употребљавају придеви од којих се један семантички реализује у примарном значењу, а други у секундарном, па се значење оног придева који је употребљен у секундарној семантичкој реализацији разумева преко оног који је употребљен у свом основном значењу. У исто време, метафоричност секундарно употребљеног придева утиче на придев употребљен у основном значењу у том смислу што га чини експресивнијим. Такве су, на пример, придевске конструкције у примерима *Осјетио се момачки свеж и бодар*. *Крут и строг, он није знао за интелектуалну нежност*. *Сазнао сам колико смо били свежи и неискусни*. *Молитва је била топла и срдачна*. *Не личи на ону меку и кмезаву девојчицу*. *Нека сам низак и подао*. *О душо мека и ганутљива*.

Понекад су оба придева употребљена у секундарном значењу. У примеру *зgrabљиви и прождрљиви богати трговачки сталеж* и један и други придев се у секундарним значењима употребљавају као *похлепан*. На нивоу основних значења ови придеви нису синонимни. Навешћемо још неколико примера за ову појаву: *широко* и *меко срце*, *Наш народ воли тешку и спору реч*. *Није био сув и хладан као што су обично дидактичари*. *Изашао је мутан, разбијен*. *Поглед му је био празан*,

мртав. У већини ових примера придеви су синонимни на нивоу секундарних значења. Занимљив је у овом смислу пример којим се у *Речнику МС* илуструје значење обележено бројем 2.а. придева *гибак*: *који се лако прилагођава, сналажљив*. – *Веома вам је удворан, сладак, гладак, гибак*. На нивоу примарних семантичких реализација ови придеви имају сасвим оделитих значења, али на нивоу одговарајућих секундарних значења, сви се они свде на први у низу – *удворан*. Овај пример нам изгледа као један од бољих показатеља утицаја колокације на значење појединачних лексема.

Још једну продуктивну групу везаних придева у примерима представљају устаљене колокације, а ако баш и нису устаљене, јесу очекиване. Тако, на пример, очекујемо да је ситна особа вероватно и мршава, па нас не чуди пример: *Ситна и жгољава Николина матер још се више скупила*. Такви су још и примери: *Палика је био буцмаст и румен; све саме кршине момчине, високи и плећасти; слабуњава, ситна плавуша; ситна жгољава женица; мали, мршав, вечито кашљуцав*. У последњем примеру, деминутивом *кашљуцав* појачава се слика мршавости и ниског раста.

Да закључимо. У везаној употреби придева ЉО налазе се најчешће, али не и увек, апсолутни или релативни синоними. Апсолутни синоними се јављају у истим колокацијама, вероватно, због потребе наглашавања одређене особине, а то се најупадљивије постиже редупликацијом идентичних семантичких садржаја. Релативни синоними се јављају у истим колокацијама, вероватно ради тога да би у међусобном садејству остварили одређена значења. Однос синонимије придева ЉО (као и многих других придева) није тако једноставно омеђити од других односа, као код именица,¹⁶⁷ јер су многи придеви ЉО који означавају пожељну особину у једном синонимском семантичком пољу, а они који означавају непожељну особину у другом синонимском семантичком пољу. Ово се дешава због тога што су семе које омогућавају развој полисемантичких структура придева ЉО (то су семе интензитета и позитивног/негативног колективног вредновања особине) сасвим апстрактне.

Отуда утисак да су придеви у напоредним конструкцијама којима се одређују именице готово увек у синонимичном односу, иако то, можда, није увек тако. На први поглед, рекли бисмо да су придеви *вредан* и *марљив* апсолутни придевски синоними. Њихову истозначност може да потврди реченица *Милан је вредан/марљив човек*. Међутим, П. Вучковић (1995: 67) показује да нису. Први тест који је он применио на ове придеве јесте тест супституције. Тако, на пример, можемо рећи *То је вредан резултат*, али не можемо **То је марљив резултат*. Други тест је

¹⁶⁷ Д. Гортан-Премк (1997: 141-145), на пример, јасно разграничава типове именица које могу имати апсолутне синониме, па каже да у основним, номинационим значењима лексеме не ступају у синонимске односе и да једино они двореферентни деривати који у своме семантичком садржају имају само једну сему (или више њих) из семантичког садржаја речи која им је у творбеној основи могу у основним семантичким реализацијама ступати у синонимске односе.

антонимски тест, који се заснива на претпоставци да апсолутни синоними имају исти антоним. И заиста, антоним оба ова придева је *лењ* (*Милан је лењ човек*). П. Вучковић, међутим, наводи да за реч *вредан*, са друге стране, постоји и антоним *безвредан* (*То је безвредан резултат*), који не може да буде истовремено антоним за реч *марљив*.¹⁶⁸

На значење сваког придева понаособ, као и свих речи у синтагми, утиче колокација у којој су дате лексеме упстрепљене, исто као што се и значење колокације остварује захваљујући баш тим саставним деловима.¹⁶⁹

¹⁶⁸ По нашем схватању антонимије (Драгићевић, 1996), *безвредан* је квазиантоним придева *вредан*, због тога што се саодноси са једним од секундарних значења придева *вредан*. Ипак, и различитост квазиантонимâ лексема *вредан* и *марљив* указује на њихову семантичку неидентичност. Даље, у синтагми *вредан/марљив човек* – *вредан* и *марљив* су номинационо употребљени. У синтагми *вредан резултат*, придев *вредан* је у секундарном значењу. Синоними на номинационом нивоу не морају давати синониме на секундарном нивоу.

¹⁶⁹ У вези с овим, навешћемо закључак Љ. Готштајн (1986а: 7) о досадашњим лингвистичким приступима проблему колокација: “Већ је на први поглед очљиво да су у литератури заступљена три основна гледишта у односу на природу колокације. По првом схватању, чији су главни заговорници Firth и Halliday, колокабилност неке речи (то јест њена спремност да се јавља са другим речима) одређује један вид њеног значења. Ту се, дакле, значење третира као последица колокабилности лексичких јединица. По другом схватању, које заступају генеративни семантичари: Katz, Postal, McCawley и други, значење је услов сваке комбинације речи, што би значило да се на основу значења неке речи, могу предвидети колокације у које ће она моћи да ступи. [...] То (противречност ових погледа, прим. Р. Д.) је и навело неке истакнуте лингвисте, на челу са Lyons-ом, Lehger-овом и Palmer-ом, да потраже средину, компромис.” Закључна реченица овог поглавља показује да смо се и ми определили за компромисно решење.

13. Закључна разматрања о семаитници придева са значењем људских особина

Пре него што изнесемо резултате овог рада, нагласићемо да их треба прихватати условно. Аутор је свестан тога да се у вези са многим закључцима могу навести и противпримери. Тема нашег рада је таква да је анализом могуће доћи до основних тенденција, а не до апсолутних и необоривих закључака.

У поглављу посвећеном семантичкој анализи придева закључили смо да се, због специфичног семантичког садржаја придева, не можемо послужити стандардном процедуром семантичке анализе која је применљива на проучавање, до сада чешће испитиваних, именица. Навели смо тешкоће с којима бисмо се сусрели при покушају компоненцијалне и концептуалне анализе. Компоненцијална анализа није применљива због тога што је изузетно тешко разложити семантички садржај придева на семе, а нарочито утврдити које су семе генератори њихове полисемантичке дисперзије. Осим тога, семе придева који означавају људске особине најчешће идентификујемо такође као придеве са значењем људских особина. Концептуална анализа омогућава свођење апстрактних семантичких садржаја на конкретне, што олакшава њихово поимање. Међутим, концептуална анализа је применљивија на самосталне појмове који су језички одсликани, на пример, у именицама. Несамо-стални појмови означени придевима тешко су сводиви на конкретне објекте, па је и концептуална анализа готово неприменљива на ову категорију речи. Из свега овога следи закључак да придеви ЛО захтевају посебан приступ при анализи њихових семантичких структура.

У поглављу о примарним семантичким реализацијама придева ЛО увели смо појам прототипа (типичног примерка) желећи да укажемо на чињеницу да је семантика придева ЛО заснована на проценама степена сличности и разлика особе која се описује са прототипичном особом.

Констатовали смо да придева којима се означавају духовне особине има више од оних којима се означавају физичке особине. Придеве за физичке особине поделили смо у две основне групе – у придеве којима се означава пожељна особина и на оне којима се означава непожељна особина. Придеви за пожељне физичке особине могу означавати позитивну обележеност по изражености неког дела тела (*мишићав, плећат, прсат, стасан*), сличност са неким или нечим (*вижљаст, змијаст, мачкаст, срнаст*) или могу имати неко друго значење позитивно обележено (*висок, здрав, крепак, леп*).

Придеви за непожељне физичке особине семантички су разубјенији. Прву групу ових придева чине они који означавају непожељну вредност неког општег својства које свако од нас поседује у неком степену (*дебео, низак, ружан*). У другој групи ових придева налазе се они којима се означава права обележеност по некој карактеристичној радњи или физичком деформитету (*гегав, грбав, кљакав, крезав*). Трећу групу придева са значењем непожељних физичких особина чине они који означавају апсолутно одсуство неког својства (*глув, нем, слеп*). У четвртој групи стоје они придеви који означавају сличност с неким или нечим, обично непожељним (*коњаств, медведаст, мечкаств, сланинаств*), а у петој групи су они који означавају негативну обележеност по изузетној наглашености неког од делова тела (*бокат, глават, зубат, кракат, носат, трпаст*).

У вези са овом поделом, закључили смо да физички деформитети, изгледа, највише привлаче пажњу описивача нечијег изгледа, а одмах за њима и истурени, наглашени делови тела. Такође, учили смо да између пожељних и непожељних физичких особина нема пуне симетрије. Наспрам придева за непожељне особине који означавају физички деформитет или апсолутно одсуство неког својства не стоје одговарајући придеви пожељних особина. То нас је навело на хипотезу да нема изразите позитивне обележености у људском изгледу. Пожељно је све на нивоу изразитијег степена у односу на прототип (исп. *висок, леп*), док непожељно омогућава и неке апсолутне вредности (исп. *глув, кљакав*). Приметили смо и то да се придеви физичких људских особина разликују и по степену објективности. Најобјективније значење имају придеви који означавају апсолутно одсуство неке физичке способности (*глув*). Придеви који означавају израженост неког дела тела (*глават*) имају мање објективно значење, они који означавају сличност (*мечкаств*) још мање, а најмање су објективни придеви који означавају степен изражености неке особине (*леп*).

Анализу придева који означавају духовне људске особине засновали смо на идеји А. Вјезбицке о структури емоција. Мисли се, по њеном схватању, могу преточити у речи, док се описивање емоција своди на описивање ситуација у којима се оне испољавају или на њиховом поређењу са другим, обично базичнијим, емоцијама. И нама се учинило најприкладнијим да особине вежемо за ситуације. У најопштијем смислу, семантичка структура придева којима се означава пожељна духовна особина своди се на + (плус) у ситуацији, док се структура придева непожељне духовне особине своди на – (минус) у ситуацији. Овакву семантичку структуру потврђују и дефиниције за придеве у нашим речницима. *Јуначан* се, на пример, дефинише као *срчан у опасности*. Наша позитивна или негативна оцена у односу на нечије понашање у ситуацији зависи од резултата нашег поређења са прототипом. Да би неко био оцењен придевом који означава пожељну духовну особину, он мора бити позитиван у односу на прототип у датој ситуацији. Приметили смо и анкетом доказали да за испољавање одређених особина постоје типичне ситуације. Раг је, на пример, типична ситуација за испољавање храбрости. Из овога

даље следи да постоје и типични носиоци ситуације. У рату се испољава храброст – војник је прототипичан учесник у ратној ситуацији, а то значи – храброст се типично везује за војника. Анкетом смо проверили да свака особина има свог типичног носиоца.

Учили смо и то да се степен широкозначности придева ЉО разликује те да се неки од њих, широкозначнији, везују за више прототипичних ситуација. Што је придев широкозначнији, што се за више прототипичних ситуација везује, то се његово значење у већој мери своди само на **који је +** или **који је –**. Експлицитан показатељ широкозначности ових придева јесте богата полисемантичка структура. Дошли смо и до закључка да се неки придеви ЉО лакше и брже везују у нашој свести за одређене ситуације (нпр. *марљив*), док се други придеви теже везују за одређене ситуације (нпр. *лукав*), што говори о организацији ових придева у нашој свести у виду концентричних кругова. Што је придев типичнији, лакше се везује за одређену (типичну) ситуацију и ближи је центру замишљеног круга. Што је придев мање типичан, теже се за њега везује типична ситуација и он се удаљава од центра.

У поглављу о придевима који истовремено означавају физичке и духовне особине (*крепак, крут, мекан, плодан, снажан*). Запазили смо да су неки од ових придева примарно људске особине (*брз, чист*), а неки означавају људске особине тек у својим секундарним семантичким реализацијама (*крут, мек, чврст*). Претпоставили смо да је и једнима и другима примарније значење људске физичке особине те да се из тог значења метафором добија семантичка реализација која се односи на духовну особину. Закључили смо да, најчешће, прости придеви општег значења имају способност развијања значења од физичке ка духовној особини. Њихово значење је често значење општег утиска о нечијем физичком изгледу. У сфери придева духовних особина задржава се својство општег утиска (исп. *крут, мек, чврст*). Наша грађа показује да придеви који примарно означавају духовне особине обично не могу метафорично означавати физичке људске особине. Полазишта за метафоричне асоцијације обично су у некој конкретной, видљивој димензији – у облику, боји, месту, положају и др. Међутим, придеви који су примарно везани за духовне људске особине могу означавати конкретну особину, али у примерима који немају везе са људским особинама (*глуп човек – глуп шешир, шкрт човек – шкрта земља*).

У поглављу о имплицитној компарацији поделили смо придеве ЉО на оне којима се означавају особине које сви имамо у различитом степену (*висок, леп, паметан*) и на оне којима се означавају особине које поседују само неки од нас (*зрикав, кљакав, слеп, трунтав*). Придеви обе групе имају, како смо га назвали, први степен имплицитног поређења, што значи да се њима означава одступање од прототипа у вези са степеном испољености или, просто, поседовањем особине. Придеви којима се означавају особине које поседујемо сви имају антониме (*леп – ружан, паметан – глуп, добар – лош*), док придеви за особине које не поседујемо сви немају антониме (*кљакав – ?, зрикав – ?, слеп – ?*).

Учили смо да за придеве ЉО, изгледа, не важи подела на степеноване и нестепеноване антониме. Позитивним чланом антонимског пара исказује се висок степен изражености особине у односу на степен изражености особине код прототипа, док се негативним чланом антонимског пара исказује низак степен изражености особине или непоседовање особине у односу на прототип. За језик је ирелевантна чињеница да између ових двеју крајњих вредности у психолошком смислу постоји мноштво прелазних случајева. Са језичког становишта, неко је позитивно обележен, негативно обележен или је необележен у вези с неком особином. Дакле, нелексикализована међувредност постоји, али се њоме означава неутралност. У вези с овим, нема разлике између уобичајених степенованих и нестепенованих антонима. Традиционално нестепеновани пар *жив – мртав* (за означавање живости темперамента) такође има неутралну нелексикализовану вредност, којом се подразумева да неко није обележен ни у једној од крајности. Придеви ЉО којима се означавају особине које сви поседујемо и који имају антониме одликују се способношћу имплицитног поређења управо због снажног семантичког саодноса са нелексикализованим неутралним чланом. Придеви којима се означавају особине што их не поседујемо сви немају способност имплицитне компарације. *Кљакав* није који је изразито кљакав (у односу на прототип).

Закључили смо да се разликује значење неутралног нелексикализованог члана оних придева који имају и оних који немају антониме. Неутрални члан у односу на придев *добар* има средњу вредност доброте, међувредност између придева *добар* и *лош*, односи се на прототипичну, а не на изразиту доброту. Неутрални члан у односу на придев *кљакав* значи који није кљакав. Ова дефиниција не означава ни мањи степен кљакавости нити неку вредност супротну кљакавости, већ неутралност у односу на ту особину. На крају поглавља посвећеног имплицитној компарацији изнели смо мишљење да су придеви који подразумевају имплицитну компарацију апстрактнији од оних који је не подразумевају. Тиме смо мало модификовали уобичајену идеју да су придеви који означавају физичку особину конкретни, а да су они који означавају духовну особину апстрактни. Ми се слажемо да су придеви духовних особина апстрактни, али смо придеве физичких особина поделили на конкретне – то су они који немају способност имплицитног поређења, и на апстрактне (или апстрактније) – то су они који се имплицитно пореде.

У поглављу о антонимији придева ЉО, поредећи број значења чланова антонимских парова, закључили смо да један члан антонимског пара обично има више значења од другог. То је, углавном, немаркирани члан пара. Изненадило нас је одвајање придева-антонима на хијерархијској лествици придева ЉО. Иако су ови придеви повезани семантичким, логичким и асоцијативним везама, немаркирани придев је семантички далеко супериоран у односу на маркирани и заузима много значајније место у хијерархији придева ЉО. Сматрамо да се ово дешава због тога што немаркирани чланови имају номинално и контрастно значење, а маркирани само контрастно, али и због тога што је равнотежа семантичких садржаја

антонимских придева често тек привидна. Њима су обавезно у равнотежи примарна значења, што им и омогућава антонимичност, а то још увек не значи да су им семантички садржаји у потпуности у равнотежи. Ако нису (а често нису), онда се то одражава на положај придева у хијерархијском систему придева ЉО. Немаркирани члан антонимског придевског пара обично је онај који означава позитиван пол особине која се придевима исказује.

На основу експеримента који смо навели, закључили смо да у најранијој фази усвајања значења придева деца прво науче значење позитивног члана пара, а затим и негативни и позитивни придев разумевају као позитивни, што значи да су ови придеви за њих, у доби када имају око три године, синоними. Тек у следећој фази деца разумевају антонимичност негативног и позитивног члана пара. Експерименти неких аутора које смо наводили у поглављу о антонимији показују и то да при усвајању парова придева ЉО постоји одређени редослед. Тако се, на пример, антонимски пар *велик–мали* учи као један од првих парова међу придевима за димензије и међу придевима ЉО уопште.

У поглављу о хијерархијској структури придева ЉО објаснили смо потребу за трагањем за централним члановима ове категорије. Рекли смо да је то један од ретких могућих семантичких приступа овим придевима, због тога што они имају изукрштану мрежу сличности. Мало је апсолутних синонима, а релативни синоними се подударају у неким деловима семантичког садржаја, док се у другим потпуно разилазе и повезују са неким трећим члановима категорије. Овакве семантичке структуре обавезују нас на проналажење централних чланова и на испитивање не-централних чланова категорије, које се заснива на степену и врсти њихове удаљености од централних чланова. У проналажењу централних придева послужили смо се анализом прототипа и инпут анализом.

Аналізу прототипа спровели смо кроз асоцијативну анкету чији је циљ био да утврдимо који су то најфреквентнији придеви ЉО у свести говорника српског језика. Резултати анкете су показали да су далеко најфреквентнији придеви *добар* и *леп*. Знатно мању фреквенцију, али, ипак, већу у односу на остале придеве ЉО показују придеви *паметан*, *поштен*, *искрен*, *зао* и *храбар*. Њих смо одредили као придеве блиске централним. Приметили смо да придеви *добар* и *леп* имају богате полисемантичке структуре, сасвим различита примарна значења кроз која се манифестује опозиција физичка особина – духовна особина и готово сасвим изједначена секундарна значења (*добра цена – лепа цена*, *добра хаљина – лепа хаљина*, *добар посао – леп посао*). Фреквентна употреба придева *добар* и *леп*, као и фундаментална укореењеност ових придева у нашем мишљењу, довели су до тога да они могу да залазе у семантичка поља многих других придева и да их замењују, па су постали семантички и колокативно презасићени. Све што је позитивно може се одредити као лепо или добро, а уз сваку именицу којом се означава неко или нешто што треба афирмативно вредновати могу се употребити придеви *добар* и *леп*. Број семантичких компоненти ових придева увећава се са сваком новом

именицом уз коју се употребе. Велика контекстуална условљеност чини их толико семантички презасићеним, да они почињу да се празне, да губе аутономност, улазе у синонимичне односе са великим бројем других придева ЉО који означавају пожељне особине и постају десемантизовани.

Најближи централним придевима *добар* и *леп*, по резултатима анкете, јесу придеви *искрен*, *поштен* и *паметан*. Анализирајући њихова значења закључили смо: 1) да су у свести говорника најдубље утмељене оне особине које заузимају највиша места на нашој вредносној лествици; 2) више се вреднују духовне особине од физичких; 3) више се цене оне особине којима се појединац на позитиван начин испољава према свету (*добар*, *искрен*, *поштен*) него особине које карактеришу појединца за себе (*леп*, *паметан*); 4) што је придев удаљенији од централних чланова, значење му је све усмереније, специфичније, оно се не своди само на + или -. За придев *зао* – једини придев са значењем непожељне особине што се нашао на листи пет придева који су најближи прототипичним придевима *добар* и *леп* – рекли смо да се на листи појавио због тога што означава једну од најнепожељнијих особина којима се појединац испољава према свету и/или због тога што нема прави антоним. У правом антонимичном односу су придеви *добар* и *лош*, а када би и према придеву *зао* постојао прави антоним, то би, вероватно, био немаркирани, па самим тим и семантички супериоран придев.

Анализом прототипа истовремено смо дошли до два важна закључка: 1) придеви ЉО хијерархијски су устројени, при чему су централни придеви *добар* и *леп*; 2) позитивно или негативно колективно вредновање једна је од најважнијих сема на којима се базира развој значења придева ЉО.

У поглављу о инпут анализи или анализи упутница увели смо још један начин испитивања хијерархијске организације придева ЉО. За разлику од анализе прототипа, која не спада у ретка истраживања, инпут анализу смо осмислили самостално, за потребе овог рада, с намером да организацији придева ЉО приступимо и лингвистички, а не само психолошки, што анализа прототипа подразумева. Инпут анализа се састоји у пребројавању придева ЉО који се појављују у синонимским деловима дефиниција придева ЉО. Синониме смо пребројавали у *Речнику МС*, зато што је тај речник завршен. И ова анализа је јасно одвојила два придева од свих осталих. То су придеви *јак* и *слаб*. Они су централни чланови категорије, зато што се у највећем броју дефиниција придева ЉО упућује на њих. Блиски централним члановима су придеви *оштар*, *тежак*, *снажан*, *велик* и *жесток*.

Најважнији закључак који произлази из инпут анализе јесте важност семе интензитета у развоју значења придева ЉО. Поред семе позитивног или негативног колективног вредновања особине, сема интензитета је најважнија сема која представља извориште за семантичке трансформације. У вези са инпут анализом говорили смо о томе да има оних придева ЉО који немају изражену сему интензитета у основном значењу, али је зато испољавају у неком од секундарних значења. Такође, било је речи и о томе да се значења неких придева ЉО не темеље на примарним, већ на секундарним значењима придева *јак* и *слаб*.

Инпут анализа и анализа прототипа јасно показују да су најфундаменталнији придеви ЉО прости придеви са афирмативним значењем. Њихова централна позиција не говори једино о њима самима, јер су ти придеви, у исто време, и централне семе које омогућавају полисемантичку дисперзију многих придева ЉО.

У поглављу о развоју секундарних значења придева ЉО рекли смо да се овај процес објашњава метафором, метонимијом, синегдохом и платисемијом. Најчешће трансформације су платисемија и метафоричка трансформација. Оне се преплићу и није увек јасно о којој је појави реч у конкретном случају. Закључили смо да се она значења лексема која разумевамо као да су основна и која не можемо да распоредимо по примарности, јер су сва истог ранга, могу објаснити платисемијом, широкозначношћу (*висок човек : висок зид*). Она значења која разумевамо као секундарна и код којих јасно препознајемо сему или семе које су довеле до семантичке трансформације засноване на сличности објашњавамо метафором (*висок човек : висока плата*). Приметили смо да има придева са мноштвом значења која доживљавамо као примарна, а постоје и они који имају само једно примарно и много секундарних, метафоричних значења. Ови први најчешће спадају у прототипичне, централне чланове категорије придева ЉО, док други спадају у маргиналније чланове ове категорије.

Примарна значења придева као што су *жучљив, језичав, срчан* примери су за семантичке реализације настале метонимијом, док синегдохом објашњавамо она значења придева којима се описује особа у целости, а не неки део тела (*коврџав, мишићав, пегав, слинав*).

У одељку о семантици простих придева према семантици деривата говорили смо о томе да и прости и изведени придеви могу бити неметафорични и метафорични. Прости неметафорични придеви су носиоци семантике придева ЉО. Они су у центру наше пажње у делу овог рада посвећеном семантици. Метафорични прости придеви ЉО (*оштар, сув, тврђ, топао, туп*) имају општа значења којима могу покривати већи број домена конкретне и апстрактне стварности. Општост њихових значења илустровали смо, између осталог, и синестезијом, којој подлежу многи прости метафорични придеви ЉО. Значења неметафоричних изведених придева ЉО обрађена су у делу рада посвећеном творби.

Овде је констатовано да постоје два основна механизма у развоју значења ових придева. Први је сличан као код простих придева. Секундарна значења заснивају се на метафорама чији је извор сема интензитета (на пример, *снажан*) или сема позитивног/негативног колективног вредновања особине исказане номинационим значењем (на пример, *паметан*). Други начин формирања секундарних значења заснива се на различитим сеама мотивне речи које се преносе у дериват, што за последицу има мноштво значења семантички везаних за примарну реализацију на различите начине. Тако, на пример, придев *гадљив* може да значи *који се лако гади, коме се лако згади*, потом *који показује гађење*, затим *који гони на гађење, који изазива гађење; одвратан* и, на крају, *који осећа одвратност*. Посебну групу придева

чине метафорични изведени придеви као што су *ватрен, дрвен, златан, кобиласт, медведаст, пламен, свилен, шепртљав*. Приметили смо, на примеру придева на *-аст*, да се метафоричност ових придева не испољава у пуној идентификацији особе која се придевом описује са предметом или бићем означеним мотивном речју придева. Идентификација је само делимична. *Медведаст*, тако, не значи пуну идентификацију са медведом, већ се тумачи *који је као медвед*. Непотпуност метафоре остварује се под утицајем суфикса у којем је садржано значење везника *као*. Овакву метафору смо назвали метафором са задршком. Слично је и са придевима као што су *леден, меден, шепртљав* када се односе на људе. *Леден човек* не значи исто што и *Он је лед*, већ *Он је као да је од леда* или *као лед*. И у овим примерима је на делу метафора са задршком.

У том одељку говорили смо и о примерима као што су *глават, косат, ногат, окат*. Рекли смо да се, у језичком смислу, ови придеви не заснивају на синегдохи (како то на први поглед делује), зато што у њима нема преноса номинације са веће целине на мању или обрнуто. Међутим, овде има логичке синегдохе, која се заснива на томе што се од свих делова тела запажа један и особа се, затим, описује придевом којој је мотивна реч именица са значењем дела тела. Синегдоха се појављује у поступку одређивања некога по детаљу, а не по општем утиску, како је то уобичајено.

Овим примерима смо желели да покажемо да се семантичке трансформације (метафора, метонимија, синегдоха и платисемија) на један начин остварују у простим, а на други начин у изведеним речима. Сматрамо да је велика улога творбених форманата изведених речи у различитом функционисању семантичких трансформација. Ову тему смо тек начели, а сматрамо да она захтева посебно испитивање на много ширем корпусу.

Одељак о везаној употреби придева ЉО посветили смо запажању да се у везаној употреби често појављују два придева ЉО која су у синонимичном односу (*окретан и вртљив као ченгија*). Разлог за ову појаву видимо у потреби описивача да нагласи неку особину. Везани придеви су ретко у односу апсолутне синонимије, а често су у односу релативне синонимије. У неким примерима употреба одређеног придева у окружењу блискозначница одређује у којој је семантичкој реализацији он употребљен. У исто време, он представља семантичку позицију помоћу које декодирамо значење његових блискозначница. Има и таквих примера у којима су два везана придева ЉО у узрочно-последичној вези. Понекад је један од везаних придева употребљен у секундарном, а други у примарном значењу, или су оба употребљена у секундарним значењима. На значење сваког придева понаособ, као и свих речи у синтагми збирно, утиче колокација у којој су дате лексеме употребљене, исто као што се и значење колокације остварује захваљујући баш тим саставним деловима.

Примене резултата истраживања изнесеног у овом раду. Као један од најважнијих резултата испитивања придева ЉО намеће се закључак о хијерархијској организованости ове тематске групе. Врло је вероватно да су и остале тематске

групе лексема устројене на сличан начин. Идентификовање централних, најистуренијих, прототипичних, водећих чланова једне лексичке групе представља значајан корак у разумевању целе групе. Код придева ЉО установили смо чак и то да централни придеви представљају у исто време и централне семе умешане у семантичку структуру многих придева из ове тематске групе. Дакле, семантичка структура прототипичних придева показује, бар донекле, структуру или део структуре осталих чланова групе. У именичким и глаголским групама ситуација је нешто сложенија због њихове другачије семантичке организације у односу на организацију придева. Прототипичност неких чланова групе никад није случајна. прототипични чланови најбоље репрезентују групу којој припадају. Међутим, за истраживање које претендује да буде лингвистичко веома је важно одредити и методологију истраживања прототипичних чланова. Тако, не можемо занемарити да је на нашем терену јабука типичан представник воћа и да ће сваки асоцијативни тест ово потврдити, али за лингвисту је важно да пронађе и лингвистички начин изналажења централних чланова једне лексичке групе. У том смислу, сматрамо употребљивом и корисном, бар за придеве, технику инпут анализе која је осмишљена у овом раду. Она би се могла модификовати у зависности од врсте речи која се испитује и резултати свакако не би изостали. Такође би било добро овом техником упоредо испитати различите тематске групе у различитим језицима. Значајно би било закључити да ли је, на пример, хијерархијска организација придева ЉО универзална или да ли је универзална за једну групу језика, док у некој другој језичкој групи важи друга универзалија.

Инпут анализа могла би се показати корисном и у испитивању синонимије унутар једне тематске групе. На том нивоу, у осталом, и очекујемо најрепрезентативније испољавање синонимичности. За придеве ЉО, као и за придеве уопште, у овом раду се показало да имају нејасне семантичке границе, које се могу замислити у облику кружнице. Семантичке кружнице оделитих придева, међусобно се додирују, прожимају, мање или више пресецају, поклапају. Инпут анализом се ова појава може и измерити, статистички одредити. Требало би у овом светлу испитати и остале врсте речи. Било би добро видети како се у овом смислу понашају именице са конкретним значењем чији су семантички садржаји, бар на први поглед, монолитни и јасно диференцирани у односу на садржаје осталих чланова исте групе. Што је значење лексема апстрактније, очекујемо већи проценат синонимије унутар групе.

14. Главне поделе придева са значењем људских особина изнесене у овој књизи

I. 1. ПРОСТИ ПРИДЕВИ

- а) прави прости (*благ, глуп, глув, јак, леп*)
- б) секундарни прости (*дебео, добар, храбар, мршав, мудар*)

2. ИЗВЕДЕНИ ПРИДЕВИ

- а) неонотопејски (*борбен, брижан, грбав, ђаволаст, марљив*)
- б) ономотопејски (*гегав, дундаст, кмезав, муцав, тетурав, торокљив*)

Напомена. Подела на просте и изведене придеве је једина творбена подела на овој листи, иако резултати многих семантичких подела придева ЉО зависе од њихове творбене структуре. Прости придеви се даље деле на праве и секундарне просте. Изведени придеви би се могли поделити према творбеним формантима [-(а)н, -ав, -(љ)ив, -аст, -ен, -ит/-овит, -ат, -(а)к], због тога што, на први поглед, подела на неонотопејске и ономотопејске придеве није творбено заснована. Међутим, ономотопејски придеви се разликују од неонотопејских по томе што није увек лако утврдити њихову мотивну реч. Творбени формант се каткад додаје на саму ономотопеју, па је, према томе, и ова подела релевантна за творбу.

II. 1. ПРИДЕВИ КОЈИ ОЗНАЧАВАЈУ ФИЗИЧКЕ ОСОБИНЕ

- а) пожељне (*висок, леп, мишићав*)
- б) непожељне (*глават, глув, кљакав, мечкаст, ружан*)

2. ПРИДЕВИ КОЈИ ОЗНАЧАВАЈУ ДУХОВНЕ ОСОБИНЕ

- а) пожељне (*добар, нежан, паметан, храбар*)
- б) непожељне (*груб, кукавичан, опак, охол*)

3. ПРИДЕВИ КОЈИ ОЗНАЧАВАЈУ ФИЗИЧКЕ И ДУХОВНЕ ОСОБИНЕ

- а) пожељне (*брз, вешт, крепак, свеж, чврст*)
- б) непожељне (*грозан, лењ, млитав, спор, тежак*)

Напомена. У језику је много више придева са значењем непожељне особине него оних са значењем пожељне особине, иако су ови централнији. Осим тога, како нам показују статистички подаци, нешто је мање лексема којима се негативно квалификују жене у односу на број лексема којима се покудно квалификују мушкарци. Лексика за негативне особине нарочито је богата и живописна у говору неких

друштвених група. Тако, на пример, Ж. Попов (1981: 87-91) наводи мноштво ових лексема у говору осуђеника и класификује их у неколико група (којима су посвећена цела поглавља), као што су лексика за глупост и глупе особе, лексика за означавање наивних, досадних, неморалних и ништавних особа, затим за означавање телесних мана, лексика за означавање људи опседнутих тежњом за влашћу, богатством и славом. Пожељне особине означавају се тек по којом лексемом за означавање висине, лепоте, вредноће, памети, привлачности, искуства, способности и духовитости. И сâм избор лексике за пожељне и непожељне особине јасно говори о систему вредности одређене друштвене групе.

III. 1. ПРИДЕВИ КОЈИМА СЕ ОЗНАЧАВАЈУ ПРИМАРНО ЉУДСКЕ ОСОБИНЕ

(*глув, добар, леп, паметан, снажан*)

2. ПРИДЕВИ КОЈИМА СЕ ОЗНАЧАВАЈУ СЕКУНДАРНО ЉУДСКЕ ОСОБИНЕ

(*крут, мек, свеж, сув, тврд, чврст*)

IV. 1. ПРИДЕВИ ЉО СА ОБЈЕКТИВНИЈИМ ЗНАЧЕЊЕМ (*глув, нем, слеп*)

2. ПРИДЕВИ ЉО СА СУБЈЕКТИВНИЈИМ ЗНАЧЕЊЕМ (*висок, јак, леп*)

Напомена. Глупост, немоћа и слепило су објективне особине, чије постојање или непостојање не зависи од процене онога који описује. Висина, јачина и лепота су особине чији степен, па и само присуство, у великој мери зависе од оног који описује.

V. 1. ПРИДЕВИ ЉО СА ОПШТИЈИМ ЗНАЧЕЊЕМ (*добар, леп*)

2. ПРИДЕВИ ЉО СА ПОСЕБНИЈИМ ЗНАЧЕЊЕМ (*бркат, речит*)

Напомена. Придеви са општијим значењем не везују се за неку специјалну ситуацију. Они су скоро десемантизовани. Њихово значење не подлеже формули “+ у ситуацији”, већ се своди само на + (плус), на значење позитивне оцене, тако да све што се може подвести под ту оцену одређујемо као добро. Придеве са посебнијим значењима везујемо за специјалне ситуације. Тако се семантика придева *речит* подводи под формулу “+ у ситуацији говорења”. Слично је и са придевима за физичке особине. Придевом *леп* даје се много општија и неодређенија оцена нечијег изгледа него придевом *бркат*. Могли бисмо рећи да одређујући неког као лепог мн, заправо, не кажемо ништа о његовом изгледу на основу чега би неко могао да га препозна, док се придевом *бркат* даје конкретна оцена. Приметили смо да је међу придевима са општијим значењем много простих придева, док су придеви са посебнијим значењем обично изведени.

VI. 1. ПРИДЕВИ КОЈИМА СЕ ОЗНАЧАВАЈУ ОСОБИНЕ ПОЈЕДИНЦА ЗА СЕБЕ

(*бркат, грбав, кашљуцав, срдан, трошан*)

2. ПРИДЕВИ КОЈИМА СЕ ОЗНАЧАВАЈУ ОСОБИНЕ ОД ПОЈЕДИНЦА КА СВЕТУ

(*ласкав, пргав, хвалисав*)

3. ПРИДЕВИ КОЈИМА СЕ ОЗНАЧАВАЈУ ОСОБИНЕ ОД СВЕТА КА ПОЈЕДИНЦУ

(*ваљан, драг, пријатан, симпатичан*)

Напомена. Ову поделу је могуће анализирати у две равни. С једне стране, придеви могу бити сврстани у једну од наведене три групе, као што је овде и представљено. Са друге стране, ову поделу је могуће применити на значења неких појединачних примера. У раду смо, у том смислу, анализирали значења придева *гадљив* и *штипљив*. Придев *гадљив* када значи *који се лако гади, коме се лако згади*, представља особину од појединца ка свету, а када значи *који гони на гађење; одвратан*, прелази у групу особина од света ка појединцу. Слично важи и за придев *штипљив*, који такође има активно и пасивно значење.

VII. 1. ПРИДЕВИ КОЈИМА СЕ ОЗНАЧАВАЈУ ОСОБИНЕ КОЈЕ СВИ ПОСЕДУЈЕМО У НЕКОМ СТЕПЕНУ

(*добар, леп, паметан*)

2. ПРИДЕВИ КОЈИМА СЕ ОЗНАЧАВАЈУ ОСОБИНЕ КОЈЕ НЕ ПОСЕДУЈЕМО СВИ

(*зрикав, кљакав, трунтав*)

Напомена. Ова подела, како је речено у раду, има значајних последица и за лингвистичко испитивање. Придеви за особине које сви поседујемо имају антониме. Семантичка вредност ових придева утврђује се у значењској опозицији према антонимима [*добар* : *недобар* (= *лош*)]. Придеви за особине које не поседујемо сви немају антониме и њихова се вредност утврђује према нелексикализованим значењским вредностима за одсуство дате особине [*кљакав* : *некљакав* (= *који није кљакав*)].

VIII. 1. ПРИДЕВИ КОЈИМА СЕ ОЗНАЧАВАЈУ ТРАЈН(ИЈ)Е ОСОБИНЕ

(*добар, кљакав, леп, прек, строг*)

2. ПРИДЕВИ КОЈИМА СЕ ОЗНАЧАВАЈУ ТРЕНУТН(ИЈ)Е ОСОБИНЕ

(*љут, непопустљив*)

Напомена. Код ових придева још више долази до изражаја могућност пројекције ове поделе не на оделите придеве, већ на оделита значења истих придева. Тако, на пример, искреност може бити тренутно или трајно својство. Неко може бити

искрен у конкретној ситуацији сведочења на суду, али неискрен у животу уопште, што се манифестује неискреношћу у многим другим ситуацијама. Или, ако значење придева *шепртљав* тумачимо у смислу *који је као шепртља*, то онда може да подразумева везивање поређења са шепртљом за једну конкретну ситуацију, а ако значење истог придева тумачимо *који је шепртља*, то подразумева пуну идентификацију са шепртљом, а самим тим и трајније или трајно везивање особине за њеног носиоца.

IX. 1. НЕМАРКИРАНИ ПРИДЕВИ ЉО (*висок, добар, леп, pamетан*)

2. МАРКИРАНИ ПРИДЕВИ ЉО (*низак, лош, ружан, глуп*)

Напомена. Подела придева ЉО на немаркиране и маркиране везује се за антонимске парове. О немаркираној вредности придева можемо говорити само у опозицији према маркираној. Ова подела има реперкусија и на полисемантичке структуре неких придева. Тако, на пример, немаркирани чланови придева за димензије имају номинално и контрастно значење (исп. *Он је висок два метра : Он је висок*), док маркирани придеви могу имати само контрастно значење (исп. *Он је низак*).

X. 1. ПРИДЕВИ ЉО КОЈИ ИМАЈУ СПОСОБНОСТ ИМПЛИЦИТНОГ ПОРЕЂЕЊА

(*висок, витак, добар, леп*)

2. ПРИДЕВИ ЉО КОЈИ НЕМАЈУ СПОСОБНОСТ ИМПЛИЦИТНОГ ПОРЕЂЕЊА

(*кљакав, слеп, плах, прек, ташт*)

Напомена. И ова подела има везе с антонимијом. Придеви који имају антониме и који означавају особине што их сви поседујемо имају, како смо у раду објаснили, и способност имплицитног поређења. Придеви који немају антониме и не означавају особине што их сви поседујемо немају способност имплицитног поређења. Ова подела може имати значајних последица за лексикографску обраду ових лексема. Придеви који имају способност имплицитног поређења могу се дефинисати, да тако кажемо, поредбеним дефиницијама (*висок је који има изражену висину у односу на друге људе*), док се придеви који немају ову способност дефинишу описним дефиницијама (*кљакав је сакат у руку или ногу*).

XI. 1. ПОЗИТИВНИ ПРИДЕВИ (*добар, лош, висок, јак, зао*)

2. НЕГАТИВНИ ПРИДЕВИ (*невин, ненаметљив, неодољив, нелеп*)

Напомена. Поделу на придеве ЉО са пожељним и непожељним значењем увели смо зато да бисмо их разликовали од позитивних и негативних придева. Негативни придеви представљају негиране облике позитивних придева. Њима се,

међутим, не морају нужно означавати непожељне особине нити се позитивним придевима увек исказују пожељне особине. У вези с овим навешћемо примедбу Д. Бошков (1981: 63) да “има придева који су формално без обележја негације а означавају негативну особину (*рђав, зао, лош* итд), и има их који имају формално негативно обележје а ипак означавају позитивне вредности (*ненаметљив, ненападан, неодољив, неопасан, неописив* итд.)”.

XII. 1. ПРИДЕВИ ЉО КОЈИ ИМАЈУ КОНКРЕТНО ЗНАЧЕЊЕ

(*плећат, мечкаст, кљакав, слеп*)

2. ПРИДЕВИ ЉО КОЈИ ИМАЈУ АПСТРАКТНО ЗНАЧЕЊЕ

(*добар, паметан, искрен, зао*)

Напомена. Уобичајено се сматра да су конкретни они придеви ЉО који означавају физичку особину, а апстрактни су они придеви ЉО који означавају духовну особину. Ми се придружујемо овом мишљењу, иако смо склони да у апстрактне придеве укључимо и оне придеве за физичке особине који имају способност имплицитног поређења (на пример, *висок, леп*), зато што се њихово значење у првом реду заснива на апстрактној оцени поређења извесног својства с истим својством других особа. Ова семантичка компонента је, чини се, доминантнија од компоненте самог описа особине.

**Списак акцентованих простих и изведених
придева са значењем људских особина
који су разматрани у раду***

бајан	бучан
бахат	вабљив
бедан	ваљан
благ	варљив
блажен	васпийтан
блед	ватрен
блентав	вѣдар
блѣсав	вѣзан
блѣсаст	вѣлик
блуџан	вѣран
бодар	вѣсео
бојаљив	вѣтрен
бокат	вѣшт
болећив	видовит
болешљив	вижљаст
борбен	висок
браџат	виџак
брбљав	виџкав
брбљив	виџкаст
брз	виџан
брџак	вољан
брџан	враголаст
брџив	врљив
бркат	врѣдан
брљав	врљав
брљив	врстан
бубуљичав	вртљив
бујан	вртљикав
буљав	вршљав
бурлав	вршљив
буџкаст	гадан

* Придеви су акцентовани према *Речнику МС*.

гадљив	дѐбео
ганљив	дѐжмѐкав
ганутљив	дѐлатан
гвòзден	дѐтиња̀ст
гѐгав	дйваљ
гѐџав	дйван
гѐџаст	дйчан
гйбак	дòбар
гйздав	допа̀дљив
глагòљив	достоја̀нствен
гла̀сан	дра̀г
гласит	дра̀жестан
гласòвит	дра̀жљив
гла̀мџан	дра̀пав
глув	дрѐмљив
глуп	дрѐчан
гну̀сан	др̀зак
гòја̀зан	др̀ља̀в
гòјан	дрòња̀в
гòлем	др̀пав
голицав	дру̀жбен
гòрд	дру̀штвен
гра̀бљив	дўнда̀ст
гра̀мзив	ду̀ран
гр̀бав	ду̀рљив
гр̀д	ду̀хòван
гр̀лат	ду̀хòвит
гр̀лен	ду̀шѐван
грòжљив	ђ̀авола̀ст
грòзан	жа̀лан
грòзљив	жа̀лостан
грòмòран	жа̀ло̀стив
грòмòтан	жа̀рка̀ст
грòнуо	жа̀рòвит
грòнут	жва̀лав
груб	жгòља̀в
гўнђав	ждѐрав
гўрав	жѐнска̀ст
гўшав	жѐнствен
дарѐжљив	жѐсток
дарòвит	жив

жйв̄ахан	ј̄асан
жйвотан	јаӯкав
живӯљав	јаӯкаст
живӯљаст	ј̄едак
жйлав	ј̄едар
жйласт	ј̄единствен
жмйгав	ј̄едобан
жмйрав	ј̄едр̄овит
жудан	ј̄езан
жӯрав	ј̄езгр̄овит
жӯстар	ј̄езив
жӯчан	ј̄езичав
жӯчљив	ј̄езичан
з̄анов̄етан	ј̄езичљив
занов̄етљив	ј̄ез̄овит
з̄ао	ј̄ешан
заражљив	ј̄ун̄ачан
з̄ахтеван	ка̄рљив
зб̄орит	ка̄шљав
збун̄љив	ка̄шљив
зв̄екаст	кашљ̄уцав
зг̄одан	кв̄аран
зд̄епаст	квр̄гав
здр̄ав	ке̄њкав
з̄ебљив	киван
зйм̄љив	кй̄лав
зл̄обан	кй̄секаст
зл̄обив	кй̄сео
зл̄очестан	кич̄ељив
зн̄аменит	кл̄емпав
зр̄ео	кл̄емпаст
зрй̄кав	клеп̄етав
зубат	кл̄ецав
й̄грав	кль̄ипаст
йм̄ућан	кљ̄акав
й̄скрен	кљ̄акаст
й̄стинит	кљ̄а̄ст
ј̄адан	кљ̄а̄став
ј̄адљив	км̄џав
ј̄ак	км̄екав
ј̄алов	кол̄ебљив

кòристан	лãндав
кострèшљив	лãскав
кòстураст	лèден
коштгúњав	лèн
кòшчан	лèњ
кòшчаст	лèп
кòшчат	лèпушкаст
крãдљив	лòман
крãкат	лòш
крãсан	лúд
крãсотан	лúкав
крèзав	лúцкаст
крèпак	љйгав
крèпостан	љòхав
крђљав	љўбазан
крйлат	љўбак
крмèљав	љут
крмèљив	мãрљив
крòтак	мãтор
крупан	мãхнит
крут	маштòвит
крхак	мèден
кршан	мèк
кршèвит	мèкан
кúдљив	мèкотан
кúдрав	метйљав
кúдраст	мйлостан
кўждрав	мйлостив
кўкав	мйлостйван
кўкаван	мйлотан
кўкавичан	мйљен
кукúљав	мйо
кўљав	мйран
кўњав	миришљив
кўштрав	мйсаон
лãгодан	мйшићав
лãжљив	мйшићаст
лãјав	мйшичав
лãк	мйшичаст
лãком	млãд
лãкотан	млãдичав

мла̑достан	па̑ткаст
мла̑к	пе̑гав
мла̑кав	пи̑пав
мли̑тав	пи̑скав
мло̑хав	писку̑тљив
мо̑ћан	питом
мра̑чан	пи̑штав
мр̑годан	пла̑в
мр̑зак	пла̑мен
мр̑зан	пла̑х
мр̑к	плахо̑вит
мр̑тав	пла̑чан
мр̑шав	пла̑шљив
му̑дар	пле̑менит
му̑жеван	пле̑ћаст
му̑као	пле̑ћат
му̑тав	пла̑так
му̑тан	пло̑дан
му̑цав	пове̑рљив
муча̑љив	по̑носан
му̑чан	по̑носит
на̑гао	по̑слован
на̑задан	по̑хле̑пан
на̑казан	пра̑в
на̑пѣт	пра̑ведан
на̑раван	пра̑вичан
на̑равит	пра̑зан
не̑вин	пра̑скав
не̑жан	пра̑гав
не̑м	пре̑зиран
ни̑зак	пре̑зирљив
ни̑штаван	пре̑зрив
о̑гњен	пре̑к
о̑па̑к	при̑ја̑зан
о̑сбран	при̑ја̑тан
осор̑љив	при̑чљив
о̑штар	пр̑косан
па̑жљив	пр̑љав
па̑клен	пр̑њицав
па̑костан	пр̑дизводан
па̑метан	пр̑дст

п̄рпошан	скакӯтав
п̄рсат	сла̄б
п̄ун	сла̄бахан
п̄уначак	сла̄бачак
п̄унашан	сла̄башак
п̄утен	сла̄башан
ра̄д	слабӯњав
ра̄дан	слабӯшав
ра̄дљив	сла̄бӯшан
ра̄достан	сла̄ван
ра̄њив	сла̄вичан
ра̄скошан	сла̄дак
р̄ђав	сладӯњав
р̄ечит	сла̄ђан
р̄ешив	сла̄ђахан
р̄ешљив	сла̄нинаст
р̄одан	сла̄стан
р̄ошав	сла̄ткаст
р̄ошав	сл̄еп
р̄ошкав	слӣнав
рӯжан	слӣнаст
рӯмен	слӣнен
рум̄енит	сло̄бодан
рӯтав	слут̄њив
са̄мотан	сме̄о
све̄ж	сме̄он
свӣлен	сме̄шан
свӣреп	смра̄дан
се̄бичан	смр̄дљив
се̄д	сна̄жан
се̄тан	со̄чан
сӣлан	сп̄ор
силн̄овит	срам̄ежљив
сӣло̄ван	срам̄отан
сил̄овит	срам̄отљив
сӣров	ср̄дан
сир̄омашан	ср̄дачан
сӣтан	ср̄дит
сӣтничав	ср̄дљив
сӣћӯшан	ср̄етан
сӣја̄н	ср̄ећан

ср̀наст	тѐпав
ср̀чан	тѐретан
ста̀клен	тѐскобан
ста̀мен	тегу̀рав
ста̀р	тих
ста̀рòвит	тму̀ран
ста̀сан	то̀пао
ста̀сит	торòкљив
стѐжљив	тра̀пав
стѝдан	тра̀бав
стѝдљив	тра̀баст
стра̀стан	тра̀бат
стра̀ствен	тра̀боњаст
стра̀òвит	тра̀буљаст
стра̀хотан	тра̀бушаст
стра̀шан	тра̀бушат
стра̀шљив	трѐзан
стрѐòвит	трѐзвен
стро̀г	тро̀м
стру̀чан	тро̀шан
стра̀шав	тра̀пак
сту̀ден	тра̀иџан
су̀в	тра̀пелљив
су̀вòњав	тра̀пкав
су̀јетан	тра̀пљив
су̀мòран	тра̀таст
су̀ров	тра̀унтав
та̀јанствен	тра̀унтаст
та̀јнен	тра̀унтељаст
та̀јновит	тра̀уо
та̀ман	тра̀шав
та̀нак	ту̀њав
та̀нан	ту̀п
та̀нашан	ту̀паст
танжòвит	ту̀рòбан
тану̀шан	ту̀ст
та̀чан	ту̀тљав
та̀шт	ћа̀кнѹт
твр̀д	ћу̀дљив
тѐгобан	ћу̀ркаст
тѐжак	ћу̀тљив

ћушнӯт	частан
љбав	чворнѡват
љбаван	чворнѡвит
љман	чвѡругав
љмешан	чвр̄кнут
умѡрљив	чвр̄ст
љњкав	чедан
љспешан	чежњив
љтицајан	чезнӯтљив
љхат	чекињав
љчан	чекињаѡст
љчеван	чемеран
љчен	честит
љшат	чйо
хвалан	чйѡст
хвалбен	чкйљав
хвалисав	чѡвечан
херав	чуваран
хймбен	чӯвен
хйтар	чӯвствен
хйтљив	чӯдан
хйтрен	чӯдесан
хладан	чудествен
храбар	чуднѡват
храбрен	чуднѡвит
храбрениг	чудѡвйштан
хрѡм	чӯкнӯт
хӯд	чулан
хӯдан	чӯпав
хӯдљив	чӯпаст
цењен	ѡангрйжљив
ѡйкав	ѡангрйзав
ѡйктав	ѡандрљив
ѡикӯтав	шалаљив
ѡилйкав	шалактав
ѡрн	шаланӯт
чангрйзав	шалаптав
чангрйзљив	шапӯтав
чандрљив	шапӯтљив
чаран	шегав
чарѡбан	шенут

шѐпав

шѐпртљав

шѐпртљив

широк

шкакљив

шкѣрт

шѐњава

шѐпава

штѣдљив

штѣпљив

шѣњава

шѣштава

БИБЛИОГРАФИЈА

- Анчић-Обрадовић, М. (1976) Питања рашчлањивања ријечи с посебним структурним карактеристикама, *Књижевни језик*, V/1-2, 21-33.
- Australian Journal of Linguistics* (1990) Special Issue on the Semantics of Emotions, 10/2.
- Babić, S. (1962) *Sufiksalna tvorba pridjeva*, Zagreb.
- Babić, S. (1986) *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb.
- Bauer, L. (1984) *English Word-Formation*, Cambridge.
- Bauer, L. (1994) *Introducing Linguistic Morphology*, Edinburgh.
- Белић, А. (1934) О променљивости радног (прошлог) глаголског придева, *Наш језик*, стара серија, II/2, 33-39.
- Белић, А. (1949) *Савремени српскохрватски књижевни језик II део: Наука о грађењу речи*, Београд.
- Бјелетић, М. (1994) Терминологија крвног сродства у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог*, L, 199-207.
- Vlek (Black), M. (1980), *Metafora*, у: *Metafore, figure i značenja*, ur. L. Kojen, Beograd, 55-77.
- Бошков, Д. (1981) Придевска негација префиксима (не-, а-, дис-, без-), *Наш језик*, XXV/1-2, 63-67.
- Бошковић, Р. (1964) Око суфикса икаст (ичаст), *Наш језик*, XIV/2-3, 156-158.
- Бошковић, Р. (1978а) О прасловенским придевима на -us, у: *Одабрани чланци и расправе*, Подгорица, 177-183.
- Бошковић, Р. (1978б) Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници, у: *Одабрани чланци и расправе*, Подгорица, 49-177.
- Бугарски, Р. (1995) Један жаргонизовани суфикс: сх -ак, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXVIII/2, 157-167.
- Бугарски, Р. (1997) Жаргонизација у творби речи, *НССУВД*, 26/2, 301-308.
- Burzan, M. (1990) *Glagolski pridevi u srpskohrvatskom i mađarskom jeziku*, Novi Sad.
- Vasić, S. (1976) *Razvojne govorne norme naše dece*, Beograd.
- Wiemer, K. (1996) *Mental Representation of Abstract Nouns*, neobjavljeni magistarski rad odbranjen na Univerzitetu u Memphisu, USA.
- Вежбицкая, А. (1992) *Семантика грамматики*, Москва.
- Wierzbicka, A. (1971) The Deep or Semantic Structure of Comparative Expressions, *Linguistische Berichte 16. Braunschweig: Vieweg*, 39-45.

- Wierzbicka, A. (1972) *Semantic Primitives*, translated by A. Wierzbicka and J. Besemeres, Athenäum Verlag, Frankfurt.
- Wierzbicka, A. (1990) The Meaning of Colour Terms: Semantics, Culture and Cognition, *Cognitive Linguistics*, I/1, 99-150.
- Wierzbicka, A. (1996) *Semantics, Primes and Universals*, London.
- Williams, J.M. (1976) Synaesthetic Adjectives: A Possible of Semantic Change, *Language*, 52/2.
- Wittgenstein, L. (1977) *Remarks on Color*, Ed. G. E. M. Anscombe, trans. from the German by Linda L. McAlister and M. Schattle, Oxford.
- Влајић-Поповић, Ј. (1997) *Историјска семантика глагола ударања у српскохрватском језику (модел израде семасиолошког речника)*, необјављена докторска дисертација, Београд.
- Vučković, P. (1995) *Ogledi iz semantike i pragmatike*, Beograd.
- Вушовић, Д. (1937) Значење и употреба речи “злочест”, *Наш језик*, стара серија, V/5, 45-48.
- Горган-Премк, Д. (1997) *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Београд.
- Gotštajn, Lj. (1986a) *Sinonimija u kolokacijama (sa primerima engleskog jezika naučne argumentacije)*, Novi Sad.
- Gotštajn, Lj. (1986b) Od redundance do inkompatibilnosti obeležja u kolokacijama engleskog jezika, *Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti*, Novi Sad, sveska 7, 123-129.
- Грицкат, И. (1961) Прилози и њихов однос према придевима и придевским значењима, *Наш језик*, XI/3-4, 69-80.
- Грицкат, И. (1967) Стилске фигуре у светлу језичких анализа, *Наш језик*, књ. XVI/4, 217-235.
- Грицкат, И. (1990) Прилог дискусији о описним и односним придевима у српскохрватском језику, *Наш језик*, XXVIII/4-5, 214-223.
- Грицкат, И. (1995) О неким особеностима деминуције, *Јужнословенски филолог*, LI, 1-30.
- Денисов, Н.П. (1993) *Лексика русского языка и принципы ее описания*, Москва.
- Dešić, M. (1990) Leksika dijelova čovječjeg tijela u Vukovom rječniku, u: *Iz srpskohrvatske leksike*, Nikšić.
- Derosi, Z. (1971-72) Predikatni atribut, *Jezik*, XIX/1.
- Donaldson, M. & R.J. Wales (1970) On the acquisition of some relational terms, in: J. R. Hayes (Ed.), *Cognition and the development of language*, New York.
- Драгићевић, Р. (1996а) О правим именичким и придевским антонимима, *Јужнословенски филолог*, LII, 25-39.
- Драгићевић, Р. (1996б) О неким парадигматским лексичким скуповима, *Наш језик* XXXI/1-5, 96-106.

- Драгићевић, Р. (1998) О српско-хрватским ономаатопејским именицама с елементом -т у суфиксу, *Јужнословенски филолог*, LIV, 121-130.
- Драгићевић, Р. (1999а) О могућим семантичким интерпретацијама придева *горд* и *грд*, *Јужнословенски филолог*, LV, 29-36.
- Драгићевић, Р. (1999б) Перспективизација придева који означавају људске особине, *Српски језик*, IV/1-2, 397-409.
- Драгићевић, Р. (2000) Прилог проучавањима о синестезији, *Јужнословенски филолог*, LVI/1-2, 387-398.
- Жутић, Р. (1997) Придеви који се односе на човекове особине у говору околине Лебана, *Јужнословенски филолог*, LIII, 135-145.
- Земская, Е.А. (1973) *Современный русский язык, Словообразование*, Москва.
- Zgusta, L. (1991) *Priručnik leksikografije*, превод і предговор D. Šipka, Сарајево.
- Ивић, М. (1978) О српскохрватским реченичним прилозима, *Јужнословенски филолог*, XXXIV, 1-16.
- Ивић, М. (1979) О српскохрватским прилозима “за начин”, *Јужнословенски филолог*, XXXV, 1-19.
- Ивић, М. (1981) О прилозима у вези са неким типолошким карактеристикама српскохрватске реченице, *НССУВД*, књ. 7/1, 307-312.
- Ivić, M. (1982) Slavic Fruit and Vegetable Names and Countability, *IJOSLAP*, XXV-XXVI, 209-211.
- Ивић, М. (1995а) О придевским образовањима типа пун пунцат, *О зеленом коњу, нови лингвистички огледи*, Београд, 319-331.
- Ивић, М. (1995б) О семантичким околностима од којих зависи обавезна детерминација квалификативног типа, *Лингвистички огледи* (друго издање), Београд, 187-194.
- Ивић, М. (1998) О прилошкој детерминацији глаголског предиката, *Јужнословенски филолог*, LIV, 1-6.
- Караулов, Ю. Н. (1976) *Общая и русская идеография*, Москва.
- Караулов, Ю. Н., Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов, Н. В. Уфимцева, Г. А. Черкасова (1994) *Русский ассоциативный словарь*, Институт русског језика, Москва.
- Клајн, И. (1996) *Српски језик на крају века*, поглавље “Лексика”, Београд, 37-87.
- Klark, E. (1985) Šta sadrži reč: O detetovom usvajanju semantike, u: *Razvoj govora kod deteta*, приредила N. Ignjatović-Savić, Београд.
- Кликовац, Д. (1995) Ври, штркља, кљечка: О фонетском симболизму у српскохрватском језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXVIII/1, 175-184.
- Книжная летопись* (1991-1995), Централни справочни бюро Библиотека имени Ленина, Москва.
- Ковачевић, Р. (1994) Глаголи који означавају кретање бродом у словенском преводу Новог Завета, *Јужнословенски филолог*, L, 177-187.
- Kristal, D. (1996) *Kembrička enciklopedija jezika*, приређивачи В. Hlebec, I. Klajn, S. Trudić, Београд.

- Cruse, D.A. (1991) *Lexical Semantics*, Cambridge.
- Кузнецова, Э. В. (1989) *Лексикология русского языка*, Москва.
- Lakoff, G. (1987) *Women, Fire, and Dangerous Things, What Categories Reveal about the Mind*, Chicago.
- Lakoff, G. & M. Johnson (1980) *Metaphors We Live by*, Chicago.
- Lyons, J. (1977) *Semantics*, 2 vols, Cambridge.
- MacLaury, R. E. (1992) From Brightness to Hue: An Explanatory Model of Color-Cat-egory Evolution, *Current Anthropology*, 33/2, 137-86.
- Марков, Б. (1981) *Именице са значењем лица женског пола у српскохрватском језику*, *НССУВД*, 7/1, 177-188.
- Марковић, Р. (1991) Гранање значења речи које означавају кућу и њене делове, *Наш језик*, XXIX, св. 1-2, 55-77.
- Марковић, Р. (1994) О неправим антонимима на материјалу Вукових пословица, *Јужнословенски филолог* L, 209-218.
- Маројевић, Р. (1987) Стјепан Бабић, Творба ријечи у хрватском књижевном. језику (приказ), *Јужнословенски филолог*, XLIII, 245-263.
- Матијашевић, Ј. (1987) Око неких питања у творби речи, *НССУВД*, књ. 16, 109-116.
- Matthews, P.H. (1979) *Morphology, An Introduction to the Theory of Word-Structure*, London.
- Melvinger, J. (1966) Теорије лингвистичких поља у семантици. Метод стилстичких поља Pierrea Guirauda, *Прилози проучавању језика*, 2, 23-39.
- Mondry, M. & J.R. Taylor (1992) On Lying in Russian, *Language and Communication*, 12/2, 133-43.
- Московљевић, М. (1937) Једно ретко значење речи поштен и поштење, *Наш језик*, стара серија, V/9-10, 278-280.
- Негневицкая, Е.И. (1976) *Смысловое восприятие текста и семантическая сатиация*, Смысловое восприятие речевого сообщения (в условиях массовой коммуникации), Москва, 114-119.
- Newekłowsky, G. (1987) О дистинктивним обележјима суфикса у српскохрватском и другим јужнословенским језицима, *НССУВД*, 16, 167-171.
- Ortony, A., G.L. Clore & M.A. Foss (1987) The Referential Structure of the Affective Lexicon, *Cognitive Science*, 11, 341-364.
- Остојић, Б. (1987) О именичким дериватима на -н/ик у језику Петра I Петровића, *НССУВД*, књ. 16, 27-33.
- Павловић, М. (1953а) Значење придева с наставком -аст и његових варијаната, *Наш језик*, IV/1-2, 9-24.
- Павловић, М. (1953б) Значење придева с наставком -аст и његових варијаната, *Наш језик*, IV/3-4, 99-114.
- Павловић, М. (1953в) Значење придева с наставком -аст и његових варијаната, *Наш језик*, IV/5-8, 175-195.

- Павловић, М. (1953г) Апстрактне именице с наставком -ост, *Наш језик* IV/9-10, 296-307.
- Пецо, А. (1980) О значењу придева “писмен“, *Наш језик*, XXIV/3, 161-163.
- Плотников, Б.А. (1983) *Общее языкознание*, под общей ред. А.Е. Супруна, Минск.
- Попов, Ж. (1981) *Лексичке и синтаксичке особености у говору осуђеника*, необјављени магистарски рад, Београд.
- Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika* (1979), Zagreb.
- Prčić, T. (1997) *Semantika i pragmatika reči*, Sremski Karlovci-Noví Sad.
- Радић, П. (1997) О деривационом аспекту речничког богаћења (нормативистички приступ), *Језик данас*, 1, 22-24.
- Reichl, K. (1982) *Categorial Grammar and Word-Formation: The Deadjectival Abstract Noun in English*, Tübingen.
- Ревзина, О.Г. (1969) *Структура словообразовательных полей в славянских языках*, Москва.
- Реметић, С.Н. (1982) Из шумарске терминологије кладањског краја, у: *Лексикографија и лексикологија*, Зборник реферата, Београд, 269-275.
- Речник МС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад, 1967-1976.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1959. ff.
- Ристић, С. (1990) *Начински прилози у савременом српскохрватском језику* (лексичко-граматички приступ), Београд.
- Ристић, С. и М. Радић-Дугоњић (1999) *Реч. Смисао. Сазнање* (студија из лексичке семантике), Београд.
- Рјечник ЈАЗУ: *Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, Zagreb, JAZU, 1880-1976.
- Рот, Н. (1981) *Психологија личности*, дванаесто издање, Београд.
- Sapir, E. (1963) *Grading: A Study in Semantics*, Selected Writings of E. Sapir, edited by D.G. Mandelbaum, Berkeley and Los Angeles, 122-149.
- Sapir, E. (1984) *Ogledi iz kulturne antropologije*, preveo A. Spasić, Beograd.
- Сборник (1991): Деривационне одношеня в лексике русског језика, *Сборник научных трудов*, ред. кол. Г.А. Пастушенков и др., Твер.
- Сборник (1993): Лексико-грамматические единицы в языке и речи, *Сборник научных трудов*, ред. Р.И. Кудряшова, Волгоград.
- Skok, P. (1938) *Pregled francuske gramatike* I, Zagreb.
- Skok, P. (1971–1974) *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb.
- Слесарева, И.П. (1990) *Проблемы описания и преподавания русской лексики*, Москва.
- Слобин, Д. & Дж. Грин (1976) *Психоллингвистика*, Москва.
- Sosir, F. de (1977) *Opšta lingvistika*, preveo S. Marić, Beograd.
- Стакић, М. (1988) *Деривациона фонетика именица и придева у јужнословенским језицима*, Београд.

- Станојчић, Ж. (1984-1985) Есоцентричне придевске сложенице у српскохрватском књижевном језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXVII-XXVIII, 727-732.
- Станојчић, Ж. (1997) О перспективи једног творбеног модела код придева у српском књижевном језику, у: *Трећи лингвистички скуп "Бошковићеви дани"*, Подгорица.
- Стевановић, М. (1940) Рефлективни глаголи и променљивост глаголског придева, *Наш језик*, ст. серија, VII/7, 196-205.
- Станојчић, Ж. и Љ. Поповић (1997) *Граматика српскога језика*, уџбеник за I, II, III, IV разред средње школе, Београд.
- Стевановић, М. (1963) Придеви с наставцима -ив и -љив, *Наш језик* XIII/3-5, 197-207.
- Стевановић, М. (1988а) Придевска служба трпног придева од глагола који немају тог облика, у: *Од Вука до Белића и даље*, Београд, 157-163. (Чланак је прештампан из час. *Наш језик*, XII/7-10, 1962, 201-208).
- Стевановић, М. (1988б) Још нешто о придевској функцији радног глаголског придева, у: *Од Вука до Белића и даље*, Београд, 152-157. (Чланак је прештампан из час. *Наш језик* IX/3-4, 1958, 86-92.)
- Стевановић, М. (1989) *Савремени српскохрватски језик I* (пето издање), Београд.
- Стевовић, И. (1974-1975) Прилози као врста речи, *Јужнословенски филолог*, XXXI, 79-111.
- Стијовић, Р. (1996) О компаративу придева с префиксима о- и по-, *Наш језик*, XXXI/1-5, 106-109.
- Taylor, J.R. (1991) *Linguistic Categorization, Prototypes in Linguistic Theory*, London.
- Topolińska, Z. (1984) Kriteriji homonimije prideva, у: *Leksikografija i leksikologija* (zbornik radova), Београд/Нови Сад, 191-197.
- Topolińska, Z. (1983) О implikaciji semantycznej: przymiotnik – rzeczownik, *Македонски јазик*, XXXIV, 51-87.
- Trandafilović, D. (1981) Džon Rupert Fert i londonska škola, *Zbornik radova Katedre za anglistiku*, Niš, sveska II, 307-315.
- Ђорић, Б. (1980) Суфикс -ка у моционој функцији, *Југословенски семинар за стране слависте*, 31, 41-73.
- Ђорић, Б. (1981) О суфиксу -киња у српскохрватском језику, *Југословенски семинар за стране слависте*, 32, 119-122.
- Ђорић, Б. (1982) *Моциони суфикси у српскохрватском језику*, Београд.
- Ђорић, Б. (1992) Творбено и лексичко значење (наша лексикографска пракса), *НССУВД*, књ. 22/2, 257-262.
- Ђорић, Б. (1995) О неким специфичностима суфиксалне деривације именица у српском разговорном језику, *Књижевност и језик*, XLII/1-2, 35-41.
- Ђорић, Б. (1995) Стилистички аспекти деривације, *НССУВД*, 23/2, 103-108.
- Фасмер, М (1964-1973) *Этимологический словарь русского языка*, Москва.

- Фекете, Е. (1984) Дилеме око утврђивања лексичких форми неких типова српско-хрватских придевских изведеница, у: *Лексикографија и лексикологија*, Београд/Нови Сад, 209-217.
- Фолклор у Војводини*, свеска 8, Нови Сад, 1994. (зборник радова посвећен симболици боје и броја)
- Fuchs, M. Žic (1990) Kognitivna semantika: konceptualno-prototipne teoretske postavke, *SOL*, 5/1-2, 95-106.
- Havelka, N. (1992) *Socijalna percepcija*, Beograd.
- Харитончик, З.А. (1992) Проблемы словообразования в современной зарубежной лингвистике, Теория грамматики: Морфология и словообразование, *Сборник научно-аналитических обзоров*, Москва, 33-55.
- Harkins, J. (1994) *Desire in Language and Thought, A Study in Cross-Linguistic Semantics*, Ph.D. thesis, Sydney.
- Hrkalović, R. (1982) *Osobnosti pisanog rečnika introvertnih i ekstravertnih učenika*, Beograd.
- Hurford, J.R. & B. Heasley (1993) *Semantics: a Coursebook*, Cambridge.
- Chappell, H. and W. McGregor (1995) *The Grammar of Inalienability: A Typological Perspective on Body-Part Terms and the Part-Whole Relation*, Berlin.
- Чернейко, Л.О. (1997) *Лингво-философский анализ абстрактного имени*, Москва.
- Шипка, Д. (1998) *Основи лексикологије и сродних дисциплина*, Нови Сад.
- Šojat, A. (1959) Pridjevski nastavci -iv i -ljiv, *Filologija*, 2, 93–108.

АПСТРАКТ

У раду се излаже творбена и семантичка анализа придевâ који означавају људске особине. Предмет интересовања ограничили смо на просте и изведене придеве. Прости придеви могу бити прави прости или секундарно прости. Изведенице смо поделили на неономатопејске и ономатопејске. У вези са простим придевима навели смо творбене и семантичке критеријуме помоћу којих раздвајамо просте придеве са значењем људске особине од осталих придева. Анализирали смо и деривационе системе ових лексема с циљем да утврдимо у којој се мери и на који начин значење особине преноси у деривате – у именице, глаголе, прилоге и друге придеве.

У вези са неономатопејским и ономатопејским изведеницама анализирали смо најчешће творбене форманте за грађење придевâ са значењем људских особина. Најчешћи је формант *-(а)н*, а поред њега фреквентни су још и *-ав*, *-ив/-љив*, *-аст*, *-ен*, *-ит/-овит*, *-ат* и *-(а)к*. Деривациони систем ових придева показује да је њихов творбени потенцијал сиромашнији у односу на творбене могућности простих речи.

У делу рада посвећеном семантици придева са значењем људских особина било је речи о полисемантичкој структури ових лексема. У том смислу упоредили смо развој значења простих у односу на изведене придеве. Бавили смо се и хијерархијском организацијом ових речи с циљем да покажемо да су неки чланови категорије централнији од осталих, што се огледа и у развоју њихових значења.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: семантика, творба речи, лексикологија, српски језик, придеви, људске особине.

WORD-FORMATION AND SEMANTIC ANALYSIS OF THE ADJECTIVES DENOTING HUMAN CHARACTERISTICS

ABSTRACT

Word-formation and semantic analysis of the adjectives denoting human characteristics is made in this work. We confined ourselves mostly to the study of simple and derived adjectives. Simple adjectives are classified as genuine simple adjectives and secondary simple adjectives. Derivatives are classified as onomatopoeic and non-onomatopoeic. The word-formation and semantic criteria used to differentiate simple adjectives denoting human characteristics from the rest of them are established. The derivational system of these lexemes is analyzed in order to find out to what extent and in what way their meanings pass on their derivatives—nouns, verbs, adverbs, or some other kind of adjectives.

The most frequent formants used for generating onomatopoeic and non-onomatopoeic adjectives are analyzed. This study shows that the most frequent formant is *-(a)n*, followed by *-av*, *-iv/-ljiv*, *-ast*, *-en*, *-it/-ovit*, *-at*, and *-av*. The derivational system of these adjectives shows that their derivational abilities are less than of the simple adjectives.

In the chapter on Semantics the polysemantic structure of these lexemes is studied. The development of the meanings of the simple adjectives is compared with the one of the derivatives. The hierarchy of these words shows that some members of the category are more central than the others, which is confirmed by the development of their meanings.

KEYWORDS: Semantics, Word-Formation, Lexicology, Serbian Language, Adjectives, Human Characteristics.

